

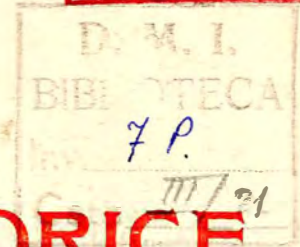
ANUL VIII. FASC. 29.

IANUARIE-MARTIE 1915.

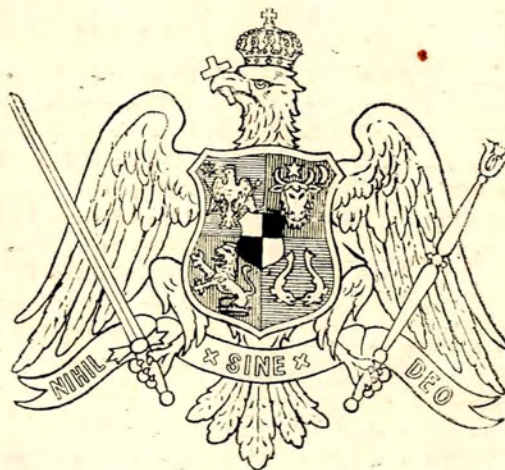
BULETINUL

COMISIUNII

MONUMENTELOR ISTORICE

PUBLIICAȚIUNE TRIMESTRIALĂ

BUCUREȘTI

Inst. de Arte Grafice CAROL GÖBL S-r I. St. Rasidescu
16, STRADA PARIS (FOSTĂ DOAMNEI), 16

1915

415

CUPRINSUL

TEXT

	Pag.
Palatulul dela Filipeștii-de-Târg, de N. IORGA	1
Monumente inedite din Tomi, de D. M. TEODORESCU	6
Cele mai vechi cruci de mână din Bucovina, de I. VESLOVSCHI	21
Plumburi de marcă dela Tomi, de H. METAXA	31
Tomi-Oescus, de G. MATEESCU	36
Liber-Dionysos, de P. NICORESCU	41
Cronică: Un pictor român în Ardeal, Raport al lui Freywald și I. Schlatter, Sculptorul lui Duca-Vodă și Un zugrav la 1742, de N. IORGA — Inscricții dela Negoești, Preajba, Olteni, Bengești, Ostrov, Pietrarii-de-Jos, Bordești și Gugești, de V. DRĂGHICEANU.	46

ILUSTRĂȚII

	Pag.		Pag.
<i>Palatul dela Filipeștii-de-Târg</i>			
1. Palatul dela Filipeștii-de-Târg	1	52. Bustul lui Zevs (?)	20
2. — Pridvorul	2	53. Capul lui Dionysos	20
3. — Vedere exterioară	2	<i>Cele mai vechi cruci de mână din Bucovina</i>	
4. — Altă vedere exterioară	3	1. Dela bis. Sf. Nicolae din C.-Lung: fața	22
5. — Vedere interioară	3	2. Aceiaș: verso	23
6. — Altă vedere interioară	4	3. Dela bis. Adormirea Maicii Domnului din C.-Lung: fața	24
7. — Vedere interioară de detaliu	5	4. Aceiaș: verso	25
8. — Altă vedere interioară de detaliu	5	5. Dela mănăstirea Putna (din 1503): fața	26
<i>Monumente inedite din Tomi</i>			
28. Gât de amforă cu stampilă (găsit la Mangalia)	6	6. Aceiaș: verso	27
29. Semn grafic pe o lampă	7	7. Dela mănăstirea Putna (din 1698): fața	27
30. Fragment din baza unui vas de marmoră, cu inscripție	7	8. Aceiaș: verso	28
31—32. Fragmente de reliefuri frumoase, cu re- prezentăția ospățului funebru	7—8	9. Dela bis. parohială din Rădăuți: fața	29
33—38. Reliefuri reprezentând pe Dionysos	8—10	10. Aceiaș: verso	29
39—43. Reliefuri cu reprezentăția Eroului trac	12—15	<i>Plumburi de marcă dela Tomi</i>	
44. Relief cu reprezentăția lui Dionysos sub chi- pul Eroului trac	15	1. Plumb de marcă dela Tomi	31
45. Relief cu reprezentăția lui Dionysos și a E- roului trac	16	2—7. Sigilii imperiale byzantine	33—34
46. Relief cu reprezentăția zeului Mithras omorând tauri	18	<i>Tomi-Oescus</i>	
47. Statuetă a zeiței Cybele	19	1. Monument funerar (găsit la Constanța)	36
48. Statuetă a Hygiei (?)	19	<i>Liber-Dionysos</i>	
49. Trunchiul unei statuete de marmoră	19	1. Altar votiv (găsit la poalele muntelui Priopcea- Dobrogea)	41
50. Basoreliev cu fig. de animale	19	2. Cap de Dionysos (găsit la Constanța): vedere de față	43
51. Trunchiul unei statuete a lui Hercule copil	20	3. Acelaș cap de Dionysos: vedere de profil	44

PALATUL DELA FILIPEȘTII-DE-TÂRG

Palatul din Potlogi al Brâncoveanului, așa frumos, bine proporționat, împodobit cu gust, cum este, n'a inovat în materie de arhitectură românească profană. N'avem mai nimic din alte clădiri de locuință mai vechi, cum a fost aceea dela Vărăști, cum a fost, în forma dintâiu, și Cartea dela

din capătul orașelului Filipeștii-de-Târg. În aceste locuri — orașelul pomenit și satul Filipeștilor — se sălășluia pe vremuri o familie mare boierească, a cărei origine se ridică până la bătrânul Udriște din Mărgineni. Dela ea însă, înainte încă de epoca lui Constantin Căpitanul, cro-

Palatul dela Filipeștii-de-Târg.

Târgoviște, a cărei descriere amănunțită și completă lipsește încă și nu va putea fi făcută decât după îngrijite săpături. Ele au fost însă fără îndoială în stilul pe care epoca lui Brâncoveanu l-a dus numai la cea mai înaltă perfecțiune.

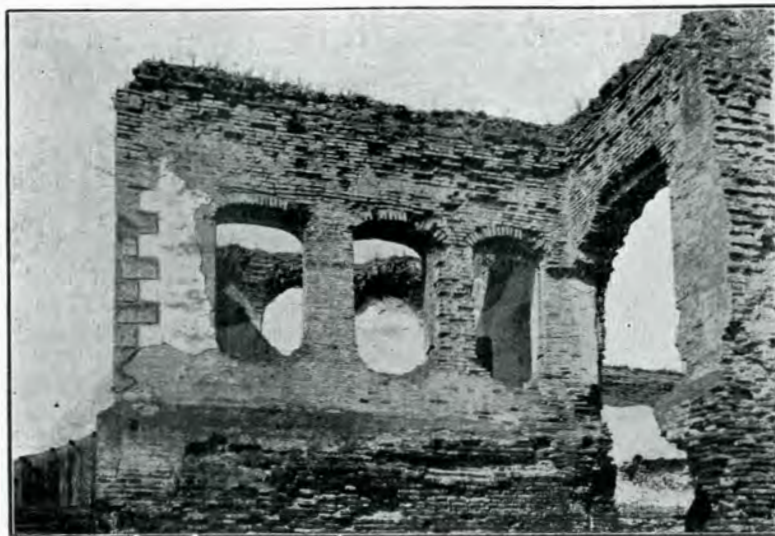
Dovada o avem în acea mare zidire în ruină ce se ridică în marginea gârlei

nicarul, a trecut moșia la Cantacuzini, cari o împărțiau cu Filipeștii ¹⁾, o fiică a bătrânului Postelnic Constantin, Marica,

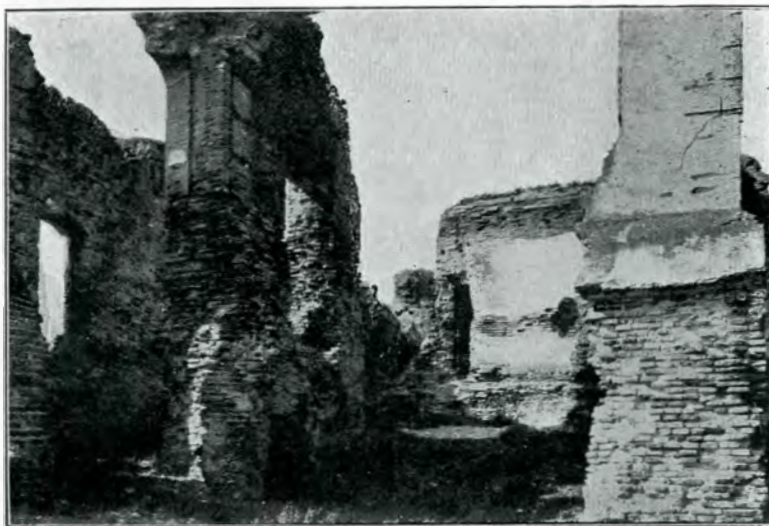
¹⁾ Constantin Căpitanul declară că moșia îi «este dumnealui de cliromie dela neamul și părinții dumnealui» (Iorga, *Inscripții din Bisericile României*, II—*Studii și Documente*, XV, p. 265, no. 762). După o însemnare a lui Radu Slătineanu, proprietarul dela sfârșitul veacului al XVIII-lea, Filipeștii făceau parte din zestrea Elinei (*ibid.*, pp. 264—5).

fiind apoi măritată cu Pană Filipescu, tatăl căpitanului cărturar. Biserica satului, ca și biserica târgului, clădită la 1641—2,

Filipești, Pană și soția sa Preda) pomenesc mai mult de neamul cantacuzinesc²⁾. Și forma, împărțirea, podoabele casei de care

Palatul dela Filipeștii-de-Târg: pridvorul.

Palatul dela Filipeștii-de-Târg: vedere exterioară.

de Postelnical Constantin¹⁾, dar și cu ajutorul lui Dumitrașco și al Voicăi, părinții lui Pană Filipescu, tatăl căpitanului (se adaugă în inscripție și altă păreche de

¹⁾ I se făcă parte, aici, la 1667, și lui Constantin Stolnicul, care căpătă dela maică-sa Elina jumătate de sat: Iorga, *Documentele Cantacuzinilor*, p. 43. Cf. *ibid.*, p. 72, no. XXXI; pp. 36, 171, 175—6. Stolnicul dădă bisericii o Evanghelie de Snagov, care se păstrează încă (Iorga, *Inscripții*, I, p. 264, no. 760).

vorbim trimet la vremea când arta românească eră strâns legată de bogăția și mândria Cantacuzinilor și de a radei lor domnești, Vodă Brâncoveanu.

Un arhitect, cu competența sa specială, va trebui să descrie, cât mai e timp, splendida sală ai cării păreți

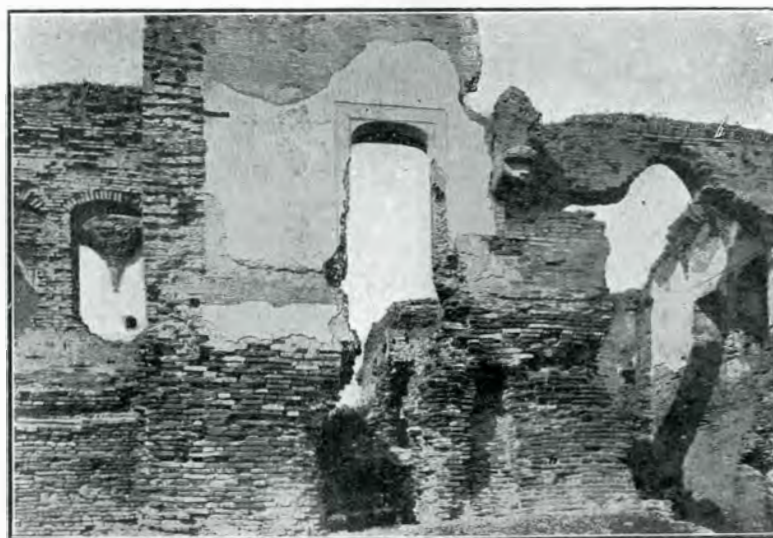
²⁾ Iorga, *Inscripții*, II, p. 265. Cf. *Cronica lui Constantin Căpitanul*, ed. Iorga, p. 208.

sunt încă întregi. Ne vom mulțami a semnală, după aceste câteva rânduri de explicație istorică, puternicele ziduri de

căperile. Prin ușile acum dărăpănate o priveliște minunată se desfășură, netedul șes, odată plin încă de păduri, în local

Palatul dela Filipeștii-de-Târg: altă vedere exterioară.

Palatul dela Filipeștii-de-Târg: vedere interioară.

cărămidă tare, străbătute de ferești care aveau în jurul lor delicate cadre de tenucială stucată, proeminența unui pridvor elegant, de zid închis, fără stâlpi, adâncile beciuri boltite, astăzi năruite. În interior dulapurile ce se înfundă în pereți, încadrarea cu profiluri a taturilor detaliilor arhitectonice sunt de cel mai bun gust și de cea mai fină execuție. Frumoase plafonduri boltite acopăr toate în-

sămănăturilor de astăzi, care duc până la Ploiești. Pe fereștile acum oarbe a privit cândva cel mai cuminte boier al Țării-Românești în vremea sa, învățatul Stolnic Constantin Cantacuzino ¹⁾, care primiă larg pe Domnul său la «*Filipeștii*

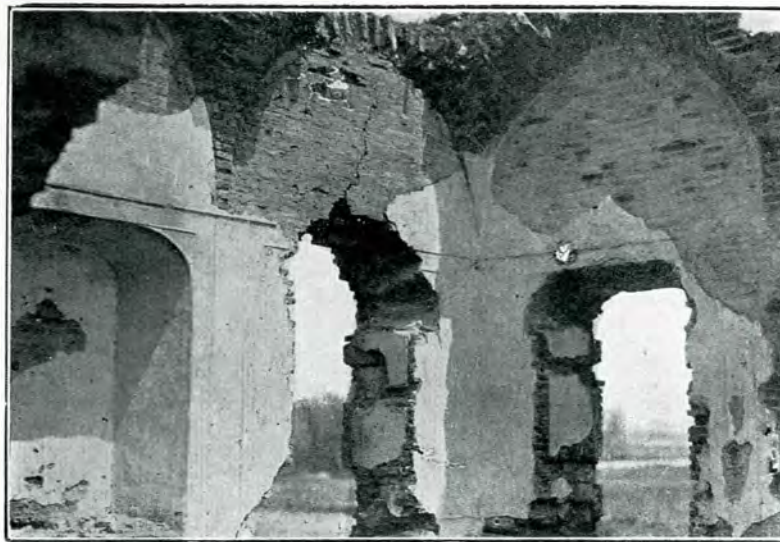
¹⁾ La Filipeștii-de-Pădure, stăpân și ctitor al bisericii e nepotul său Toma, trădătorul din 1711. Cf. și *Cronica lui Radu Greceanu*, ed. Șt. Grecianu, p. 156. Și un Paleolog ar fi avut moșie aici; *ibid.*, p. 158 nota 4.

lui Costandin Cantacuzino Stolnicul». Din «minunata baie turcească de marmură frumoasă», a cărei apă se aducea cu roata, după vechea datină orientală, din gărla de sub ziduri, n'a rămas însă nicio urmă și nu păstrăm, firește, nimic din ceiace făcând ca încăperile să semene cu ale locuințelor bogate din Constantinopolul stăpânilor ¹⁾.

Mai elocvent decât această pagină vorbesc însă chiar fotografiile îngrijite pe care le comunicăm aici. În golul încăperilor pastii închipuirea cetitorilor cu simț pentru măririle și tragediile trecutului va putea proiecta viziunile unei

vieți de familie mulțamite (Brâncoveanu vizită «Filipeștii dela Prahova», ca și Filipeștii de Pădure, la 1705) ²⁾ unor înțelepte sfaturi privitoare la soarta țerii, unor aprige lupte cu o soartă adeseori foarte aspră (aici a fost prins de oamenii lui Vodă, Mihai Spătarul Cantacuzino) ³⁾. Și el va dori ca și noi ca primăria orașelului, ca județul, ca autoritatea centrală, în înțelegere cu proprietarii locali, să împiedece, printr'o îngrijită de apărare și prin caventa pază, ca acest palat al vremilor bătrâne să mai fie deposit de cărămizi pentru căsuțele de astăzi și un loc de perpetuă profanare.

N. IORGA

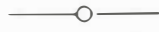
Palatul dela Filipeștii-de-Târg: altă vedere interioară.

¹⁾ Paul de Alep, trad. Emilia Cioran, *Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiochia în Țările Române*, 1655 — 1658. București 1900, p. 127. Locul mi-a fost semnalat de d. Al. Lăpădatu.

²⁾ Cronica lui Radu Greceanu, ed. Șt. Grecianu, p. 153.

³⁾ Cronica lui Constantin Căpitanul, ed. Iorga, p. 187. După cealaltă cronică însă, a lui Stoica Lădescu, la Mărgineni; *Magazinel istoric*, V, p. 15. Un cojocar din Filipești în veacul al XVIII-lea, la Iorga, *Brașovul și România*, p. 211, no. 16.

R É S U M É

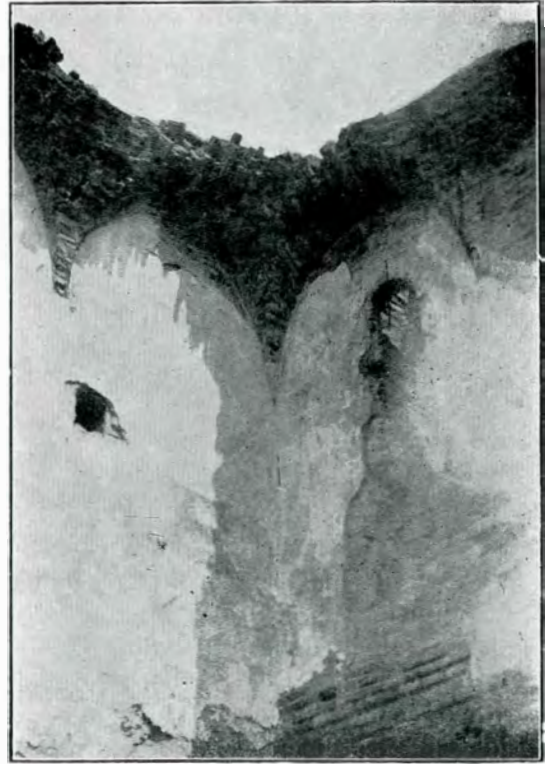

Non loin de Ploești, dans le bourg actuel de Filipești (Filipeștii-de-Târg), qui faisait partie jadis du patrimoine des grandes lignées des Filipescu et des Cantacuzène, leurs alliés par mariage, on peut voir encore les restes magnifiques d'un solide palais qui a abrité des hôtes

de Valachie, Constantin Brâncoveanu (décapité à Constantinople en 1714). L'église, fondée par les deux familles mentionnées plus haut, en 1641-1642, contient encore des restes de sa première forme et de ses ornements primitifs. Dans le village de Filipești, plus haut

Palatul dela Filipeștii-de-Târg : vedere interioară de detaliu.

Palatul dela Filipeștii-de-Târg : altă vedere interioară de detaliu.

riches et d'une grande importance politique. Ce palais existait déjà vers 1650, lorsque le voyageur arabe Paul d'Alep signale son beau style et le splendide bain turc qu'il contenait. Le hoïar Constantin Cantacuzène, qui avait fait ses études à Padoue, y habitait de temps en temps et il y reçut son oncle, le prince

vers les montagnes, l'église est bâtie par Thomas, neveu de Constantin Cantacuzène et chef de l'armée valaque qui passa dans le camp russe en 1711. Les souvenirs de Filipeștii-de-Târg sont en relation aussi avec le chroniqueur Constantin Filipescu dit Căpitanul.

20. Pe un gât de amforă, sus, stampila în adânc:

Fig. 28.

EYKΛEION
măciuca lui Hercule
EPIANΔP

Deși rău aplicată, se citește cu înlesnire și siguranță:

Εὐκλείων — ἐπι! Ἀγῶρ....

Numele Eucleion îl mai găsim:

1) Pe două monede ale orașului Callatis ¹⁾ un Εὐκλεί(ων), în calitate de magistrat sub privigherea căruia s'au bătut aceste monede și a căruia demnitate n'o cunoaștem de ce natură a putut fi.

2) Il mai găsim și la Megara ²⁾, deci tot într'o cetate doriană ³⁾.

Nu e imposibil ca să avem de-aface în aceste două cazuri cu doi membrii a două ramuri răzlețite ale uneia și a celeiași familii doriene ⁴⁾. Această îm-

¹⁾ Pick, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, p. 104 nr. 247 și 248 (monete autonome de după moartea lui Lysimach).

²⁾ Pape, *Wört. d. Griechischen Eigenn.* s. v.

³⁾ Callatis este o colonie a Heracleei, care la rândul ei este colonia Megarei (cf. Pick, *O. C.*, p. 84).

⁴⁾ Caracterul doric și l'a păstrat orașul Callatis atât în anele forme exterioare, cam de pildă cultul lui Heracles, considerat pe o întreagă serie de monede ca κτίστης (Pick, *O. C.*, nr. 290—296), cât și une-ori în limbă. Cunoaștem puține inscripții dela Mangalia și în acestea limba e când attică, când dorică, dar mai mult attică. Chiar în decretete oficiale

prejurare ne-ar indemnă să bănuim că și ceramistul nostru ar fi un membru al acestei familii. Ținând apoi socoteală și de faptul că ștampila este «en creux» și pusă pe gât iar nu pe mânașă vasului (ca la vasele de proveniență străină țăr-mului Mării Negre, în special cele din Rhodos și Thasos, care singurele ajun-geau prin aceste meleaguri), ceeace pe Dumont ¹⁾ il face să creadă că ar fi vorba de o ceramică particulară a Mării Negre; pe de altă parte având figurată pe această ștampilă măciuca, arma esen-țială a lui Heracle, atât de frecvent figurată pe monetele și pe greutățile orașului ²⁾, credem că acest Εὐκλείων, cră domiciliat chiar în Callatis, unde își va fi avut fabrica lui de olărie.

În r. 2 avem datarea cu numele ma-gistratului eponim al orașului, a cărui funcțiune iarăși n'o cunoaștem ³⁾. Nici o întregire a numelui nu putem încercă, întrucât începutul Ἀγῶρ.... poate intră într'o sumă de combinațiuni ⁴⁾ în fața cărora alegerea e greu de încercat, în lipsa exemplelor de comparație.

21. Pe fundul unei lămpi de lut:

ΑΓΙΟΥ

22. Pe fundul altei lămpi de lut găl-bui, cu reprezentarea pe față a zeului Pan cântând din naiu, inscripția

ΛΕ

ale senatului și poporului Callatian, limba nu este constant dorică. Cf. *Arch.-epigr. Mitth.* VI, p. 4—10; VIII, p. 3; XI, p. 16—20; XIV, p. 32—34; XVII, p. 99—101 și XIX, p. 32—34.

¹⁾ *Mélanges*, p. 119, n. 2.

²⁾ Vezi la Pick, *O. C.*, descrierea monedelor orașului Callatis, în special cele de argint autonome.

³⁾ Cf. Pick, *O. C.*, p. 90.

⁴⁾ Pe vre-o trei pagini a două coloane din dicționarul lui Pape.

23. Lampă roșietică de lut, având în față reprezentat în relief un bou, iar în dos semnul

Fig. 29.

24. Lampă de lut roșiatică. Pe fund inscripția

ΕΥΚΤΗΜ
ΩΝΕΠΙ
ΕΙ

Εὐκτῆμων ἐπίστα (?)

Numele acesta Εὐκτῆμων, îl mai găsim la Delos, la Athena și pe o monedă din Dyrrachium¹⁾, însă nicăieri ca industriaș, ci ca înalt demnitar. Cu totul neobișnuit prin părțile noastre, poate că și acesta își va fi avut fabrica lui de olărie prin alte părți, și obiectul a ajuns la noi pe calea comerțului.

25. Pe un fragment din baza unui mare vas de marmură:

Fig. 30.

. T . Φ .

26. Fragment dintr'un monument funerar de marmoră de dimensiunile: $0.57 \times 0.52 \times 0.07$.

Frontispicial tratat în formă de fronton cu timpanul foarte îngust, este încadrat de două acroterii și are în mijloc o rozetă.

Se păstrează numai partea din stânga a monumentului: O femeie, stând pe o *cathedra* cu speteaza foarte înaltă, îmbrăcată cu hitonal încins peste mijloc și cu un văl ce-i acoperă creștetul capului și aproape întreg corpul, privește spre dreapta, întinzând brațul stâng în sus, iar în mâna dreaptă întinsă pe genunchi ținând un obiect nedeslușit. În colțul de jos din stânga al monumentului, pe fondul piciorului cathedrei, se detașează silueta unei sclave în propor-

ții cu total redase. Ea e îmbrăcată în tunica lungă cu mâneci și ține mâinile la piept în poziție plângătoare.

Din restul reprezentării n'a mai rămas decât piciorul drept al personajului bărbătesc, ce sta întins pe o *cline*, a cărei rezemătoare se vede în fund. Se mai vede și mâna dreaptă a bărbatului ținând coroana. E obicinuita reprezentare a unei înmormântări, atât de frecventă pe monumentele funerare ale antichității greco-romane; lucrare de meșteșugar destul de îngrijită. De altfel și atâta cât s'a păstrat e rău conservat: mai ales figurile celor două personaje femeiești sunt cu totul mutilate.

Fig. 31.

Pe chenarul de de-asupra sub fronton se citește inscripția:

ΛΟΥΚΙΟΣ ΕΥΑΡΙΣΤΟΥ Ι

Λούκιος Εὐαρίστου Ι....

Numele Εὐαρίστου îl mai găsim, însă în forma latină Euaristus (r. Euarestus), la Salona¹⁾ și la Stobice (tot în Dalmația²⁾).

Îl mai găsim pe 10 cărămizi aflate la Aquileia și împrejurimi³⁾, cum și pe baza unui vas foarte mare, găsit la Maros-Porto, acum în Muzeele din Cluj⁴⁾.

E posibil ca să avem de-aface cu una și aceeași familie de ceramiști din Salona, ale căror produse ajungeau pe calea comerțului până în regiunea Clujului și până pe coasta de Nord a Adriaticii, și n'ar fi imposibil ca și acesta dela Tomi să fie un membru al aceleiași familii, aruncat pe aceste târâmuri de

¹⁾ CIL. III, 9064 și 10850²⁰.

²⁾ Ibid. III, 8520.

³⁾ Ibid. V, 8110⁸¹.

⁴⁾ Ibid. III, 8077² a.

¹⁾ Cf. Pape, *Wörterb.* s. v.

afaceri, așa cum de pildă un Calventius din Noric a ajuns tocmai la Ulmetum¹⁾.

27. Fragment dintr'un relief de marmoră de dimensiunile: $0.25 \times 0.22 \times 0.03$ m.

Fig. 32.

La stânga pe o cathedra o femeie îmbrăcată în hiton de-asupra căruia se drapează un himation ce-i acoperea și creștetul; ține în stânga un obiect rotund, iar în dreapta, ridicată în sus spre bărbie, un obiect nedeslușit; lipsește capul acestei figuri.

În colțul de sus din stânga al fragmentului se mai distinge parte din trunchiul unui bărbat ce stă calcat pe o clină sprijinindu-se pe cotul mâinii stângi în care ține un vas. Dedesupt și în proporții mai mici, o figură femeiască în hiton lung încins la mijloc și resfrânt. Figura e văzută din față și ține dreapta întinsă, de sigur spre trapeza cu merinde, care însă nu se vede pe fragmentul de față.

Lucrare de meseriaș.

Fig. 33.

28. Fragment dintr'un relief de calcar,

¹⁾ V. Părvan, *Cetatea Ulmetum I*, p. 559 sq.

rupt în partea de jos și din dreapta, de dimensiunile: $0.48 \times 0.48 \times 0.14$.

În mijloc zeul Dionysos tânăr, văzut din față, cu părul mare, buclat, lăsat pe spate, cu privirea drept înainte; ține cu mâna stângă tirsul, iar cu dreapta un vas, de sigur un *cantharos* (acesta e oarecum vasul specific al zeului) din care toarnă lichidul în gura unei pantere. Un trunchiu de viță cu frunze și struguri, ample câmpul reliefului dintre chenarul din stânga și corpul zeului.

În partea dreaptă a reliefului abia se mai cunosc armele unui acolit, cum și o bucată dintr'un ciorchine.

Starea de conservare a monumentului e destul de rea: vasul pe care-l ține zeul abia se mai cunoaște, iar pantera e atât de mutilată încât mai mult se ghicește: de altfel corpul ei lipsește aproape cu totul. De asemenea lipsesc picioarele zeului și partea de jos a tirsului; din acolit nu se mai văd decât mâna dreaptă, o parte din piept și capul. Din motivul vegetal ce umplea partea dreaptă a reliefului abia se mai cunoaște o bucată de ciorchine. Lucrarea a fost de altfel destul de îngrijit executată.

29. Fragment dintr'un relief de calcar de dimensiunile: $0.25 \times 0.62 \times 0.25$. A

Fig. 34.

făcut parte dintr'un relief analog cu precedentul dar de dimensiuni duble. Au mai rămas: Capul zeului, cu părul despărțit în creștet printr'o cărare și ondulat pe spate; pe creștet zeul poartă o canună de foi de viță. Se mai vede mâna stângă dela cot în sus ținând tirsul, cum și o parte din vreji de viță sau de ederă.

Lucrare mediocră.

30. Fragment dintr'un relief de marmoră de dimensiunile: $0.13 \times 0.38 \times 0.14$.

O reprezentare analoagă cu cele precedente, dar din care n'a mai rămas, începând dela stânga, de cât: acolitul dela brâu până la genunchi, privit din

Fig. 35.

față, însă cu o foarte pronunțată atitudine de mișcare spre dreapta lui, pantera cu capul ridicat spre vas, picioarele zeului dela genunchi până la glezne, și partea de jos a tirsului, dar și acestea atât de mutilate, încât la prima vedere nici n'ai impresia că te găsești în fața unei astfel de reprezentări.

31. Fragment dintr'un mic relief de marmoră de dimensiunile $0.045 \times 0.07 \times 0.02$. Se mai vede trunchiul lui Dionysos,

Fig. 36.

tânăr, gol, cu pielea de panteră prinsă pe umărul stâng și dispasă așa fel ca să-i acopere coapsa dreaptă, ținând cu mâna stângă, ridicată la înălțimea umărului, tirsul. Lucrare mediocră.

Pe lângă acestea, tot la Constanța s'au mai găsit pe vremuri încă alte trei reliefuri, din cari două inedite, iar unul — cu inscripție — publicat de Tocilescu¹⁾, după o copie fotografică nu prea reușită și cu interpretarea cu totul greșită a inscripției. Câteși trele se păstrează în Muzeul Național din București.

a. Cel dintâu este identic ca cele descrise până acuma: Zeul în picioare, văzut din față, cu părul lung, buclat,

despărțit în două și cu coroana de franze de viță pe creștet, cu pielea de panteră prinsă pe umărul stâng și înfășurând trunchiul așa fel ca să rămâie liberă

Fig. 37.

partea dreaptă a corpului, iar coada animalului să atârne de-alungul coapsei drepte; în picioare încălțăminte cu cârâmbul înalt și resfrânt. Ține cu mâna stângă tirsul, legat la mijloc cu panglici, spre care un acolit, a cărui îmbrăcăminte se compune numai dintr'un fel de șorț legat la mijloc și care nu trece de genunchi, întinde mâna dreaptă și capul. Deși văzut în față, picioarele lui se mișcă spre stânga. În mâna dreaptă, întinsă în jos, Zeul ține obicinuitul cantharos din care toarnă vin în gara unei pantere, care stă pe burtă cu capul întins spre vas și cu coada ridicată în sus. Intreg câmpul reliefului este acoperit cu un trunchiu de viță din care se desfac franze și ciorechini. Lucrare mediocră.

b. Al doilea monument, cel publicat de Tocilescu, ne oferă o scenă mai complicată: Intr'un câmp închis de-oparte și de alta între doi pilastri, Zeul în centru, cu pielea de panteră pe umărul stâng și coapsa dreaptă, cu tirsul în

¹⁾ In *Fouilles et recherches archéologiques*, p. 220 sq.

stânga și cantharos în dreapta toarnă vin în gara unei pantere.

Aici scena se complică prin prezența altor personaje cari nu există în celelalte monumente analoage: În stânga Zeului, un acolit reprezentat în proporții cu totul reduse, cu aceeași îmbrăcăminte sumară ca și cel de pe relieful precedent, ține cu amândouă mâinile pe cap *cista mistică*. În dreapta zeului, Pan dansând, cu naiul în mâna stângă și ținând în dreapta ridicată de-asupra capului un baston îndoit și terminat la capăt cu un fel de măciucă¹⁾. De o parte și de alta a reliefului doi războinici; cel din stânga în poziție liniștită, cu picioarele încrucișate, stă rezemat de pilastru și ține în stânga ridicată în sus un scut, iar în dreapta, sprijinită pe sold, o spadă. Cel din dreapta are o atitudine pronunțată de mișcare spre stânga, dar ține capul întors spre dreapta către zeu. El ține în mâna stângă scutul în poziție de apărare, iar în dreapta ridicată în sus, pumnalul. Ambii au pe cap coiful cu creastă și în picioare încălțăminte cu carâmbul resfrânt, iar drept vestmânt, un fel de manta ce atârână pe umărul stâng, lăsând toată partea dreaptă a trunchiului descoperită, și se resfrânge la brâu căzând în jos ceva mai sus de genunchi.

Intreaga parte de sus a câmpului e ocupată de mlădițe de viță cu strugari și franze ce se desfac dintr-un trunchiu vizibil între Zeu, panteră și Pan.

Dedesupt o inscripție greacă pentru Gordian și soția sa²⁾.

c. Al treilea monument al lui Dionysos,

¹⁾ Pan face parte din cortegiul lui Dionysos și prezența lui aici este destul de firească. Prin părțile noastre îl mai găsim asociat cultului lui Dionysos la Balcic (= Dionysopolis), unde o statuă a lui Pan de tipul obicinuit, șezând pe o stâncă și cântând din naiu, poartă pe bază inscripția:

Ἀπολλώνιος Δημοφώντος ἱερῶ|μενος Διονύσου ὑπὲρ τῶν | Βακχιαστῶν τῶν περὶ Ἐράτωνα | Δημοφίλου Διο- νόσου χαριστήριον. (Kalinka, *Ant. Denkm.*, nr. 188).

²⁾ Tocilescu (*Fouilles*, p. 221), caracterizând monumental zice: „Plaque en marbre blanc contenant le fragment d'une inscription pour la prospérité et la victoire de l'empereur Marc-Aurèle, par un thiasé de Dionysos...” și întregește inscripția în consecință, fără să observe în r. 5, pe care de altfel nici nu încearcă să-l citească, numele împărătesei Sabinia Tranquillina, soția lui Gordian III. Inscripția trebuie citită: Ἀγαθῆ τύχη; ὑπὲρ τῆς τοῦ Κυρίου Ἀδτοκράτορος Καίσαρος Μ(άρκου) Ἀντωνίου (— iar nu Ἀντωνίου—)

Fig. 58.

din Muzeul Național e o frumoasă stelă de marmoră de dimensiunile: $0.65 \times 0.45 \times 0.16$.

Relieful e mărginit de doi pilastri cu capitule corintice, ce susțin un fronton cu acroterii și al cărui timpan e ornat de o rozetă centrală din care pleacă de o parte și de alta motiva obicinuit al alergătoarelor. Zeul, privit din față, este îmbrăcat într'o tunică scurtă, resfrântă la brâu, peste care poartă o mantie foarte fină ce atârână pe spate și a cărei palpană trece peste brațul drept al zeului. Cu stânga ține tirsul, iar cu dreapta vasul din care toarnă lichidul în gara panterei; colțul de jos din stânga al reprezentării este ocupat de un altar, pe care se vede focal aprins, câmpul din dreapta zeului de o tulpină de viță, cel din stânga de iederă, frumos stilizate în alergătoare.

Lucrare bună de meseriaș, din nefericire mutilată: Capul zeului abia se mai cunoaște, de asemenea mâna cu cantharos și cea cu tirsul, cum și pantera.

[Γορδιαν]νοῦ Εὐσεβοῦ), Ἰδ(εοῦ) Σεβ(αστοῦ) τύχης τε καὶ αἰωνίου [διαμονῆς καὶ τῆς] Σεβαστοῦ Σεβαστοῦ Σεβαστοῦ Τραγκυλλεινας. . . .

De remarcat aici îmbrăcămintea lui Dionysos la fel cu cea de pe relieful nr. 38, cu a mai tuturor figurilor cunoscută sub numele generic de Eroul trae¹⁾, și cu cea în care zeul este reprezentat pe o bună parte din monedele cu tipul acestei divinități, dela Tomi și celelalte orașe grecești ale Moesiei inferioare²⁾.

Avem prin urmare dela Tomi o serie de 6 monumente³⁾, cari redau chipul lui Dionysos într'unul și acelaș fel, cu mici variante de amănante. Nici un alt oraș din părțile acestea nu ne-a dat o așa de bogată recoltă de astfel de monumente⁴⁾.

O nu mai puțin bogată figurație are acest zeu în numismatica orașului Tomi. Incepând dela M. Aurelius la Cesar⁵⁾, va să zică încă din timpul lui Antonin Piu, el apare regulat pe monedele tuturor împăraților până la Philip iunior⁶⁾.

În toate aceste monete avem următoarele reprezentări⁷⁾:

1) Dionysos, de față, privind spre stânga, cu părul mare, buclat și înodat la spate, îmbrăcat într'un hiton scurt, resfrânt la mijloc, cu încălțăminte cu carâmbul resfrânt, ținând cu stânga tirsul iar cu dreapta un cantharos spre care-și întinde capul o panteră⁸⁾.

2) Dionysos, gol șezând pe un scaun acoperit cu o piele, ținând în dreapta tirsul și rezemându-se cu stânga pe peteaza scaunului⁹⁾.

3) Dionysos spre stânga într'un car cu două roate tras de două pantere¹⁰⁾.

¹⁾ Vezi mai jos, nr. 32 sqq.

²⁾ Vezi tipul figurat la Pick, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, taf. XVI, nr. 27; Monetă a orașului Marcianopolis; taf. VI, nr. 26; Tomi.

³⁾ La care trebuie să adăugăm ca al 7-lea pe cel de sub nr. 38.

⁴⁾ S'au mai găsit asemenea monumente și prin alte părți însă nu în număr așa de mare la un loc.

⁵⁾ Pick u. Regling, *O. C.*, p. 613.

⁶⁾ *Ibid.*, M. Aurelius Caesar, nr. 2650—2658, M. Aurelius Aug. nr. 2672—2673, Commodus Caes. nr. 2688—2689, Commodus Aug. nr. 2716—2717; Sept. Severus, nr. 2744, 2779—2780, Caracalla, nr. 2863—2865, 2919—2920, 2934, Plautilla, nr. 2954, Geta nr. 2980, 2987, 3013—3018, 3029—3030, Severus Alex. nr. 3177—3178, Maximinus, nr. 3319, 3339, 3340, 3343, Maximus, 3353, Gordian III, 3352, 3430, Philippus iunior, 3596.

⁷⁾ Cf. și Regling, *O. C.*, p. 633.

⁸⁾ Pick-Regl. taf. VI nr. 26.

⁹⁾ Pick-Regl. taf. XVI, 34 și XXI, 18.

¹⁰⁾ *Ibid.*, VII, 4.

4) Un tip foarte frequent pe monedele de aici e Dionysos tratat ca Apollo Lykeios, gol, cu o mână ridicată pe cap, cu cealaltă rezemându-se de un stâlp patrat sau de un trunchiu de copac pe care se încolățește un șarpe, și cu diferite atribute proprii: ciorchine, tirs¹⁾.

Tipul descris sub nr. 1 prezintă o analogie destul de evidentă cu tipurile monumentelor descrise, mai ales cu al treilea din Muzeul Național și cu cel de sub nr. 38. Frecvența lui la Tomi, ne-ar face să presupunem în chip destul de firesc existența aici a unui cult special al acestui zeu sub forma aceasta particulară, bănuială ce se întărește într'un chip cu totul semnificativ prin următoarea particularitate a numismatice locale:

Destul de frecvente sunt pe aversurile monedelor diferitelor orașe antice, reprezentări schematică de temple în cari se văd statui de cult ale diferitelor divinități. Ei bine, în toată colecția de monede a orașelor grecești din Moesia inferioară, strânsă de Pick și Regling în cartea lor așa de des citată, deși mai regăsim tipul acesta al lui Dionysos, atât la *Histria* și *Dionysopolis*, cât și mai ales la *Marcianopolis* și *Nicopolis ad Istrum*²⁾, totuși nici odată la aceste orașe nu găsim figura zeului Dionysos (de tip I) în templu, pe când la Tomi ea este cea mai frecventă³⁾, așa cum alte divinități sunt în alte orașe. Aceasta ne-ar îndreptăți a crede și în existența

¹⁾ Cf. *Ibid.*, p. 633.

²⁾ Lipssește cu totul la Callatis în epoca imperială; avem numai o serie de autonome anterioare lui Lysimach (nr. 217—224) cu capul lui Dionysos tânăr pe avers și cu atributele lui pe revers: pantera, tirsul.

La Histria numai două: nr. 483 fără indicația împăratului și nr. 507 dela Caracalla.

La Dionysopolis nr. 380 dela Sever Alex. și nr. 391 dela Gordian.

La Marcianopolis tipul revine regulat dela Sept. Sever până la Gordian; iar la Nicopolis ad Istrum dela Antonin Piu până la Elagabal (V. la Pick-Regling, *O. C.*, passim).

³⁾ O avem pe monedele 2912—2920, poate și 2939 ale lui Caracalla (fără panteră); 2954, Plautilla (fără panteră); 2980, Geta (cu panteră); 3013—3018 Geta (fără panteră); 3339—3340 Maximinus (fără panteră); 3355 Maximus (f. p.); pe când pe Zeus în templu îl avem numai odată, pe nr. 2768 (Sept. Sever), pe Serapis pe nr. 2917—2918 (Caracalla) și 3042 (Geta), iar pe Tyche (Πόλις) pe nr. 2955 (Plautilla), 3106—3107 (Elagabal) și 3118 (Maesa).

unui templu al acestei divinități, așa precum observă și Regling (*o. c.*, p. 636)¹⁾, fără a o spune clar de altfel, templu în care se adoră Dionysos în forma dată de reliefarile noastre.

Felul acesta de reprezentare este cu totul obicinuit²⁾, deși pantera în forma de aici e rară, însă cu totul în concordanță cu legenda zeului.

Cu totul neobicinuită e reprezentarea de sub nr. 4 (caracteristică în ce privește atitudinea lui Apollo, dar destul de obicinuită și pentru Dionysos³⁾), unde zeul pe lângă atributul obicinuit al strugurelui, are și pe acela cu totul neobicinuit al șarpelui, încolăcit pe un trunchiu de copac sau pe un stâlp pătrat⁴⁾.

În arta regiunii felul acesta de reprezentare al lui Dionysos este cu totul rar. Nu cunoștem decât un singur relief găsit la Dewna în Bulgaria și publicat de Kalinka⁵⁾: Intr'un fel de nișă, zeul tânăr, gol, văzut din față, cu părul mare și buclat, ține mâna dreaptă pe cap, iar stânga întinsă pe ramurile unui copac, pe al cărui trunchiu stă încolăcit șarpele; în dreapta zeului un altar acoperit cu un vestmânt (pielea de panteră?).

Kalinka îl ia drept Apollo, explicând șarpele ca pe *Genius loci*. Seare, în studiul său *Les images thraces de Zeus Keraunos*⁶⁾, admite interpretarea lui Kalinka, cu restricțiunea că ar fi un Apollo funerar. Dar având în vedere tipul 4 de pe monedele din Tomi și faptul că acest relief e din părțile evident getice ca și regiunea tomitană, nu se poate admite explicația lui Kalinka și Seare că divinitatea reprezentată pe relief ar fi un Apollo, ci trebuie să vedem în

¹⁾ În n. 1 dela pag. 636 el adună toate știrile pe care le-a putut găsi în literatura istorică asupra resturilor de clădiri la Tomi; sunt însă o sumă de resturi arhitectonice inedite, atât la Muzeul nostru, cât și pe la particulari, cum și o altă sumă și mai respectabilă încă, ce se pierde fără a li se da de urmă, în graba cu care se modernizează azi orașul Constanța.

²⁾ Roscher, p. 1141. Schema I.

³⁾ Roscher, p. 1141. Schema II.

⁴⁾ Pick-Regling, *o. c.*, XVI, 30—31.

⁵⁾ *Antike Denkmäler in Bulgarien*, p. 151 nr. 166.

⁶⁾ *Revue des Etudes grecques*, 1913, nr. 117 (pag. 225, sqq.).

ea pe cea reprezentată pe monedele orașului Tomi și care, fără nici o discuție, e arătată de celelalte atribute ca fiind Dionysos și ca atare e înțeles de toată lumea. Atributul acesta al zeului, șarpele, stă, fără îndoială, în legătură cu o concepție deosebită în caracterul acestei divinități și cum nu poate fi vorba de o legătură între ea și celelalte divinități ce pot avea șarpele ca atribut, unele în mod permanent ca Aesclepios și Hygiea, altele numai sporadic ca Apollo și Heracles, nu ne rămâne să ne gândim decât la caracterul chtonic al acestui atribut, și la o nouă serie de monumente în această concepție, cari ne întâmpină tocmai în aceste regiuni, și cari au drept atribut șarpele, și anume la reliefarile cu reprezentarea așa numitului Eroa trac sau Călăreț trac, din cari s'au găsit multe la Constanța, unde avem de raportat următoarele inedite¹⁾.

32. Relief de marmoră de dimensiunile: 0.36 × 0.30 × 0.055. Călărețul în

Fig. 39.

galop spre dreapta, cu mâna stângă ține hățurile, iar în dreapta, ridicată în sus, gata să arunce, ține un obiect de forma unei mici baghete, de sigur o lance scurtă neîndemânatec exprimată. Poartă o tunică foarte scurtă, numai cât îi acoperă trunchiul, peste care, la spate, flutură mantia. În partea dreaptă a reliefului, jos, un altar cilindric, de după

¹⁾ Imensa majoritate a acestor monumente, se poate considera ca inedită, intru cât simpla descriere, mai puțin decât sumară din C. I. L., sau din *Arch.-epigr. Mitt.*, sau chiar din Dumont: *Mélanges d'archéologie*, fără reprezentarea lor grafică nu poate servi la mare lucru.

care se ridică trunchiul unui copac pe care se încolăcește șarpele.

Lucrare cu totul naivă.

55. Relief de marmoră de dimensiunile: $0.495 \times 0.46 \times 0.06$.

Fig. 40.

Inchisă într'un chenar, prelucrat în partea de sus în chip de fronton cu anafix și acroterii și împodobit în mijloc cu o rozetă, reprezentarea Călărețului alergând spre dreapta. Imbrăcat într'o tunică scurtă, încinsă la mijloc și resfrântă peste cingătoare, peste care la spate flutură mantia, în picioare cu încălțăminte cu carâmbul resfrânt, ține cu stânga frâul, iar dreapta o ține întinsă în sus și ceva cam în lături în poziție de atac; nu se vede aici o armă, deși foarte probabil ținea în această mână o lance, — întru cât călărețul e reprezentat într'o scenă de vânătoare, — dar aceasta poate va fi fost indicată prin culoare, lucru destul de obicinuit la reliefarile antice. În dreapta reliefului, jos, un altar circular, cu focal aprins și pomul pe care se încolăcește șarpele. Supt cal alergă un câine, probabil un *molos*¹⁾, atacând cu furie un mistreț, din care se vede numai partea anterioară a corpului ieșind dintre altar și pom, cu picioarele dinainte întinse la pământ, făcând față câinelui.

¹⁾ După descrierile scriitorilor antici, extrase de Cougny, în articolul *Canis* din Dicționarul lui Daremberg et Saglio, p. 881, t. I, II-ème partie.

34. Relief de marmoră de dimensiunile: $0.255 \times 0.25 \times 0.05$ m.

Fig. 41.

Călărețul spre dreapta, cu mantia căzând liniștit pe spate, ține frâul cu amândouă mâinile. O femeie, văzută din față, îmbrăcată în hitonal lung încins la brâu și resfrânt în dreptul coapselor, ține cu dreapta frâul, iar în stânga, ce cade liberă în jos de-alungul corpului, pare a avea un obiect ce nu se poate desluși, atât din cauza naivității execuției, cât și mai ales a relei conservări a monumentului. Scare¹⁾ crede că figura feminină ce apare pe monumentele trace alături de zeiță superioare, nu este nici odată donatoarea monumentului, ci o zeiță, probabil o nimfă. Deși această regală nu mi se pare cu totul absolută²⁾, figura din monumentul de față, este fără îndoială o divinitate, întru cât în aceeași situație, pe un alt monument ce vom descrie sub nr. 37 ne apare în chip neîndoielnic un personaj divin. Fără îndoială este o nimfă, dacă ținem seamă, pe lângă costumul ei, și de strânsa legătură dintre acești călăreți și acele zeițe feminine³⁾.

¹⁾ În studiul său asupra Eroilor Cavaleri din *Revue des Etudes anciens* 1912, p. 143—154.

²⁾ Cum nădăjduiesc să arăt într'un articol special asupra Cavaleriei trace.

³⁾ Seure, *Rev. Et. Grecques*, p. 231 sq.; cf. Roscher, *Lex. d. griech. u. Röm. Myt.*, art. *Nymphen*, Nachtrag.

35. Relief de marmoră, înalt de 0.55, lung de 0.365, gros de 0.09 m. Chenarul ce împrejmuiește relieful are deo parte și de alta forma de pilaștri cu capetele dorice — în intenția meșterului — pe care se sprijină o lungă și subțire architravă mărginită sus de o cornișe puțin ieșită în afară. Relieful ne prezintă scena obișnuită a Călărețului thrac, tratată în altorelief foarte pronunțat, așa fel că multe părți se detașează cu totul din cadrul, fapt căruia se datorește și mutilarea cea mare a monumentului.

Fig. 42.

Călărețul, îmbrăcat într'o tunică, resfrântă la brâu și lungă până aproape de genunchi, de-asupra căreia e aruncată mantaua ce fâlfâie la spate, ține cu amândouă mâinile hățurile. Calul înaintează în pas moderat spre dreapta. Aci, în colțul de jos al reliefului, o figură feminină, văzută de față, îmbrăcată în hiton și himation a cărei palpană o susține cu brațul stâng, cu total ascens în catele hainii, întinde mâna pe un altar cilindric, dindărătul căruia se înalță un pom gros pe care se încolăcește șarpele. Relieful e foarte mutilat; lipsesc: capul și piciorul drept al călărețului, botul și picioarele din dreapta ale calului, capul figurei feminine, coroana arborelui cu tot capul șarpelui, din care nu se mai cunoaște decât coada în dreptul altarului.

E o lucrare de meseriaș priceput și

conștiincios căruia nu-i lipseă prea mult ca să fie un adevărat artist: mișcarea calului în special este destul de naturală și până la un punct chiar elegantă, iar călărețul se ține cu destulă siguranță pe cal.

De desăptul acestei reprezentări, pe chenarul lățit, inscripția:

ΜΑΡΚΟΣ ΓΡΑΦΙΚΟΥ ΚΑΙ ΔΗΜΟΘΘΕΝΗΣ
ΚΑΙ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΟΙ ΜΑΡΚΟΥ ΗΡΩΙ
ΚΑΤΟΙΚΑ
ΔΙΩΙ ΧΑΡΙCΤΗΡΙΟΝ

Scrierea, destul de îngrijită de altfel, pare a fi dela sfârșitul sec. II p. C. Se citește fără nici o greutate:

Μάρκος Γραφικού και Δημοσθένης και Δημήτριος οί Μάρκου, Ἡρώι κατοικίδιος χαριστήριον.

Va să zică avem de-aface cu un monument votiv închinat divinități Ἡρώι κατοικίδιος de către un Marcus Graphicus și cei doi fii ai săi Demosthenes și Demetrios.

Caracteristic este felul de exprimare al numelor celor doi fii prin arătarea patronimicului în genitiv pentru amândoi odată, însoțit însă de articolul οί în nominativ, raportându-se la cele două name. Exact expresia noastră:

«Demosthenes și Demetrios ai lui Marcus», lucră care ne mai întâmpină de altfel și aiarea ¹⁾.

Interesant este de văzut aici procesul de elenizare al unei familii latinești. Tatăl, Marcus Graphicus, are name roman, exprimat însă în forma grecească, cu patronimicul în genitiv; copiii lui au name carat grecești și numai patronimicul Μάρκου le va mai indica origina lor latină; copiii lor însă, cari vor purta patronimicile Δημοσθένους și Δημητρίου, vor fi greci deplini și în privința numelui, cam părinții lor sunt cu limba și cu obiceiurile.

Cu totul nouă este epitetul zeului κατοικίδιος, — de sigar o deformare a cuvântului canoscut κατοικίδιος = în legătură cu casa, domestic, particular — concepție care nu este nouă în caracterul

¹⁾ inscripție găsită la Siliyri, ca fig. lui Dionysos în frontispiciu: Διονύσου Ἡλιουεῖτης | Περσεύς και Κ... οί Περσεύς (A. E. M. VIII. 205.13).

acestei divinități Ἡρώς, sapt care avem de înțeles, două concepții numai în aparență deosebite: 1) Insaș mortal¹⁾, 2) o divinitate de caracter general al cărui nume nu se cunoaște²⁾ și care nu ne e cunoscută decât printr'o infinitate de epitețe, în legătură fie cu caracterul ei binefăcător, fie cu cel local³⁾. Așa fiind epitetul acesta particularist al zeului nu are nimic surprinzător întrucât îl găsim în forma străveche greacă de Ἡρώς προσκύλιος⁴⁾ și apoi e de altfel și un atribut comun și altor divinități sub forma latină *domesticus*⁵⁾.

36. Fragment dintr'un relief de marmoră de dimensiunile: 0.10 × 0.15 × 0.03.

Se mai cunoaște doar conturul spinării și coamei calului, spre dreapta,

¹⁾ În inscripțiile funerare adesea răposatul are epitetul de Ἡρώς, iar mormântul ἱρώων.

²⁾ Seare, *Rev. des Etudes grecques*, 1913 p. 260, cu citatele. Vezi și mai jos.

³⁾ Epitetele acestea au fost strânse de G. Kazarow, cu ocazia publicării unui nou monument de acest fel în *Buletinul societății arheologice bulgare* (în bulgărește) 1912, p. 125 sqq. Iată-le: 1) Ἡρώι Βεταπίω, 2) Ἡρώ βορκεψία (Seare, în *Rev. Arch.* 1908², p. 54 sq. crede că mai de grab ar fi de citit Δορκ...), 3) Ἡ. Μανιμάζωι, 4) Κορίω: Ἡ. Σουτοληρωῖ, 5) Ἡ. Πωρδ..., 6) Κορίω Προβομηρόβλια, 7) Ἡ. Σοπη..., 8) Ἡ. Σω..., 9) Κοραίκω, 10) Θεῶ Ἡρωι Σί... Ἡρώ, 11) Ἡ. Σαλδοκεληρωῖ, 12) Θεῶ ἐπρωῖο μερίτω Ἀδλαρχρωῖ (= Heros Aulonites), 13) Heroni Ithiostlae, 14) Heros Brigantius (recte: Deus Sanctus Heros Brigantius, C. I. L. VI. 2807, altar ridicat la Roma de pretorienii originari din satul Acatapara, strategia dsdikisikil' și în sfârșit 15) Ἡ. Οδυσσεῖω; la care listă trebuie însă să mai adăugăm: 16) Κορίω θεῶ ἐπίπ(πι)λο (sic. p. ἐψ:ππί(π)): Cagnat, I, 511, p. 1 n. 1407. cum imagine heronis, 17) Deo sancto Heroni C. I. L. VI, 2805: la Roma, ridicat de un *Marcus Aurelius Flac/cus mil. coh. praetoriae 7 Secundi [translatul ex legiojne prima Italica...]* Cu reprezentarea călărețului în frontispiciu: cf. și nr. 2806; 19) *Her/oni Domino*: C. I. L. III, 7550: Besial, jud. Constanța, cu reprezentare, 20) *Heroni invicto*, III, 7592 și 12463; 21) Deo Heroni, III 8147; 22) Ero et D[omno], III 7551; 23) Ἡρωι κατὰ χηρωῖω, III. 14214³⁷; 24) *Her(oni) Divisanto*? III, 14424; 25) Ἡρω ἀρχαίετα și θεῶ ἀρχαίετα: *Arch-epigr. Mitt.* VIII, 208, 24, 25; 26) Ἡ. μ[ε]νε[ζ]ήρω? *Ibid.*: 27) Ἡ. Ταρσοζήε[ι]ς: *Rev. Arch.* 1913, IV-ème série, p. 69, 28) Ἡ. προσκύλιος: *Ibid.*, p. 72 sq., cel de față; 29) Ἡ κατωποδῖω, 30) Βετύρω D. H. p. 353 nr. 55 a. (= Δ:σύρω? Seare, *Rev. Arch.*, 1907², p. 55, n. 1)

⁴⁾ Cf. Aeschyl, *Agamemnon*, 88 sq. ...θεῶν βοραίων = θεῶν βορες ἀντήροι = (Hezyschius) οἱ πρὸ τῶν ποδῶν ἰδρωμένοι. Cf. și inscripția dela Perint (Cagnat, I. c., I, 80): τὸν πρὸ πόδας Ἡρώα, τὸν ἀλαίρον ἐν τριόδοισιν.

⁵⁾ În special Stavianus V. C. I. L. III, *Indices*.

trunchial călărețului îmbrăcat în tunica resfrântă la mijloc, cu mantia fâlfâind în vânt și cu lancea scurtă în mâna dreaptă mult ridicată în sus. Călărețul

Fig. 43.

ține bastonul întors spre dreapta, astfel că figura lui este văzută din față, dar din nenorocire e prea mutilată; se cunoaște în schimb foarte bine de o parte și de alta părul cel lung ce-i atârână pe spate despărțit în două din creștet.

37. Relief de calcar, găsit în com. Topala, jud. Constanța, de dimensiunile: 0.45 × 0.74 × 0.25.

Fig. 44.

Călărețul spre dreapta, îmbrăcat într'un costum larg ce face multe cate, ține cu amândouă mâinile frâul. Harașamentul calului este indicat cu toată precizia; se disting bine: frâul, șeaua, al cărui valtrap cu chenar este fixat cu carele pe sapt barta și peste coapsale animalului: dedesuptul calului a-leargă spre dreapta un câine. Un acolit îmbrăcat într'o tunică scurtă încinsă la brâu, peste care este aruncată un fel de mantie ce-i acoperă numai partea stângă a corpului și din care-i atârână pe coapsă ca un fel de coadă (fără îndoială nebrida = pielea de panteră caracteristică lui Dionysos și acoliților săi), ține cu

stânga frâul calului, pe care are aierul de-a'1 conduce spre dreapta. Imediat în stânga acestui personaj, chiar lângă picioarele lui, pe o mică estradă se vede o trapeză scundă¹⁾, cu trei picioare prelucrate în chip de picioare de leu, pe care se află două vase²⁾. De partea cealaltă a trapezei, un acolit, în proporții mai reduse, încins la brâu cu șorțul scurt, obicinuit acoliților secundari ai lui Dionysos, privit din față, întinde spre masă un vas ce-l ține în mâna dreaptă.

În partea dreaptă a reliefului, pe o estradă ceva mai ridicată decât cealaltă, două personaje feminine, din care, cea din primul plan, îmbrăcată în hiton și într'un himation pe sub catele căruia se desemnează forma mâinii stângi, pare a sta pe o cathedră cu speteaza foarte înaltă; cealaltă figură feminină stă în picioare ceva mai în fund și la spatele celei dintâiu, cu mâinile lăsate în jos, cu capul puțin aplecat înainte și spre dreapta. E îmbrăcată într'un hiton cu mâneci, încins la mijloc. Reprezentația aceasta complicată n'am mai întâlnit-o niciodată până acum în caprinsul țerii noastre și, pe cât am putut urmări, nici în peninsula balcanică și sudul Rusiei³⁾.

Interpretarea ei stă în strânsă legătură cu a monumentului de sub nr. următor.

¹⁾ Vezi o trapeză analogă la Dumont, *Mélanges*, pl. XV.

²⁾ Pare-se că vasul cel mare ar fi o oinochoe, iar cel mic o cupă fără picior = $\sigma\kappa\upsilon\phi\omicron\varsigma$.

³⁾ O reprezentare analogă pare a fi relieful descris, dar din nefericire nefigurat de G. Seure în studiul său *Nicopolis ad Istrum* din *Rev. Arch.* 1908², p. 75 sq. Din descrierea destul de confuză — „Le dieu, qui semble coiffé d'un bonnet, chevauche au pas vers la droite. Il est revêtu d'une tunique et son manteau vole derrière lui, son bras droit, levé, brandit l'épée. Derrière le cheval, un personnage, sous le cheval, un animal: tous deux également indistincts. Devant le cheval sont superposés les bustes, seuls visibles, de deux figures humaines, placées de face derrière des tables chargées de fruits; la table inférieure est à trois pieds“ — nu putem ști dacă este vorba de o scenă analogă cu cea dela Topalu, sau dacă cumvâ avem de-aface pur și simplu cu cele două scene atât de frecvente pe monumentele funerare ai regiunii: Eroul călăreț și Ospățul funebra, săpate una lângă alta, așa fel că prin mutilarea monumentului a dispărut semnul de despărțire între ele, care va fi fost un chenar îngust, așa cum mai ne întâmpină și pe alte monumente. (Monumentul a fost găsit la Biela Cercva—Bulgaria).

38. Relief de marmoră de dimensiunile: $0.24 \times 0.55 \times 0.45$.

Fig. 45.

Incepând dela stânga spre dreapta, Călărețul, îmbrăcat în tunica scurtă și cu hlamida fâlfâind, înaintează, ținând cu amândouă mâinile frâul, spre dreapta, unde se vede o figură bărbătească, Dionysos în picioare și de față, îmbrăcat într'o tunică scurtă, încinsă la brâu. El ține cu stânga tirsul, iar cu dreapta un cantharos, din care toarnă lichidul peste un altar cilindric cu focal aprins. O panteră întinde capul spre vas. În fund între cele două divinități, pomul obicinuit pe care se încolăcește un șarpe ce întinde capul spre călăreț.

În acest din urmă monument avem o apropiere evidentă între Dionysos și divinitatea atât de răspândită în părțile thrace, a călărețului, al cărui nume nu-l cunoaștem decât sub forma generică de Ἰππος , singulară ori însoțită de epitete¹⁾; dar dacă ținem seamă că asemenea apropieri ale călărețului ne mai întâmpină și cu alte divinități²⁾, atunci această reprezentare nu ar avea nimica surprinzător.

¹⁾ V. mai sus, p. 15 n. 3.

²⁾ Vezi la Seure în *Revue des Etudes Grecques* 1915, p. 259 notele 1—8, citatele cu asemenea reprezentări ale Călărețului. Pentru caracterul de divinitate independentă a acestui Călăreț, în rând cu ceilalți zei ai pantheonului greco-roman, vezi interesantul stâlp quadranghular, găsit aproape de Totis (vestul Ungariei), unde călărețul figurează printr'zeitățile (așezate fiecare în nișe speciale): Iano, Minerva, Victoria, Apollo, Atys, Diana, Luna, Hercule, Venus, Mars și alte câteva, ce nu se pot identifica din pricina relei conservări a monumentului.

Cu totul altă greutate are însă relieful de sub nr. 57. Mai întâia de toate aici avem ca toată precizia indicat caracterul dionisiac al întregii reprezentări, prin acolitul acoperit cu nebrida, de sigur un satyr, prin cellalt acolit, îmbrăcat numai cu șorțul scurt, obicinuit personagiilor de acest fel din cortegiul dionisiac¹⁾, și prin faptul că atât pe masă, cât și în mâna acestai acolit se găsește numai vase pentru turnat și pentru băut. Greutatea interpretării aici stă în identificarea călărețului. În mitologia greacă nu avem cunoștință ca figuri din antarajul lui Dionysos să fie în legături de acestea de subordonanță cu personajii călări.

Dimpotrivă pe un relief din Roma²⁾, avem reprezentat chipul unui călăreț tânăr, împreună cu o divinitate partătoare de fulger, și are inscripție dedicatorie pentru $\Theta\epsilon\omega\ \text{Ζβελθούρδω και Ύαμ-βασδούλη}$. Ori, zeul ca fulgeral fiind Zbelthardos, Iambadale nu poate fi decât Călărețul. Pe acesta din urmă Seare îl identifică «vraisemblablement» cu Dionysos³⁾. Alt «Dionysos» călare ne mai întâmpină pe un monument găsit la Melnik⁴⁾ cu dedicația $\Theta\epsilon\omega\ \text{Ἀσδούλη}$.

Apropiind aceste două monumente de al nostra, analogia este evidentă, ca simpla deosebire, că, ceea ce este inscripția pentru identificarea celor două divinități de pe monumentele citate, este, pentru identificarea călărețului de pe monumental dela Topala, atât cortegiul cât și ustensilele de care este înconjurat zeul. Și atunci interpretarea ar fi aceasta: Dionysos sub forma eroului călăreț, înaintează spre masa cu băuturi servită de un slav dionisiac, un satyr conducând

calul de dârlogi, în prezența unor divinități secundare feminine, probabil nimfe¹⁾.

Cum însă Dionysos pe cal este lucru neobicinuit, trebuie să vedem în acest fel de reprezentare nu pe zeul de concepție greacă, ci o ipostază a lui de caracter exotic, sau mai bine zis o sincretizare a lui cu divinitatea călare a Tracilor, pe care în mod cu totul sigur o mai avem astfel sincretizată și cu alte divinități, cum de pildă: cu $\theta\epsilon\omega\varsigma\ \mu\acute{\epsilon}\gamma\alpha\varsigma$ = Sarapis²⁾ dela Odessos, cu Zibelsardos³⁾, cu Zeus⁴⁾.

Unirea aceasta intimă între cele două divinități, contopite într'una singură atât de pregnant în relieful dela Topala își găsește o prețioasă confirmare și în documentele epigrafice. Astfel: Epitetul lui Dionysos Ἀδλωνεός ⁵⁾ este partat și de călărețul thrac pe o inscripție din Abdera: Ἡρωι Ἀδλωνείτη ⁶⁾. Apoi epitetul cunoscut al călărețului Ἡρωος Μανίμαζος ⁷⁾ explicat de Tomaschek ca «*frumos și mare*»⁸⁾ îl găsim aplicat și lui Dionysos pe un relief din Nicopolis ad Istrum cu reprezentarea acestui zeu (tipul cu pantera) în tovărășia lui Heracle, cu inscripția Ζεσύρας ὁ καλός ⁹⁾.

Καλός aplicat lui Dionysos, nu e altceva decât o parte din epitetul Μανίμαζος ¹⁰⁾.

Ceea ce e și mai caracteristic, chiar numele zeului Dionysos de pe monumental dela Nicopolis a. I., Ζεσύρας , care, precum observă Seare e tot una cu Βεσύρας , (prin echivalența lui Z cu Δ și cu Β în Thracia)¹¹⁾, este un epitet cunoscut și pentru Ἡρωος ¹²⁾.

¹⁾ Cf. Seare, *l. c.*, p. 231 sq.

²⁾ Pick, *Thrakische Münzbilder*, in *Jahrbuch des Kaiserl. Deutsch. Arch. Inst.* XIII, 1898, p. 155 sqq.

³⁾ Seare, *l. c.*, p. 260 și n. 6.

⁴⁾ C. I. L., III, 7534: *Ἰοβι Ο(πτιμο) Μ(αξιμο) Ηρωι* (Tomi).

⁵⁾ C. I. A., III, 193, Athena.

⁶⁾ C. I. L., III, 7378.

⁷⁾ *Arch. epigr. Mitt.*, XV, 107, 58.

⁸⁾ *Die alten Thraker*, II, p. 58.

⁹⁾ Seare, in *Rev. Arch.*, 1908² p. 56—57.

¹⁰⁾ Tomaschek, *l. c.*: «phryg. μάνιος καλός, λαμπρός ήρωμαζός...»

¹¹⁾ *Rev. Arch.*, 1908², p. 57 și n. 1.

¹²⁾ V. mai sus, p. 15, n. 3.

¹⁾ V. chiar în monumentele publicate aici cele de sub nr. 51, a și b.

²⁾ G. Seare, *l. c.*, p. 236 sqq., fig. 7, care zice, în privința provenienței monumentului: „C'est un *ex-voto* conservé au Musée Capitolin à Rome. Trouvé jadis sur l'Esquillin, il provient des ruines d'une caserne où des soldats étrangers, parmi lesquels beaucoup de Thraces, possédaient une chapelle consacrée à leurs dieux nationaux».

³⁾ V. argumentarea lui Seare în această privință, *l. c.*, p. 237—240 și 255—258.

⁴⁾ *Rev. arch.*, 1904¹ pl. 1. Cf. Seare, *l. c.*, p. 238 și 235—256.

Dacă la acestea mai adăogăm exclamația $\tau\epsilon\rho\omega \Delta\iota\acute{o}\nu\sigma\sigma\epsilon!$ ¹⁾, cred că afinitatea acestor două divinități este îndeajuns dovedită și interpretarea reliefului dela Topala sigură ²⁾.

Și atunci poate că n'ar fi prea temerar dacă și în Dionysos cu șarpele, de pe monedele orașului Tomi ³⁾, am vedea zeitatea sincretistă Dionysos Ἰηϋωζ , sub forma unei tinere cu atributele celor două zeități primordiale.

39. Fragment dintr'un relief de marmoră, de dimensiunile $0.24 \times 0.25 \times 0.035$ m. A făcut parte dintr'un relie-

Fig. 46.

mithriac. Se mai văd: în registrul de sus: Zeul este îmbrăcat într'o tunică fără mâneci, încinsă la mijloc și resfrântă la brâu, cu poalele largi și drapate. Se mai cunoaște și partea din față a chlamidei, restul fiind rupt împreună cu capul zeului. Zeul apasă cu genunchiul stâng pe spinarea unui taur trântit la pământ; cu stânga ține animalul de bot și-i trage cu putere capul, pentru ca să-i se întinză bine gâtul, iar cu dreapta îi înfige pumnalul în dreptul încheietării gramajului cu umărul drept. Un câine se repede dinspre dreapta spre rană; un șarpe se vede în partea dreaptă a taurului, cu capul ridicat spre aceeași țintă.

¹⁾ Plutarch: *Quaest. gr.* 367, apud Tomaschek, *l. c.*, p. 58. Cf. inscripția de la Tomi *J. O. M. Heroi*.

²⁾ Un cuvânt mai mult, pentru această afinitate ar fi și faptul (menționat și la pag. 44—45) că pe unele din aceste reliefuri și pe monede îmbrăcămintea lui Dionysos este identică cu a lui Ἰηϋωζ .

³⁾ Și relieful dela Dewna. Vezi mai sus, p. 46 și 48.

În dreptul testicilor animalului se vede o formă nedeslușită, de sigur scorpionul, care pe alte monumente, atacă tocmai această parte a victimei.

În partea dreaptă a reliefului, *Cautopates*, îmbrăcat la fel cu zeul, dar tratat mai sumar și în proporții mai reduse, văzut din față, ține dreapta ridicată în sus ⁴⁾, iar în stânga, o față întoarsă în jos.

În registrul de jos, (care a fost împărțit printr'un arbore, obicinuit pe reliefele mithriace, în două scene, în prima, se mai vede capul și umărul stâng al unei figuri tinere — văzută din față (*Sol?*) în dreapta pe un car cu două roate, tras de patru cai în galop, o figură nudă care conduce caii cu stânga, atrage lângă sine cu dreapta un personaj îmbrăcat în tunică scurtă încinsă și răsfrântă, peste care la spate fâlfâie chlamida, și purtând pe cap boneta frigiană: scenă din mitul lui Mithras, când zeul este luat de Sol în carul său de foc. Marginea din dreapta a compartimentului este ocupată de o figură bărbosă, cu părul mare, îmbrăcată într'o mantie ce-i acoperă numai partea inferioară a corpului; ea stă pe tron și întinde mâna dreaptă spre scena precedentă. Acesta este Okeanos, obicinuit tocmai în această parte a monumentelor de acest fel.

Pe chenarul de jos inscripția:

VOTVM PVSUIT

Votum pusuit. (P. rău făcut, ca un S) ⁵⁾. Căltul acestui zeu oriental eră foarte răspândit în Moesia inferioară ⁶⁾ și prin prima jumătate a secolului IV p. C. căpătase chiar un caracter oarecum oficial, grație laptei întreprinsă de Licinius împotriva creștinismului ⁷⁾, căruiu voiă să-i opună tocmai căltul acestui zeu ⁸⁾.

⁴⁾ Lipsește tocmai mâna cum și jumătate din capul acolitului.

⁵⁾ Pentru forma *pusuit*, cf. d. p. CIL III. 14207 ³¹ [ex] *voto pusuit* (din Pautalia).

⁶⁾ V. lista localităților din Dobrogea în care s'au găsit urme mithriace la V. Pârvan, *Descoperiri nouă în Scythia minor*, pag. 309.

⁷⁾ V. Pârvan, *Salsovia*.

⁸⁾ Asupra acestei divinități v. Cumont, *Textes et monuments figurés relatifs au culte de Mithras*, 2 vol., Bruxelles 1896 și 1899, lucrare capitală în această privință.

40. Statuetă de marmoră, de dimensiunile 0.11×0.065 . Figură feminină stând pe tron, îmbrăcată într'un hiton încins, peste care vine un himation, ce-i acoperă numai spatele și partea inferioară a corpului, lăsând liberă toată partea din față. Măinile-i sunt aduse pe poală unde ține un mic animal, de sigar un pui de leu, ca în cele mai multe monu-

Fig. 47.

mente de acest gen. E reprezentarea Cybelei tronând, de felul celei publicate de Tocilescu în *Monumente epigrafice și sculpturale* (pag. 514 sqq). și din cari s'au mai găsit încă câteva la Constanța, până acuma inedite. Pe lângă aceste monumente, cultul zeiței ne mai este documentat la

Fig. 48.

Tomi și prin inscripții, cari ne vorbesc și de thiare ale ei ²⁾, cum și de monede ³⁾.

¹⁾ *Arch.-epigr. Mitt.* VI, 22, 45: ... ἱερατομένην μητέρα θεῶν... καὶ ἐπιπρομήσασαν τὴν θεὸν ἀναθήματα τῶν χρυσέων; *Ibid.* XIV, 22, 50: Interesantul decret cu măsurile de apărare luate de Tomitani într'un moment de nesiguranță, alegând doi ἱερωμένους, cari au mai dat dela ei peste cea ce li se dăduse de către stat ca să sacrifice μητέρα θεῶν καὶ Διοσκύροισι, ὅπερ τῆς τοῦ δήμου σωτηρίας. Dioscurii sunt aici în legătură cu Cybele printr'un fel de sincretism cu Cabirii din Samotrake (*Arch.-epigr. Mitt.* VI, 8, 14, Cf. Regling, *O. c.*, p. 626); CIL, III, 7532: *matrem Romanorum subscriptorum*.

²⁾ Colegii de dendrofori: *Arch.-epigr. Mitt.* XI, 44 sqq. no. 57: Νάνας Θεάδωνος μήτηρ δένδροφόρων... Ἀχιλλεὺς Ἀχιλλῆα, πατήρ... Ἀλεξάνδρος Ἥδου; și Ἀλ. Ἀλεξάνδρου — ἀρχιδένδροφοροι împreună cu alții ca ἱερούς, ἀρχιεραβδουχίσα sau simpli σωμῦστα. Monument din an. 200—201.

³⁾ Cf. Regling, *O. c.*, p. 626 și în special moneda figurată pe planșa XVII, 10, care redă totmai reprezentarea de pe monumentul nostru.

41. Statuetă de marmoră de dimensiunile $0.16 \times 0.19 \times 0.10$. Figură feminină îmbrăcată în hiton și himation, stând pe un jeț cu speteaza înaltă. În fața ei un imens șarpe incolăcit de cinci ori în jarul anai tranchia. Lipsesc: bastal întreg al femeii, și capul șarpelui. Monumental e așa de rău păstrat că nu se mai disting mâinile femeii, necam ce ținea în ele. Fig. 47.

42. Tranchial unei mici statui de marmoră înaltă de 0.56 m. Figură juvenilă cu greutatea corpului pe piciorul drept, cel stâng fiind seos puțin înainte.

Fig. 49.

E îmbrăcată într'un himation ce-i desenează foarte bine formele, dar e așa de roasă de apă, că abia se mai distinge poziția mâinilor. Lipsesc: Capul și picioarele dela genunchi în jos. Lucrare destul de îndemnatică.

Fig. 50.

43. Fragment de marmoră de dimensiunile $0.19 \times 0.32 \times 0.16$. Alături de un tranchia rotund stau pe burtă dela stânga la dreapta: un mistreț, un berbec și un

vișel, (pe un pedestal înalt de 0.07). In partea stângă a pedestalului se văd două copite, pe capul mistrețului altă copită, pe corpul vișelului alte două. Lucrarea e în ronde-bosse.

44. Trunchiul unei statuetă de marmoră gălbie foarte fină, de dimensiunile

Fig. 51.

0.25×0.10 m. Poziția încordată a corpului, cu capul dat pe spate, cu mâna stângă întinsă în față ca cea dreaptă întinsă în sus, cu piciorul drept întins în jos iar cel stâng înainte, exprimă o luptă disperată împotriva unui inamic, din care nu se mai cunoaște nimic. Formele

Fig. 52.

sunt de copil însă pline de vigoare. Poate că e vorba de Hercule copil omorând șarpele.

45. Fragment dintr'un bust bărbătesc de marmoră, înalt de 0,40 m. Lipsesc capul și partea dreaptă a pieptului. Bustul este acoperit cu un himation dispus astfel că să acopere corpul numai de la piept în jos, pulpana resfrângându-se pe umărul drept și căzând în față ¹⁾. Intreg bustul iese dintr'un calicium format din foi de acanthus ce se sprijină pe un suport circular. Poate Zeus. Lucrare îndemânatecă de meșteșugar.

46. Cap de marmoră, înalt de 0.38 m. Părul, destul de rău păstrat de altfel, pare a fi împodobit cu o coroană de foi de vișă, așa cum am mai remarcat la câteva din reprezentările lui Dionysos ²⁾; barba

Fig. 53.

și mustățile destul de pronunțat tratate, pupilele indicate împreună cu irisul, ovalul feței prea lunguieț. Intreaga înfățișare are un aer de maiestrosă bunătate. Probabil de la vre-o statuă a lui Dionysos. Lucrare mediocră.

D. M. TEODORESCU

¹⁾ De obicei himationul se îmbracă așa fel ca să acopere amândoi umerii iar pulpana lui este aruncată la spate peste umărul stâng. Așa cum este aici se întrebuițează mai mult pentru figurile divine, în special Zeus. V. (ca să alegem câteva exemple numai din părțile thrace) figura lui Zeus de pe relieful de la Bosnachiei (lângă Silivri), publicat de G. Seure în *Rev. arch.* 1913 p. 227, Kalinka: *Ant. Denkm.* n. 130 (Filipopol), 131 (Varna) 134 (Euxinograd) și 135.

²⁾ V. mai sus nr. 29 sq.

Vechile cruci de mână de prin secolul al 15-lea, cari se mai aflau în bisericile și mănăstirile din Bucovina, parte au fost nimicite nu de mult de oameni fără pricepere, parte n'au fost conservate destul de bine, din care cauză au și fost cu totul deteriorate.

Crucile de mână de prin bisericile și mănăstirile Bucovinei au fost făcute, mai ales după tipicul școalei dela Athos, de către călugării și meșterii țărilor noastre, a căror călăuză a fost, cu siguranță, *Codicele Panselinos*. Sculpturile de pe crucile acestea sunt făcute, după cum cere ritul bisericii noastre, numai în *bas-relief* sau în *taille*.

Cele cinci cruci de mână, despre cari vom vorbi în acest articol și cari au fost fotografiate și pentru «Comisiunea centrală a monumentelor istorice din Austria», sunt, poate, cele mai vechi exemplare de acest fel în Bucovina și, de sigur, din cele mai vechi probe de veche sculptură românească.

Prima cruce

(Fig. 1 și 2)

A fost aflată în biserica Sf. Nicolae din Câmpulung, zidită de Domnul Moldovei Ioan Teodor Callimach sau Calmășul. Tâmpla acestei biserici are frumoase sculpturi

*) Păstrez de mai mulți ani la mine un articol a-l d-lui *Ilie Vestovschi*, directorul Școalei pentru lucrarea lemnului din Câmpulungul Bucovinei, articol scris de d-sa în limba germană și pe care mi-l dăduse să-l traduc pentru „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice“, dar abia acum mi-a fost cu puțință să mi împlinesc promisiunea dată d-lui *Vestovschi*, făcând o traducere liberă a aceluia articol, menținând însă cu toate aceste parerile și datele d-sale. E păcat că d-sa n'a încercat să transcrie în *original* puținele inscripții de pe aceste cruci, căci, după fotografii, unele sunt aproape imposibil de citit.

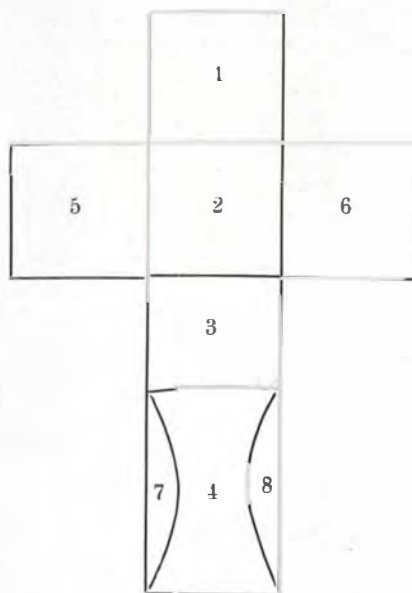
DR. I. GRĂMADĂ

în lemn. În anul 1887 această bisericuță de lemn a fost dăruită satului Ciumârna, unde se află și azi.

Ambele fețe ale crucii sunt împărțite în câmpuri ce cuprind scene din Noul Testament; asemenea și părțile laterale ale brațului celui lung cuprind, jos, câte o figură de sfânt. Crucea e făcută din lemn de sandal.

Brațul orizontal al crucii are 18 cm. lung., iar brațul vertical 24 cm.; lățimea amândurora este 7.5 cm, iar grosimea lor de 4.5 cm. La încrucișarea ambelor brațe se află, pe o față și pe alta, câmpul cel mai întins, care-i sprijinit de câte două colonete.

Scenele biblice vor fi descrise de sus în jos, începând cu brațul cel vertical al crucii. Vor urma apoi sculpturile din dreapta și din stânga brațului celui orizontal și la urmă singuraticile figuri de pe laturile brațului vertical — întâi cele din dreapta, apoi cele din stânga. Dăm aici un model schițat al câmpurilor în ordinea în care vor fi descrise; aceasta pentru mai bună orientare a cetitorului.

Câmpul *No. 1* de pe *Fig. 1* reprezintă chipurile evangheliștilor *Marcu* și *Luca*. Ei șed pe lavițe. În mână au câte un pergament. Planul al doilea reprezintă, probabil, interiorul unei case de rugăciune.

Pe câmpul *No. 2* se vede *Nașterea lui Isus Hristos*. Cadrele acestei figuri sunt în forma unui baldachin sprijinit pe două coloane. Figura cuprinde două scene. Întâia, cea din fund, reprezintă *Nașterea Domnului*. Se vede o iesle, un cap de bou și unul de măgar, iar dinaintea acestora se află, într'o scobitură, leagănul cu micul Isus. La mijloc zace într'un pat, ce seamănă cu un sarcofag, Maica Domnului. La dreapta acestui tablou în miniatură se văd numai doi magi, în loc de trei. A doua scenă, pe planul întâiu, ne arată pe Maica Domnului cu pruncul în brațe.

răzimat în toiag, stă bătrânul Zaharia, plecat și cu fața spre sf. Iosif, care șeade pe o laiță.

No 3 este câmpul care reprezintă *Buna Vestire*. Pe planul al doilea se văd niște clădiri, probabil templul în care și-a petrecut sfânta Fecioară copilăria. Maica Domnului șeade pe o laiță, având nimb în jurul capului. Înaintea ei stă un inger, care-i întinde o ramură de finic. Toată figura aceasta e încadrată ca un medalion. Arta bisericească din Orient reprezintă, în această epocă, pe Maria stând în picioare; probabil că artistul, care a executat această cruce, s'a abătut dela tipicul bisericii sale, reprezentând-o pe sfânta Fecioară șezând, ca să-i dea mai multă demnitate.

Câmpul *No. 4* înfățișează *Adormirea Maicii Domnului*. Pe planul al doilea sunt niște clădiri, iar la mijloc, pe un catafalc, se află

Fig. 1.

Dinaintea ei e o masă, asemenea unei cristelnițe, lângă care stă marele arhiereu, care are să facă tăierea împrejur. La stânga,

întinsă Maica Domnului, cu capul spre dreapta. La capul și la picioarele ei se văd apostolii. La mijloc, între apostoli, se vede,

înconjurat de raze, chipul lui Hristos *coborât din cer*, căci la Adormirea maicii sale Isus nu mai eră pe pământ.

sfânt, dar așa de deteriorate, încât nu se pot identifica.

Figura 2 corespunde părții opuse a celei

Fig. 2.

Pe câmpul *No. 5* este infățișată *Intrarea în Biserică*. În fund se văd clădiri cu turnuri. La dreapta e marele preot. Înaintea lui e o scară, scara virtuților. Îndărătul preotului sunt părinții Mariei cu oameni din popor. În vârful scării se pare că-i D-zeu, iar jos, lângă primul fustel al scării, se pare a fi Maria la vârsta de trei ani. Ea e infățișată foarte neclar.

Capătul stâng al brațului însemnat în schema noastră cu *No. 6*, inchipuește *Botezul Domnului*. În dreapta, deasupra unor trepte șade sf. Ioan Botezătorul cu mâinile întinse deasupra capului lui Hristos, care e desbrăcat. În stânga stau înșirați îngerii. Râul Iordan și porumbelul din cer sunt foarte slab schițați.

Pe ambele părți ale câmpului *No. 4* și anume *No. 7* și *8*, se află câte o figură de

dintăi figuri și este deci împărțită în tot atâtea câmpuri ca și prima.

Sus, în capătul brațului vertical al crucii, pe câmpul *No. 1*, se află chipurile evangheliștilor *Mateiu* și *Ioan*, executate în același fel ca și chipurile lui *Marcu* și *Luca*.

Câmpul *No. 2* reprezintă, la mijloc, jos, pe Isus Hristos, iar, sus, în jurul acestuia, sunt cei *40 de mucenici*. Lipsesc pe ambele laturi ale ilustrației cele două coloane mici, cari sprijină baldachinul.

No. 3 infățișează scena cu *Înnormântarea Domnului*, încadrată ca un medalion. Deacurmezișul se vede un sarcofag și într'insul trupul lui Hristos. Pe planul al doilea e un înger cu o cruce.

Câmpul *No. 4* ne arată *Răstignirea*. În fund se vede Ierusalimul. La mijloc Hristos pe cruce. La picioarele lui Hristos este pusă, deacurmezișul crucii, o scândură. Dure-

rile lui Isus sunt destul de plastic redată, trupul îi este sucit într-o parte. În dreapta crucii e Maica Domnului, iar la stânga Maria Magdalena și apostolul Ioan. Pe ambele părți ale acestei ilustrații, No. 7 și 8, se află câte un chip, probabil Iosif și Nicodem din Arimateia. Chipurile lor, împreună cu ilustrația de la mijloc, formează un triptic.

No. 5 conține *Invierea*. Chipul lui Hristos e înconjurat de raze în forma unei elipse. Celelalte chipuri de pe ilustrație sunt

A doua cruce ¹⁾

(Fig. 3 și 4)

Aceasta e luată din bisericuța *Adormirii Maicii Domnului* din Câmpulung, Bucovina, clădită în anul 1823. Mai de mult s'au aflat într'insa cărți paleoslavone din sec. XV și XVI precum și câteva fragmente dintr'un iconostas vechiu, o dovadă că pe locul acestei bisericuțe sau în apropierea ei va fi existat mai înainte vreme o biserică mai veche. În sprijinul acestei păreri s'ar putea

Fig. 3.

așa de deteriorate, încât nu se pot identifica. Vor fi, poate, apostoli și soldați romani.

La No. 6, pe celălalt braț al crucii, se vede *Invierea lui Lazăr*. În fund e turnul unui templu. La dreapta-i Hristos cu apostolii, iar la stânga Lazăr, stând în picioare și fiind înfășurat în giulgiu. Îndărătul lui Lazăr se văd mai multe persoane.

La capetele brațului scurt al crucii se află, la dreapta, chipul sf. Grigore, iar la stânga, cel al sf. Ioan, ambii îmbrăcați ca episcopi.

aduce și tradiția locală, care vorbește de o biserică ce ar fi fost în acel loc.

Ambele cruci se deosebesc în privința formei, a aranjării scenelor biblice și a execuției tehnice. Ele fac parte din cele mai vechi cruci din Bucovina și Moldova, desigur cioplite de călugării din Vatra Moldoviței sau din Voroneț. Prima cruce e, cu cel puțin 50 de ani, mai veche decât a doua

¹⁾ Păstrăm aceeași ordine în descrierea ilustrațiilor ca și în fig. 1 și 2. De aceea, să se aibă mereu în vedere schema numerotată. *Nota Trad.*

și are forma unei *crux immissa vel capitata*.

Crucea a doua are forma crucii lui Petru, deoarece partea de sus a brațului vertical este cu mult mai lungă decât cea de jos, de lângă mânerul crucii. Ca și cea dintâi, crucea a doua are deasupra scnelor biblice inscripții cu litere slavone și uneori grecești, cari însă, din cauza vremii și a întrebuințării, s'au ros aproape în întregime.

sf. Gheorghe, iar la stânga din nou pe prorocul *Ieremia*. Inscripția e destul de clară în această privință.

Pe câmpul No. 5 se vede *Inălțarea la Cer*. Deasupra se zărește partea de sus a trupului lui Hristos, ridicat de doi îngeri. Jos sunt cinci persoane cari nu pot fi identificate.

No. 6 ne arată *Inmormântarea Domnului*. Hristos e întins pe un pat. La căpătâi

Fig. 4.

Figura 3. Prima scenă biblică (No. 1) din capătul de sus al brațului vertical reprezintă pe prorocii *Moise* (în dreapta) și *Ieremia* (în stânga).

Dedesubtul lui Moise se află, la No. 2, probabil *Iov* sau *Iona* (inscripția e deteriorată). În stânga lui e alt chip, c'o inscripție ștearsă.

No. 3 ne înfățișază *Intrarea lui Hristos în Ierusalim* (Floriile). În fund sunt zidurile orașului. Isus e călare pe asin, urmat de mulțime. I se aștern covoare în cale.

Scena dela No. 4 ne arată, la dreapta, pe

șeade pe un scaun Născătoarea de Dumnezeu. La picioarele lui Isus e altă persoană feminină, probabil Maria Magdalena. Pe planul al doilea se zăresc trei apostoli.

Figura 4. Aici ilustrațiile sunt deosebit de bine păstrate.

Scena No. 1 din capătul de sus al brațului vertical ne arată, în dreapta, pe prorocul *Elisei* și, în stânga, pe *Ilie*. Dedesubtul lui Elisei, în scena No. 2, este prorocul *Daniil*, iar la stânga acestuia un *Simon* sau *Simion*.

Scena dela *No. 3*, ne reprezintă martiriul lui Hristos. Trupul lui Isus este târit pe stradă, spre o zidire conică, probabil casa lui Pilat. Pe planul al doilea se văd o mulțime de oameni.

La *No. 4* sunt doi sfinți: cel din dreapta-i *sf. Gheorghe*, iar cel din stânga *sf. Ana* sau *sf. Ioan* (inscripția nu e clară).

No. 5 ne înfățișează *Schimbarea la Față*. Isus, înconjurat de o aureolă de raze, șeade pe un deal. In dreapta și in stânga lui sunt

Fig. 5.

profeții Moise și Ilie. La poalele dealului zac, cu fața la pământ, doi apostoli.

Scena dela *No. 6* reprezintă ceremonia tăierii împrejur. Fondul e un templu. La dreapta e Iosif și Maica Domnului. La mijloc masa, iar la stânga marele preot care-l ține pe Isus în brațe.

Laturile crucii și capetele brațului orizontal conțin încă patru figuri de sfinți, cari însă n'au fost fotografiate. Una e a *sf. Vasile cel Mare*, îmbrăcat in ornate de

episcop și cu mână ridicată pentru binecuvântare; a doua e a *sf. Ioan*, executată in acelaș fel.

A treia figură reprezintă pe *sf. Hipetius* in ornate de episcop. Dinaintea lui este o măsuță, pe care se află *sf. scriptură*. El arată cu mâna spre *sf. scriptură*. Ultima figură e cu *sf. Anton*, care seamănă cu a *sf. Hipetius*.

Aceste două cruci — dacă le judecăm după vechimea lemnului, după tehnica și execuția lor și le comparăm cu alte cruci de felul acesta — le putem data pe la mijlocul secolului al XV-lea. *Sunt, prin urmare, din cele mai vechi probe de sculptură românească.*

A treia cruce

Fig. 5 și 6

Crucile de mână din mănăstirea Putnei au nu numai o valoare artistică, ci și una istorică. Ele seamănă, intru câtva, cu unele cruci din bisericile Țării-Românești, d. ex. cu una a lui Matei Basarab din anul 1651 și cu alta dela Cotroceni, din 1680, cari au fost expuse la Expoziția jubilară din 1906 in „Cula lui Țepeș“.

Dintre crucile de mână, de o valoare istorică și cari conțin dedicații, cea mai veche este, de sigur, cea dăruită in 1503 (7011) de Ștefan-Vodă cel Mare mănăstirii Putna (fig. 5 și 6). Această cruce e din lemn de cedru și ferecată cu argint aurit. Scenele gravate pe dânsa reprezintă, in mare parte, viața și suferințele Mântuitorului. Ferecătura de argint cuprinde o inscripție slavonă cu majuscule cirilice vechi, al cărei text in românește este următorul: „*Io Ștefan Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn țării Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, făcut-am și ferecat-am această cruce pentru biserica mea, mănăstirea Putna, cu hramul Adornirei Maicii Domnului a prea sfintei Născătoare de Dumnezeu, in 6 Octomvrie 7011 (=1503), in al 46-lea an al Domniei mele*“.

Brațul vertical al acestei cruci, la un loc cu mânerul, are o lungime de 45 cm. și trei brațe orizontale, dintre cari cel mijlociu e de 16,2 cm., iar celelalte două de câte 10 cm. de lung.

Brațul orizontal, de jos, este pus pieziș. Tustrele brațele orizontale sunt de câte 5

cm. de late și 2.5 cm. de groase. Interesantă este aranjarea inscripției de închinare a crucii. Înșirată în mod ornamental, cu intervale proporționate cu formele slovelor, inscripția se prezintă ca un întreg plin de armonie. Partea ferecăturii de argint, care trece peste marginile crucii, este lucrată cu arabescuri fine, asemenea filigramei. Scenele sunt încadrate în formă de medaioane.

Ordinea în care sunt aranjate scenele

Fig. 6.

din viața și martiriul lui Hristos nu este făcută în mod cronologic. Cu toate că s'a avut, drept model, codicele Panselinos, totuși còpiile au oarecare libertate în execuția lor, iar gravurile sunt oabile. Se observă la diferitele figuri și o mișcare mult mai liberă în raport cu celelalte două cruci; pricina poate să fie și o împărțire mai potrivită a suprafețelor.

Cele două fețe principale ale crucii (fig. 5 și 6) conțin câte nouă scene și câte patru

figuri singuratice; acestea reprezintă pe cei patru evangheliști. Deasupra fecărei scene se vede câte o inscripție în limba paleoslavă. Din cauza vechimei și a neconținutei întrebuițării a crucii s'au ros reliefurile scenelor.

A patra cruce

(Fig. 7 și 8)

Crucea aceasta se deosebește de cele pe care le-am descris până acum, prin execuția tehnică, de oarece ea constă din două plăci de lemn — cari nu sunt scobite în chip egal — și are pentru fiecare scenă un fond arhitectonic, care reprezintă

Fig. 7.

forme de temple, cari dau scenelor o înfățișare deosebit de frumoasă, cu atât mai mult că boltiturile și coloanele templelor

ies, din cauza umbrei, și mai mult în relief. Crucea aceasta posedă un postament oblic din argint aurit. Basa acestui postament este împodobită cu indoituri făcute cu mâna. Crucea-i cioplită în lemn de tisă, iar dungile laterale sunt ferecate cu totul în argint aurit. Ornamentațiile din față sunt în forma lanțului.

În cele patru unghiuri de întâlnire a brațelor se află patru frunze, egal stilizate, cu vârful înlăuntru și cu codița în afară. Sus, în capătul brațului vertical, se află un semn al giuvaergiului, adică o coroană și două ciocane legate la un loc cu o panglică. Și într'un capăt al brațului orizontal se află o frunză asemenea cu celelalte, dar care-i vârată mai afund. La capătul opus al bra-

Fig. 8.

țului orizontal lipsește perechea acestei frunze; se va fi pierdut în decursul vremii.

La cele patru puncte, unde se încrucișează marginile brațului vertical cu cele

ale celui orizontal, sunt pe ambele fețe câte 4 ametiste.

Judecând după textul *scris* cu litere cirilice și gravat cu mâna pe dungile mânerului, crucea e din anul 1698 (7206), dăruită mănăstirii Putna de Ierotei, mai târziu episcop la Huși. Crucea aceasta, de-oformă romano-catolică, este mică. Brațul vertical e de 10 cm. de lung, iar cel orizontal numai de 7 cm.

Pe ambele fețe ale crucii sunt câte cinci scene. Pe o față, la mijloc (fig. 7), se vede *Botezul Domnului*, iar în cele patru colțuri sunt cei patru evangheliști. Pe cealaltă față (fig. 8) vedem la mijloc *Răstignirea* și la colțuri de asemenea pe cei patru evangheliști.

A cincea cruce

(Fig. 9 și 10)

Și aceasta e din secolul al 17-lea. La început a aparținut bisericii parohiale din Rădăuți și numai mai târziu a fost dăruită mănăstirii Putna. Crucea-i ferecată în argint aurit, pe care se citește, jos, pe mâner, următoarea inscripțiune: „*Această cruce a făcut-o Hatmanul Gavriil cu soția sa Liliiana pentru vlădica din Rădăuț, Anastasie, în anul 1638/9 (7147)*”¹⁾.

Crucea are forma celor romano-catolice. Brațul vertical are o lungime de 10 cm., cel orizontal e de 7,5 cm. de lung, iar grosimea amândurora e de 2 cm. Mânunchiul cel de 11,5 cm. de lung și în opt dungii, se termină sub cruce într'o bombă împărțită, de-alungul, în 8 părți. Partea de jos a bombei e sprijinită pe trei inele, tăiete în lemnul mânerului.

Mărginile ambelor fețe ale crucii sunt de sârmă de argint, aurită și împletită ca coada unei fete. În unghiul de intersecție al acestor cozi împletite sunt puse rozete în patru frunze, în mijlocul cărora vor fi fost, pe vremuri, pietre scumpe, cari acum însă lipsesc cu totul.

Ca și la crucea precedentă aflăm aceleași ilustrații; aici lipsește însă fondul arhitectonic și străpungerea acestuia până pe partea cealaltă. Deasupra scenelor principale dela mijloc: *Botezul* (fig. 9) și *Răs-*

¹⁾ Autorul nu spune în care limbă e făcută inscripția, prin urmare traducerea e arbitrară. *Nota Trad.*

țigăria (fig. 10), se află câte o inscripție cu cirilice, care explică ilustrația.

Sava Balaci (1695) etc., dar, neavând fotografiile lor, nu le putem publica descrierea.

Poate se va ocupa mai târziu altcineva

Fig. 9

Afară de aceste cruci, cari sunt din cele mai vechi din câte le are Bucovina, se mai află unele de mare preț în mănăstirea Putna: d. p. a pârcalabului Bainski din Orhei (1566), a mitropolitului din Suceava

Fig. 10.

cu aceste obiecte de artă, rămase dela strămoșii noștri, păstrându-le măcar chipul pentru posteritate.

I. VESLOVSKI

RÉSUMÉ

L'auteur décrit dans cet article un nombre de cinq croix portatives conservées dans les églises roumaines de Bucovine. Ce sont des exemplaires des plus anciennes croix de cette catégorie dans le pays, taillées d'après le type de l'école d'Athos, par

des maîtres et par des moines moldaves, ayant pour guide le code de Pansélinos.

I. La première de ces croix (fig. 1 et 2) provient de l'église de St. Nicolas de Câmpulung (Bucovine), construite en 1768, par Jean Théodore Callimachi, prince

de Moldavie. Les deux faces de la croix sont distribuées en plusieurs registres représentant des scènes bibliques, que nous allons énumérer dans l'ordre indiqué par le schéma de la page 21.

Fig. 1.

1. Les évangélistes Marc et Luc.
2. La naissance de Jésus-Christ.
3. L'Annonciation.
4. L'Assomption.
5. La Présentation de la Vierge.
6. Le Baptême de Jésus.

Sur les deux côtés du registre No. 4, indiqués dans le schéma par les N-os 7 et 8, on trouve des représentations totalement détériorées.

Fig. 2 (le revers de la première).

1. Les évangélistes Mathieu et Jean.
2. Jésus-Christ avec les quarante martyrs.
3. L' descente au tombeau de Jésus-Christ.
4. La Mise en croix.
5. La Résurrection.
6. La résurrection de Lazare.

II. La deuxième croix (fig. 3 et 4) provient de l'église de l'Assomption de Câmpulung (Bucovine), bâtie en 1823. Des vieux livres liturgiques datant du XV-ème et du XVI-ème siècle, ainsi que les restes d'une iconostase, trouvés sur l'emplacement de cette église, nous révèlent l'existence d'un temple antérieur, d'où paraît provenir cette croix. La forme, ainsi qu'on le voit, est celle des croix dites de St. Pierre, et elle doit être de cinquante ans au moins postérieure à la croix No. 2.

Les représentations qui figurent sur ses faces, en gardant l'ordre du schéma de la première croix (voy. page 21), sont:

Fig. 3.

1. Les prophètes Moïse et Jérémie.
2. Probablement Job ou Jonas.
3. Le Dimanche des Rameaux.
4. A droite, St. Georges; à gauche, St. Jérémie.
5. L'Ascension.
6. La descente au tombeau de Jésus-Christ.

Fig. 4.

1. Les prophètes Élisée et Élie.

2. Le prophète Daniel et un personnage du nom de Simon.

3. La Passion de Jésus-Christ.

4. Deux saints: St. Georges et St. Jean ou Ste Anne.

5. La Transfiguration.

6. La Circoncision.

III. La troisième croix (fig. 5 et 6) date de 1503; elle provient du monastère de Putna, auquel elle a été donnée, ainsi que l'indique son inscription slave, très bien conservée, par Étienne-le-Grand. Elle est en bois de cèdre recouvert d'argent ciselé et accuse des ressemblances frappantes avec une croix de 1651 faite par l'ordre du prince de Valachie Mathieu Basarab et avec une autre de 1680, du monastère de Cotroceni (Bucarest). On remarque une certaine liberté dans le traitement des figures sculptées dont elle est recouverte.

Les deux faces principales sont illustrées par neuf scènes et par quatre figures isolées représentant, ces dernières, les quatre évangélistes.

IV. La quatrième croix (fig. 7 et 8) date de 1698; elle provient toujours du monastère de Putna, auquel elle a été dédiée, ainsi que l'indique l'inscription gravée sur son manche, par Hiérothée, qu'on trouve plus tard comme évêque à Huși. Elle est en bois d'if; les bords sont recouverts d'argent ciselé au marteau.

Sur l'une des faces de la croix est représentée, dans le registre du milieu, le baptême de Jésus; sur les autres quatre champs sont représentés les quatre évangélistes. Sur le revers on a les mêmes scènes, avec la seule différence qu'au milieu on voit la Mise en croix au lieu du Baptême.

V. La cinquième croix (fig. 9 et 10) date du XVII-ème siècle. Elle a appartenu d'abord à l'église paroissienne de Rădăuți, d'où elle a passé à Putna.

La forme en accuse une influence occidentale. L'inscription, passablement conservée, nous indique qu'elle a été donnée à l'évêque Anastase de Rădăuți, en 1639, par le Hetman Gabriel et par son épouse, Liliane.

Les scènes représentées ne diffèrent pas essentiellement de celle de la croix No. IV.

În colecția antiquară a secției din Constanța a Muzeului Național de Antichități se află — provenind dintr'una din descoperirile făcute întâmplător la Tomi — un interesant plumb de marcă antic, inedit.

Fig. 1 a și b.

De-o înfățișare de sigilia (v. fot. fig. nr. 1 a și b), plumbul are în diametru ca. 24 mm. și prezintă și pe o față și pe cealaltă un spațiu ca de 18 mm., «câmpul» inscripției. Își păstrează încă destul de bine și unul din cele două orificii (fig. nr. 1 a) dela un capăt al perforării prelungite transversal prin plumb și perforația însăși, prin care se petrecea sfoara cu ajutorul căreia plumbul era prins de legăturile cu marfă, spre a le indica oarecum integritatea în trecere prin diversele *stationes* până la locul de destinație.

Intrebuintarea comercială a acestui plumb de marcă¹⁾ este vădită. Pentru antichitate și, la noi în țară anume chiar pentru Tomi, ne este documentat — cum vom vedea numai decât mai jos — și prin alte câteva plumburi inedite, ana-

¹⁾ V. M. Rostowzew, *Étude sur les plombs antiques*, în *Revue Numismatique*, IV-ème série, tome I (1897, Paris), pag. 462—493, unde sânt studiate pe larg monumentele de acest fel; Daremberg-Saglio, *Dictionnaire* etc., tome IV-ème, articolul *plumbum*, pag. 51+, cu bibliografia generală.

loage ca formă, cari au fost găsite tot la Constanța²⁾.

Ceeace ne întâmpină în chip mai deosebit la acest plumb inedit dela Tomi, este inscripția ce-o poartă și pe-o parte și pe cealaltă, constând din acelaș nume proprie, având literele, de ca. 4 mm. proeminente.—Textul este următorul. Pe una din fețe (fig. 1 a) avem: CYR/ILLO. E de observat roaderea arcuții de sus a literii prime din rândul întâi și a literii prime în întregime din rândul al doilea; apoi forma literii Y caracteristică prin prelungirea vizibilă a ramurilor superioare, care îi dau înfățișarea unui V. Mai complet avem cuvântul pe fața cealaltă (fig. 1 b): CYR/ILLO. Aici e de observat caracterul pronunțat de linie frântă al literii L.

Lectura este *Cyrillo*. Se poate vedea lesne că avem un *cognomen* Cyrillus redat astfel din grecescul *Κυρίλλος*³⁾. O eventuală cetire a acelui Y de formă particulară, ca V n'ar fi de fel imposibilă întru cât constatăm în monumentele epigrafice frequent obiceiul de a se înlocui y prin u⁴⁾; de fapt însă nu întâlnim nicăeri vre-o formă *Curillus* ci

²⁾ Astăzi în Muzeul Național de Antichități, Sala *Trophaeum*, dulapul VI, planșa 5 și 8. Au fost găsite în săpăturile întreprinse în port, prin anii 1898 — 99, sub direcțiunea prof. Gr. G. Tocilescu.—Pentru plumburi comerciale de altă formă, cf. *Inscriptiones graecae* vol. XIV (1890), pag. 627 sqq. (din Sicilia) și *C. I. L.* VIII², pag. 920 (din Africa de Nord) — (unde se reproduc și grafic câteva din ele).—Despre acestea din urmă cf. R. Cagnat, *Étude sur les impôts indirects*, Paris 1882, pag. 71—72.

³⁾ W. Pape, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen* (III ed.).

⁴⁾ V. C. I. L. III. *Suppl.* 2, pag. 2573, de unde transcriu spre exemplificare numai câteva nume: Dionasius, Euradice, Eutachia; apoi, Darrachium, Iljaracum, Palmara, etc. Cf., pentru cazul invers (y pentru u), ibidem, *l. c.*—Deasemenea C. I. L. II² (Hispania), p. 778; C. I. L. XII (Gallia Narb.), p. 956; C. I. L. IX. (Italia), p. 803.

numai *Cyryllus*¹⁾ și varianta *Quirillus*²⁾. E de adăugat că aceleași sunt de spus și despre forma de feminin *Cyrylla*³⁾, care se găsește foarte des în inscripții. Din punct de vedere gramatical, inscripția are numele pus la cazul cerat de senzual ei practic, cazul dativ, pentru a arăta anume că obiectul însoțit de acest plumb de marcă, fie în tranzit fie importat sau exportat, aparține acestei *Cyryllus*.

Elemente mai precise de judecată nu ne oferă însă exprimarea numelui sub forma aceasta pe scurt, precum nici din mulțimea de *Cyryllus* și *Κύριλλος*⁴⁾ constatați în inscripții nu se poate stabili care este însemnătatea specială și comercială a personajului nostru, unde a trăit și, prin armare, de unde ne-a sosit plumbul. Dar mulțumită plumbului putem cunoaște un nou negustor în legături cu comercialul vechiului Tomi.

Despre comerțul întins exercitat la Tomi avem câteva știri foarte importante. Aici își are sediul o corporație de proprietari de nave comerciale⁵⁾. Altă corporație aflătoare aici e aceea a negustorilor Alexandrini⁶⁾. Numele a vre-o zece orientali, probabil tot negustori⁷⁾, ne sunt păstrate într-o inscripție latinească⁸⁾ cu specificarea lo-

calui de origină în dreptul fiecărui nume, ceea ce e interesant pentru cazul de față, căci ne arată un număr de provinciali, în mare parte de origină asiatică, romanizați⁹⁾ și tot ca pe un atare oriental trebuie să-l considerăm și pe personajul a cărui marcă o avem pe plumbul de față.

De altminteri plumbul acesta — ca și cele amintite mai înainte — nu e ceva întâmplător la Tomi. Cunoscutul monument¹⁰⁾ al lui Iulius Capito din a. 121—129 d. Chr., ne documentează pentru întâia oară, la acea dată, că portul și orașul Tomi constituia la țărmul Pontului un punct vamal — una din acele *stationes* ale vămile Illyricului și ripae Thraciae. Despre ființarea stațiunii vamale dela Tomi, ne dă de știre¹¹⁾ și plumbul de marcă, căruia însă nu-i putem fixa, numai după caracterele epigrafice, o dată mai precisă decât c. sec. II—III d. Chr., în lunga perioadă de înflorire comercială a orașului Tomi, pe vremea imperială.

Înainte de a trece acum la descrierea celorlalte plumburi dela Tomi trebuie să spunem dela început că ele datează din sec. V—VII, din vremea imperială roman de răsărit, cu alte cuvinte din primele timpuri ale imperială byzantină. Au toate o formă circulară și sunt prevăzute cu un canal interior, în senzual lungime diametrului, prin care se petrecea sfoara cu care aceste plumburi de epocă târzie erau prinse în special de acte și documente fie oficiale, fie particulare, spre a le autentifica și asigura integritatea și secretul¹²⁾. Din acest punct de vedere întrebăm denumirea, adoptată curent, de *sigiliu*.

Din toate timpurile imperială roman de răsărit sunt sigiliile numite imperiale,

¹⁾ C. I. L. III. 4447 (Pannonia Sup.); *Prosopographia Imperii Romani* II, p. 67; C. I. L. VI (Roma), 16709; XV (Roma), 7657; cf. și XI (Italia), 1005.

²⁾ C. I. L. III. 7484, cf. Suppl. 2, 12461 (Adamklissi). III. (Dacia, Suppl. 8080 B. 3. III² 7569 Tomi. Pentru comparația cu această variantă, v. C. I. L. III. Suppl. 2, pag. 2570 (cu pentru c) și p. 2572 i pentru y).

³⁾ C. I. L. III. 7503 (Troesmis; 7521 (Nicalitel); 1861 (Mehadia); 108 (Syria); și *Quirilla* C. I. L. III. 8719 (Salona) I+214⁶ (Adamklissi. V. și nota 4.—Indicele vol. III din C. I. L. înregistrează și forma **Carilla*, dar, precum se vede, e numai o lecție greșită.

⁴⁾ V. de ex. *Arch.-Epigr. Mittheil.* XIX, p. 226 nr. 92 (Constanța); IX, p. 120 nr. 81 (Ancyra); VII, p. 180 nr. 38 (Asia mică: Sivrihissar). *Inscriptiones graecae* XIV (Italia) E. 826²⁵, 1026, 1445, 1796, 2296.—*Corpus Inscr. graec.* III. 5013 (Nabia); IV. 9872 (Mediolanum) etc., v. și notele de mai sus... Cf. C. I. L. III. 7503 (Troesmis) piatră funerară pusă unei *Cyrylla* „*domo Bithyna*“.

⁵⁾ Cagnat, *Inscriptiones graecae ad res romanas pertinentes* I, 610, 645, de naționalitate greacă, cf. V. Pârvan, *Die Nationalität der Kaufleute im römischen Kaiserreich* (Breslau 1909), p. 86.

⁶⁾ Cagnat, *op. cit.*, I, 604. Cf. V. Pârvan, *op. cit.*, pag. 100.

⁷⁾ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 73.

⁸⁾ C. I. L. III. Suppl. I. 7532.

⁹⁾ V. Pârvan, *ibidem*, l. c.

¹⁰⁾ C. I. L. III. Suppl. I, 7429; A. v. Domaszewski, în *Arch.-ep. Mitth.* XIII. p. 135.

¹¹⁾ Cf. pentru alte stațiuni vamale: R. Cagnat, *Étude*, pag. 67—68 cu notele; idem *ibidem* p. 71—72, v. Domaszewski, în *A-e. M.* XIII, p. 139—140 I;

¹²⁾ În deosebire de plumburile antice romane de felul celui descris mai sus și cari serveau să asigure și să autentifice numai mărfuri de comerț. V. citatul studiu de Rostowzew, pag. 468, nota 1.

ca înfățișarea pur monetiformă, cu caracterele specifice aversului și reversului unei monete. Sunt sigilii cu legendele de pe față și revers în caractere latine, sau numai pe o față astfel, iar pe cealaltă în caractere grecești. Foarte numeroase și comune sunt sigiliile care prezintă pe fiecare din fețe câte o monogramă de obicei foarte greu de descifrat. Tot așa de numeroase sunt cele cari au pe față un chip de sfânt sau chipul Maicii Domnului, din bogata iconografie byzantină, iar pe revers o monogramă, care ascunde numele posesorului sigiliului. Nu știm să se fi găsit la Tomi, până acum, sigilii — foarte numeroase în alte părți din ținuturile imperiului de răsărit — din plină epocă byzantină; acestea sunt și cele mai coprinzătoare de informații istorice și topografice, având legendele cu mult mai amplificate decât ale celorlalte sigilii ¹⁾.

Rânduindu-le cronologic, noi avem armătoarele sigilii, cu diam. între 20—24 mm.

1. Sigilia imperială.

Fig. 2, a și b.

A) Legenda circulară de pe avers ne e păstrată mediocru numai în parte, până la creștetul efigiei, restul e deteriorat. Se poate reconstitui: D. N. ANASTASIVS P. F. AVG|. Bustul, din față, al împăratului cu diademă și drapat.

¹⁾ Pentru aceste generalități istorice, ca și pentru altele, cari nu privesc plumburile noastre expuse aici, spre a nu le repetă inutil de mai multe ori în cursul descrierii de mai la vale, a se vedea considerațiunile generale introductive la opera fundamentală: *Sigillographie de l'Empire byzantin* de G. Schlumberger, Paris 1883. — Pe cale particulară sântem informați că d. M. Sutz, membru al Academiei Române, posedă vre-o sută de plumburi, inedite încă; de asemenea d. W. Knechtel, vre-o cinci-zeci — printre cari și câteva *tesserae* — asupra cărora d-sa prepară de mai multă vreme un studiu. Fără îndoială că publicarea acestor două colecțiuni bogate va aduce informații prețioase, atât cu privire la plumburile de marcă din părțile noastre, cât și cu privire la orașul Tomi în epoca byzantină.

R) Victoria, în picioare spre dreapta, ținând o coroană; jos, în dreapta, la picioarele figurei centrale, altă figură mică.

Caracterul oficial al acestei sigilii, cu numele împăratului Anastasia I (491--518), ne este indicat tocmai de înfățișarea lui monetiformă ¹⁾, cu mici modificări în reprezentarea efigiei împăratului ²⁾.

2. Interesant și nou e și un al doilea sigiliu. Pe față, literele, de caracter latin, ce compun numele posesorului sunt așezate așa fel, încât împreună cu o cruce mică, formează dela sine o monogramă în chip de cruce.

Fig. 3, a și b.

Pe revers avem, sus, iarăși o cruce mică, după care urmează, dedesupt, în două rânduri, titulatura personajului pomenit pe față.

Citim: A) † FOTII

R) † PATRICII.

Un personaj cu numele Fotius, cu demnitatea de patriciu ³⁾, nu ne este cunoscut deadreptul din izvoare, ci numai din Gibbon ⁴⁾, care ni-l arată a fi fost, din cauza credinței sale profund deosebită de religia creștină, o victimă a persecuțiilor religioase pornite de Iustinian. Cronicarul contimporan al epocii însă, Procopius, nici când povestește cruzimile acestui împărat, nici într'altă parte, nu ne dă o știre la fel; iar dintre numeroșii *πατριάρχαι*, din timpul lui Ias-

¹⁾ V. Rostowzew, o. c., p. 468, n. 1.

²⁾ Cf. J. Sabatier, *Description générale des monnaies byzantines*, pag. 152 și arm. și planșele VIII—IX. — Pentru alte sigilii imperiale, cf. J. Ebersoit, *Sceaux byzantins du Musée de Constantinople*, in *Revue Numismatique*, IV-ème série, t. XVIII (1914), pag. 210, pl. VII, 1, sigiliul aneii din cele două împărătese, cu numele comun, Eudoxia, anterioare lui Anastasius I. Pentru Justinian, *Sigillographie*, pag. 417 și 420.

³⁾ Eră o demnitate onorifică, v. Daremberg-Saglio, *Dictionnaire*, t. IV, p. 349, S. v., articol de Ch. Lécirvain; *Sigillographie*, p. 363.

⁴⁾ Gibbon, H. R., tr. franc., 1837, vol II, p. 284.

tinian, pomeniți de el ¹⁾, nici unul nu poate fi identificat cu personajul de pe monamentul nostru, cu toate că elementele exterioare ale sigiliului vorbesc de epoca aceasta.

Atât caracterul latin al literelor și ductul lor îngrijit, cât și titlatura singularică, simplă, cum și construcția plumbului: central mai gros, marginile subțiate, toate acestea indică pentru sigiliul de față cel mult sec. VI ²⁾.

5. Sigiliu cu monogramă cruceiforme.

Fig. 4, a și b.

Numele și titlatura posesorului stau tănuite în câte o monogramă—una pe față, a doua pe revers—, amândouă înghebate samar și într'un chip de neînțeles. Face parte dintr'o serie de plumburi bizantine din sec. VI-VII, cu caracteristica văzută la cel de față. Unele pot fi descifrate ³⁾.

4. Alt sigiliu din seria veche bizantină (Pe față avem însă un chip de sfântă, pe revers o monogramă).

Fig. 5, a și b.

A) Sfânta Fecioară — Panaghia — bust, cu capul învelit și nimbă; poartă strâns la piept chipul lui Isus copil, în me-

dalion. În câmp, la dreapta, o cruce.

R) O monogramă nedescifrabilă.

Execuție în linii sumare, simple. Sec. VI-VII ⁴⁾.

5. Sigiliul unui oarecare Theodal.

A. Bustul unui sfânt între două cruci aliate.

Fig. 6, a și b.

R. Numele posesorului în monogramă cruceiformă; caractere grecești: ΘΕΟΔΑΔ. Personajul nu este necunoscut. Numele de pe revers ne îndeamnă să identificăm sfântul reprezentat pe avers cu Sf. Theodal ⁵⁾. Aceeași epocă.

6. Sigiliul unui oarecare Gheorghe.

Fig. 7, a și b.

A) Fața e deteriorată jos, din cauza canalului, stricat la extremitatea aceasta. Efigia e, în general, ștearsă; ceea ce a mai rămas din contur pare a indica o figură călare spre stânga — probabil Sf. Gheorghe. O atare reprezentare nu e frecventă ⁶⁾.

R. În monograma cruceiformă, cu caractere grecești, citim numele ΓΕΩΡΓΙΩ.

Acest plumb se află în colecția Muzeei din Constanța.

H. METAXA

¹⁾ Procopius, ed. Haury (Teubner, Leipzig 1915, vol. III, 2. pag. 292; cf. și pag. 326: știrile despre Φύριος, fiul vitreg al lui Belisariu.

²⁾ *Sigillographie*, p. 75, 82, 88, 90 și nota; Diversi *patricii*, *ibidem*, pag. 365 (cu nota) și următoarele.

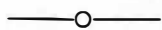
³⁾ Cf. *Sigillographie*, pag. 85 sq., cu fig.

⁴⁾ Cf. *Sigillographie*, pag. 86 (și figura).

⁵⁾ Ghenadie al Râmnicului, *Iconografia* etc. (București 1891), pag. 55.

⁶⁾ V. *Sigillographie*, pag. 17; cf. și pag. 75, 79 (pe o *tessera*); p. 502: sf. Gheorghe călare. omorînd balaurul.

R É S U M É

PLOMBS DE MARQUE DE TOMI

Plomb «commercial» en forme de sceau (fig. 1), d'un particulier, dont le nom au datif, *Cyrrillo*, figure sur chaque face. Le personnage, inconnu, peut être considéré comme un négociant d'origine orientale en relations avec Tomi, dont l'importance commerciale nous est attestée par les monuments épigraphiques trouvés à Constanța, mentionnant de nombreux commerçants grecs et orientaux. De même, Tomi a été une importante station douanière à l'époque impériale. D'après le caractère des lettres, le plomb est du II-e ou III-e siècle: il appartient au Musée de Constanța.

Sceaux du VI-e-VII-e siècle, trouvés à Constanța:

1. Sceau impérial (fig. 2). Légende circulaire, à droite: D. N. ANAST[ASIS P. F. AUG.] Buste de face de l'empereur Anastase I Dikoros, diadémé.

R) Victoire, à droite, tenant une couronne; en bas, dans le champ, à dr., une petite figure.

2. Sceau de Photius, patrice (fig. 3).

A) + FOTII en monogramme cruciforme. R) + PATRICII. Nous ne pouvons retrouver, d'après les sources que nous avons à notre disposition, le personnage indiqué par ce nom. D'après ses caractères extérieurs, ce sceau est du VI-e siècle, en tout cas.

3. Sceau avec un monogramme cruciforme différent sur chaque face (fig. 4), indéchiffrable.

4. Sceau, à droite, le buste, flanqué d'une croix, de la Vierge, avec le médaillon du Christ sur la poitrine. R) Mon. crucif. indéchiffrable (fig. 5).

5. Sceau d'un certain Théodule (fig. 6). À droite le buste de face de St. Théodule, probablement. R) ΘΕΟΔΩΛΘ en monogr. crucif.

6. Sceau d'un certain Georges (fig. 7). Type du droit presque effacé; St. Georges (à cheval?) R) ΓΕΩΡΓΙΩΣ en monogr. crucif.

Les cinq premiers sceaux appartiennent au Musée des Antiquités de Bucarest; le dernier au Musée de Constanța.

La Constanța în curtea proprietății Constantinide, str. Grivița 14, se găsește o inscripție necunoscută până acum,

Fig. 1.

și pe care actualul ei posesor a adus-o din *Cicraci*¹⁾ acum câțiva ani. Aflând

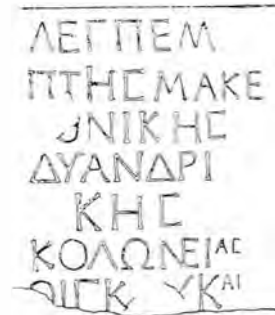
¹⁾ Centru greco-roman cunoscut, din teritoriul rural al cetății Tomi, pe drumul dela Tomi la *Carsium*, prin stațiunile Cicraci, Cavargic, Chirișlic, *Ulmetum*, Terzichioi. Cf. V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum* I, 1912, p. 86 și n. 5: «La Cicraci s'a găsit și o inscripție în dialectul doric, pusă de senatul și poporul orașului Heracleia pentru guvernatorul Moesiei inferioare, T. Flavius Longinus Q. Marcius Tarbo prin anul 155 p. Chr.» Inscr. e publicată în *Arch.-epigr Mitth.* VIII, p. 20, nr. 60 și R. Cagnat, *Inscr. Gr. ad r. R. per-tinentes* I, 622, aici greșit indicată ca provenind din Tomi.

de acest monument, d-l I. Ghibănescu, Directorul secției locale a Muzeului Național de Antichități, a înștiințat pe d-l prof. V. Pârvan, iar D-sa m'a însărcinat să-l studiez și să-l public.

Monumental e un fragment de coloană de calcar, înalt de 0,51 m., cu diametrul de 0,50 m. Din întreaga inscripție s'au păstrat numai 7 rânduri, care formează partea dela mijloc a monumentului.

Literele înalte de c. 0,05 m. — 0,055 m. sunt destul de regulate și prezintă caracterul scrierii din a doua jumătate a veacului al III-lea. Rândul 5 are primele două litere ΔΟ stricate, în r. 6 e ligatura lui Ν cu Ε, iar ultimele două litere ΑΣ sunt pe jumătate mai mici. Din r. 7, care cuprindea probabil 8 litere e păstrată jumătatea de sus a literelor Ο-ΙΚΚ, rupte în partea de jos, din literele ΟΥ se cunoaște numai bara din dreapta a lui Υ; urmează ΚΑΙ, cu literele ΑΙ mai mici. Inscripția e ruptă mai departe.

Distanța dintre rânduri e de c. 0,02—0,035 m.

.... λεγ(εθωνος) πέμπτης Μακεδονικης
δυναδικης, κολωνειας Οἰσκ[ου] και.....

Este vorba deci de un monument votiv sau funerar — nu se poate pre-

ciză lipsind și începutul și sfârșitul inscripției — din care ni s'a păstrat numai numele *legiunei V Macedonica* și numele *coloniei Oescus* din Moesia inferioară. E întrebarea acum în ce legătură stă legiunea aceasta cu Oescus în inscripția noastră.

Încă din sec. I p. Chr. leg. V Macedonica se găsește în Moesia, avându-și *hiberna* la Oescus ¹⁾. Dela Traian înainte e mutată la Troesmis, iar așezarea din Oescus capătă titlul de *colonia Ulpia* ²⁾. Încă înainte de 170 ³⁾ Marcus Aurelius o mută în Dacia și anume la Poissa (Turda), de unde odată cu părăsirea acestei provincii de către Aurelian este retrasă și ea și așezată din nou la Oescus ⁴⁾, după mărturiile *Itinerariului Antonin* și *Notitiei Dignitatum*, confirmate de cărămizi găsite la Drobeta ⁵⁾, Sucidava ⁶⁾ (Celei de astăzi) și la Beșli ⁷⁾ lângă Oescus. Două din ele ⁸⁾ și una de proveniență nesigură ⁹⁾ poartă stampila:

L · V · MOES

care multă vreme a fost interpretată *legio V Moes(iaca)* ¹⁰⁾. Intemeiat pe identificarea Celeiului cu *Sucidava* ¹¹⁾, unde *Notitia Dignitatum Or.* ¹²⁾ pomenește un

praefectus leg. V Macedonicae, — de asemenea în *Variniana (Not. Dign. Or. XLII, 31)* și *Cebus (Not. Dign. XLII, 32)* — Tocilescu citește mai exact *leg. V Mac. Oes(ci)*, după numele lagărului principal al ei de după 270. Prin urmare în inscripția noastră, care e un pendant la cărămizile cu L · V · MOES, se poate pune foarte bine în legătură *leg. V Mac.* cu *colonia Oescus*, care ar indica local de staționare al legiunei.

Nu poate fi vorba însă de prima staționare a legiunei la Oescus, întru cât dreptul de colonie îl capătă Oescus abia sub Traian, după mutarea ei de acolo. Rămâne deci să fie datată, sprijiniți și pe caracterul târziu al literelor, la sfârșitul v. III-lea, când leg. V Mac. staționa din nou la Oescus.

Ce rost poate avea însă în teritoriul Tomitan o inscripție privitoare la legiunea V Macedonica, nu se poate afirma cu siguranță. Poate fi un detașament din această legiune? Nu e probabil, ci credem că avem de-aface numai cu un singur militar al ei, și anume dacă el va fi rezidat chiar în Tomi, atunci ar fi putut să fie un *centurio* ¹⁾ sau un *imaginifer* ²⁾, un *cornicularius* ³⁾ sau un

¹⁾ Vezi istoricul leg. V Macedonica la Bogdan Filow: *Die Legionen der Provinz Moesia*, p. 64 sqq. Cf. și R. Cagnat, ap. Daremberg et Saglio: *Dict. d'Antiq.*, p. 1082.

²⁾ C. I. L. III, 7429, 14416, 6127, 7430, 7431; C. I. L. VI, 31146. Cf. și Kornemann, ap. Pauly-Wissowa: *Real-Encycl. s. v.* IV, n. 252.

³⁾ Vezi A. v. Premerstein, *Die Dreiteilung der Provinz Dacia*, în *Wiener Eranos*, Wien, 1909, p. 261 sqq. și 268.

⁴⁾ *Itin. Anton.*, ed. d'Urbain, p. 65: *Oesco leg. V Mac.*; *Not. Dign. Or.*, XLII, 33: *Praef. leg. V Mac. Oesco*; cf. Filow, *o. c.*, p. 82.

⁵⁾ C. I. L. III, 8066^a.

⁶⁾ C. I. L. III, 8066 b și c și 8068^b.

⁷⁾ C. I. L. III, 12525.

⁸⁾ C. I. L. III, 8066 b din Celei și 12525 din Beșli.

⁹⁾ C. I. L. III, 8068^a = 6241.

¹⁰⁾ Filow, *op. cit.*, p. 82, n. 6. Mommsen: *Eph. Epigr.* II, n. 462. C. I. L. III, la 6241, 8068 (indicele, la Suppl. II², p. 2478). Domaszewski, C. I. L. III, 12525. Hirschfeld: *Sitz. Ber. der Wiener Akad.* 1874, p. 411 sq.

¹¹⁾ *Gr. Tocilescu, Monum. epigr. și sculpt.* Add. et corrig., p. 636 și 646. Cf. însă și Filow, *o. c.*, p. 82.

¹²⁾ *Not. Dign. Or.* XLII 39.

¹⁾ La Tomi sunt pomeniți în inser. armătorii centurioni: C. I. L. III, 771: . . . *M. Domitius Capetolinus (centurio) leg(ionis) XI Cl(audiae) p(iae) f(idelis)*; 7534: . . . *Q. Trebellenus Q. f(ilius) Fab(ia), Maximus, Roma, (centurio) leg(ionis) V Mac(edonicae) trecenarius coh(ortis) III praetorianae*; R. Cagnat: *Inscr. Gr. ad. res Rom. pert.*, I, n. 627: ² *Τοβίλιος Φορτωρ ἀξιωματικός* și D. M. Teodorescu, *Monumentele inedite din Tomi*, în această revistă, 1914, fasc. 28, p. 185: *ens (centurio) leg(ionis). . . no (centurio) leg(ionis). . .*; iar într-o inscripție inedită dela Laz-Mahale (teritoriul tomitan), pe care o va publica colegul meu P. Nicorescu tot în această revistă: *L(ucius) Sextilius Fuscus (centurio) coh(ortis) I Thracum*.

²⁾ C. I. L. III, 12498 din Tomi: . . . *T. Valerius T. f(ilius) Collina Germanus Pessenunto, imaginifer leg(ionis) VII Cl(audiae) p(iae) f(idelis)*.

³⁾ C. I. L. III, 7542 din Anadolchioi: *T. Flavio Longino, Q. Marcio Turboni, leg(ato) Aug(usti) pr(o)pr(aetore), Titius Crispus cornicu(arius) eius*. Vezi pentru *cornicularii*, Marquardt: *Röm. Staatsverwaltung* II, p. 328 și Domaszewski: *Die Rangordnung des röm. Heeres*, p. 38.

*beneficiarius*¹⁾, un *librarius*,²⁾ sau mai carând un *frumentarius*³⁾ în misiune aici. Se poate însă să fie și un simplu *miles*⁴⁾ sau, aproape sigur, un *veteranus*⁵⁾ așezat aici pe teritoriul rural al orașului Tomi, după liberare.

¹⁾ C. I. L. III, 7550: ... *P. Valerius Pacatus militavit in leg(ione) V Mac(edonica) b(ene) f(iciarius) co(n)s(ularis) duplicarius* și 14214²⁰⁾: ... [*b(ene) f(iciarius) co(n)s(ularis) leg(ionis) XIII gem(inae)...* *leg(ionis) I. Ital(icae)*], ambele din Tomi. Vezi Marquardt, op. cit., II, p. 531 și Domaszewski, op. cit., p. 52.

²⁾ C. I. L. III, 7544 Teritoriul Tomitan (Hazidulak): *Aemilius libr(arius) leg(ati)?...* și 7572, Tomi... *librarii filii*... Vezi p. *librarii* Marquardt, op. cit., II, p. 532 și Domaszewski, op. cit., p. 39 și 71. *Librarii* sunt pomeniți și într'o inscr. din Romula (Dacia Malvensis) ap. V. Pârvan: *Arch. Funde im Jahre 1912*, in „*Jahrb. d. kais. Deutsch. Arch. Inst.*“ 1913, p. 382, n. 24.

³⁾ *Frumentarii* aceștia erau luați din diferite legiuni, în special din cele dela Rin și Dunăre, și îndeplineau pe lângă rolul de supraveghetori ai aprovizionării trupelor și pe acela de agenți spioni ai împăratului sau de curieri militari cu misiuni speciale pe lângă comandanții altor legiuni sau chiar pe lângă guvernatorii civili. Vezi R. Cagnat, ap. Daremberg et Saglio, *S. v. p.* 1348 și n. 4 și 5; Marquardt, op. cit., II, p. 447 și Domaszewski, op. cit. *S. v.* la indice. Un *frumentarius* al *leg. V Mac.* tot din Oescus găsim la Roma pe lângă persoana împăratului: C. I. L. VI, 5342: *D(is) M(aubus). T. Fl(avius) Pap(iria) Valerianus Oesco mil(es) fr(umentarius) leg(ionis) V Mac(edonicae)...*, iar un altul în misiune la Lambaesis în Africa: C. I. L. VIII, 2867: ... *M. Flavi(us) Caecilius. Telesphor(ianus) f(r)um(entarius) leg(ionis) V Mac(edonicae)*.

⁴⁾ Exemple la Tomi: C. I. L. III, 7547: „... *Fl(avius). Ursus fil(ius) Q. Mestri, am(o) XVI provitus miles...*”; 7548: „... *Marius Celsus, miles c(o)h(o)rt(is) VII Gall(orum)*”; 7556 (Anadolchioi: ... *mil(itavit) an(nis) XIX...*”; 7557: „... [*miles*] *alae I Fl(aviae)*”; 7558 „... *Aurefl(avius)] ... tianus ... [leg(ionis) XI Cl(audiae) ... și 14214²⁰⁾: *Lupus* din *[ala] II Ara(vacorum)*”; iar în inscripția din Laz-Nahale, citată mai sus: *Numerius Val(ens?) mil(es) leg(ionis) XI Cl(audiae)...**

⁵⁾ Exemple la Tomi: C. I. L. III, 7545, inscr. bilingvă „... *C. Antonius Fronto, vet(eranus) leg(ionis) XIII: Gem(inae) ex b(ene) f(iciario) co(n)s(ulari)...*”; 7552: „... *Val(erius) Valens vet(eranus) [cl(assis)] Fl(a: viae) Moesi(cae)...*”; 7553: „... *fecit stipendia XXIII*... 7554: „... *veteranus legiones (sic) [X]I Claudie pia fideli...*”; 7555: „... *vet(eranus) [leg(ionis) I] Ital(icae)]*”; 12497 (Hazidulak) „... *Q. Baebius Proculus vet(eranus) leg(ionis) XIII g(feminae)...*”; 14214²⁰⁾: *Fl(avius) Ursinia(nus), mil(es) off(icii) pre(sidis) vet(eranus) ex q(uaestionario)?...*”; 14453: „... *T. Flavius Capito, dec(urio), vet(eranus) alae Pannoniorum...*”; 14454: „... *Rufus v(eteranus) [leg(ionis) V Mac(edonicae) prob(atu)s m(iles)...*”; R. Cagnat:

Mai departe cercetând inscripția, găsim în acord cu *leg. V Macedonica* adiectival feminin *δυναρχική* în cazul genitiv, care pare a fi un epitet necunoscut al legiunii¹⁾. Am avea în latinește *legio V Macedonica bis fortis*, deși pentru *fortis* corespondentul obișnuit în epigrafiă greacă este *ισχυρός*²⁾. Epitetul acesta eră cunoscut numai la *leg. II Traiana*³⁾ (*Troiana*), iar unul înrădit, *firma*, la *leg. XVI Flavia*⁴⁾.

Iterația epitetelor este însă frecventă⁵⁾, mai cu seamă pe monetele imperiale din v. III⁶⁾.

S'ar mai putea interpreta însă cuvântul *δυναρχική* luându-l drept epitet al coloniei Oescus și însemnând *duumviralis*⁷⁾, însă cum toate coloniile aveau *duumviri* — cu rari excepții — și cum nicăieri nu se mai pomenesc o colonie care să se intituleze *duumviralis*, epitetul pare că se potrivește mai bine legiunii în înțelesul pe care îl văzurăm.

În ceea ce privește vorbele «*Κολωνεία: Οϊόζου*», nu se poate ști sigur — inscripția fiind prea ciuntită — dacă se referă la militarul din legiune, indicând locul lui

Inscr. Gr. a. r. Rom. pert. I, nr. 626 și *Arch.-epigr. Mitth.* VIII, p. 17, n. 49: „... *Ποῦπλιος Κορνήλιος Μαζίτιος β(ετεράνος)...*”; V. Pârvan: *Arch. Funde im Jahre 1913* in *Jahrb. d. kais. D. Arch. Inst.* pe 1914, p. 438: *Ti. Claudius Arrenti f. Quir. Saturninus dupl(iciarius) vet(eranus) alae Astur(um)...*; *Urlikioi (vicus Amlaidina)*, C. I. L. III, 15745: „... *Aurelius Dalemus q(uondam) praetorianorum...*”; W. Knechtel, *O inscripție imedită*, extras din „*Revista Catholică*” pe 1913: *M. Iulius Tertullus vet(eranus) coh(ortis) I Commagenorum). Mitridates mil(es) coh(ortis) eiusdem...*

¹⁾ *Leg. V Macedonica* poartă epitetele *pia fidelis* și mai rar *constans* {v. ind. la C. I. L. III 51771 2, p. 2478}.

²⁾ R. Cagnat: *Inscr. Gr. a. r. R. p. I*. 1212 și 1216. *λεγεὼν β' τρωακῆ ἰσχυρά*, 1147 și III 615. *Corpus Inscr. Gr.* 4766 și add. 4768.

³⁾ Vezi n. 2 și C. I. L. III, Suppl. 2. Indicele p. 2476. *Idem, ibidem*, V, VIII, IX, X, XIV.

⁴⁾ *Idem, ibidem*, III, V, VIII și VI passim.

⁵⁾ C. I. L. III, 4500: *leg. I Adutrix bis pia fidelis, constans*; C. I. L. III, 3521: *leg. II Adutrix VI pia VI fidelis constans Claudiana*; C. I. L. III, 875; *leg. V Mac. III pia fidelis*; C. I. L. VIII, 2482 = 17976: *leg. III Augusta II pia II vindex*.

⁶⁾ Cohen: *Descr. hist. des monn. frapp. sous l'Empire*, vol. 4, 5 și 6 passim.

⁷⁾ Vezi p. acest înțeles, Cagnat: *I. Gr. a. r. R. p.* III, 412, 413, 414: *Δυναρχὲς περταετηριχοί*; 411: *Β' ἀρχιχοί περταετηριχοί* și n. 299, 410, 1047; *Δυναρχικός*. C. I. Gr. 80, 1186 = *Inscr. Gr. IV*, 795.

de origină — *domo colonia Oesci* — sau precizează staționarea legiunii însăși la Oescus, unde am văzut că-și avea *hiberna* în vremea inscripției noastre.

Asupra orașului Oescus, pe care *Ptolemaios*¹⁾ îl pomenește în ținutul Tribalilor, știrile sunt foarte sărace cu cât înaintăm în a doua jumătate a v. III; materialul epigrafic mai cu seamă e aproape neexistent. O inscripție care după caracterul literelor²⁾ se vede a fi din v. III—IV-lea, dovedește încă prezența elementului traco-roman necreștinat la Dunăre, în timp ce altă inscripție³⁾ de pe la sfârșitul v. IV sau începutul celui de al V-lea, din *Nicopolis ad Istrum*, arată existența creștinismului latin aici la Oescus, de unde își ia soție *Turranius Leontius*, un *praesbiter* din Nicopolis. Această inscripție prezintă interes și din punctul de vedere al legăturilor continui care trebuie să fi existat între populația acestor centre romane dela Dunăre și cetățile eleno-thrace și în vremea aceasta, cum e *Nicopolis ad Istrum* și *Tomi*, localitatea unde s'a găsit inscripția noastră. În privința acestor relații putem tot aici cită inscripția veche latină, c. a. 100, pusă de un *duovir municipii Oesci*, pe drumul dintre Philippopolis și Nicopolis⁴⁾, într'o localitate de prin părțile pasului Șipea. Relațiile Tomitanilor cu populația traco-romană dela Dunăre merg până în fundul Scythiei minor la

Troesmis¹⁾, de unde vine la *Tomi* un *duumviralis et augur municipii Troesmensis*, iar spre Apus până la Ratiaria²⁾, locul de origină al soției unui Roman din *Tomi*, *Sempronius*. Lucrarile se petreceau însă și în sens invers. Găsim de pildă un trac, *civis Tomitanus*, ajuns *magister vici* în regiunea Șamlei de astăzi³⁾.

Dela sfârșitul veacului al III-lea am pomenit știrea *Itinerariului Antonin*⁴⁾ cu privire la Oescus, ca stațiune a drumului pe Danăre și anume între *Valeriana* și *Utus*. *Tabula Peutingeriana*⁵⁾ numește Oescus ca stație a aceleiași drum și capăt de drum spre *Anchialos*⁶⁾, prin *Nicopolis ad Istrum* și *Marcianopolis*.

Dela sfârșitul v. IV avem știrea citată a *Notitiei Dignitatum*⁷⁾, care documentează importanța militară pe care și-o păstrează mereu Oescus, chiar până în vremea lui Justinian, de când *Procopius*⁸⁾ ne spune că «au fost întărite cu zidari puternice *Castra Martis, Zet-*

¹⁾ C. I. L. III, 7560 din *Tomi*: *C. Arrius Quintianus bis[duumviralis et augur municipii] | Troesmens(is) vet(erani) fil(ius) et Claudia Servata uxor se vivis me[m]oriam sibi fecerunt curantibus Arii Qu[is]iutiano filio et I[er]nario lib[er]is[er]to.*

²⁾ C. I. L. III, 6156 din *Tomi*: *D(is) M(anibus) Catiliae Res[er]vatae, domo Ratiaria ob memoriam | Semproniae Rufinae | filiae eius et Allidi Secundini nepotis eius | matri et fratri dulcissimis per Allidium Rufum patrem suum faciendum curaverunt.* Pentru altele vezi Weiss: *Dobrutscha im Altertum*, p. 61.

³⁾ C. I. L. III, 7466 și Kalinka: *Antike Denkmäler in Bulgarien*, n. 128 din Șamla: *I(ovi) o(ptimo) m(aximo) [et] Iunoni re[g]in(ae) | pro salute Imp(eratoris) T(iti) Ael(i) Anstou[i]u[si] Pii Aufg(usti) et M(arci) A[ur]el(i) Veri Cafes(aris) et pr[ae]s[er]vato salute) vici et [sua] et suor[um]) | pos[ui]t Bu[r]j[ti]u[us] ci[vis] Tomita[us] ma[g]ister) vic(i) de suo et De[me]triu(s) filiu[s] Rufin[o] et Present[is] co(n)s(ulibus), etc., a. 153.*

⁴⁾ *Itinerariul Antonin*, datează în ultima sa redacțiune dela sfârșitul v. III. Vezi V. Pârvan: *Salsovia*, p. 19. *Itin. Ant.*, ed. d'Urbain, p. 65.

⁵⁾ *Tabula Peutling.* ed. d'Urbain, p. 247.

⁶⁾ *Ibidem*, p. 251. Vezi și *Geogr. Ravennat.* p. 189. 16; *Oaecon*.

⁷⁾ *Notitia Dign. Or.* XLII 33: *praef. leg. V Mac. Oesco* și 26: *Auxilium Mariensium Oesco*.

⁸⁾ *Procopius, De aedif.*, ed. Haury, IV-6, 32-33. Vezi și Iordanes: *Get.*, 50.

¹⁾ *Ptolemaios*, ed. Müller, III, 10,5 *Oĩszos: Τριβαλλών.*

²⁾ C. I. L. III, 8043: *I(ovi) o(ptimo) m(aximo). M. Disius Geminus, aug(ustalis) col(oniae) Oi(s)ci botun (sic) p(osuit).*

³⁾ C. I. L. III, 755 add.: *Bonae memoriae Aureliae Marcellinae Oesc(ensis), pientissimae f(eminae) habensius liberorum, filiae q(uon)d(am) Marcellini ex praef(ecto) leg(ionis) III Gallicae Danavae Damasco, quae vixit ann(os)L; Turranius Leontius, praesbyter, coniugi benae merita[m]e[m]oriam et sibi v(ivus) f(ecit).* Vezi comentariul la V. Pârvan: *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, p. 61 și n. 285.

⁴⁾ C. I. L. III, 7411 și Damont-Homolle, p. 348. Inscriptia a fost restaurată cu destulă probabilitate de Hirschfeld și Domaszewski, deși trebuie să recunoaștem că lectura *duovir municipii* e puțin cam forțată.

nocortum și *Iscos*». La *Hierocles* ¹⁾ e pomenit ca centra creștin la Danăre tot sub forma *Ἰσκόζ*.

În vremea bună a imperiului Oescus a avut o viață municipală foarte intensă, documentată de monumentele epigrafice găsite acolo ²⁾ și de ruinele descoperite pe locul cetății de lângă satul Ghighen: «În partea despre Apus se văd resturi monumentale, baze de coloane și capitulări, architrave și plăci de coperiș, pe

lângă mulțime de gropi făcute pentru extragerea pietrei și cărămidei vechilor construcțiuni» ¹⁾.

Ca încheiere, inscripția noastră ne dă încă un document pentru relațiunile cetăților grecești cu centrele curat romane cum eră Oescus, și pentru influența covârșitoare a elenizmului asupra elementului traco-roman, influență care se precizează aici prin limba greacă în care militarul roman scrie inscripția.

G. MATEESCU

¹⁾ *Hierocles*, ed. d'Urbain, p. 454.

²⁾ C. I. L. III Indice, p. 2694 S. v. Gigen.

¹⁾ Gr. Tocilescu, *Monum. epi gr. și sculpt.*, p. 245 și note.

R É S U M É

Le monument dont nous nous occupons, est un fragment de colonne en pierre calcaire, haut de 0,51 m. et d'un diamètre de 0,30. m., provenant de Ci-cracci, district de Constantza.

L'inscription, dont le commencement et la fin manquent, porte seulement les noms de la V-ème légion macédonique et de la ville d'Oescus.

Après un premier séjour en Moesie, à Oescus, durant le I-er siècle ap. J. C., la V-ème leg. mac. y revint, lors de l'abandon de la Dacie par Aurelien.

Par conséquent la présence du nom de cette légion à côté de celui de la ville d'Oescus est parfaitement explicable. Seulement il ne peut pas y être question du premier séjour de la légion à Oescus, parce que, Oescus n'obtint le titre de colonie, mentionné dans notre inscription, que sous Trajan, après le transfert de la légion à Troesmis.

On peut rapporter cette inscription, soit à un militaire de la légion, en mission à Tomi, ou mieux encore à un vétéran établi sur le territoire rural de

cette ville. L'adjectif féminin *δυναδική* paraît être une épithète inconnue de la légion, en latin *bis fortis*, bien que pour *fortis* l'équivalent usité en grec soit *ισχυρός*. On pourrait aussi l'interpréter comme une intitution spéciale de la colonie Oescus — en latin *duumviralis*, — sauf l'absence d'un exemple analogue et le pléonasma qui en ressort.

Quant à la ville d'Oescus, les renseignements littéraires et épigraphiques qui nous sont parvenus de l'antiquité laissent entrevoir qu'elle avait une importance militaire de premier rang, importance qu'elle a su garder jusqu'au temps de Justinien. Durant l'époque de splendeur de l'Empire, ainsi qu'en témoignent les ruines très importantes découvertes à Gaiguen, village situé sur l'emplacement de l'ancien Oescus, cette colonie romaine a dû jouir d'une vie municipale intense.

Ces nouvelles données concernant les relations suivies entre les centres romains du Danube et les colonies grecques du littoral donnent à notre inscription un intérêt notable.

Prin adresa No. 58 din 7 Ianuarie a. c., d-l Coatu, învățător în comuna Cerna, jud. Tulcea, a făcut cunoscut Muzeului Național de Antichități, că „de niște locuitori din Cerna, s'a găsit o piatră cu inscripție latinească, la poalele muntelui Priopcea, în apropiere de șoseaua Cerna-Măcin“.

D-l prof. V. Pârvan, Directorul Muzeului, mi-a dat plăcuta însărcinare de a publica inscripția după schița alăturată de d-l Coatu la adresa mai sus pomenită.

Monumentul este un altar votiv de piatră, înalt de c. 1.50 m. Partea de jos, sub soclul profilat pe o înălțime de c. 0.50 m., este nelucrată, fiind destinată a fi îngropată în pământ. Lățimea este de 0.35 m., la mijloc, iar la nivelul profilelor de sus și de jos de 0.42 m. Literile înalte de c. 0,050—0,052 m., iar în ultimul rând c. 0,038—0,040 m., sunt lucrate cu îngrijire în stilul sec. II—III. Distanța între rânduri este de c. 0,015¹⁾.

Transcrierea inscripției este aceasta:

Numini Liberis (sic) patris, M(arcus) Antistius Caecina, eq(ues) alae I Dardanorum) Antoniniana, ex viso posuit.

La rândul 2 este de observat o greșală gramaticală: se pune Liber la genetivul declinării a III-a în loc de a II-a (*Liberis* în loc de *Liberi*) cum ar fi corect. Scăpări de acestea din vedere se întâmplă însă destul de des, mai ales în inscripții provinciale. Poate că acilapicidul a adăugat un s în plus, având în minte cuvântul următor — *patris*, care se termină tocmai în această literă²⁾.

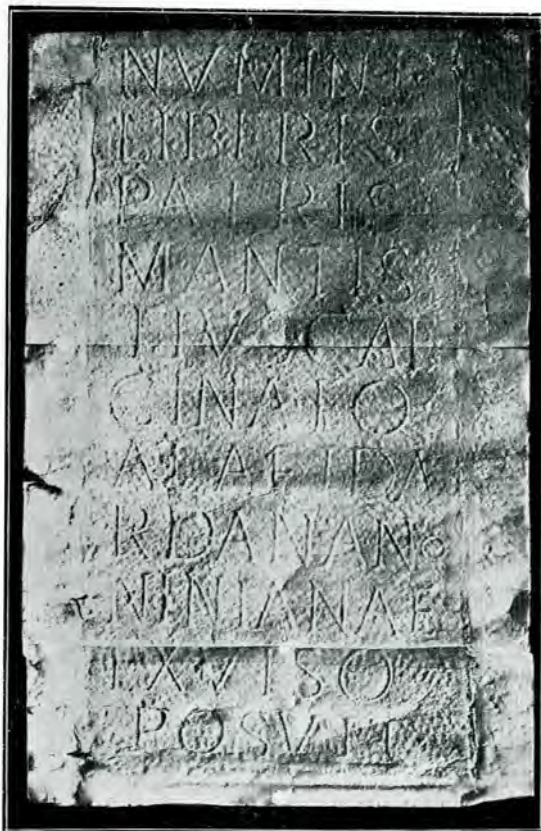
Monumentul — o *ara* votivă — este în-

¹⁾ Decalcul după care am făcut fotografia mi-a fost pus la dispoziție de d-l C. Moisil.

²⁾ O greșală la fel se găsește — după cât am putut cerceta — numai într-o inscripție din Praeneste: *Fortunae primigeniae] signum Liberis patris] Pantei. . .* (C. I. L. XIV, 2865).

chinat lui *Liber pater* de către *Marcus Antistius Caecina*. Inscriptia noastră este o contribuție prețioasă pentru istoria familiei *Antistia* la Troesmis. Într'adevăr această familie mai este constatată aici prin trei inscripții: C. I. L. III, 6184, 6207, 7504.

Cel dintai — probabil cel din inscripția

6184 — se arată a fi din Ancyra³⁾. El este

³⁾ *C(aus) Antistius . . . , Ancyr(a), Vale[ns veteranus] leg(ionis) V Mac(edonicae) vi(x)it] postmissioni an(nos) X . . . [men]ses XI, dies XV, f(ilius). . . Antistius Zoti(cus) patri benem[erenti] et Atilia Fort[una]ta, pio coniu[gi et] sibi f(aciendum) [c(uraverunt).]*

legionar al legiunei a V-a *Macedonica*, recrutat poate în timpul când vexilații din această legiune luptau în Orient, în războiul cu Partii și Evreii, prin anii 114—117 ¹⁾.

Terminându-și serviciul el este colonizat pe teritoriul legiunei și trăește încă după liberare, mai bine de 10 ani. După moarte soția sa *Atilia* și fiul său *Antistius Zoticus* ²⁾, îi ridică un monument funerar. *Antistius Zoticus* moare la rândul lui destul de tânăr, în vârstă numai de 36 ani, după cum reese din inscripția funerară ce i-a fost ridicată de soția sa *Antistia Antonina* și de mamă-sa *Atilia Fortunata* ³⁾. Unui *Marcus Ulpius Marcianus* îi ridică plini de recunoștință, frații *Marcus Antistius Rufus* și *Marcus Antistius Domitius*, un monument onorific, desigur pentru bunavoință ce le-a arătat în calitate de magistrat suprem al municipiului și de coleg în pontificat al unuia, ca și de coleg de magistratură al celuilalt frate ⁴⁾. *Marcus Ulpius Marcianus*, după ce terminase serviciul militar ca *singularis consularis* tot în *ala I Dardanorum*, ca și *Caecina* al nostru, ocupă în municipiul Troesmis demnitățile cele mai înalte: *pontifex* și *duumvir quinquennalis*. Inscriptia este după 170 p. Chr., dată aproximativă la care legiunea V-a *Macedonica* a fost dislocată din *Moesia inferior*, dela Troesmis, în Dacia, care fusese încă dinainte ridicată la rangul de provincie consulară ⁵⁾.

¹⁾ Vezi C. I. L. III, 14155² și Bogdan Filow, *Die Legionen der Provinz Moesia von Augustus bis auf Diocletian*, Leipzig 1906, p. 68 și urm.

²⁾ Toate numele în familia *Antistiilor* sunt curat latine, afară de *Zoticus*, care este grecesc; cf. W. Pape, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, ed. din 1875, la cuvântul Ζώτικος, vol. I, p. 450.

³⁾ C. I. L. III, 6207: *Antistius Zoticus vix(it) ann(orum) XXXVI. H(ic) s(itus) e(st). Antistia Antonina marita ejus et Stelea (sic) Atilia Fortunata mat(er) heredes primi.*

⁴⁾ C. I. L. III, 7504: *M(arco) Ulp(io) Marciano vet(erano) ex s(ingulari) c(onsularis) a(lae) I D(ardanorum) pont(i)fic(i) II viro q(uin)q(uennali) m(unicipii) Tr(oesmensium) Marc(i) Antistius Rufus pont(i)fic(ex) et Antistius Domitius ed(ilis) q(uaestor), fratres o(ptimo) v(iro).*

⁵⁾ Vezi Anton v. Premerstein, *Die Dreiteilung der Provinz Dacia*, în *Wiener Eranos*, Wien 1909, p. 256. Cf. și inscripția din C. I. L. III, 7505, și interpretarea ei la Filow, op. cit., p. 74.

Marcus Antistius Caecina, cel din inscripția noastră inedită, este *equus alae I Dardanorum*, ca și cel din inscripția precedentă, *Marcus Ulpius Marcianus*.

Ala I Dardanorum este constatată din anul 99 p. Chr. și până în 241 la Arrubium ⁶⁾, unde probabil că și-a avut în permanență garnizoana.

În diploma din 14 Aug. a. 99 p. Chr. ea este numită *Vespasiana*, ceia-ce arată că a fost creată de Vespasian. Aci ea având cognumele de *Antoniniana* și literile fiind încă foarte bine lucrate, rezultă că inscripția este cel mai târziu din timpul lui Caracalla, de când este obiceiul ca unitățile de trupă să ia numele împăratului care domnește ⁷⁾.

Între Arrubium și dealul Priopcea, la poalele căruia s'a găsit monumentul nostru, este *Troesmis*. E posibil ca familia *Antistia*, care a dat mai mulți militari, după cum am văzut, să-și fi avut proprietatea rurală undeva pe teritoriul *Troesmis*-ului, poate tocmai aci! ⁸⁾. Mai este posibil ca lui *M. Antistius Caecina* să i se fi părut „*ex viso*“, după cum ne spune el, că trebuie să pună altarul tocmai în acel loc, unde de altfel se poate să fi fost un sanctuar al Zeului *Liber*.

În orice caz, pe aici treceă drumul dela Arrubium și Troesmis la Cerna și Akbunar, așa cum a fost stabilit de d-l V. Pârvan în *Cetatea Ulmetum*, vol. I, p. 87 sqq. și harta, și precum prin noua noastră inscripție, se confirmă încă odată pe lângă știrile ce aveam până acum.

Cultul lui *Liber*, analogizat în totul lui Dionysos și păstrându-și numai numele vechiu

⁶⁾ Ca *termini a quo* și *ad quem*, între cari constatăm *ala I Dardanorum* în *Moesia inferior* avem diplomele:

C. I. L. III: XXX (XX) din 14 August a. 99 și XLVIII din 2 Aprilie a. 241. Pentru istoricul acestei *ala* vezi Cichorius, în Pauly-Wissova, *Realencyclopädie*, sub cuvântul respectiv, col. 1240, unde este dată și literatura, la care trebuie să adăogăm și inscripția C. I. L. VI, 31,164 (= Dessau, *Inscriptiones latinae selectae*, I, 2189); cfr. și V. Pârvan, *Descoperiri nouă în Scythia minor*, în *An. Acad. Rom. tom. XXXV, Mem. secțiunii istorice*, p. 486.

⁷⁾ I. Marquardt, *Roemische Staatsverwaltung*, vol. II, p. 441.

⁸⁾ Pentru teritoriul rural al Troesmensilor, cf. V. Pârvan, *Descoperiri nouă în Scythia minor*, *An. Acad. Rom. t. XXXV, Mem. secțiunii istorice*, p. 499.

italic, este destul de răspândit în ținuturile thraco-illyrice ¹⁾. Dintre inscripțiile închinat lui *Liber*, cunoscute până acum, cele mai numeroase sunt din Dalmația ²⁾, Panonia ³⁾, Dacia ⁴⁾ și Moesia cu Thracia ⁵⁾.

Faptul că cultul lui *Liber-Dionysos* este răspândit mai ales în aceste părți, ne îndreptățește să credem că neamurile thraco-illyrice l-au identificat cu zeii lor naționali cei mai răspândiți, și anume în regiunea thracă cu *Sabazios*, care avea atribuții analoge ⁶⁾. În tendința lor de syncretizare a zeilor Thraciei au confundat pe *Sabazios* și cu *Jupiter Optimus Maximus* ⁷⁾.

În Scythia minor, ținutul care ne interesează din punct de vedere al inscripției noastre, cultul lui *Liber* este de asemenea destul de răspândit. La *Tomî* s'au găsit șapte reliefuri cu reprezentări de ale lui *Dionysos* ⁸⁾ și un cap de statueta pu-

blicat mai jos. În *Tropaeum Traiani* el este adorat în legătură cu *Jupiter Optimus Maximus* cu *Hercules invictus* și cu *Ceres* ⁹⁾, în *Histria* un *Lucius Pompeius Valens*, originar, ca și Antistii, din Ancyra, ocupă „*sacerdotium at Liberum*“ ¹⁰⁾. În legătură cu *Liber pater* este în părțile thrace cultul lui *Silvanus*, adorat de pildă cu deosebire la *Ulmelum*, unde săpăturile din urmă au dat la iveală o inscripție prin care se constată aci un întreg *collegium consacranorum Silvani satoris* ¹¹⁾. În fine chiar dela Troesmis mai avem un mic altar închinat lui *Jupiter optimus maximus* și lui *Liber pater* ¹²⁾.

II.

În colecția Muzeului Național de Antichități se găsește un frumos cap de *Dio-*

nyssos tânăr, inedit, găsit la Constanța.

Capul înalt de c. 0,20 m., este un fragment al unei statuete de marmură. Partea de sub gât, ceva mai albă în fotografie, i-a fost adăugat mai târziu pentru a-i servi ca postament.

Părul lung și ondulat, în față este pieptănat în sus; o cărare la mijloc îl desparte

¹⁾ Pe reliefele din aceste regiuni care însoțesc multe din inscripțiile închinat lui *Liber*, Zeul este reprezentat cu toate atributele lui *Dionysos*, ceea ce arată clar, că vechiul *Liber italic* — rămas doar cu numele — este înlocuit cu totul de *Dionysos* grec. Asupra lui *Liber*, vezi *Wissowa*, în *Roscher, Lexicon der griechischen und röm. Mythologie*, sub cuvântul respectiv, col. 2021 și *Toutain*, în *Daremberg & Saglio, Dictionnaire des antiquités*, sub cuvântul respectiv, p. 1189.

²⁾ C. I. L. III, 1784, 1785, 1786, 1787, 1790, 1951, 2730, 2815, 2903, 3046, 3093, 3094, 8338, 8365, 8430, 8484, 8485, 8528, 8674, 9572, *9812, 9934, 10133, 12717, 12718, 14241, 146721, 14673, 15046, și 15044.

³⁾ C. I. L. III, 3234, 3267, 3295, 3298, 3464, 3466, 3956, 3957, 4297, 10275, 10326, 10327, 10343, 10346, 10359, 10377, 10432, 10433, 10904, 10910, 11079, 14340⁸⁾, 14340⁹⁾, 14340¹⁰⁾, 14356^{5b)} și 14356^{5a)}.

⁴⁾ C. I. L. III, 792, 896, 930, 1065, 1091, 1092, 1093, 1094, 1261, 1303, 1355, 1411, 1548, 7681, 7682, 7683, 7684, 7765, 7826, 7916, 12566 și 12572.

⁵⁾ C. I. L. III, 633, 703, 704, 1494, 12489 și 14214¹⁾.

⁶⁾ *Macrobius*, I, 18: „*Item in Thracia eundem haberi Solem atque Liberum accipimus, quum illi Sabadium nuncupantes, magna religione celebrant, ut Alexander scribit: eique deo in colle Zilmisso aedes dedicata est specie rotunda; cujus in medium interpatet tectum...* Cf. *Fragm. hist. graec.*, ed. Carol Müller, Paris 1883, vol. III, p. 244. Cf. și *Tocilescu, Mon. epigr. și sculpturali*, p. 22, unde titutul e făcut greșit.

⁷⁾ *I. O. M. Sabadio [conservatori honori aquilae legionis] XXII...*, C. I. L. VI, 31, 164 sau *Inscr. lat. sel. I* 2294.

⁸⁾ Sunt publicate și studiate de d. D. M. Teodorescu în *Monumente inedite din Tomî*, chiar în acest număr al *Buletinului*, sub. No. 82 sqq.

⁹⁾ C. I. L. III, 14214¹⁾.

¹⁰⁾ C. I. L. III, 12489.

¹¹⁾ Vezi V. Pârvan, „*Cetatea Ulmetum*“ II, în *An. Acad. Rom., Mem. secț. istorice*, tom. XXXVI, p. 359 sqq.

¹²⁾ C. I. L. III, 7498. Cf. și *Tocilescu*, în *Arch. epigr. Mitth.*, VI, p. 44, n. 89 și în *Rev. p. ist. arch. și fil.*, vol. I (1883), p. 293.

în două în așa fel în cât, căzând de o parte și de alta a capului, se răsfrânge apoi deasupra tâmplelor și a urechilor în sus, fiind ținut în această poziție de o cunună în care sunt împletite în mod amplu struguri, frunze de viță și frunze și fructe de ederă. În partea dinapoi a capului o parte din păr cade pe sub cunună pe grumaz; această

parte cât și capetele cununei sunt deteriorate. De o parte și de alta deasupra urechilor cade din cunună câte un bogat ciorchine de struguri peste care se lasă alipindu-se „mouillée“ câte o frumoasă frunză de viță. Partea de jos a ambelor ciorchine și frunze, iar în dreapta și partea de sus,

sunt deteriorate. Mai sus, deasupra acestor ciorchine și frunze, ies din cunună într'un mod aproape simetric frunze de ederă: se pare că au fost câte trei de o parte și de alta; păstrată este în partea dreaptă una întreagă în față și o parte din cea care venea spre laturea capului, iar în partea stângă este păstrată cea care venea spre laturea capului, fărâmată fiind cea care venea spre față. Încă câte una, care se pare că veneau spre partea dinapoi a capului, lipsesc. În partea de sus a capului, în vârful cununei, erau două fructe de ederă, din cari se mai păstrează cel din stânga. Partea dinapoi a capului este tratată sumar, ceea ce ne arată că statueta eră făcută pentru a fi privită din față, așezată fiind de sigur într'o nișă.

Fața este bine păstrată; doar vârful nasului bărbia și obrazul drept sunt puțin deteriorate.

Lipsa mușchilor și netezimea feței dau figurei o expresie de moliciune feminină. Este un *Dionysos* în extaz, cu o nuanță erotică, după concepția artistică din epoca târzie hellenică.

Avem a face aci cu o lucrare foarte bună de artă provincială, care după tehnică și mai cu seamă după tratarea ochilor, cari au pupilele indicate, trebuie pusă în sec. I sau cel mult în jumătatea I-a a sec. II p. Chr.

P. NICORESCU

R É S U M É

I

On vient de découvrir sur le versant S-O du mont Priopcea, près de *Troesmis*, une *ara* votive consacrée au dieu *Liber pater* par un *Marcus Antistius Caecina*, *equus alae I Dardanorum Antoniniana*. L'inscription apporte de précieux renseignements pour l'histoire de la famille *Antistia*, constatée à *Træsmis* par les inscriptions du C. I. L. III, No. 6184, 6207 et 7504. C'était une famille de militaires, fondée ici, probablement, par *Gaius Antistius Valens*. Celui-ci originaire d'Ancyra, vétéran de la V-ème légion macédonique, fut recruté, peut-être, pendant que des vexillations de cette légion luttèrent en Orient contre les Parthes et les Juifs, au cours des années 114—117 (6184). Son fils, *Zoticus*, mourut à l'âge de 36 ans (6207). Les frères *Marcus Antistius Rufus* et *Marcus Antistius Domitius*, les neveux peut-être du premier *Antistius*, occupèrent les plus hautes charges du municipe de *Troesmis*, à savoir: le premier fut *pontifex*, l'autre *aedilis quaestor* (7504).

On peut ajouter à présent le renseignement fourni par notre inscription: un *Marcus Antistius Caecina*, peut-être un fils de l'un des deux frères cités, est *equus alae I Dardanorum Antoniniana*.

Cette *ala* nous est connue comme résidant en permanence dans cette contrée de la *Scythia minor*, très probablement à *Ar-*

rubium, entre 99 et 241. Nous la connaissons sous le nom de *Vespasiana* seulement, ce qui montrerait qu'elle a été créée par Vespasien. Dans cette inscription elle porte le surnom d'*Antoniniana*. Du caractère épigraphique de l'inscription et du surnom, il résulte qu'on peut la dater au plus tard de l'époque de Caracalla. Le lieu de la découverte, au pied du mont Priopcea, prouve une fois de plus que c'est par là que passait une *semita*, ainsi que M. V. Pârvan l'a établi dans sa „*Cetatea Ulmetum*“ (vol. I, p. 87 sqq. et la carte).

II

Dans la collection du Musée National d'Antiquités se trouve une belle tête inédite, découverte à Constanța (*Tomi*). La tête, bien conservée, haute de 0.20 m., représente un *Dionysos* jeune, amplement orné de feuilles de vigne et de raisins, ainsi que de feuilles et de fruits de lierre. Les traits du visage, peu accusés, la peau lisse, lui prêtent une certaine expression de mollesse et de grâce féminine.

C'est un *Dionysos* en extase, avec une nuance érotique, selon la conception chère aux maîtres de l'époque tardive de l'hellénisme.

La technique et l'exécution des yeux surtout, avec leurs prunelles accusées, nous conduisent à placer cette œuvre au premier siècle de notre ère ou au plus tard dans la première moitié du deuxième siècle.

UN PICTOR ROMÂN ÎN ARDEAL

În ms. Hevenessi LXXIII dela Biblioteca Universității din Pesta se află cercetarea făcută cu privire la icoana din satul Sf. Nicolae, lângă Gherla, care vărsase lacrimi, întâia oară, la 1699.

Preotul Mihail declară că a fost zugrăvită „de Luca pictorul din Iclod, nu de parte de Sf. Nicolae: „Fuit picta a Luca pictore in Iclod, non procul a S. Nicolao“.

RĂPORT AL LUI FREYWALD ȘI I. SCHLATTER

(26 Iulie 1848). „Ministru Instrucției publice și alu Credinții I. Eliade“. N. Crețulescu *către egumen*. Se dau ordine a se ajuta lucrul la Bistrița și Tismana. „Desrobiți țigani ce să luați în lucru clădiri acei mănăstiri, pe viitor să-și plătească ei capitația și la lucru să fie întrebuințați cu bună tocmală“. Către „cuviosul director al clădiri mănăstiri Bistrița“. „Salutare și frăție“. La 27 Aug. cere socoteala dela început „după regula controlaricească“, pentru „a se da în urmă și în vederea generalii Adunări ce curând este a i se face deschiderea“.

SCULPTORUL LUI DUCA-VODĂ

Când Turcii luară Camenița la 1672, ei cerură lui Duca-Vodă să li dea infățișarea ei: „chipul și starea cetății“. Duca-Vodă au trimis pe un nemiș din Ținutul Hotinului, pre anume *Grigorie Cornescul, ce eră foarte meșter de scrisori și de săpături la pietre și la alte lucruri, de au făcut chip cetății Cameniței de ceară*, cu toate tocmelele ei din lăuntru și din afară“ (Neculce, în *Letopisește*, II, p. 198).

UN ZUGRAV LA 1742

La 1742 un „Mihalachi de la târgul Trotușului“, „zugrav“ e calificat de „om strein“ (Iorga, *Studii și Documente*, VI, p. 401, No 1502).

N. IORGA

INSCRIȚII DELA NEGOEȘTI, PRAEJBA, OLTENI, BENGHEȘTI, OSTROV, PIETRARI-DE-JOS, BORDEȘTI ȘI GUGEȘTI

M-REA NEGOEȘTI — ILFOV

PISANIA :

† **Сен чистыйн и бжтвенный храм, съ взсею даже вне шентелю, създа съ шт основани бжгоченною княгинною гсїждною елиною, съпрбжннцоу великаго и бжгочетиваг гсїдра Іоу Матѳеї Басарабзи Коеводзи взсеа земляа сѣрволахїнскаа, въ славословіахъ первоначалаго трислѣнаго несъздамаго свѣта. Кї(х) чест же и молеб и похвалениахъ во трїхъ-зданнїхъ свѣтовъ, нхъ чинноначалникъ и архистратїго Михаила и Гавріла архангеловъ; свѣт же и своел и въ вѣчное възпомнаниахъ въ акто ꙗзѣнс. Исправникъ ас ꙗсет Манта пост. попа. Георге ас скрис.**

= Acest cinstit și dumnezeesc hram cu toate cele ale mănăstirii, ziditu-s'a din temelie de bine cinstitoarea principesă Doamna Elina, soția marelui și bine cinstitorului Domn Io Matei Basarab Voevod a toată țara Ungrovlahiei, întru mărirea celei dintru început în trei puteri (fețe) neziditei lumini și întru cinstea și ruga și lauda conducătorilor întru treime a luminilor, Mihail și Gavril arhangheli, și întru veșnică pome-

nire sieși și alor săi, la anul 1648. Ispravnic au fost Manta post; Popa Gheorghe au scris.

(D-l Stoica Nicolaescu a binevoit a ne revedea traducerea în câteva locuri).

BISERICA PREAJBA — DOLJ

INSCRIȚIE:

† AČASTĂ SF(Ă)NTĂ ȘI DUMNEZĂIASCĂ BISERICĂ CE SĂ PRĂZNUESTE HRAMU SF(Ă)NTULUI APOSTOLŪ ȘI ÎNTĂIUL MUCENIC ARHIDIACONŪ ȘTEFANŪ ȘI MARELE MUCENICŪ GHEORGHE FĂCĂTORIULŪ DE MINUNI, CARELE S'AU ZIDITŪ DINŪ TEMELIA EI ȘI S'AU ÎNFRUMUSĂȚATŪ CU TOATĂ PODOABA, DUPRE CUMŪ SĂ VEDE, CU TOATĂ CHELTUIALA ȘI OSTENIALA DUMNIALUI JUPANŪ HAGI STANŪ JIANU VELŪ PAHARNICŪ, ÎN ZILELE PRĚ ÎNĂLTĂȚATULUI ȘI LUMINATULUI MĂRII SALE DOMNULUI IO ALEXANDRU IOANU YPSILANTU VOIVOD, CU BLAGOSLOVENIA PRĚ SFINȚII SALE PĂRINTELUI CHIRIU CHIR CHESARIE, EPISCOPU RIMNICULUI, LA ANU DE LA ZIDIRE 7286, IARĂ DE LA HS. 1778, LUNA LUI SEPTŪ 25.

PE UȘI:

AČASTĂ UȘĂ IASTE A SFINTEI BISEARICI DINŪ PREAJBA, HRAMU SFĂNTULUI ARCHIDĂIACONU ȘTEFANŪ ȘI MARELUI MUCENICŪ GHEORGHE, 1780.

αὐτον τον ἅγιον εὐαγγελιον τῆς ἁγίας ἐκκλησίας ἀγοχοράου πριάζπας μνήμη τοῦ ἁγίου πρωτομάρτυρος καὶ ἀρχιδιακόνου καὶ ἀποστόλου Στεφάνου καὶ τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρου Κοροικίου (?) του τροπαιοφόρου, ἀφιεροθὲν παρὰ τοῦ κτίτορος δούλου θεοῦ Στάν ζιαν μέγας πόντελνικος 1798. Δικεμβρίου 25.

PE UN POTIR:

ΤΟΥΤΟ ΠΟΤΙΡΙ(Ο)Ν Ε(Κ) ΤΗΣ ΕΚΚΛΙΣΙΑΣ ΠΡΕΖΠΑΣ, ΑΦΙΕΡΟΜΑ ΤΟΥ ΚΤΙΤΟΡΑΣ ΣΤΑΝΟ ΖΙΑΝΟ ΠΟΣΤΕΛΛΗΚ, 1793.

PE CLOPOT:

ACESTŪ CLOPOTŪ IASTE ALŪ SFINTEI BISEARICI DELA PREAJBA, HRAMUL SFĂNTULUI MUCENICŪ ȘI ARHIDIACON ȘTEFAN ȘI ARHIDĂIACONU (?) MUCENIC GHEORGHE, FĂCUT DE DUMNEALUI CTITOR JUPAN HAGI STAN JIANU VEL POSTELNIC, 1778.

PE O CARTE:

Pentru dresu sf. biserici Preajba, adică al coperitului de iznoavă cu crucile și cu tencuiala din afară și cibocu (sic) acoperișului și celealte, după partida cheltuelilor, au costisit lei 6182, par. 34. Const. Theodor.

INSCRIȚIA ZUGRĂVITĂ:

Constantin Theodor Prazbeanos. Acești de față doi frați Constantin și Theodor cumpărat-au moșia Preajba, anul 1833, cu toate împrejurimile și acareturile și ca niște titori multor ce au făcut de iznoavă acestei sfinte biserici, spre a lor pomenire s'au zugrăvit.

CTITORII:

Peretele din dreapta:

Hagi Stan Jiiianu vel post. ctitor; Hagica Manda Jăian vel post.; — fi: Maria și Dumitrana, Zamfira și Maria; — Ilinca Jiiian vel sătrar, nora dumnealui post.; Zamfir Jăian vel sătrar sãn ego dum. post.

Peretele sudic:

Gheorghe Jăișen vel medelnicer sin postelnic, Zoița Jăișenu vel medeln., nora d-lui postelnic; — fi: Maria, Zoița, Tudora; — Stan Jăișen sin dum. postelnic.

Peretele din stânga:

Hagi Voicu Jișenu tatăl d-lui, Hagica Ivana, muma dumnealui. — Nicolae Vlad vel pit. zet (=ginere); — fi lui Voicu: Radu; a lui Ivan: Voichița; a lui Nicolae: Barbu, Scarlat, Stanca.

POMELNICUL DUM. HAGI STAN JĂIAN BIV. VEL. POST:

Vii: Stan, Ivana, Gheorghie, Stan, Ilinca, Zoița, Nicolae, Rusanda, Ioan, Zoița, Barbu. Morți: Voico, Zamfir, Manda, Stanca, Stana, Petco, Maria, Dumitra, Zamfira, Maria, Zoița, Theodor, Stanu, Vera(?), Theodor.

CTITORII CEI NOI, PE PERETELE NORDIC:

Ioan, Theodor, Zâncă, soția, — copii, Elena, Ion, Theodor Gh. Ion, Constandin Ion, Ștefan Ion, — Constantin Theodor, Prazbeanos, Agafa din Elada, soția dumnealui Prezbeanu, 1834 Sept. 20.

MEȘTERI:

Gheorghe tâmplar, Stanciul meșter de lemn, Danciul, Radu, Barbu, Nichita, Mate.

PE O CARTE:

Să s(e) știe când s'au cutremurat pământu, la leat 1790 Martie 27, în săptămâna luminată.

BISERICA OLTENI — VĂLCEA

ΠΡΕΣΤΑΒΗΝΕ ΔΕΣΜΗΤΡΑ Ιερεμια, ΑΚΤ ρεβίρ (= 1704). ΠΟΛ. Γ.Η. ΙΩΗΚΙΕ ρεβίρ. (= 1754).

In numele tatălui și al fiului și al sfântului duh amin, ziditu-s'au această sfântă biserică, unde se prăznuiește hramul sf. arhiercu Nicolae de citori părinte Eftimie Vlădica și Mihail ep. la anul 1562 Sept. 15; însă fiind această bis. neincăpătoare și aproape căzută în ruină s'au reșarat, legându-să cu fier, s'au înădit încăperea dela femci, s'au făcut turlele și s'au zugrăvit din nou, după cum se vede.

GRAFIT:

Când au luatū Neamții țara: 7225 (=1717). — Leat 7306 (=1798) Daml Ieromonah.

BISERICA DIN BENGHEȘTI — GORJ

PE O PITRĂ:

SUPTŪ AČASTĂ PIATRĂ SĂ ODIHNEAȘTE ROABA LUI DUMNEZEU BĂLAȘA BENG. 7247 (= 1739).

BISERICA DIN OSTROV — ROMANAȘI

INSCRIȚIE:

AČASTĂ SFĂNTĂ ȘI DUMNEZEIASCĂ BISER(I)CĂ S'AU SĂVĂRȘIT ÎN ZILELE PEA LUMINATULUI DOMN IO PETRU MAVROGHENI VOEVOD, EPISCOP FIIND CHIR FILARET. ȘI S'AU FĂCUT CU CHELTUIALA ȘI CU TOATĂ OSĂRDIA DUMNEALUI VEL CLUCERUL NICOLAE GRECEANU, LA ANUL DE LA ZIDIREA LUMII 7296 (=1788).

CTITORI:

Vel clucer Nicolae Greceanu, cucoana Marița Greceanu. — Cuconii Niculița, Ionița, Costăchița, Dimitrie, Ruxandra, Ileana.

PERETELE SUDIC:

Filaret Episcopul, Cucoana Marița Greceanu, Cuconița Casandra.

PERETELE NORDIC:

Jupâncasa Maria Greceanu, Dicu Greceanu vel clucer, Dumitrana și Lascu Scorciu (sof), Dinu vel sătrar.

SCHITUL PIETRARII-DE-JOS

PISANIE:

AČASTĂ SFĂNTĂ ȘI D(UM)NEZEȚSCĂ BESEARICĂ ÎNTRU CAREA SĂ CİNȘTEAȘTE ȘI SĂ PRĂZNUȚȘTE BLAGOVEȘTENILE PEA SF(IN)TEI DE DUMNEZEU NĂSCĂTOAREI ȘI PURUREA FEČOAREI MARIEI, CAREA DEN TEMELIA EI IASTE ZIDIT(Ă) DIN BUN GĂNDUL ȘI CU TOATĂ CHELTUIALA PĂRINTELUI CHIR CLIMENTIE, EPISCOPUL RIMNICULUI XOUL SEVERINŪ, ÎN ZILELE PEA LUMINATULUI DOMNŪ IO MIHAI RACoviȚA VOEVOD, LA CURGEREA ANILOR 7250 (=1742) LA LUNA LUI AG. 26, ISPRĂVIC FIIND CHIR ILARION, PROIN VISTJAR.

PE O PIATRĂ:

SUPT AČASTĂ PĚTRĂ ODIHNESCU OASELE RĂPOSATULUI ROBULUI LUI DUMNEZEU POPEI MIHUL DOSOTEI (?), FRATELE SFINȚII SALE EPISCOP) CHIR CLIMENT, EPISCOP RIMNICULUI, CARE LA SFĂRȘITUL VIEȚEI SALE LUĂND SCHIMĂ CĂLUGĂREASCĂ, S'AU NUMIT MACARIE IEROMONAH, CAREL(E) ȘI AICEA EREA SFINTEI BISERICI ACEȘTIA DINŪ PAJIȘTE, ISPRĂVIND-O DE ZITIT ȘI DE TĂRNOSIT, MULTĂ OSĂRDIE AU ARĂTAT ȘI OSTENEALĂ A DAT, ȘI DUPĂ CE AU ISPRĂVIT S'AU PREȘTĂVIT ÎN ZILELE LUMINATULUI DOMN IO MIHAI RACoviȚA VOIVOD, LUNA LUI MARTIE 23, LEAT 7251 (=1743).

CTITORI:

CLIMENT EPISCOPUL, MACARIE CU DINUL SIN EGO, IOAN BRAT EGO NICULINA.

MĂNĂȘTIREA BORDEȘTI — R.-SĂRAT

PE UN CAPITEL DE COLOANĂ:

**АВЪНЪНА КЪМН.
АМРЯ.**

e faimosul căpitan al Brâncoveanului. Mânăila de Buzău.

Mira trebuie a fi numele meșterului.

CTITORI:

Jupân Mânăil Ionița, Jupanița Iliana ? copii: Chezna, Marie, Răducanu, Ștefan, Șerban, Ioan; în stânga: Constantin, Maric, Jupanița Tudora, Ion Șerban-Voevod.

PROSCOMIDIE:

Pârvin Mutul zugravul, Radu zugrav.

PE AȘĂ:

Mscū Ian. 15 dni, lt 7207 (=1699).

ÎN AMBRASURA AȘII, PICTAȚI:

Pârvin Mutul zugrav și Radul zugrav.

GRAFIT:

Senie ieromonah 7230 (=1722).

PE O CARTE:

Să-s știe de când a răposat părintele Grigorie egumenul dela mânăștirca Bordești, an. 1798.

GUGEȘTI-PUTNA

PE O PIATRĂ:

SUBT AČESTĂ PIATRĂ ODIHNEȘTE ADORMIȚI ROBI LUI DUMNEZEU DIMITRIE VIDRAȘCU ȘI FIUL SĂU CONSTANTIN, SĂVĂRȘIT DIN VIEAȚĂ ÎN ANUL 1839 SI 1856.

PE O CARTE:

Acest ohtoih s'au cumpărat în zece lei și s'au dat bisericii dela Gugești, unde se prășmuește hramul Impăraților și întocmai cu Apostolii: Constantin și maică-sa Elena, 794, Ian. 4.

VIRG. DRĂGHICEANU

REDACȚIA:
SECRETARIATUL COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE
Administrația Casei Bisericii, București, str. Lueger 26.

Buletinul se găsește de vânzare la principalele
LIBRĂRII DIN BUCUREȘTI
prin cari se fac abonamente și se pot procura colecții complete din
anii precedenți (afară de anii 1908 și 1909).

ABONAMENTUL ÎN ȚARĂ ȘI STRĂINĂTATE:
PREȚUL A PATRU FASCICOLE PLUS PORTUL

PREȚUL LEI 2,50

George Costin

BULETINUL

COMISIUNII

MONUMENTELOR ISTORICE

PUBLICAȚIUNE TRIMESTRIALĂ

BUCUREȘTI

**Inst. de Arte Grafice CAROL GÖBL S-r I. St. Rasidescu
16, STRADA PARIS (FOȘTĂ DOAMNEI), 16**

1915

789

CUPRINSUL

TEXT

	Pag.
Portretele lui Constantin Brâncoveanu și ale familiei sale, de N. IORGA	49
Tâmpla și tronul arhieresc (origini și caractere), de AL. M. ZAGORITZ	55
Vechile cetăți românești după Contele de Langeron, de A. L.	70
Monumente inedite din Tomi, de D. M. TEODORESCU	74
Mănăstirea Hurezi în 1731, de VIRG. DRĂGHICEANU	88
Cronică: Știri mai vechi despre ruinele Curții domnești din Târgoviște, Bisericile din Gura-Sărăței-Buzău, Piatră mormântală din biserica fostului schit Drăgănești, de A. L.—Semne lapidare la bis. din Păpăuți, Dela palatul lui Ștefan-cel-Mare din Vaslui, Podeala stradelor vechiului Iași, Poarta de sud a cetății Târgoviște, Inscricții dela bis. din Călinești-Prahova și dela bis. Doamna Bălașa-București, de VIRG. DRĂGHICEANU	91
Erată, de AL. M. Z.	96

ILUSTRĂȚII

Portretele lui Constantin Brâncoveanu și ale familiei sale

	Pag.		Pag.
1. Familia lui Constantin-Vodă Brâncoveanu, după portretul mural din bis. fostei mănăstiri Mamul	50	56. Bustul lui Telesphoros	74
2. Familia lui Constantin-Vodă Brâncoveanu, după portretul mural din bis. dela Mogoșoaia	51	57—58. Baze de statuete	74—75
3. Familia lui Constantin-Vodă Brâncoveanu, după portretul mural din bis. fostei m-tiri Surpatele	52	59. Fragment de relief	75
4. Familia lui Constantin-Vodă Brâncoveanu, după portretul mural din bis. dela Doicești	53	60. Suport de masă în chip de panteră	75
<i>Tâmpla și tronul arhieresc</i>		61. Suport în chip de barză	75
1. Ruina bisericii Sf. Nicolae vechiu-Ploești	55	62—63. Reliefe creștine găsite într-un mormânt	76
2. Tâmpla bisericii din Jupurești-Prahova	56	64. Statuetă a zeiței Aphrodite	77
3. Ruina bisericii Sf. Nicolae vechiu-Ploești	57	65. Statuetă a zeiței Epona	77
4. Tâmpla bis. Sf. Nicolae vechiu-Ploești: partea de sus și mijloc	58	66. Figurină de terracotă	77
5. Ruina bis. Sf. Nicolae vechiu-Ploești: vederea altarului cu spatele tâmplei	59	67—68. Jucării de copii în chip de copil cu găscă	77—78
6. Aceiaș: medalion din rândul de sus al sfinților	59	69. Sigillaria în chip de cal	78
7. Aceiaș: ornament de pe brăul mijlociu	59	70. Sigillaria în chip de câine	78
8. Biserica din Jercălăi: vederea pronaosului	60	71. Tipar de lut pentru statuete	79
9. Tâmpla bis. din Vârâți și detaliu dintr-o troiță	60	72. Fundul unei străchini de lut cu reprezentarea unui hermafrodit călare pe o leoaică	79
10. Tâmpla vechii Mitropolii din Târgoviște: stâlpișori între icoane	61	73. Tipar de lut pentru statuete	80
11. Fragment din aceeași tâmplă	61	74. Chip de calcar cu inscripție votivă pentru M. Aureliu	80
12. Fragment de tâmplă: Mircești-Răucești, jud. Neamțu	61	75. Partea posterioară a aceiaș chip	8
13. Fragmente de tâmplă: Brănești-Ilfov	62	76. Relief funerar, cu reprezentarea Dioscurilor în frontispiciu	83
14. Ravenna: Muzău: fragment în lemn aurit	62	77. Relief de marmoră: torso bărbătesc	86
15. Tâmplă din Cipru, în Muzeul Victoria-Albert din Londra	63	78. Fragment din inscripția unui monument creștin	87
16. Ceptura-Prahova: partea de jos a ușii altarului	64	<i>Mănăstirea Hurezi în 1731</i>	
17. Pistoia: St. Domenico: podoabă sprijinind icoana unui altar lateral	64	1. Planuri și perspective de Weiss, Inginer-Obrist	89
18. Tronul din Valea Petrii	65	<i>Cronică</i>	
19. Tron arhieresc din Bucovina	65	1. Biserica Porumbitei din Gura-Sărăței-Buzău	92
20. Tronul dela Stavropoleos	66	2. Biserica din Valea Botei, com. Gura-Sărăței Buzău	92
21. Ornament de pe ușa bisericii Colțea	67	3. Piatră mormântală din bis. fostului schit Drăgănești—Teleorman	93
22. Stâlp de pălimar: Muzeul Correr: Veneția	67	4. Capitel sculpat găsit în ruinele palatului lui Ștefan-cel-Mare din Vaslui	94
23. Tron din insula Cipru	68	5. Piatră mormântală dela bis. din Călinești-Prahova	94
<i>Vechile cetăți românești</i>		<i>Erată</i>	
1. Planul cetății Ismail	71	1. Vederea din față a uneia dintre bisericile mici din Coșofeni-Dolj	96
<i>Monumente inedite din Tomi</i>		2. Scuiptură dela bis. din Brădești-Dolj	96
53. Cap bărbos	74		
54—55. Capete de marmoră	74		

PORTRETELE LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU

ȘI ALE

FAMILIEI SALE

Cu prilejul comemorării morții lui Constantin Brâncoveanu am găsit potrivit a da și iconografia lui și a familiei sale.

Cel mai vechi tip, cu o ciudată coroană, de catifea și stofă de aur, care nu se întâmpină aiurea (dar literele sunt cele obișnuite pentru secolul XVII-lea și inscripția e în bună stare) e cel dela Mamal. Domnul are mustățile suptiri caracteristice, o barbă mică neagră și părul încă neras. Tânără apare și Doamna. Cei patru băieți, cele șase fete sunt încă în fragedă vârstă.

La Mogoșoaia, biserică isprăvită de Brâncoveanu ca proprietar, înainte de Domnie, pictura a fost de sigur refăcută, de un foarte bun meșter. Chipul Domnului e *ținut în curent* cu o vârstă mai înaintată: mustățile lungi cad în jos, barba e bogată, chipurile fiilor săi sunt expresive, deși se aseamănă prea mult între ele. Pe lângă figura, și ea refăcută, a Doamnei, cu fața rotundă, grasă, apar Domnițele în portrete ca acelea ale fetelor lui Duce-Vodă dela Cetățuia¹⁾, purtând pe cap căciuli (afară de Maria, care e Doamnă a Moldovei, ca soție a tânărului Duce). Aici coroanele sunt de metal, dar tot închise, nu cu obișnuitele ramuri din trecut.

La Surpatele «bunul și înțeleptul și prea lăudatulă Domn» e în deplină bărbăție, cu barba plină, dar neagră. Băieții, fetele sînt mai de vârstă; doi din ei, trei din ele (*patru* sunt cele mici; numai la Mamal sînt, de toate, șase) au aceeași înălțime cu părinții. Poartă coroane à fleurons.

Cevă *mai înainte* punem chipurile de la Hurezi (biserica și paraclis)¹⁾ dintr'o și mai zdravănă bărbăție. Doamna are încă multă tinerețe, în fața foarte bine redată. Copiii sunt încă mai mărunți în cea d'întăiu pictură, care dă numai pe băieți. In cealaltă, Maria e Doamnă, Ilinea și Stanca sînt mărișoare, dar Constantin, cel mai mare din fii, e doar un copilăndru.

Bătrânețea apare la Doicești (aceleași coroane închise și Domnițele cu căciuli ca la Mogoșoaia). Fetele sînt toate 7 de aceeași mărime ca și a Doamnei, vădit îmbătrânită; numai aici Constantin și Ștefan au mustăți; între tipurile lor este o oarecare deosebire.

Să adăugim că mai cunoaștem pe Brâncoveanu și prin medalia lui «jubilară», pe care a studiat-o d. C. Moisil în «Buletinul societății numismatice» pe 1914, arătând și notabilele deosebiri ale tipu-

¹⁾ Reprodus în acest Buletin, a. VI (1913), p. 171.

²⁾ Reproduse în acest Buletin, a. I (1908), pp. 59 și 157.

iaii în deosebitele forme ale aceleiaș me-

Și, în sfârșit, avem picturi datorite unor

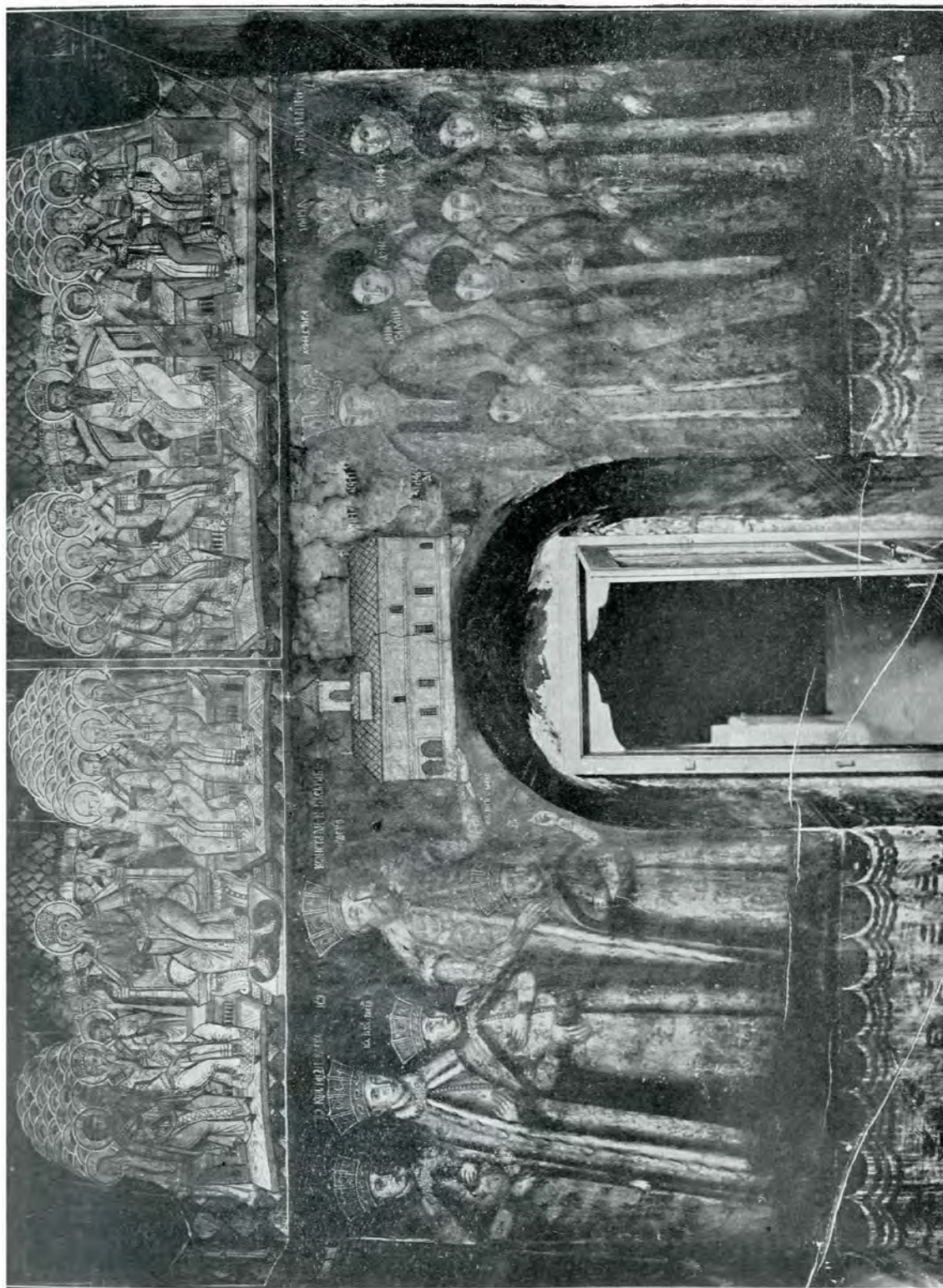

Familia lui Constantin-Vodă Brâncoveanu, după portretul mural din bis. fostei m-tiri Mamul.

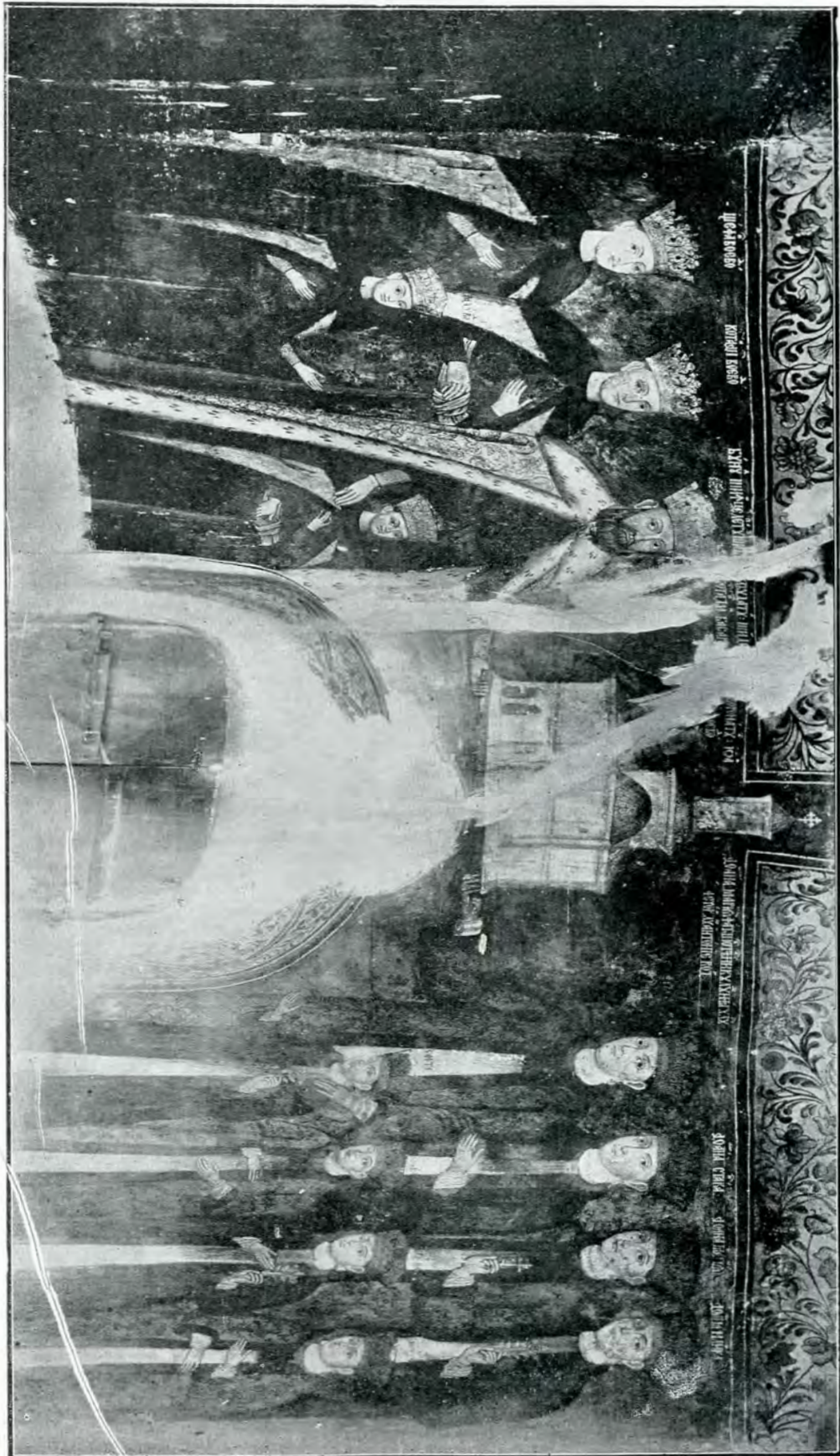
dalii.

meșteri apuseni. Sunt numai două : una,

itografiată de un sculptor venețian, Ale- ția, plătită de Brâncoveanu, a Lexico-

andru Devia (a Via), împodobește edi- nalui lui Varinus. Domnul e înfățișat cu

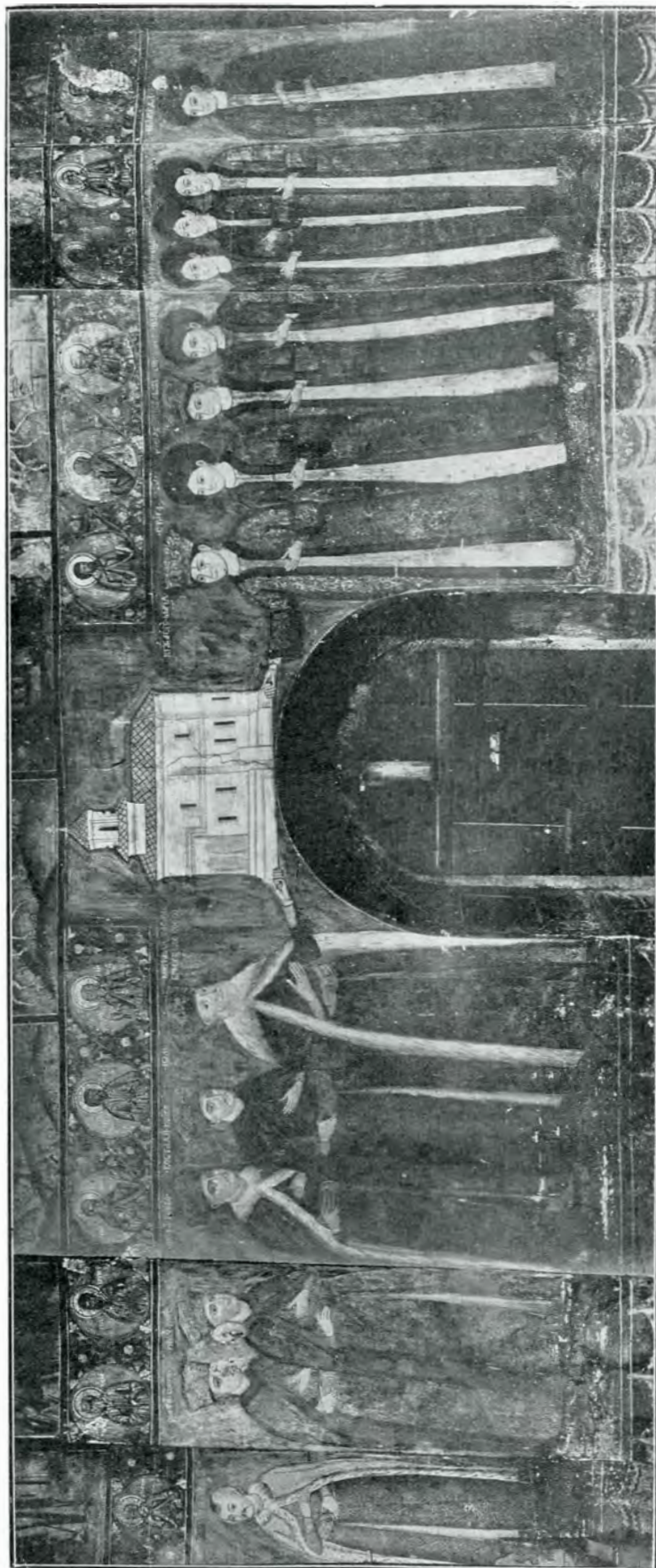

Famiglia lui Constantin-Vodă Brâncoveanu, după portretul mural din bis. fostei m-tiri Sarpatele.

hlamida peste o haină de brocard de Veneția cu brâu; pe cap poartă un calpac ungurese, împodobit cu o copcă de pietre scumpe purtând trei pene de struț. Jos sunt armele țării: inițialele N. E. arată pe pictorul necunoscut.

Del Chiaro împodobeste și cartea lui despre «Revoluțiile Țării Românești» cu un chip al lui Brâncoveanu bătrân. Nu greșim, de sigur, afirmând că e o simplă copie a celui din Lexicon, afară de agrafele ce țin surgical și hlamida, până la stema munteană cu foile de palmier care o înconjură. Nouă sunt însă, chipurile heizadelor, păstrate (Ștefan și Radu grași, Constantin și Matei slabi). La toți e exact acelaș costum, și ne întrebăm dacă desenatorul n'a reprodus chipurile din cutare biserică. Ar fi un caz interesant de utilizare pentru pictura occidentală a zugrăvelii noastre.

N. IORGA

Familia lui Constantin-Vodă Brâncoveanu, după portretul mural din bis. dela Dolcești.

R É S U M É

PORTRAITS DU PRINCE CONSTANTIN BRÂNCOVEANU ET DE SA FAMILLE

On a conservé des portraits du prince de Valachie Constantin Brâncoveanu, supplicié à Constantinople en 1714, et de sa famille, dans les églises de Mamul, Mogoșoaia, Sarpatele et Hurezi. Ils correspondent à différentes époques du règne de Constantin. L'illustration de ce numéro présente ces peintures certainement intéressantes.

Un portrait de Brâncoveanu, gravé par Alexandre Devia (a Via) de Venise, orne l'édition publiée sous les auspices de ce prince du Dictionnaire de Varinus. Il est reproduit dans les *Rivoluzioni della Valachia* de Del Chiaro. On y a ajouté les portraits de ses quatre fils, copiés, vraisemblablement, sur les aquarelles d'une église valaque.

Fotografie din 1904.

1. Ruina vechei biserici Sf. Nicolae Vechiu
din Ploești.

TÂMPLA ȘI TRONUL ARHIERESC

ORIGINI ȘI CARACTERE

TÂMPLA

Lămurind originea și caracterul sfeșnicelor din bisericile noastre—o creațiune românească dezvoltată mai ales sub înrâu-rirea italienească—ne rămâne, pentru a împlini stadiul mobilierului nostru bisericesc, să facem același lucru cu privire la tâmplă și tronul arhieresc.

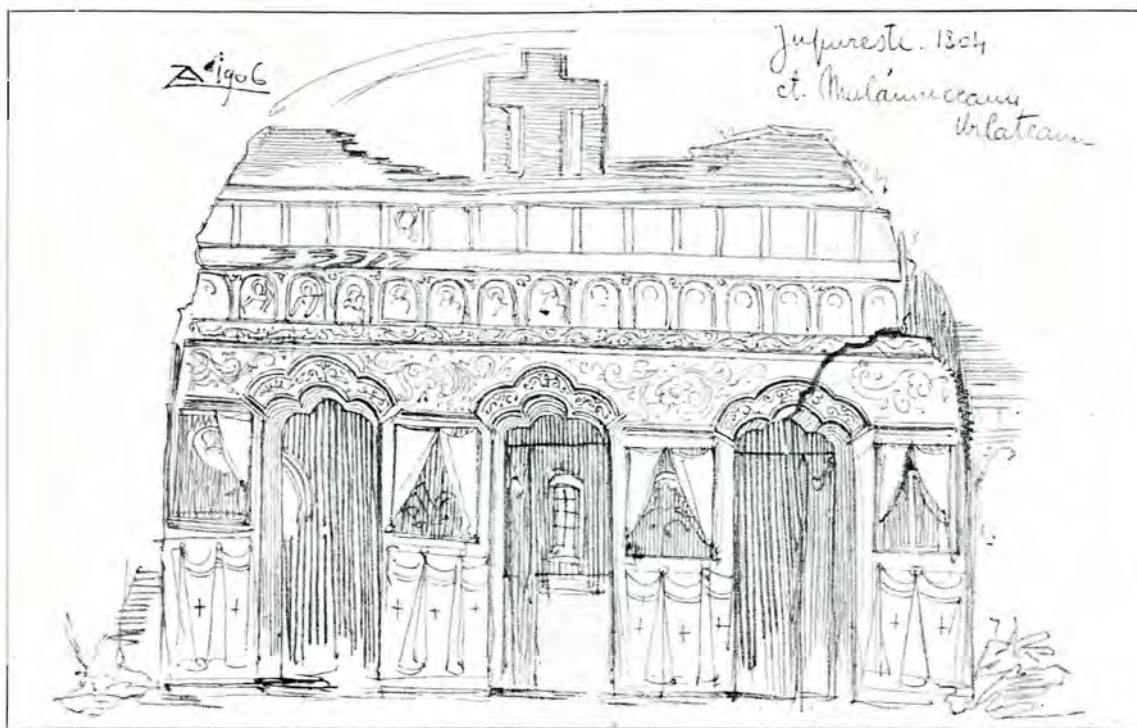
Deși toate fac parte din același mobilier, cercetarea acestora din urmă ne va duce cu totul pe altă cale decât aceea aflată în cercetarea celor d'întâi.

Tâmplesle, așa cum le cunoaștem în plină epocă brâncovenească, sculptate în lemn cu o neasemănată finețe și aurite în în-

tregime, nu sunt o creațiune a țării și nici măcar o formă străină adusă și dezvoltată cu încetul pe pământul ei, ci un împrumut, luat dintr'o dată, pedeantregal, dela străini.

Dar această formă de tâmplă nu e singura pe care o aflăm în bisericile românești, ci ne stau în față două modele de tâmplesle, deosebite între ele ca stil, ca origini, ca materiale: unul e popular, românesc, de zid; altul e străin, sculptat în lemn, numai floritari.

Asemănarea între unele și altele stă numai în forma generală, în numărul și rânduiala icoanelor cerute de canoane.

2.

Tâmpla bisericii din Jupurești-Prahova.

MODELUL ROMÂNESC, cel popular, e făcut în întregime de zid. El are, potrivit datinei, în partea de jos trei deschideri: ușa împărătească în mijloc și cele două ași ale arhanghelilor în lături, câte trele încheiate în partea lor de sus în formă de accoladă (simplă ori îndoită), în trilob sau în simplu arc de cerc. Intre ași icoanele împărătești, iar d'asupra acestui ordin de arcade alternate cu icoane, un brâu împodobit cu vițe, apoi două rânduri de firide, puțin adâncite, cu icoane: profeții și evangheliștii, iar sus de tot, în mijlocul tâmplei, crucea răstignirii, făcută de asemenea din zid.

Icoanele sunt lucrare *al fresco*, iar în locul rămas gol împrejurul lor, pe brâc ca și în laturile așilor, până pe poalele tâmplei, sunt zugrăvite, tot *al fresco*, ornamente simple, rustice, în colorile obișnuite ornamentării românești: albastru, galben, roșu, negru.

Când biserica e mai mare și mai bogată, în locul picturii ori alături de ea,

sunt ornamente modelate cu relief ușor, într'un amestec de var și ipsos.

Modele

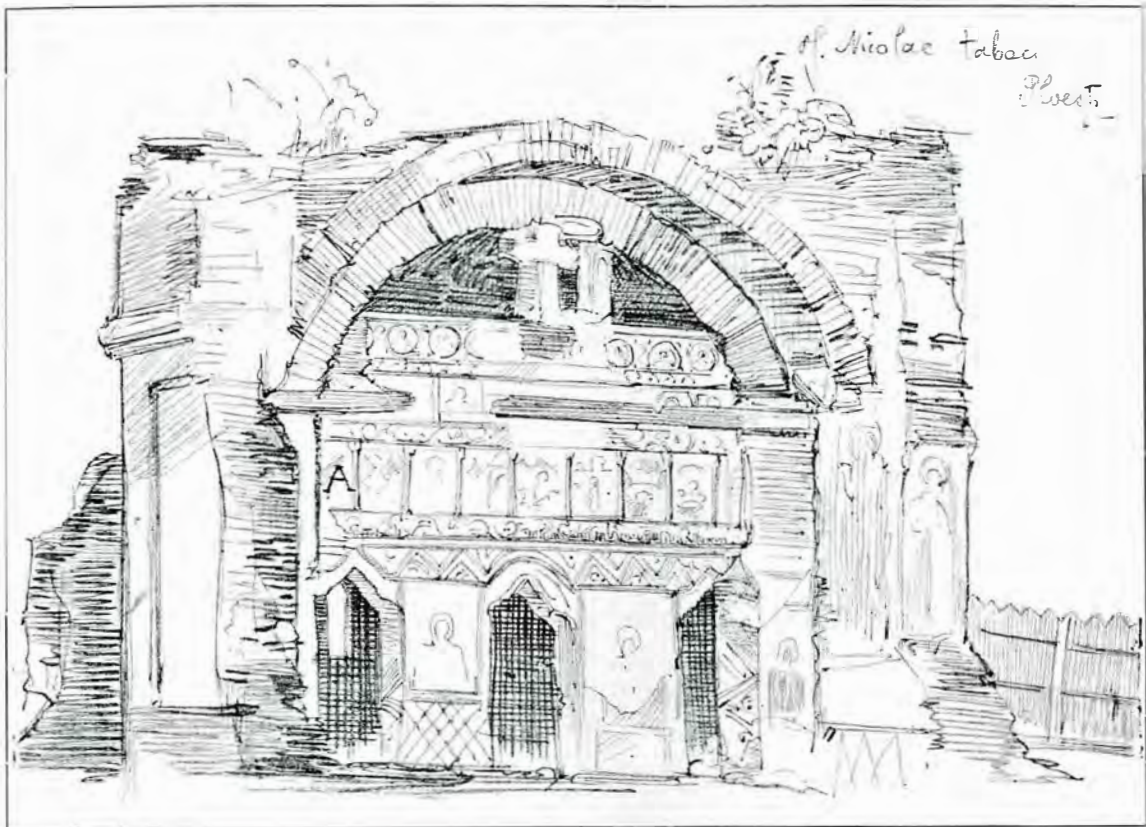
Tâmpla bis. din Jupureștii Prahovei, (fig. 2) pe valea Cricovului-sărat—locăș căzut în ruină—are ca podoabe numai zugrăveala pe forma firidelor și brânelor, cu intrături și eșitari scoase din plin în tencuială. Arcurile celor trei ași, în trilob scund, sunt zugrăvite în colorii mai închise; timpanele dintre ele, din potrivă, în forme și colorii mai ușoare.

Partea de deasupra celui de al doilea rând de firide, drepte, e năruită, ca și tencuiala și zugrăveala crucei Răstignirii.

Biserica din Jercălai (fig. 8), interesantă prin felul în care naosul e despărțit de pronaos, are o tâmplă asemenea celeia din Jupurești, de care nu e departe, și e, tot ca și ea, aproape o ruină.

În pronaos se vede iconostasul cu baldachin ținut pe doi stâlpișori răsuciți.

Tâmpla bisericii din Vârâți, județul

5.

Ruina vechei biserici Sf. Nicolae Vechiu, Ploesti.

(Desen făcut în anul 1902)

Prahova (fig. 9), de zid, are arcul celor trei uși în trilob, dar «lobul» din mijloc e ascuțit, nu rotund.

Tâmpla bisericii sf. Nicolae din Tabacii Ploestilor—o pitorească ruină în marginea de răsărit a orașului—e mai interesantă decât toate.

În ea sunt alăturate, suprapuse ca în filele unei istorii, cele trei feluri de împodobire ale tâmpelor românești; model dispărut odată cu uitarea meșteșugului picturii *al fresco*.

Aceste trei stări prin care a trecut tâmpla se văd bine în locul însemnat cu litera A pe figura 2.

Întâia oară tâmpla a fost dreaptă: un perete zugrăvit, fără ciabuce eșite, fără firide intrate. Alături de icoane se des-

voltă ornamental din ramuri încolăcite, vinete, pe un fund cenușiu.

Mai târziu zugrăveala aceasta fu acoperită cu o alta făcută pe un strat de tencuială, din care acum se scoate rotundizura brâelor și relieful stâlpișorilor dintre icoane.

Detaliul din pagina următoare (fig. 4) reprezintă, în mijlocul lui, aceasta a doua zugrăvire. Pe brâul dintre cele două rânduri de sfinți sunt franze verde-închis. Pe cel de jos ornamente cu firul ușor al florilor de câmp.

La a treia și cea din urmă zugrăvire stâlpișorii dintre icoane și brâele fură îmbrăcate cu franze în relief, așa cum se vede în dreapta fig. 4 și pe desenul mai amănunțit din fig. 6 și 7.

4.
 Tâmpla bis. Sf. Nicolae,
 Ploești.
 Partea de sus și mijloc.

Ornamentarea în acest fel de amestec de var și ipsos, modelat proaspăt pe loc, nu e ceva neobișnuit în arhitectura noastră. Când piatra era greu de găsit și de lucrat, sistemul acesta, cu toată fragilitatea lui, fu întrebuițat chiar și pe din afara bisericii. Stavropoleos, înainte de restaurare, avea brâul și alte înflorituri astfel lucrate.

Biserica sf. Gheorghe nouă din Craiova păstrează, în parte, asemenea ornamente pe brâul ei de afară.

*

Simple prin felul construcției și al împodobirii; atât de strâns legate de arta populară, în cât, fără îndoială, multe dintre aceste tâmples de zid au fost lucrate de meșteri țărani, ele se alătură împreună cu interiorul și decorarea lui mai firesc decât tâmplesle de lemn.

Spatele spre altar, care la cele de lemn rămâne ca o goală legătură de bârne și pervazuri, la tâmpla de zid el e un perete drept potrivit pentru icoane, așa cum se vede în privirea din altar a tâmplesle bis. Sf. Nicolae din Ploești, în fig. 5.

5. Ruina bis. Sf. Nicolae Vechiu din Ploești. — Vederea altarului cu spatele tâmplei.

Minunata ruină a acestei tâmple, bătută de viscolul și ploile a 60 de ani — de când biserica ei a căzut — acum abia se mai ține. Bolțile nu o mai apără de ploi, cari îi slăbesc temelia, și ea se înclină într'una.

Calorile frescei își au însă limpezimea întreagă.

Restaurarea, care va păstra rămășița acestui altar, i-ar întări temelia slăbită și ar reface bolta care acoperea nava în fața tâmplei, păstrând-o vremelnic pentru orașul care nu are alt lucru mai vechiu ca ea, decât biserica Domnească, ctitoria lui Matei Vodă, pierdută prin nenumărate prefaceri.

Înțelegerea pentru lucrările frumoase din trecut va face întâial început pentru păstrarea lor într'un județ care, bogat în arta veche, s'a silit până astăzi să o risipească; se va trezi în aceeaș vreme pietatea ce s'a sfiit să dărâme altarul bisericii pierite, dar e atât de slabă că îl lasă, părăsit, drept adăpost animalelor.

DETALII DIN TÂMPLEA BIS. SF. NICOLAE

6. Medalion din rândul de sus al sfinților.

7. Ornamentul de pe brâul mijlociu.

8. Biserica din Jercălai. Vederea pronaosului.

9. Tâmplă bis. din Vărăți. Alături, jos, detaliul dintr'o troiță.

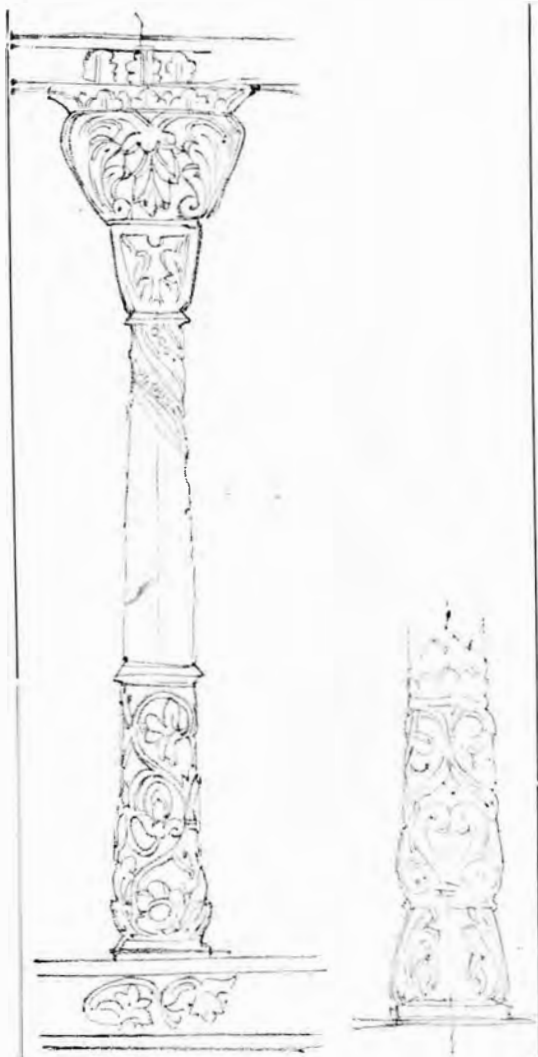
Tâmples populare din lemn nu cunoaștem, cu toate că în lucrarea acestui material arta noastră țărănească e de o neîntrecută iscusință. Chiar bisericile de bârne, pe care le știm, bogate în cioplituri și forme, au tâmplesle lor tot din lemn, dar simple, prea simple pentru a găsi în ele arma unei arhitecturi: Un perete pe care sunt înșiruite icoane. Mai mult lucru de zugrav, decât de cioplitor în lemn.

Din asemenea începuturi amorfe nu e nimeni îndreptățit a crede că au urmat complicatele tâmples brâncovenești.

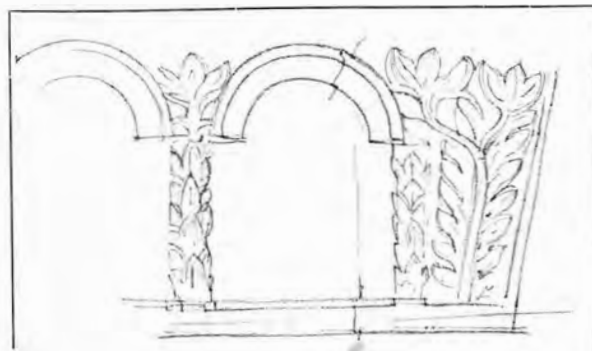
Deci la tipul tâmpleslor de zid se oprese formele pământene ale tâmpleslei, strâns legate de arta noastră bisericească ca și de arta populară, prin formele golurilor, prin spiritul împodobirii.

Unii meșteri pricepuți în creștături imitară în mod destul de stângăciu tâmpleslele cele bogate: dar de aci nu se nascu un gen organic și deci trainic.

Dovadă tâmples ca cea din Târgoviște, fig. 11.

10. Tâmpla vechei Mitropolii din Târgoviște.
Stâlpișori între icoane.

11. Fragment de tâmplă, Târgoviște.
(Imitație rudimentară după modelul de tâmpile străine).

12. Fragment, Mircești-Răucești,
jud. Neamțu.

MODELUL STRĂIN, de o vechime pe pământul românesc ce nu trece, cred, de 300 de ani, alcătuit și el după aceleași canoane, are toate clementele din care e clădit—stâlpi, stâlpișori, brâuri, chenare și timpane — acoperite cu o sculptură fără de seamă de complicată, lucrată cu o chinuitoare răbdare.

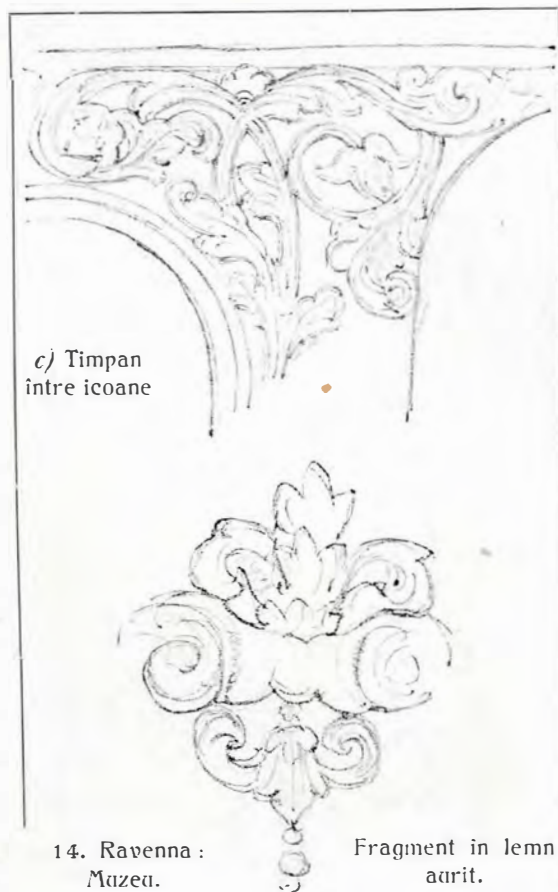
Auritura care îmbracă acest fel de tâmpile le dă o înfățișare cu totul orientală.

Între tipul tâmpilelor țărănești, de zid, și acesta de lemn sculptat; între nebunia de forme și florituri a acestora și formele cumpătate ale artei populare, nu stă nici o legătură, nici o formă de tre-

cere, care să mărturisească originea locală și nici măcar dezvoltarea în hotarele țării a tâmpilelor celor bogate. Originea și dezvoltarea lor nu o putem afla decât la străini. Căci, negreșit, dela simplitatea firească oricărei isvodiri la începutul ei și până la această formă ultimă, în pragul decadenței, a fost un drum lung și noi nu avem dovadă că măcar o parte din el să fi trecut prin țara noastră.

Stilul acesta, ajuns la lipsa de măsură în împodobire ca și la moliciunea formelor florale, conduce căutarea originilor lui către Oriental bizantin.

Găsirea în formele sale a multor elemente din Renaștere, nu ne poate îndrepta

spre Italia. Nu numai ultimele eflorescențe bizantine, dar chiar arta decorativă turcească au împrumutat flora Renașterii, au încrustat-o în masa lor și, astfel încărcată, au adus-o și la noi, două veacuri după ce ea se veștejise, pierind în decadență, pe pământul de unde răsărise.

De altmintrelea biserica română, născută și dezvoltată sub ocrotirea Orientului, are toate elementele cultului: cântarea și odăjdiiile, icoanele, până la o vreme, și limba slujbei, împrumutate dela Orientul bizantin.

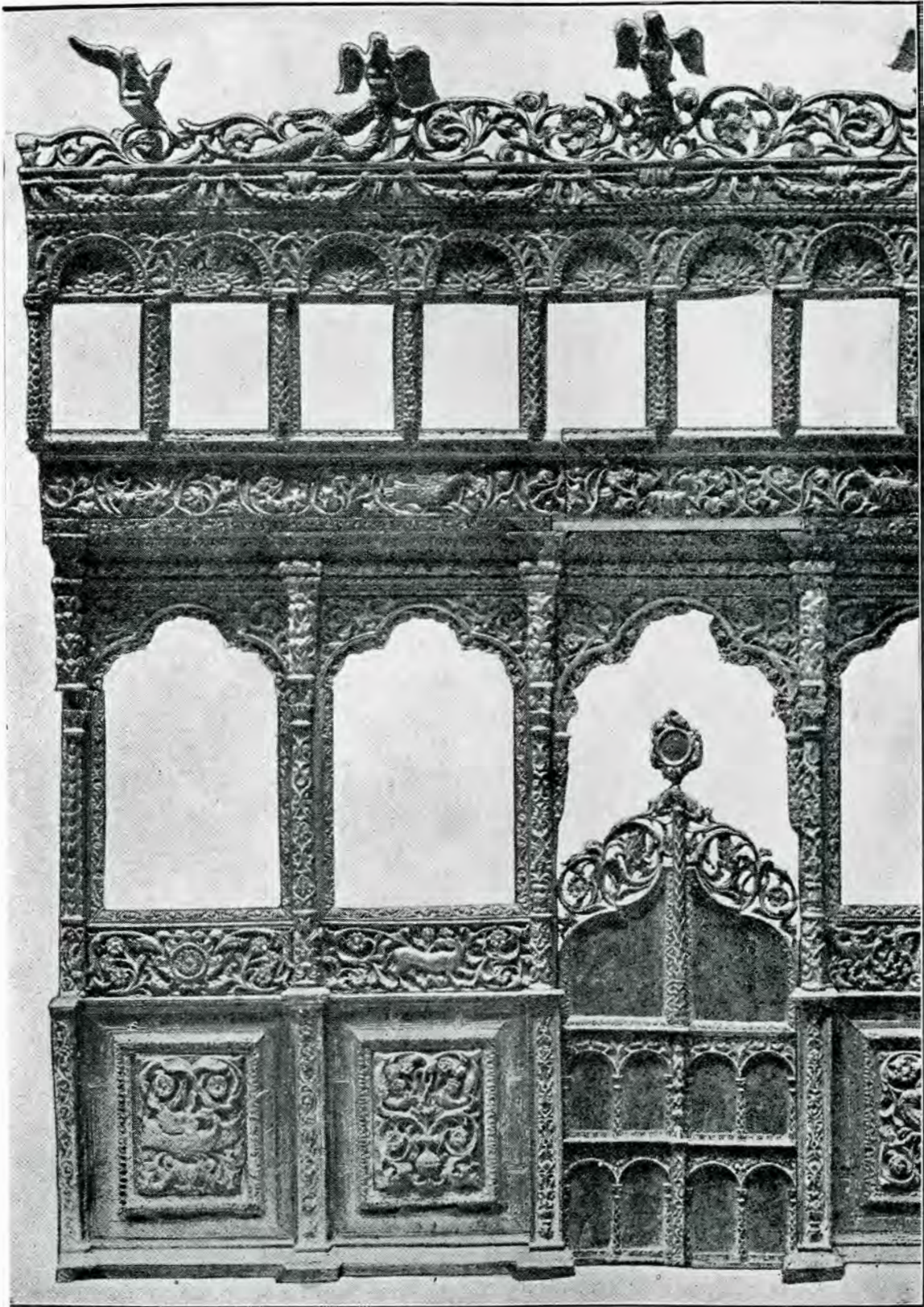
Așa și tâmplele cele bogate de lemn.

Tâmpla luată din insula Cipru și dusă în muzeul Victoria-Albert din Londra, prin simpla ei alăturare de una dintre tâmplele românești, desleagă întrebarea și înlătură orice îndoială asupra originii acestora din urmă. Fig. 15.

La sfeșnice avem altoirea unei înrâuriri străine pe forme românești. Cu tâmplele scumpe nu e așa. Și e probabil că nu avem

măcar de a face cu un împrumut trecut din Bizanț, ori mai de aproape, în mâinile meșterilor români, ci cu lucrări făcute de meșteri străini, poate răbdătorii călugări greci, cari au adus și celelalte elemente ale cultului ortodox la noi și aiurea, — căutați fiind mai cu seamă pentru frumosul meșteșug al zugrăvelii *al fresco*.

Tâmplele aflate în unele biserici bulgărești la fel cu ale noastre, sunt, negreșit, de aceeași origine greacă. Căci dacă aceste înflorite podoabe ale credinței ortodoxe nu au putut să se nască în mijlocul strălucirilor brâncovenești, cu atât mai puțin lucrul acesta se putea petrece pe pământul bulgar, care nu cunoștea niciodată o asemenea strălucire. Iar tâmplele de o formă degenerată cu totul, asemenea decadenței mobilierului nostru, sunt o dovadă a strânselor legături dintre biserica noastră și biserica bulgară.

15. Tâmplă din Cipru, adusă în Muzeul Victoria-Albert din Londra.
 Din: Griechische Sitten und Gebräuche aus Cypern (tafel 78) von Magda H. Ohnefalsch-Richter.
 Dietrich Reimer Ernst Vohsen, Berlin 1913.

16. Ceptura-Prahova.
Partea de jos a ușii altarului.

Pistoia - 1913

17. Pistoia. St. Domenico.
Podoabă sprijinind icoana unui altar lateral.

TRONUL

Potrivit datinelor, ori ce biserică are o strană destinată episcopului. Ridică pe o treaptă sau două mai sus decât celelalte, ea capătă înfățișarea unui tron, acoperit uneori cu un baldachin ținut pe un spatâr înalt.

Forma rămânând pretutindeni aceeași, bogăția amănuntelor și podoabelor lui sunt, după priceperea meșterilor, foarte deosebite dela o biserică la alta.

În chip natural vom avea: de o parte, modele populare, neatinsse de înrâuriri străine; de alta, scaune episcopale lucrate sub aceste înrâuriri și de multe ori chiar de meșteri străini.

Modelul popular, pornind dela tronari cari nu reprezintă nici un interes pentru artă, ajunge adeseori, cu mijloacele foarte simple ale unei construcții logice și împodobită cu ornamente tăiate din plin, până la forme și proporțiuni ce le fac să aibă tot atâta preț cât cele mai prețioase tronari arhieresti.

Tronul din Valea Petrii, Prahova, e un bun model popular. Stâlpii înalți ce-i țin spătarul ca și cei scurți, pe cari

se sprijină brățarele, se odihnesc, câte doi, pe trupul unui delfin încolăcit, cu fața în sus.

Chipul acestui animal amintește scorpiu, care formează brațul sfeșnicului din Mocești-Prahova (1). Mâna se reazămă de asemenea pe spinarea unui delfin cu botul așezat pe stâlpul cel scurt, iar cu coada înfiptă, drept îmbinătură, în stâlpul spătarului.

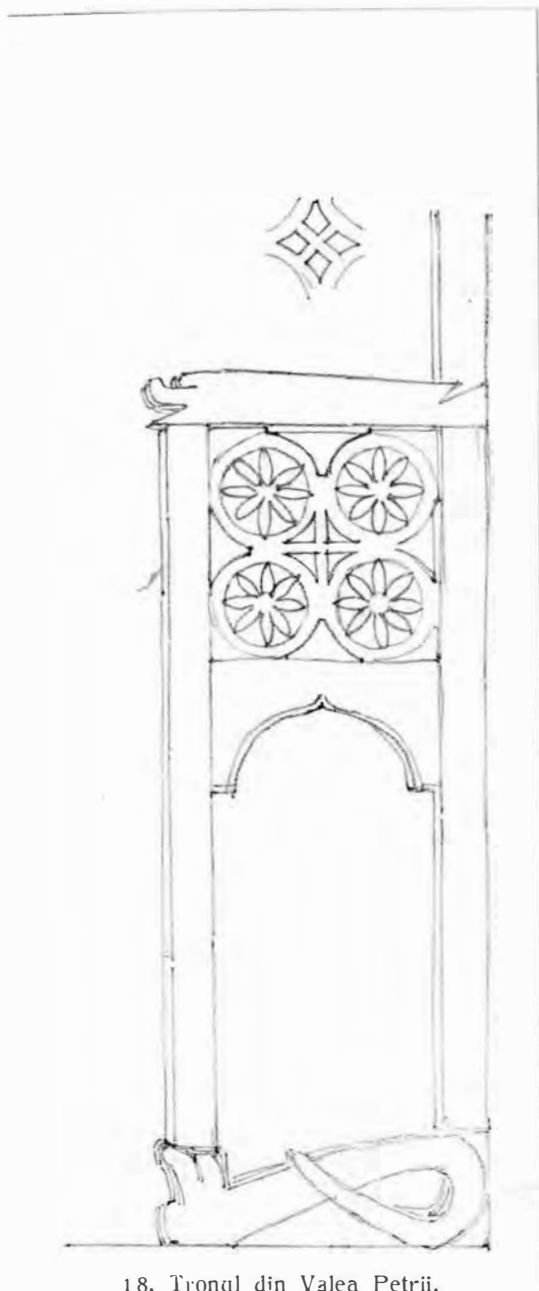
Polița pe care se șade e ținută în lături pe scânduri scobite în arc de cerc, cu creștetul crestăt ușor, iar între ele și delfinii brățarelor sunt prinse 2 scânduri pătrate mai ușoare, în care sunt tăiate, pătruns, patru rozete închise fiecare în câte un cerc.

Tronul e simplu și are mult caracter în forme și podoabe.

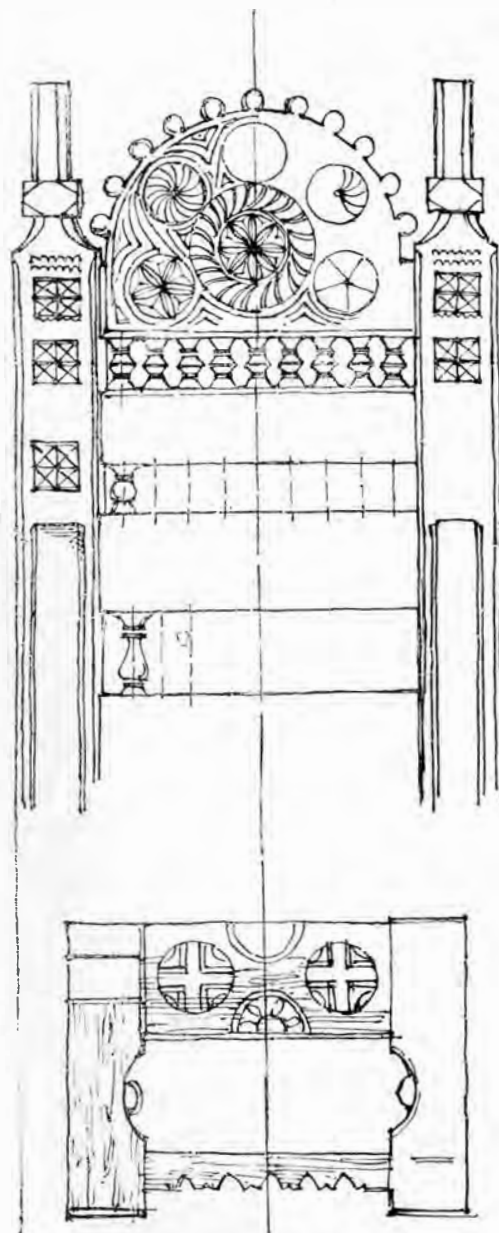
*

Modelul din Bucovina, care se afla în pavilionul acestei țări românești la expoziția din 1906, poate fi socotit ca un tip mijlociu, între cel popular și cel nobil.

(1) Acest Buletin, anul VII, pag. 23.

18. Tronul din Valea Petrii.

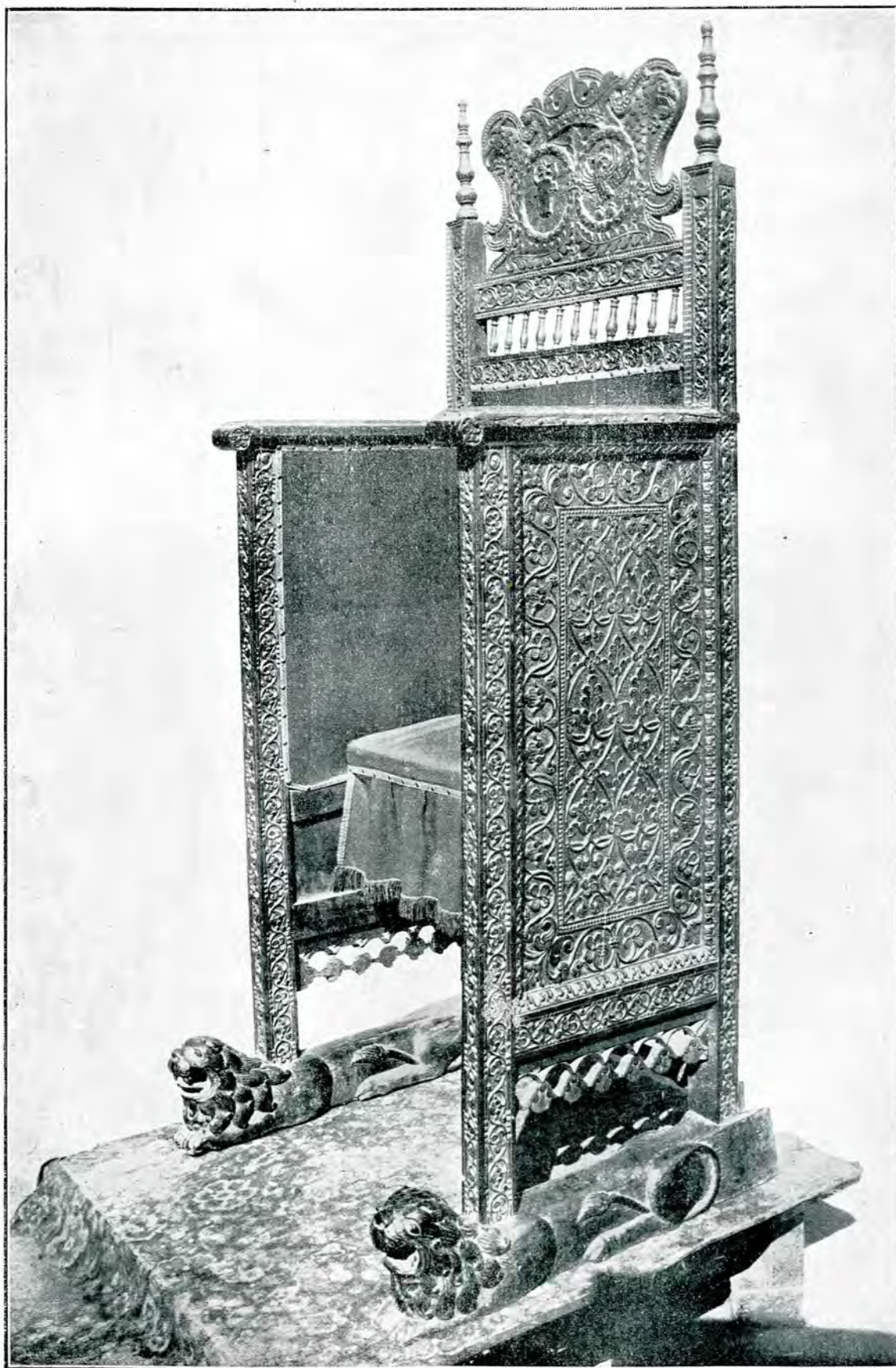

19. Tron arhieresc din Bucovina.

Căci de multe-ori se poate ca un scaun cu caracter popular să fi fost lucrat de un meșter care văzuse modele străine; încă însă el nu merge cu imitarea până la formele ornamentale, pe cari, cu instrumentele și educația lui, nu le putea interpreta decât greșit, ci se oprește la forma generală, pe care o văzuse, decorând-o cu simplele și sigurele mijloace ale artei sale populare, — atunci tronul

eșit din mânele lui poartă pecetea originalității acestei arte.

Astfel e acest tron bucovinean, asemenea cu care se găsește și prin țară tronari. El are, prin imitare, comun cu cele bogate, forma rotundă în care e încheiat spătarul, mărgelile ce o înconjură, ca și stâlpișorii, mici ca niște moșorășe, care împodobesc, în trei rânduri de câte două, acest spătar.

20. Tronul dela Stavropoleos.

Modele de tronuri arhieresti, prețioase prin forme și sculpturi fine, se găseseră acolo unde bogăția ctitorilor și dibăcia meșterilor au împodobit bisericile noastre cu tâmpile, numai o floritură de sus și până jos; cu ași bătute în împletituri ușoare; cu amvonuri și te-trapoade tot asemenea lucrate în această sculptură a întregii noastre arte bisericesti dela Matei-Vodă încoace — în care florile Renașterii sunt îmbinate de mâni orientale — unică, dela pervazul de piatră al unei ași până la argintăria candelor și cărților sfinte.

Tronuri ca acelea dela Hurezi, paraclisul Mitropoliei din București și cel dela Stavropoleos sunt o mândrie a trecutului nostru artistic. Și dacă nu dau acestui trecut prețul unei originalități depline, ele măresc, prin frumusețea lor, strălucirea unei arte decorative ce înflori, vreme de două veacuri, pe pământul românesc.

Tronul din biserica Stavropoleos reprezintă epoca celui mai sănătos echilibru în dezvoltarea ei. Niciodată o artă decorativă — luându-și lemnul drept material și aplicându-și iscusința la un lucru așa de simplu, cum e un scaun ca acesta — n'a ajuns la o creație mai nobilă. Construcția e tot așa de simplă ca și a tronului țărănesc, iar ornamentul — fără să-i ceară cel mai mic sacrificiu — desenează, cu relieful său ușor legat de natura și fibrele lemnului, formele ei curate. El nu așteaptă nici strălucirea poleirii și nici accentele colorii.

Punem, fără sfială, cuvântul *monumental* lângă acest frumos scaun.

*

Intrebării ce stă asupra originii tronurilor noastre îi aflăm răspunsul cercetând tot spre răsărit.

Modelele cele prețioase de tronuri ar-

21.

Ornament de pe așă
bisericii Colțea.

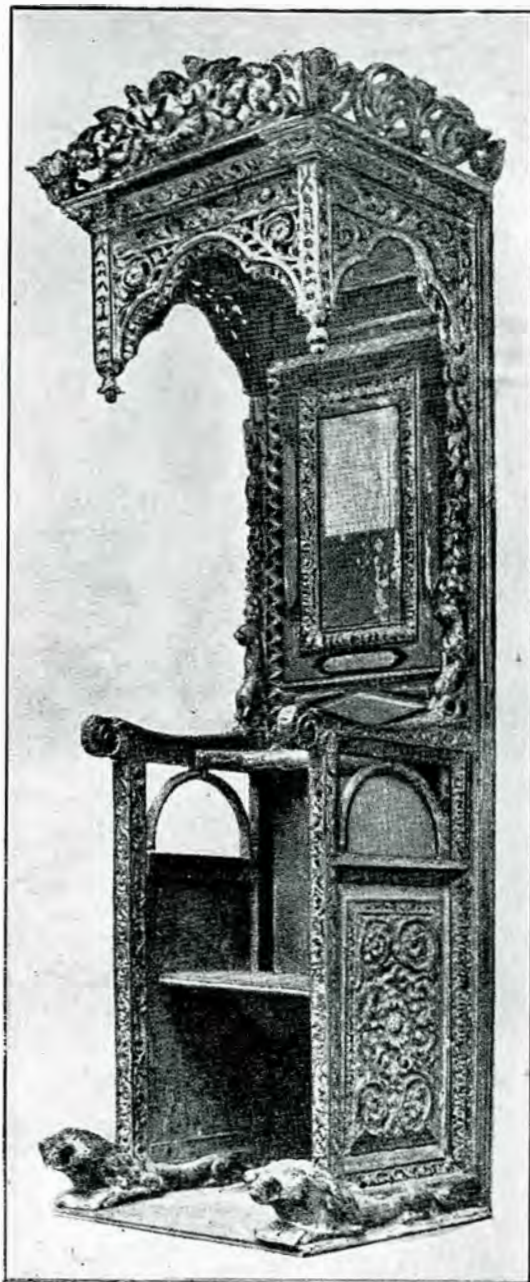
22.

Stâlp de pălmar. Muzeul
Correr : Veneția (1).

hieresti au, e drept, ca și tâmpilele de origine orientală bine hotărîtă, multe elemente decorative din Renaștere. Dar faptul că în Veneția se găsesc elemente decorative asemănătoare cu unele părți din mobilierul de care ne ocupăm, nu e îndestulător, nici de natură a ne face să căutăm originea tronurilor spre Italia.

(1) *Guida illustrata del museo civico Correr* arată, la pag. 30: parapetti in legno che ornavano già la scala della famiglia Agnello a S. Maria Mater Domini. Sono di stile gotico (?) del sec. XV.

E un stâlp înalt de aceeași grosime cu stâlpii tronurilor noastre; ornamentul lui, asemănător cu al lor, e mai reliefat și prin întorsături aproape și de cele de pe unele ași bisericesti dela noi. Foto № 3241, Veneția.

23. Tron din insula Cipru,
(din aceeași publicație ca și tâmpla dela p. 65).

Capul de pălimar (fig. 22), aflat în muzeul Correr din Veneția, e identic cu stâlpul ce ține brățarul tronurilor noas-

tre episcopale. Tot în Veneția se găsește icoane încadrate în sculpturi asemenea celor de pe tâmplile românești.

Fragmentul aflat în bis. St. Domenico din Pistoia, ca podoabă a unui mic altar (fig. 17), e asemănător cu ornamentele cari coronează tâmplile românești. Dar aceasta și orice alte asemănări ca ea, destul de greu de găsit în Italia, nu dovedesc înrudiri mai strânse între două arte cari s'au dezvoltat la două veacuri departe una de alta.

Ele dovedesc legătura dintre arta venețiană și cea orientală, învățătoarea noastră. Iar formele de flori, de vițe, caracteristice sculpturii Renașterii, pe care le găsim la tronurile episcopale românești, ca și la tâmplile și ușile bisericilor noastre, sunt elemente împrumutate de arta bizantină ca și de cea turcească curată și aduse de ele la noi.

Astfel se înțelege cum, multă vreme după căderea în barocul grosolan și în decadență a artei decorative a Renașterii, la noi se ornamenta — mobilier și argintărie — cu florile fine din epoca sănătoasă a Renașterii. Formele, cari au evoluat și au ajuns firește la decadență în mâinile creatorilor lor, — aceleași forme au rămas ca și împietrite în mâinile meșterilor din Orient.

Tot în muzeul Victoria-Albert din Londra se află un tron adus din insula Ciprului. Forma lui deslegă, ca și pentru tâmplă, originea tronurilor noastre celor bogate.

Bulgaria a dobândit, din aceleași origini, aceleași forme ca și noi, și aceeași decadență a lor o găsim dincoace și dincolo de Dunăre.

AL. M. ZAGORITZ

R É S U M É

Pour compléter l'étude des origines et des caractères du mobilier des églises roumaines, il faut encore examiner le fronton de l'autel et le trône.

Les recherches sur le fronton nous montrent deux types bien différents:

a) Un modèle, populaire, en brique, commun aux petites églises de campagne, qui porte l'empreinte d'un travail paysan.

D'habitude ce mur sépare la nef de l'autel; il est couvert d'un enduit sur lequel sont peintes al fresco des «icônes» et des ornements.

Quelques frontons en brique ont de larges profils horizontaux et des niches de faible profondeur, pour les „icônes“ : fig. 2.

Les plus riches des frontons populaires sont ornées de colonnettes, de feuilles et de rinceaux modelés sur place, dans un mélange de chaux et plâtre : fig. 1, 3, 6, 7.

Ce modèle a disparu avec la disparition de la peinture al fresco.

b) Un modèle de fronton en bois sculpté et doré, d'origine étrangère et de caractère oriental. Ancien de trois siècles, il se trouve dans les riches églises du pays. Sa sculpture finement travaillée — à jour sur les grands profils horizontaux — porte la flore de la Renais-

sance italienne, caractéristique de la sculpture décorative de l'époque de Brâncoveanu, mais affinée par l'Orient byzantin, d'où ce modèle de fronton a été apporté.

Toute discussion sur son origine est superflue quand on compare tel fronton de l'île de Chypre (fig. 15) avec celles de nos églises.

Le trône, siège destiné à l'évêque ou au Voévode, nous présente, dans la même composition générale, une variation qui va de la simplicité rustique (fig. 18) empreinte de noblesse jusqu'à la richesse d'ornementation des frontons d'origine orientale.

Ce trône de Chypre (fig. 25), d'une décoration un peu décadente, nous indique précisément la provenance de cette partie de notre mobilier.

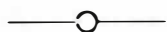
Des artistes populaires ont quelquefois créé des trônes comme celui qui était dans le pavillon de la Bucovine à l'Exposition générale roumaine de 1906 : fig. 12.

En somme notre mobilier religieux, dans ses exemplaires simples, a des formes populaires et originales; tandis que les frontons et les trônes chargés d'ornementations et de dorures sont d'origine orientale byzantine.

VECHILE CETĂȚI ROMÂNEȘTI

DUPĂ CONTELE DE LANGERON

Nici unul din streinii pe cari împrejurările i-au adus a cunoaște în chip direct și mai temeinic Țările Române, nu ne-a lăsat asupra vechilor noastre cetăți relații de total atât de amănunțite și interesante ca Conte de Langeron, general francez, emigrat în serviciul Imperiului rusec. Într'adevăr, în memoriile sale asupra campaniilor întreprinse de Ruși împotriva Turcilor la 1806—12 (ed. în Documentele Hurmuzaki, sup. I, vol. III, pp. 70—390), campanii în care personal a avut un însemnat rol militar, Langeron descrie — în legătură cu luptele date pentru scoaterea din mâinile Turcilor a fostelor cetăți românești nistriene și dunărene — însăși aceste cetăți: Hotinul, Benderul, Cetatea Albă, Chilia, Ismailul, Brăila, Giurgiul și Turnul. Așa fiind, e bine, credem, să se pună în evidență, în chip mai deosebit, aceste descrieri și în paginile publicației de față.

În genere, observă dela început generalul francez (Ibid., p. 83), cele mai multe din cetățile turcești (ale Țărilor Române) — cari, de obicei, nu sunt decât niște castele simple cu patru laturi — nu se pot compara, ca valoare, nici măcar cu cetățile timpului său de a patra mână, fiind construite tot după sistemul vechiu — „cu turnuri și turnulețe din sec. XIV“. Căci, explică el, când întâmplările războinice sau cursul vremii strică aceste turnuri și turnulețe, Turcii au grijă a le reface întocmai. Mărturie prețioasă din punct de vedere arheologic, întru cât confirmă părerea că zidurile de azi ale Cetății Albe și Hotinului — singurele ce ne-au mai rămas, Benderul fiind zidit numai sub Turci (după 1538) — sunt acele ale lui Stefan cel Mare (la Cetatea Albă) și Petru Rareș (la Hotin).

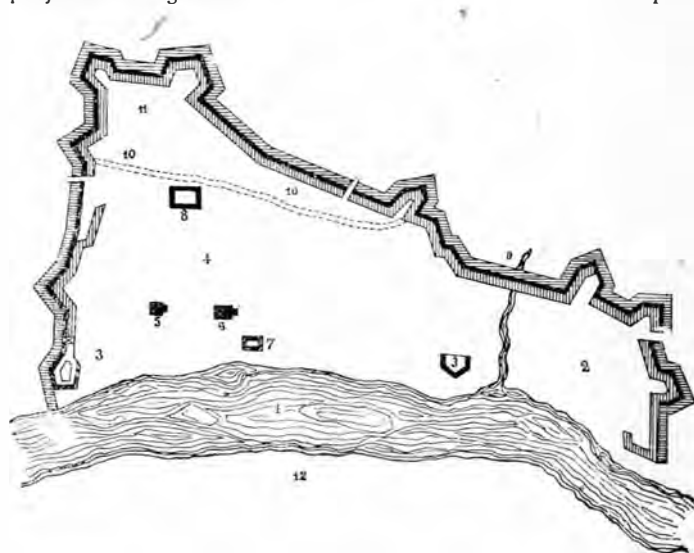
Trecând la cetăți în parte, Langeron nu are, din nefericire, decât numai câteva cuvinte pen-

tru cea mai importantă din ele, pentru Hotin, cu care se încep relațiile sale (Ibid., p. 95). Această cetate, zice el, e așezată pe malul drept al Nistrului și e întărită dela natură, mai cu seamă în partea de către uscat. Tot așa de laconic e de altfel și pentru cetatea polonă din potrivă, a Cameniței „și mai întărită dela natură ca Hotinul“. În schimb însă, de îndată ce ajunge la cetățile pe cari le-a cunoscut bine devine mai amănunțit și mai interesant.

Așa despre Bender spune (Ibid., p. 93) că a fost zidit de Turci, spre a fi, ca și Hotinul, Brăila și Giurgiu, de încercuire Moldovei (sic), să nu poată scutura jugul păgân; e așezat pe malul drept al Nistrului, pe o înălțime în pantă repede, care domină fluviul și șesul înconjurător; e un pătrat lung, fortificat în chip modern și având în lăuntru un vechiu castel cu patru turnuri; cucerindu-l, la 1789, Potemkin i-a aruncat în aer o parte din fortificații, lăsând pe soldați să-i distrugă casele, așa că nu rămase nici o singură locuință nedărâmată, cel puțin pe jumătate; recucerindu-l, la 1791, Turcii l-au refăcut; pe o înălțime, în apropiere, un șanț și câteva pietre indică locul casei în care Carol XII susținu, împotriva aliaților și amicilor săi, acel asediu extraordinar, a cărui povestire pare o poveste; la 80 de stânjeni de oraș, era un suburbu, necuprins în fortificații; în sfârșit, în jurul întăriturilor, se văd urmele caselor și grădinilor ce alcătuiau acest suburbu.

Iar despre Cetatea Albă (Ibid., p. 112). Așezată pe o stâncă foarte înaltă, a fost construită de Genovezi, cari, odioasă, stăpâni pe comerțul Mării Negre, înălțară pe țărmurii ei, o mulțime de cetăți. Fortificațiile îi sunt gotice. Genovezii au grămădit aci ziduri peste ziduri, toate strașnic de înalte. Șanțul, tăiat în stâncă,

are nouă stânjani în adâncime și e foarte îngust. Zidurile s'ar putea însă lesne dărâma prin baterii ce s'ar așeza foarte repede și foarte aproape, căci suburbiul se întinde până la marginea întăriturilor externe ale cetății. Chiar de i s'ar da foc, ar rămânea destule dărâmături spre a adăposti pe apărători, și ulițele ar servi ca tranșee. Cu asalt e peste puțină de cucerit. Cetatea e mult mai puternică de către liman, de cât de către uscat. Aceasta pentru că limanul îngheață uneori. Precauțiunea era deci necesară. Împrejurimele cetății sunt înfrumusețate de grădini cu arbori rotitori și de vii foarte abundente. În castel nu sunt decât două sau trei case locuibile, dar în suburbiu e un mare număr de frumoase case turcești bine zidite, împodobite cu picturi și împrejmuite cu grădini.

Planul cetății Ismail.

Despre Chilia (Ibid., p. 94). E așezată pe malul stâng al brațului de miază-noapte al Dunării, numit Gârla, la vre-o 40 verste de mare. E un oraș vechiu, zidit de Genovezi, când aceștia obținură, sub Împărații greci, comerțul exclusiv pe Marea Neagră și Dunăre, ceace-i obliga să-și construiască cetăți, pentru a pune comptuoarele și magazinele lor la adăpostul năvălirilor barbarilor din împrejurimi. E foarte mică: n'are decât vreo sută cincizeci de case proaste, închise într'un zid (incintă) stricat, foarte vechiu, cu patru turnuri la colțuri, unele pătrate, altele rotunde. În interior e un castel mic, tot cu patru turnuri. De către Dunăre n'are decât un zid simplu. Are însă o bună poziție pentru apărare. E situată, în sfârșit, pe o înălțime care domină cât cuprinzi cu ochii câmpia întinsă și pustie dimprejur.

Mai amănunțită și mai interesantă decât toate, e însă descrierea pe care Conte de Langeron o face cetății dela Ismail, care, ca și Benderul, e o cetate turcească, întemeiată de foștii noștri suzerani, pentru necesități strategice de apărare a Imperiului la Dunăre. Iată cum ne-o înfățișează generalul francez (Ibid., pp. 96—97).

Ismailul e așezat pe malul stâng al Dunării, la vreo 70 verste de mare. Așezarea sa e de așa natură că Rușii nu pot risca o trecere în Bulgaria (Dobrogea), fără să pună mai întâiu mâna pe această cetate. În ultimul războiu rusoturc (1769—74), nu era întărit decât cu un zid simplu, rămas dela Genovezi (! ?). Dar, după pacea dela 1774, Turcii, văzându-i însemnătatea, au încredințat fortificarea sa la ingineri europeni, între alții unui german Richter. Acești

- 1 = Dunărea.
- 2 = Suburbiul moldovenesc.
- 3 = Bastionul de piatră.
- 4 = Partea dreaptă a orașului.
- 5 și 6 = Moschee.
- 7 = Castelul cel vechiu.
- 8 = Castelul cel nou.
- 9 = Pârâul dintre suburbiu și oraș.
- 10 = Vechia incintă.
- 11 = Loc viran, pentru trupe.
- 12 = Insula Ceatal.

ingineri l-au înconjurat c'un retranșament de 1800 stânjani, întocmit după configurația terenului. În retranșament s'a cuprins și un suburbiu moldovenesc, situat la stânga orașului, pe o înălțime ce-l domină. Lucrarea a fost terminată de un grec, intrat după aceia în serviciul Rusiei. Spre a da o idee de talentul acestui inginer, e suficient să arătăm că a așezat palisadele, pe cari Richter n'a avut timp să le construiască, perpendicular pe parapete, așa că favorisau pe asediatori și paralisau pe asediați. Zidul, de pământ, e peste măsură de ridicat, din cauza imensei adâncimi a șanțului. Terenul dinainte e însă liber, fără întărituri. Un bastion de piatră, terminat printr'o deschidere foarte îngustă, dar cu ziduri foarte groase, adăpostește o baterie acoperită (în casemată) și o alta descoperită (pe platformă), menită să apere malul

Dunării. Pe partea dreaptă a oraşului e un turn (cavalier) înalt de 40 picioare, cu 22 tunuri, pentru apărarea părţii din stânga. Din spre fluviu, oraşul e absolut deschis. Căci Turcii nu credeau că vor trebui să-l apere şi de partea aceea, neînchipuindu-şi că Ruşii vor avea vreodată o flotilă pe Dunăre. Partea dreaptă a oraşului este mai bine zidită... Principalele ei clădiri sunt: două moschee şi două castele: unul vechiu, destul de mare, dar pe jumătate distrus, altul mai nou, foarte mare, în partea de sus a oraşului, în care locuieşte Seraskierul. Suburbii moldovenesc, compus din căsuţe (colibe) izolate, se ridică drept în sus, pe malul stâng al fluviului şi al unui pârâu ce curge într-o vale perpendiculară pe fluviu, pârâu care desparte suburbiul de oraş. Din acest suburbiu se poate face o minunată cetăţue, despărţit fiind cu totul de oraş şi mult mai înalt ca el. Oraşul se întinde de-a lungul fluviului, ridicându-se în amfiteatru, până la vechea incintă. Între această incintă şi zidul de înconjur e un spaţiu mai mare, unde stau trupele turceşti. Pe ţărmul fluviului nu e nici dig nici port, ci numai o mulţime de clădiri militare şi comerciale. Dunărea, care curge în semicerc, e mult mai îngustă în faţa bastionului de piatră (180 stânjeni), decât în faţa suburbiului moldovenesc (240 stânjeni). Insula Ceatal desparte cele două braţe ale fluviului.

La această descriere Langeron adaugă un plan, care, pentru mai bună lămurire, se reproduce şi aci, cu indicaţiile necesare.

În 1807, generalul francez revine asupra Ismailului, dând o a doua descriere (Ibid., pp. 127—8), din care mai aflăm că după 1790, Turcii închiseră oraşul şi de către Dunăre cu zid de piatră, care, cu toate că nu avea întăriri avansate, nu putea fi luat cu asalt. Acest zid se continua pe valea ce am văzut că desparte oraşul de suburbiul moldovenesc, înlocuind zidul anterior de pământ, pe jumătate dărâmat. Oraşul era deci mai bine fortificat la 1807 decât la 1790.

Mai puţin bogate, dar tot aşa de interesante sunt relaţiile lui Langeron asupra cetăţii dela Brăila, fondată tot de Turci. Brăila, zice el, (Ibid., pp. 165—6), e situată pe malul stâng al Dunării, mal foarte înalt, aşa că oraşul domină în totul fluviul şi ostroavele lui, ceea ce, în tot cursul Dunării, nu se întâlneşte decât aci. De către Galaţi e o cetăţue foarte puternică, cu două rânduri de ziduri şi trei şanţuri.

Zidul interior e de piatră, cu patru bastioane puternice. Vine apoi un zid de pământ, cu cinci bastioane, un val şi al treilea şanţ (celelalte două fiind, probabil, întâiul între zidul de piatră şi cel de pământ, al doilea între acesta şi val). De altfel cetatea e aşa de mică, că nu poate susţine mai îndelung timp un asediu regulat. Ea nu poate servi decât spre a reţine o parte din garnizoană până la capitulare. Oraşul se întinde la stânga cetăţii. E mare şi mai bine zidit ca celelalte oraşe turceşti (din Țările Române). Are o mare câtimă de case spaţioase şi plăcute la vedere. Un enorm zid de pământ, de 4 verste, înconjură oraşul şi cetăţuia. Acest zid nu e prea înalt, dar şanţul său e foarte adânc şi tăiat în pantă repede (aproape drept). Zidul acesta de înconjur e armat cu vre-o 200 tunuri, aşezate în baterii construite după modul turcesc, formând un fel de bastioane cari nu se flanchează reciproc. De către cetăţue sunt două cortine enorme. Tunurile, aşezate la întâmplare, unul de 24 lângă unul de 6, unul de 8 lângă o mortieră, sunt acoperite cu mari gabioane, după sistemul fortificaţiilor turceşti... Nazirul, pentru a înmulţi mijloacele de apărare în caz de asalt, a pus să se construiască „traverse“ în tranşee. Aceste traverse, făcute din scânduri fixate în pământ, depărtate la bază şi reunite la vârf, erau crenelate şi aveau la mijloc o deschidere mai mare, pentru un tun mic. Din oraş se ajungea aci prin o cale săpată sub zidul de pământ.

În jurul Brăilei, până la Siret şi Buzău, e un şes întins, pe care poate manevra fără nici un obstacol (natural) aproape o sută de mii de oameni. Nu se găsesc pe el decât câteva văgăuni. Aproape de Siret, în deosebi de către Galaţi, acest şes e deodată tăiat perpendicular, aşa că se poate zice că Brăila e aşezată pe un mare platou, care formează ceea ce se numeşte raiaua Brăilei, ce aparţine Turcilor şi face bogăţia Paşei comandant al cetăţii. Are prea frumoase şi prea bogate sate. Nazirul, bărbat uman şi inteligent, nu asupreşte şi nici nu tiranizează pe locuitori. De altfel, în general, locuitorii aparţinând raialelor cetăţilor turceşti sunt mai bine trataţi şi mai mulţumiţi decât acei lăsaţi pradă Valachilor şi Moldovenilor.

Despre Giurgiu, cetatea lui Mircea Vodă cel Bătrân, ni se spune (Ibid., pp. 158—9 şi 284): E situat la 5—6 verste de Rusciuc, puţin mai sus, spre Est, la 4 verste de Dunărea mare, pe un braţ al fluviului, care uneori, foarte rar, seacă în

luna Septemvrie. Acest braț se împarte în mai multe ramuri și formează două mari ostroave, Coșora și Nazirul, despărțite printr'un canal ce curge din Dunăre perpendicular (dela Sud spre Nord) pe cetățuia Giurgiului, situată ea însăși pe un mic ostrov. Cetatea e foarte mică: n'are o mie de pași în circumferință, dar e regulat întocmită. Bastioanele sunt construite în chip modern și zidul de apărare căptușit. Are un bun „chemin couvert” și întăriturile externe ale cetății sunt înconjurate de un al doilea șanț (întâiul e al zidului de apărare) foarte adânc. De-a lungul Dunării orașul era deschis și numai în urmă Turcii au ridicat și de astă parte un zid de piatră. În brațul fluviului ce udă orașul e un mic ostrov pe care e un mic fort (cetățue), zidit după modelul antic, cum Genovezii au construit asemenea forturi în Crimeia, în Basarabia, acum 400 de ani. Acest fort, care n'are

500 de pași de jurîmprejur, e foarte înalt și domină cetatea. În oraș sunt cazarme proaste pentru trupe și câteva case pentru ofițeri. Împrejurul cetății, după obiceiul turcesc, e un mare suburbu, bine zidit, bine populat, care se întinde până sub zona întărită. Acest suburbu e închis într'un zid de pământ, care are mai bine de 6 verste lungime.

În sfârșit, relațiile lui Langeron asupra cetăților românești de pe malul stâng al Dunării, se încheie cu câteva cuvinte despre Turnu, de care spune (Ibid., p. 117) că e o mică cetățue situată față în față cu Nicopole, la vărsarea Olului în Dunăre — o puternică redută cu cinci bastioane, construite în palisade, cu neputință de cuprins prin asalt.

A. L.

R É S U M É

Le comte de Langeron, général français, émigré au service de la Russie, nous donne, dans ses mémoires sur les campagnes entreprises par les Russes contre les Turcs entre 1806—1812 (éd. des Doc. Hurmuzaki, supplém. I, vol. II, pag. 70—390), des relations précieuses au sujet des anciennes forteresses roumaines situées le long du Dniester et du Danube: Hotin, Bender, Cetatea-Albă (Akkerman), Kilia, Ismail, Braïla, Giurgévo et Turnu.

Les relations du comte de Langeron diffèrent de toutes les autres, antérieures et postérieures aux siennes, en ce qu'elles nous fournissent de nombreux détails provenant d'une personne compétente en matière.

Langeron relève le caractère génois des forts de Cetatea Albă (Akkerman) et de Kilia. Il fait ressortir la situation stratégique et l'importance des forteresses de Bender et de Braïla bâties par les Turcs (l'une en 1538 et l'autre en 1546), après l'occupation de ces contrées par les armées ottomanes. Il nous donne en même temps une description détaillée de la

forteresse turque la plus récente élevée en terre roumaine, à Ismail. Il sont à remarquer aussi les détails qu'il nous fournit sur les vieilles forteresses de Giurgevo (bâtie par Mircea le Vieux), de Turnu («Nicopolis Minor») et de Hotin, bien que sur ces deux dernières il ne dise que quelques mots.

Enfin, nous devons relever le témoignage du général français relativement à la facture de nos anciennes cités qui se sont conservées, telles qu'elles étaient aux époques de leur fondation. Les tours et les tourelles de ces forteresses gardent la forme du XIV-ème siècle, dit-il. Ce fait doit être expliqué par l'habitude que les Turcs avaient de refaire sur place les fortifications, comme elles l'étaient auparavant, toutes les fois qu'elles avaient besoin de réparation. C'est là un témoignage précieux, confirmant l'opinion des archéologues et des historiens qui ont soutenu que les ruines des murs de la forteresse de Cetatea Albă (Akkerman), par exemple, datent de l'époque d'Étienne-le-Grand et celles des murs de Hotin de l'époque de Pierre Rareș

47. Capul unei statuetă de marmoră, înalt de 0.08 m.

O figură distinsă încadrată de o barbă stufoasă; părul, dispus în bucle egale ce

Fig. 53.

cad pe frunte la același nivel, iar pe creștet se desface în două, e încins cu o panglică legată la spate.

Lucrare bună însă destul de rău păstrată.

48. Cap de copil ce probabil a făcut parte dintr-o statueta lipită de un suport, cum tot la Constanța au mai fost găsite și altele.

Fig. 54.

Marmoră, înalt 0.07 m.

49. Cap bărbătesc de marmoră, ru-

Fig. 55.

dimentar și pe deasupra cu totul ros de apă. Înalt de 0.12, lat de 0.10.

50. Cap de marmoră, înalt de c. 0.17, lat la umeri de c. 0.17, în dreptul ochilor de 0.11. Figură de copil cu o glugă ce acoperă capul și umerii și peste care, în drep-

Fig. 56.

tal gramajilor, trece o cordea. Se vede părul dispus în breton ieșind de sub val pe frunte. Creștetul este teșit și prevăzut cu o scobitură adâncă în care se vede o scoabă de fier.

Infățișarea generală a bustului amintește felul obicinuit de reprezentare al divinității de origină thracă *Telesphoros*, al cărui cult e în legătură cu Asklepios și Hygiea, ca cari se găsește uneori figurat pe monumentele votive, într-o situație inferioară, ca un acolit. Este figurat sub chipul unui tânăr îmbrăcat într'un costum gros, cu o glugă țuguiată, strânsă cu o cordea în dreptul gramazilor ¹⁾,

51. Marmoră. Pe o plintă groasă de 0.02 m. și cu suprafața de 0.08 X 0.08 m.,

Fig. 57.

două picioare ale unei statuetă, lucrare cu destulă îngrijire.

¹⁾ Bibliografia acestei divinități o dă Seure, *Rev. Arch.*, 915, p. 50, n. 5, cu prilejul publicării unei statuetă a acestui zeu, de proveniență necunoscută, din Thracia.

52. Calcar. Pe o plintă înaltă de 0.12 m., două picioare ale unei stataete, la

Fig. 58.

spatele cărora se mai vede un suport patrat.

Fig. 59.

55. Fragment dintr'un relief de marmură de dimensiunile $0.17 \times 0.16 \times 0.55$.

Fig. 60.

Se mai vede antebrațul stâng, gol, al unei figuri bărbătești, ce ține o lance în poziție de atac.

Lucrarea se vede a fi fost destul de îngrijită.

54. Fragment dintr'un suport de marmură împodobit cu motivul obicinuit al capului de leu (în cazul de față leoaică). N'a mai rămas decât capul animalului

Fig. 61.

cu gura căscată și limba atârând în jos printre cei doi canini și gâtul tratat astfel ca să permită îmbinarea lui cu un motiv vegetal, un caliciu, franze de acant sau altceva, sau cu un motiv animal, de obicei un picior de leu. Înălțimea fragmentului ¹⁾ 0.52 m.

¹⁾ Tot dela Constanța avem în Muzeul Național din București câteva suporturi cu acest motiv, din cari unele publicate de d. Pârvan în *Jahresbericht d. kais. Deutsch. Arch. Inst.*, 191. Pentru mobilele antice cu picioarele tratate în felul acesta, vezi J. Darm: *Handbuch der Architectur*, 2. Bd., p. 589 și fig. 584, 585, 591.

55. Suport patrat de marmoră, ce se isprăvește sus ca un fel de plintă rotundă, prevăzută cu o gaură pentru îmbinată la vre-o mobilă. Lipită de acest suport cu spatele, o barză în poziție liniștită, care ține în cioc un șarpe ce se svârcolește pe pieptul ei. Picioarele îi sunt tratate grosolan, aproape prismatic și nu se știe cum se vor fi terminat, monumental fiind rupt în partea inferioară.

Înălțimea totală 0.58 m., lățimea stâlpuului 0.07 m. De sigur fragmental a făcut parte din vre-o mobilă, probabil o masă, conform obiceiului celor antici de a împodobi picioarele diferitelor mobile cu motive din lumea vegetală sau animală ¹⁾. Barza se mai găsește și aiurea ²⁾. Barza cu șarpele în cioc n-am mai întâlnit-o până acum la fragmentele de mobile antice găsite la Constanța. O găsim însă într-o formă aproape analoagă pe unul din cele două reliefuri, aflate într'un mormânt la Constanța, alături de alte resturi creștine. De și mai de mult descoperite, ele sunt încă nepublicate și se găsesc în Muzeul Național din București. Pentru analogia unuia din ele cu monumental ce studiem, profit de ocazie spre a le publica aici:

a) Placă de calcar ruptă în mai multe bucăți, de dimensiunile $0.75 \times 0.75 \times 0.15$ m.

Fig. 62.

Un chenar lat de . . . împrejmuește câmpul reliefului, împărțit în două părți egale

¹⁾ V. notă precedentă.

²⁾ Vezi în special framosul sfeșnic din Neapoli, figura la Darm, *o. c.*, p. 528, fig. 594.

printr'un alt chenar vertical, tras drept prin mijloc. În primul registru, în colțul de jos din stânga, o barză mergând spre stânga, ține în cioc un șarpe, ce atârână întins dealungul pasării. Restul registrului e ocupat de un pom a cărui natură nu se poate stabili, pe crângile căruia se văd câteva păsărele. În al doilea registru, sub un pom, ce pare a fi smochin, un om gol, ține în ambele mâini câte o fructă. Asupra caracterului creștin al ambelor registre nu încapă nici o îndoială. Pomul roditor în care se joacă păsărele este un simbol foarte obișnuit în arta creștină, iar personajul masculin este fără îndoială Adam, ținând în mână merele cele aducătoare de păcate, sub smochinul ale cărui frunze aveau să-i acopere de aici înainte goliciunea. Deși neobișnuit sub forma aceasta, totuși simbolul este creștin ¹⁾.

b) Al doilea relief completează pe acesta. De aceleași dimensiuni și la fel împărțit, acesta are în plus cele două

Fig. 63.

registre împărțite în câte alte două, cele de sus fiind mai mici cu o treime decât cele de jos, și sunt rezervate unor personaje secundare, pe cari anevoie le putem identifica: în stânga o figură bărbătească, nudă, cu aripi, cu corpul de față, iar capul de profil spre dreapta (în spre stânga reliefului), ține mâna dreaptă pe

¹⁾ Pentru Adam și Eva în plastica creștină, v. Kaufmann, p. 330 sq.

șold, iar stânga pe pânțele; în dreapta altă figură bărbătească, nudă, ținând în stânga, întinsă, un arc, iar în dreapta un obiect nedeslușit.

În registrul de jos: În stânga o figură feminină, îmbrăcată într'un *Καλιόσιρις* (hitonul caracteristic al Isidei), ține în ambele mâini câte o oglindă; în dreapta sub o arcadă rezemată pe doi pilaștri cu profile la bază, o femeie cu totul goală, ascunzându-și cu amândouă mâinile părțile sexuale. Cred că n'ar fi prea temerar dacă am vedea în această figură pandantul celei din relieful precedent, Eva.

Caracterul creștin al acestor două momente fiind evident, nu e de loc exclus ca și piciorul de masă de aici să fie și el creștin. Caracterul târziu și neîngrijit al monumetalui, ar putea într'o măsură oarecare întări această bănuială.

Fig. 64.

56. Statuetă de lut înaltă de 0.20 m.: Zeița Venus, cu părul buclat și despărțit în două, căzând pe umeri, este drapată

Fig. 65.

într'un vestmânt ce-i acoperă numai partea inferioară a corpului și pe care-l ține de o parte cu stânga în dreptul șoldului, iar de alta cu dreapta în dreptul pieptului, așa fel ca să nu-i acopere trunchiul în față.

57. Figură de lut, înaltă de 0.11 m., lungă de 0.10 m. Figură feminină, cu mantia lăsată pe spate, cu un fel de coroană pe cap, călare pe un cal ce merge în galop spre dreapta. Picioarele calului sunt rapte. Poate *Epona*, deși nu canose altă reprezentare cu totul la fel ¹⁾.

58. Statuetă de lut, înaltă de 0.17 și lată de 0.065 m. Pe un jeț cu speteaza

Fig. 66.

înaltă, două busturi feminine, lipite, cu văl pe cap, așezate pe câte un suport.

59. Figură de lut, înaltă de 0.13 m.: Un copil șezând pe un pedestal rotund,

Fig. 67.

cu o mică chlamidă pe umeri, ține mâna stângă la piept, par'că ar vrea să apuce

¹⁾ Vezi articolul *Epona* al lui Lafaye din Dicționarul lui Daremberg et Saglio, în special ultimele două aliniate.—Cf. și Pauzy-Wissowa, *Real Lexikon*, s. v.

anal din amuletele ce-i formează colan în jurul gâtului peste chlamidă, iar cu dreapta ține de gât o găscă. Intreaga figură a copilului este spartă.

Un obiect identic, lucrat cu acelaș tipar, găsit tot la Constanța în săpăturile portului, se află în Muzeul Național din București. Acesta este perfect con-

Fig. 68.

servat și are în interior o pietricică pentru sunat, iar la spate, pe pedestal inscripția:

Μ Α Ξ Ι Μ Ω Ι

Face parte din genul monumentelor antice numite *Sigillaria*: cadoari de tot felul, dar mai ales figurine de lut, ce-și făceau anticii ¹⁾, cu ocazia Saturnalelor ²⁾ și aveau, precum se vede la început, un caracter sacru, care cu vremea s'a pierdut, rămânând în special partea de amuzament copilăresc.

60. Sigillaria de lut, înaltă de 0.10 lungă de 0.14 și groasă de c. 0.04 m

¹⁾ Spartianus, *Caracalla* 1: *Quae a parentibus gratia sigillarionum acceperat, ea vel clientibus vel magistris sponte donavit.*; *Vopiscus Aurelianus* XLIX: *Uxori et filie anulum sigillaricum quasi privatus instituit.*

²⁾ Macrobius, *Saturnalia* I, 11 ... *vel nunc Sigillaria, quae lusum reptandi ad huc infantiae oscillis fictilibus praebent, tentat officio religionis adscribere.*

Și la sfârșitul capitoului:

Ex illo traditum, ut cerei Saturnalibus missitentur, et sigilla arte fictili fingerentur, ac venalia pararentur; quae homines pro se atque suis piaculum pro Dite Saturno facerent.

La Roma era un cartier întreg care purta acest nume; Aulus Gellius V. 4: *Apud Sigillaria forte in libraria ego et Iulus Paulus portā... consideramus.*

Un cal lucrat schematic, cu picioarele dinainte tratate ca o singură bucată și întinse, cu cele dinapoi tratate astfel că animalul stă întins pe pânțee într'o po-

Fig. 69.

ziție obicinuită câinilor, dar cu totul nenaturală la cai. Coama, foarte pronunțată, face un fel de nod pe creștet între urechi, cam în felul cum este reprezentat Bucefal; urechile și ochii numai indicați, gura ușor întredeschisă. Obiectul este găurit peste cei doi umeri și pe picioarele dinainte. A fost, ca mai toate obiectele de acest gen, tarnat în două bucăți, cari apoi au fost lipite: Se cunoaște destul de clar linia de lipire de-alungul obiectului.

61. Figarină de lut, înaltă de 0.15, lungă de 0.07, groasă de 0.04 m. Cățel

Fig. 70.

cu gâtul acoperit de un păr des și lung, cu coada încovrigată pe spate, șezând pe un pedestal. Are o pietricică în interior pentru ca să sune.

Câte trele aceste din armă monumente, sunt din genul așa ziselor sigillaria și destinate copiilor, ca jucării.

După toate aparențele ele se fabricau chiar în Tomi, unde s'au găsit pe vremuri, două tipare de astfel de lucrări, unul reprezentând pe zeița Demeter, altul pe Afrodite (fig. 71 și 75).

62. Fundul unui vas (*patera*) de lut, gălbui, pe dinăuntru smălțat în verde-oliv, iar în exterior împodobit cu armătorele motive în relief:

Corpul vasului, pe lărgimea care se

dreapta, cu capul întors, cu limba scoasă, spre călăreț. Leoaica pare a purta o sgardă, indicată prin trei sgârietari.

Desigur o fantezie de meșteșugar, fără vre-o semnificație mitologică.

Fig. 71.

mai păstrează, este împărțit în trei zone : prima ocupată de sgârietari în formă de anghiuri îmbucate unul într'altul, a doua de acanți stilizați, iar a treia de un rând de perle.

Diametrul fundului este de 0.105 m. Axele fragmentului măsoară 0.135 și 0.142 m.

Afară de acestea se mai găsesc răspândite în oraș, afară de altele descoperite în timpul din urmă și menite toate să intre în colecționile acestei Secționii, armătorele inedite :

Fig. 72.

Fundul e ocupat de reprezentarea unui hermafrodit foarte obez, cu toate atributele celor două sexe-ale sale, cu aripi, și ținând în stânga o liră, ale cărei coarde le lovește cu degetele mâinii drepte; stă călare pe o leoaică ce alargă spre

65. Cip de calcar. Înălțimea totală de c. 1.50, lățimea și grosimea feței scrise de 0.40, a bazei de sus 0.62, iar a celei de jos de 0,70 m. Inscripția :

ΑΠΟΛΛΩΝΙ ΑΓ ΥΕΙΚ Α
ΤΑΧ ΡΙΜΟΝ ΥΠΕΡΤΗΙΣ
ΤΟ ΥΑΥΤΟΚΡΑΤ ΟΡΟΣ
ΚΑΙΣΑΡΟΣ ΜΑ Ρ ΑΥΡΗΙ
ΟΥ ΑΝΤΟ ΝΙΝ ΟΥ ΑΡΜΕ
ΝΙΑΚΟΥ ΠΑΡ ΘΙΚ Ο ΥΜ
ΔΙΚ ΟΥΣ ΤΗΡΙΑΣ ΤΕΚΕΝ
ΚΗΣ ΚΑΙ ΥΠΕΡΤΗΥΓΙΑΣ
ΤΕΚΕΣ ΤΗΡΙΑΣ Τ Κ Ε
ΕΥΕΤΡΙΑΣ ΤΗΣ ΜΗΤΡΟ
ΠΟΛΕΩΣ ΤΟ ΜΕ ΩΣ

Deși destul de neîngrijită ca execuție nire; n'are decât o singură prescurtare în

Fig. 73.

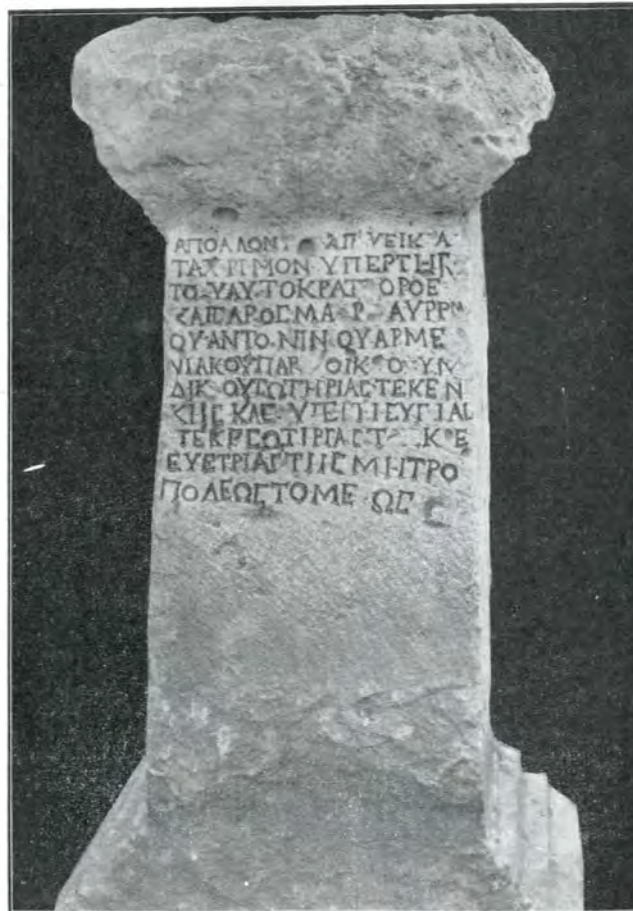

Fig. 74.

caligrafică, inscripția se citește cu înles- p. 4 Μάρ(ου), iar ligaturi prea pu-

ține și din cele obicinuite: Π cu Ε, Π cu Ι și Η cu Ρ. Pe alocari, din cauza spărturilor ce prezintă piatra, pentru a le evita, lapicidal a fost nevoit să distanțeze mai mult ori mai puțin literele aceleiași cuvânt.

Citim: Ἀπόλλων Ἄγρει κατὰχρισμον, ὑπὲρ τῆς | τοῦ Αὐτοκράτορος | Καίσαρος Μάρ(κου) Ἀύρηλιου Ἀντωνίου Ἀρμενιάκου Παρθίου Μητροπόλεως σωτηρίας τεκὲ νί|κῆς καὶ ὑπὲρ τῆς ὕγίης | τεκὲ σωτηρίας τεκὲ | εὐετηρίας τῆς Μητροπόλεως Τόμεως.

Monumental a fost deci ridicat între anii 166—172, când Marcus Arelus poartă epitetul de *Medicus* și nu poartă încă pe cel de *Germanicus*, căpătat în 172 ¹⁾.

Cu deosebire interesant este epitetul lui Apollo ἄγρεός (= ἄγρειός), pe care în epigrafica părților noastre nu-l mai găsim decât o singură dată, la Callatis 2). Aici la Tomi îl găsim de două ori pe monumental ce comentăm acum, pe a cărui față posterioară a fost scrisă mai târziu armătoarea inscripție:

HI ♠ TYXHI
ΟΛΛΩΝΙ ΑΓΥΙΕΙ
ΚΑΤΑΧΡΙΜΟΝ ΥΠΑΤΕΥ
ΟΝΤΟΣ ΚΑΤΟΝΙΟΥ ΟΥ
ΙΝΔΙΚΟΥ ΥΠΑΡΧΕΣ | Π
ΦΛΘΕΟΔΟΡΟΥ ΔΙΣ ΠΟΝ

Literele au fost scrise pe fața foarte samar șlefuită și plină de găuri, așa că, deși relativ cu îngrijire săpate, inscripția

¹⁾ La Liebenam: *Fasti Consulares*, p. 108, găsim indicația că M. Arelus nu mai poartă titlul de *Medicus* după 169, luându-se de sigur după pasajul din *Historia Augusta* V. Marci XII. 9, care spune că după moartea lui Verus (Febr. 169), Marcus Arelus a lăsat pe seama defunctului titlurile pe care acesta și le meritase singur, el mulțumindu-se cu acelea proprii lui. În inscripții însă întâlnim titlurile acelea atribuite lui M. Arelus și după anul 169.

D-l Pârvan: *M. Aurelius Verus Caesar și L. Aurelius Commodus*, p. 133, n. 5, cu privire la inscripția dela Bagai (Numidia) din 175, unde ne întâmpină titlurile lui Verus, atribuite încă lui Marcus, explică faptul prin ignoranța celui ce-a pus inscripția. Dacă se putea întâmpla lucruri de acestea, atunci, din punct de vedere al datării inscripțiilor, pasajul din *Historia Augusta* nu poate fi ținut în seamă și de aceea am pus ca termen ultim până când a putut fi scrisă inscripția noastră anul 172, când împăratul are titlul de *Germanicus*.

²⁾ Cagnat, *I. g. r. r. p.* I 656, unde preotul acestuia zeu ne apare ca eponim al orașului.

are o aparență cu totul barbară. Pe lângă aceasta mai și lipsește din ea partea de sus, din stânga. Această lipsă însă nu împiedică întru nimic citirea:

Ἄγρει τῆς τύχης; Ἀπόλλων Ἄγρει κατὰχρισμον, ὑπατεύοντος Κατονίου Οὐενδικίου, ὑπαρχ(ήσαντος) τῆς Π(ενταπόλεως) Φλ(αουίου) Θεσ(θ)όρου Δίσπον | τάρχου)...

Lectura părții dela sfârșit a r.5 nu e sigură; nu găsește însă alt sens expresiei

Fig. 75.

ΥΠΑΡΧΕΣΠ... care se citește destul de deslașit pe piatră. Dacă lectura mea e justă, atunci am avea un caracteristic și, cred, unic exemplu de relațiile acestea de subordonare între guvernatorul provinciei și președintele asociației, prin întrebuințarea verbală ὑπαρχέω care tocmai aceasta însemnează, conducere secundară, subordonată altei conduceri superioare.

După felul cum se prezintă fața pietrei la sfârșitul inscripției, nu putem preciza dacă mai urma vre-un rând, și în ca-

zul acesta să completăm cu [τῆς Ἐξουσίας¹⁾], sau dacă inscripția se sfârșia aici. Ori cam ar fi, interesul monumentalului cu ambele sale inscripții stă în altă parte. Mai întâi de toate dedicația făcută acestui zeu Ἄγριός, protector al dramurilor, despre al cărui cult destul de răspândit în părțile grecești vezi la Wissova R. E. s. v., și care în părțile noastre nu se cunoaște decât din aceste trei inscripții, ne-ar duce cu gândul la vre-o împrejurare în legătură cu înlesnirea circulației, la vre-o restaurare de dramuri spre pildă.

Inscripția a doua a fost săpată, după ce monumentalul închinat divinității pentru sănătatea împăratului M. Arelia, fusese închinat și trecuse chiar câțiva ani peste el, pe vremea guvernatorului *Catonius Vindex*, care a stat în fruntea provinciei *Moesia inferior* între anii 175—179²⁾. Cu ocazia acestei a doua inscripții se menționează numai închinarea monumentalului (aceleiaș divinități cu datarea după numele guvernatorului și a pontarchului Fl. Theodoros); nu se mai spune însă cauza ridicării monumentalului, pentru sănătatea lui, lucrul înțelegându-se de la sine, M. Arelia fiind încă în viață: el moare în 180 p. C., când Vindex nu mai este guvernator. De ce această a doua inscripție și încă în forma aceasta? Poate că trebuie să vedem în acest fapt o întârziere în consacrarea monumentalului, cine știe din ce cauze, la care consacrare să fi luat parte pontarchul, cum era și natural în cali-

¹⁾ Ποντάρχης τῆς Ἐξουσίας, v. la Cagnat. *I. g. r. r. p.* I, 632, 634, la Tomi. În afară de Tomi inscripțiile ne dau numai indicația Pentapolei. Astfel la *Odessus* (Varna) (*ibid* 638) anul Ἡρόδοτον Φαρνάγου ἄρξαντα τῆς πόλεως καὶ ἄρξαντα τοῦ κοινού τῆς Πενταπόλεως καὶ τεμνηθέντα ὑπὸ τοῦ κοινού τῆς Πενταπόλεως și la *Histria* (Carnasuf: *Jahreshefte des Oesterreichischen archäologischen Institutes* XIV, *Beibl.* p. 150 sqq.): Ποσειδῶνι Ἐλευκονίῳ Τίτος Αἰλῖος Μεν[ουκινός], ποντάρχης τῆς Πενταπόλεως ὑπὸ . . .

²⁾ M. Macrinus Avitus M. f. Claud. Catonius Vindex, guvernator al Moesiei inferioare între 175—179, după ce mai înainte fusese guvernator al Moesiei superioare (Stout, *The Governors of Moesia*, nr. 43 și 87, mai ales comentariul dela nr. 43) este cunoscut numai din inscripția CIL. VI, 1449: epitaful care ne dă tot *cursus honorum* al său. Inscripția de față ar fi al doilea document antic relativ la acest personaj.

tate de preot al cultului imperial și la care Tomitanii să fi invitat și pe guvernator, care în cazul acesta, a prezidat ceremonia și a făcut chiar el dedicația, și atunci s'a scris pe monument și această împrejurare. S'ar putea însă și dimpotrivă, ca monumentalul să fi fost făcut și consacrat în regală de Tomitani fără știrea și fără să fi invitat pe respectivii pontarch și guvernator, cari într-o bună zi, observând aceasta, au împlinit în chip malițios lacuna, ca o lecție de bună cuviință administrată autorităților locale. Dimpotrivă, nu ne putem gândi la faptul ca a doua inscripție să fie o simplă continuare a celei dintâi, continuare care adică să precizeze și mai bine data ridicării monumentalului, întru cât cea de-a doua, pe lângă caracterul ei de inscripție de sine stătătoare, mai prezintă și particularitatea de a fi scrisă de altă mână și într-o caligrafie mai târzie. Astfel că nu ne rămâne să negândim decât la una din cele două ipoteze de mai sus. La care din ele să ne oprim, este greu de hotărât. Relațiile dintre diferiții guvernatori ai Moesiei inferioare și cetățile grecești din această parte a imperiului ne sunt prea puțin cunoscute. În inscripții tovrășie între autoritățile locale și guvernator pentru onoarea vre-unui împărat nu găsim decât în timpul lui Hadrian (an. 120), când un guvernator, al cărui nume din nefericire nu e întreg păstrat: . . . RIO = ΠΤΩΡΙΟΣ¹⁾, împreună cu *respublica Tomita [uorum]* = ἡ βουλὴ τῆς δήμου Τομειτῶν, ridică un monument în cinstea lui Hadrian. Mai găsim și pe *C. Prastina Messalinus*, guvernator cam pe la 147 p. C., închinând un altar pentru *Geminus loci*, singur, fără concursul Tomitanilor. Ce va fi făcut pentru Tomitani cellalt *Prastina Messalinus*, care a guvernat Moesia inferioară pe la 244—249, nu putem ști din fragmental ce ni s'a păstrat și care e încă inedit. Descoperirea lui a fost semnalată printr'o notiță sumară în *Rev. p. Istorie, Archeologie și filologie*, vol. VIII, p. 285.

¹⁾ CIL. III, 7539 (=12493): Inscripție bilingvă. Numele e completat și aici ca și la Stout: *The Governors*, p. 46. nr. 67: *Artolrio* = Ἀρτωρίος.

Relații mai amicale între o parte și a nu ne întâmpină la Tomi, cum ne întâmpină la Dionysopolis⁽¹⁾ și Odessus⁽²⁾ nici o comemorare a guvernatorilor actele publice ca la *Nicopolis ad Istrum*⁽³⁾ și *Marcianopolis*⁽⁴⁾.

De asemenea și caracterul acestui guvernator ne este cu totul necunoscut, ntru a avea și din această parte un dicitu cât de mic în chestia care ne preocupă.

64. Placă de calcar de dimensiunile: 55 m. înălțimea, 0.62 lățimea, 0.17 lățimea. Monumental destul de rău păstrat, e a de ros; încât pe alocuri inscripția nu mai cunoaște de loc și e rupt în partea de jos, astfel că lipsește cel puțin un rând din inscripție.

Fig. 76.

E împărțit în două registre. În registrul de sus, se văd doi călăreți unul în fața altuia. Călărețul din dreapta, mai

) Cagnat, *Igrrp.* I, 663; Dionysopolitanii (ἑσολῆ δῆμος) îl cinstesc pe *Vitrasius Pollio*, guvernator între 151, ca ἐξερῆτες al lor.

) CIL. III, 762. Același *Vitrasius Pollio* îngrijește ca se construiască pentru Mesitani un nou conduct de apă.

) Cagnat, *Igrrp.* I, 570, 573, 575, 576, 580, 581, 582, 583, 591: exclusiv în inscripțiile puse în cinstea diferiților cărași dela M. Aurelius Caesar înainte. De asemenea și pe mo-

ne numele guvernatorilor apar regulat dela începutul sec. II.

) Numai pe monede, Pück-Regling, *O. C.* De altfel epigrafele acestei localități este prea săracă pentru a insistă mai mult.

bine păstrat, este îmbrăcat într'o tunică scurtă, încinsă la mijloc și căzând pe coapse în cute dese. O hlamidă, la fel ca a eroilor călăreți, îi flutură pe spate.

De sigur că și cellalt călăreț va fi fost îmbrăcat la fel, deși din pricina relei stări a monumentului, nu se mai cunoaște nimic. De observat în special marea disproporție dintre lungimea picioarelor și a trunchiului călăreților. Căii de asemenea au niște capete enorme față de mărimea corpului lor; ei înaintează la pas unul împotriva celuilalt; dârlogii sunt foarte accentuați.

În registrul de jos este săpată inscripția, cu litere de c. 0.04 m. înălțime. Deși foarte rău ștearsă, așa că pe ici pe colo nu se mai păstrează nici urma literelor, ea se citește și se completează cu siguranță:

D M
COCC ANVA
RIO CO FILIS
QVI VIXIT ANIS XV
MARCVS ANNIS I
I OCC MARCIN

În r. 1 începutul de nume în *Cocc...* nu poate primi altă întregire decât *Cocceio*, nume destul de răspândit prin părțile noastre (v. mai jos); urmează apoi *Ianuario*. După aceea avem în r. 2 o lacună, după care citim literile ...CO. Din restul inscripției (r. 3) se vede că aici trebuie să fie vorba de al doilea fiu mort, *Marcus*, și atunci completarea sigură, *et Mar]co*.

Lectura:

D(is) M(anibus), Cocce]o Ianuario [et Mar]co fili(i)s, qui vixit an(n)is XV, Marcus annis I... [Cocce(ius?) Marcian[us] pater posuit...] (sau ceva în felul acesta),

Neregulele gramaticale, *filis* pentru *filii*, *vixit*, la singular raportându-se numai la primul subiect al său *Cocceius Ianuarius*, deși prin local său în frază ar trebui să se raporte și la cellalt subiect *Marcus*, inconsecvența ortografică *anis* și *annis* sunt prea obicinuite în epigrafia aceasta provincială pentru a ne opri asupra lor.

Interesantă este onomastica ce ne prezintă acest monument. Într'adevăr, vedem că pe tatăl celor doi morți îl chema *Cocceius* pe numele său bun; tot așa îl chema și pe fiul său mai mare. Acest nume provenit evident din gentilicul împăratului Nerva ne întâmpină destul de des în inscripțiile din central Scythiei mici. Astfel în *territorium Capidavense* două inscripții¹⁾ ne dau o întreagă familie de Coccei și anume: *Cocceius vitales*, cu soția sa *Cocceia Iulia* și cu copiii lor *Cocceius Clemens* și *Cocceius Helius*. La Ulmetum găsim un *Cocceus Elius*²⁾. Tot aici, una din fetele unui *C. Iul. Sergis*, se numește *Cocceiana*³⁾.

De reținut e faptul că toți acești locuitori ai ținutului Capidavens au pe *Cocceius* r. *Cocceia* și *Cocceina*, ca nume comun, un fel de gentilic, având ca nume personal pe cel de-al doilea. Aceasta reiese și mai clar din numele unui *[mag(ister)vici] H...* dintr'o inscripție găsită la Dorobanțu: *M(arcus) Coc(ceius) Hilus*⁴⁾. Tot așa și la Cocceii din inscripția de față. Dimpotrivă, o inscripție⁵⁾ găsită în apropiere de Constanța, ne dă o familie al căror nume comun e *Iulius*, r. *Iulia*: Numele tatălui lipsește, inscripția fiind ruptă sus, pe mamă o chiamă *Iul(ia) Cocceia*, iar pe copii *Iulius Antonius*, *Iulia Puphia* și *Iulius Cocceius*. Aici Cocceius apare numai ca cognomen personal al mamei, dela care a trecut și la unul din fii, și n'ar fi de mirat ca această *Cocceia* dela Constanța să fie tot din familia Cocceilor dela Capidava și Ulmetum și prin intrarea ei în familia acestor Iulii, a adoptat gentilicul lor, păstrându-și pe al său original ca cognome. Și iarăși n'ar fi imposibil ca acea *Cocceia Iulia*, soția lui *Cocceius Vitales* dela Capidava, să fie din familia acestor *Iulii* dela Constanța, schimbându-și numele în același fel⁶⁾ și deci să

avem de-aface cu o întinsă familie de *Coccei* proprietari rurali în teritoriul Capidavei⁷⁾, în legătură cel puțin de rudenie prin alianță cu o altă familie a Iuliiilor dela Tomi. Un membru al acelor familii, stabilit la Tomi, a pus pe mormântul celor doi fii ai săi monumentul ce studiem. Cu ce se îndeletnicea acest *Cocceius* la Tomi, de a părăsit teritoriul de colonizare al familiei sale, cred că putem presupune cu oarecare probabilitate din studiul reprezentării din frontispiciu.

Fără îndoială avem în fața noastră reprezentarea celor doi Dioscuri, însă într'o formă care diferă întru câțva de cele cunoscute până acuma. Acolo unde aceste divinități sunt reprezentate singure, nici odată nu ne apar ca aici călări și înaintând unul împotriva celuilalt⁸⁾. Acest

Firmus, dintr'o inscripție găsită la Techirghiol (CIL, III, 772), care este evident dintr'o familie de Coccei, și nu-și schimbă numele prin căsătorie.

⁷⁾ Cf. V. Pârvan, *l. c.* Pentru faptul că avem de-aface cu una și aceeași familie, ar mai milita și faptul că în tot ținutul mæso-trac, Coccei nu ne întâmpină decât în aceste două teritorii dobrogene, dacă lăsam la o parte pe *Cocceia Dorina*, soția unui militar din leg. V Macedonica, de pe o inscripție găsită la Tulcea, CIL, III, 14443, pe cei doi frați *Αφφρη Κοζεΐου* și *Ἰππίαζ Κοζεΐου* din ținutul grecizat al Filipopolei (Inscr. găsită la Kozarsko în districtul Tatar-Bazargic, Bulgaria, publ. în *Arch. epigr. Mitt.* XVIII, 113, 22) și pe soldații ce-i găsim la *Almus* (= Lom) în două liste: un *Cocceius Longus*⁹⁾ din coh. V a unei vexilații din leg. XI *cl. p. f.* (din anul 155; CIL, III, 7449) și un *Cocceius Urbicus cornicen* al leg. I *Italica* (într'o listă fragmentată de *principales* ai acestei legiuni; CIL, III, 14409¹⁾), și cum și pe acel *Cocceius Sup(er)*, membru al unui colegiu bacchic, din interesanta inscripție din an. 227 p. c. dela Nicopoli, publ. în CIL, III, 7437 (=6150). Toți aceștia sunt cu totul izolați în regiunile unde-i găsim și nu sunt grupați în familii cu legături așa de strânse ca cei din *Capidava-Tomi*.

În restul Illyricului se mai găsesc Coccei în *Dacia* (CIL II, 806, 1365, 1346, 6265, 14479), *Marsia superior*, (8253, 14504, 14507), *Pannonia superior* (3546, 4382, 10888, 10565, 14559), *Pann. inferior* (10369), *Dalmatia* (2866, 14997), *Noricum* (4875, 4898, 4899, 5545), *Raetia* (5905).

⁸⁾ Dioscurii singuri și în legătură cu caii sunt reprezentați sau călărind împreună amândoi alătura spre dreapta ori spre stânga (v. Cohen, *Déscription générale des médailles consulaires*, planșe *passim* și Pick-Regling, *o. c.*, p. 627), sau pe jos ținând caii de dârlogi, (Cohen, *l. c.*, pl. XXVII Nr. 1 *Memmia*).

Pentru acestea cf. și studiul Monseniorului Raym. Netzhammer din *Buletinul Societății numismatice române*, anul X, No. 20, p. 29 sqq.), sau alergând în direcții opuse ca pe

¹⁾ CIL, III, 13737 și 14214³⁰. Cf. și V. Pârvan, *Celatea Ulmetum* I, p. 55 sqq.

²⁾ V. Pârvan, *l. c.*

³⁾ CIL, III, 12190.

⁴⁾ CIL, III, 12494.

⁵⁾ CIL, III, 7336.

⁶⁾ Nu putem spune însă același lucru despre acea *Cocceia Iulia*, soția unui *loci princeps*, *M. Atius T. f.*

fel de reprezentare este obicinuit mai ales în cultul cabirilor și aname în scenele când cei doi Cabiri calcă în picioarele cailor corpul mutilat al lui Atlys¹⁾. Dacă ținem seama de sincretizarea celor două culte al Dioscurilor și al Cabirilor și la Tomi²⁾ ca și în alte părți³⁾, atunci trebuie să admitem în reprezentarea Dioscurilor de pe monumentul nostru, o influență a reprezentărilor cabirice, influență de ordin artistic, și nu sincretizare, întru cât aici lipsese cu desăvârșire accesoriile de rigoare de pe monumentele cabirice.

Caracterul acestor divinități de protectori și salvatori al marinarilor este în deajuns cunoscut⁴⁾ și ca atare avem a înțelege cultul deosebit de care se bucură ele în cetățile grecești din părțile noastre, și mai ales la Tomi, a căror existență în părțile acestea multă vreme barbare, atârna tocmai de elementul lichid, va să zică de calea cea mai lesnicioasă pentru valorificarea bogățiilor brute ce le oferea pământul acesta strein.

Prezența lor pe un monument funerar, dacă ținem seama de faptul că în timpul imperiului ei apar destul de des pe astfel de monumente⁵⁾, n'ar avea la prima vedere nimica deosebit și mai ales dacă ținem seama și de faptul că lucrul nu e izolat. Tot în *Scythia minor*, la Calachioi (= *Capidava*), s'a găsit un monument funerar, a cărui inscripție a fost publicată în CIL. III, 13738, cu o descriere mai puțin decât sumară și neexactă a reprezentării din frontispiciu.

Iată descrierea exactă:

O trapeza cu merinde în centru; în dreapta și în stânga ei, câte un personaj îmbrăcat în tunică scurtă și largă, în-

cinsă și resfrântă la mijloc, cu capetele goale, țin de dârlogi câte un cal înșăuat complet pentru călărie. De-asupra acestei reprezentări se disting armele unui pat. Este fără îndoială aici un amestec al celor două reprezentări a unei funerar și a Dioscurilor.

Se naște însă întrebarea. De ce acești cetățeni din regiunea Capidavo-tomitana pun pe mormintele lor imaginile celor doi zei, pe cari centrele de cultură sub a căror influență directă stăteau, în special Tomi, îi adora ca pe niște divinități luminoase și protectoare ale vieții pământești și nici de cum ale celei de dincolo? Și iarăși de ce în tot ținutul, numai în regiunea Capidavei și din această regiune sunt adorați Dioscurii în această formă?

Răspunsul evident nu-l putem găsi decât în faptul constatat al unei romanizări destul de intensive al acestei regiuni, cu elemente romane sau romanizate venite din regiuni cu total ferite de influența culturală grecească⁶⁾. De acolo au adus cu ei, obiceiul roman de a pune aceste divinități pe monumentele funerare, obiceiul de care însă n'au abuzat; căci mai de grabă îi vedem adoptând și întrebuintând până la saturație divinitățile locale protectoare ale vieții subpământene, în special așa de răspânditul Erostrac. A trebuit ca să intervie împrejurări excepționale pentru ca ei să-și aducă aminte de monumentele funerare ce văzuseră în țările lor de origine. Și revenind acuma la Coceias al nostru dela Tomi, poate că n'ar fi prea temerar dacă am presupune că spectacolul adorării Dioscurilor în această cetate, ca divinități protectoare ale marinarilor, pe cari el însuși le va fi invocat de multe ori pentru nevoile lui, să-l fi îndemnat a încredința și viața cealaltă a fiilor săi tot lor, ca unor divinități ce-l vor fi favorizat și al căror caracter în concepția sa romană nu se opunea de loc la aceasta. Dar cine era mai indicat pentru această ferventă adorare a Dioscurilor la Tomi, ca un negustor ale cărui bogății erau încredințate mării celei atât de capricioase?

moneda familiei *Servilia*, (Cohen, *o. c.*, pl. XXXVII, No. 3).

Pentru toate acestea cf. și articolele respective din Roscher. *Aus f. Lexicon der Griech. u. Röm. Mythologie*, P. Wissowa, *R. Encyclopedie* și Daremberg-Saglio, *Dictionnaire*.

¹⁾ V. Tocilescu, *Monumente epigrafice și sculpturale*, p. 519, 599., în special monumentul de sub No. 10, p. 521.

²⁾ V. mai sus No.

³⁾ V. art. lui Furtwängler, *Dioskuren*, în Roscher, *o. c.*, p. 1163, cap. III.

⁴⁾ V. studiile citate mai sus relative la Dioscuri.

⁵⁾ Cf. Articolul lui M. Albert, în Dicționarul lui Daremberg-Saglio, p. 264.

⁶⁾ V. Considerațiile d-lui V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, I p. 70, asupra romanizării acestei regiuni.

Și atunci, dacă acest Cocceius dela Tomi era negustor și dacă constatăm atâtea legături între Cocceii Capidavei și romani din regiunea aceasta, cred că ipoteza că avem de-aface cu un întins sistem de exploatare agricolă a ținutului fertil dintre Dunăre și Mare în Dobrogea de mijloc, exploatare ce se găsea în mâna câtorva familii mari de coloniști, între cari figura de sigur cu multă strălucire și aceia a Cocceilor, exploatare care-și desfăcea produsele prin propriile sale mijloace, având la Tomi reprezentanți de ai ei, așa cum va fi fost Cocceius din inscripția noastră și scăpând astfel de specula de care ar fi suferit fără îndoială din partea intermediarilor greci, se poate susține cu oarecare sorti de izbândă.

65. Stâlp miliar de calcar înalt de 1.65 și cu diametrul de 0.45 m.

Inscripția:

PERTC // C
 AVRELIO
 OV //
 //
 T //
 DD NN FL CONSTANTIN
 MAX VICTSE MPAVGVST
 FL CL CONSTANTINO ET
 FL IVL CONSTANTI
 NOBIS CAESS
 B
 SS
 M P
 I I I I

Primele 5 rânduri, foarte rău păstrate fac parte dintr'o inscripție anterioară a vreunui împărat cu gentilicial de Aurelius, va să zică dela sf. sec. II sau începutul celui de-al treilea, peste care cu ocazia vreunei îmbunătățiri aduse dramului care trece prin Tomi¹⁾ în timpul lui Constantin cel Mare s'a săpat a doua inscripție cu numele acestuia și al celor doi fii ai săi mai mari.

Această a doua inscripție se citește cu înlesnire... *D(ominis) N(ostris) Fl(avio) Constantin[us] max(imo) vict(ore) semp(er) august[us] et Fl(avio) Cl(audio)*

¹⁾ Asupra rețelei de drumuri în Scythia minor v. V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum* I, p. 70 sqq.

Constantino et Fl(avio) Iul(io) Constante nobi(lis)s(inis) Caes(aribus).... m(ilia) p(assuum) IIII.

Inscripția a fost deci scrisă după 1 Martie 317, când a fost proclamat *Caesar* fiul cel mai mare al împăratului, *Constantinus iunior*, și înainte de 8. Nov. 324, când a fost ridicat la rangul de *Caesar* și *Constantus*, care în inscripția de față nu figurează.

68. Calcar. Cap de leu, lat de c. 0.26, înalt de c. 0.25 m.

Animalul era reprezentat cu gara căscată; acum lipsește falca inferioară. Coama, bogată, e tratată în șavițe groase, buclate, așa cum se tratează de obicei această podoabă a leilor nu numai la Tomi, dar și în celelalte părți ale regiunii unde s'au mai găsit astfel de sculpturi¹⁾. Monumentul este destul de rău păstrat, botul și ceafa sunt cu totul mutilate. A fost găsit în dărâmăturile turnului antic desgropat cu ocazia săpăturilor pentru construcția unei case pe locul de lângă Grand Hotel, în Bulev. Ferdinand, colț cu str. Dorobanților, întrebuințat ca material de construcție.

67. Fragment dintr'un relief de marmoră, înalt de 0.20, lat de 0.40, gros în dreptul reliefului de 0.18, iar pe câmp de 0.13 m.

Fig. 77.

Se mai vede partea dela brâu a unui trunchiu bărbătesc, nud, cu mâna stângă adusă transversal peste trunchiu. Poziția

¹⁾ Vezi la G. Murnu, *Monumente de piatră din colecția de Antichități a Muzeului dela Adamaclisi*, în acest Buletin, An. VI, fasc. 25, Nr. 71 și următoarele.

picioarelor, precât se poate cunoaște din puținal ce se mai distinge din ele este caracteristică. Deși trunchial este privit exact din față, totuși membrele inferioare par a se mișca spre stânga personajului. E greu de precizat natura acestui relief, executat de altfel cu o deosebită acurateță. A fost găsit în dărâmăturile aceleiași turn ca și nr. precedent.

Acuma în Muzeu.

66. Architravă de calcar, lungă de 1.55, înaltă de 0.36, groasă de 0.076 m. Înălțimea literii 0.025. Deasupra se văd găurile scoabelor cu care fragmentul nostru era prins în monumental din care a făcut parte, probabil o criptă deasupra unui mormânt. Lipsește o respectabilă bucată din partea dreaptă a monumentului.

Un profil foarte pronunțat mărginește de toate părțile față cu inscripție:

Fig. 78.

Avem mai întâiu de remarcat prescurtările, de altfel obicinuite: $\overline{\Theta\Gamma}$ = $\Theta\epsilon\omicron\delta$,

$\overline{\Theta\Theta\Gamma}$ = $\delta\ \Theta\epsilon\omicron\delta$, $\overline{\Theta\Omega}$ = $\Theta\epsilon\omicron$, cam și o serie de ligaturi cari nu prezintă nimica deosebit. Citirea însă prezintă greutăți serioase prin faptul că lipsește prea mult din partea dreaptă a inscripției, așa că nu putem încerca o reconstituire a ei.

În r. 1 la sfârșit avem literele EIEN cărorora nu le dau de rost.

În r. 2 la sfârșit $\delta\iota\kappa\acute{\epsilon}|\omicron\nu$...

R. 3, începutul nu e de loc clar, de asemenea și începutul r. 4. Din partea care ni s'a păstrat însă, ne putem face o idee asupra conținutului întreg al inscripției, care precât se păstrează se citește:

† $\Theta(\epsilon\omicron)\delta$ χάρις, χέρεστε παροδίτε· ἐν-
θᾶδε κατάκτετε εἰεν.... [ζήσασα] ἔτη
πεντήκοντα ἔνα. Ἀναπαύσει αὐτήν ὁ θεὸς
μετὰ τῶν δικέ|ων..... Κ|αλλικρόπι(?)
σουλιφερας(?)· Ἀμήν. † Ἐγὼ Ἐντόλιος
Κηγγρέους γενόμενος.....|ων τοῦ $\Theta(\epsilon\omicron)$
δορίματον. ἔκτισα τὸν οἶκον τοῦτον τὸ
αὐτὸν δ...

E vorba de mormântul unei femei, căreia soțul său îi construiește un mormânt.

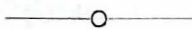
Caracteristic este numele acestuia Ἐντόλιος Κηγγρέους. Ἐντόλιος, foarte clar pe piatră, nu se mai întâmpină până acuma.

Patronimicul se mai găsește sub forma Κέγγριος (1).

D. M. TEODORESCU

MĂNĂSTIREA HUREZI ÎN 1731

DUPĂ PLANURI CONTIMPORANE

Dela acelaș Weiss, *Ingenieur Obrist*, care a dat, în 1731, pe timpul ocupației austriace, planul curții din Brâncoveni, despre care am vorbit în această publicație, ne-a rămas și planul și perspectiva alăturată cuprindând *la cea mai frumoasă mănăstire din Valachia austriacă: Orezul*, cum autorul o denumește în legendele ce însoțesc planurile.

Comarate cu fotografiile mănăstirii dinaintea de actuala restaurare și cu desenul lui Freiwald, ce oglindește starea mănăstirii după restaurările lui Hrisant egumenul, deasemeni reprodus în această publicație—planurile lui Weiss, deși lipsite de geometria exactitate a planurilor de azi, sunt documente necontestabile asupra stărei în care se afla mănăstirea la 16 ani după moartea lui Brâncoveanu. Ele ne dau bună îndreptare asupra problemelor ce-și așteaptă rezolvare dela actuala restaurare.

Atât din plan cât și din perspectiva lui Weiss, se vede că mănăstirea avea două incinte (astă-zi are trei): una exterioară, cu un turn ce încă se păstrează și cu ziduri înconjurătoare străbătute de *meurtriere* (ce-și așteaptă și ele consolidarea); alta înscrisându-se în incinta exterioară, formată din clădirile propriu zise ale mănăstirii, în ale căror *calcane* sunt de asemenea *meurtriere*, iar nu ferestre (unele se păstrează și azi; vezi și desenul lui Freiwald). Mănăstirea făcea, deci, impresia unei puternici cetăți, cu un turn—clopotniță (identificat azi, dar care era cu mult mai simplu, fără ocnitele ce i s'au adăos), a cărei siluetă rigidă nu e înviorată decât de turnurile bisericii ce întrec înălțimea zidurilor și de frumusețea

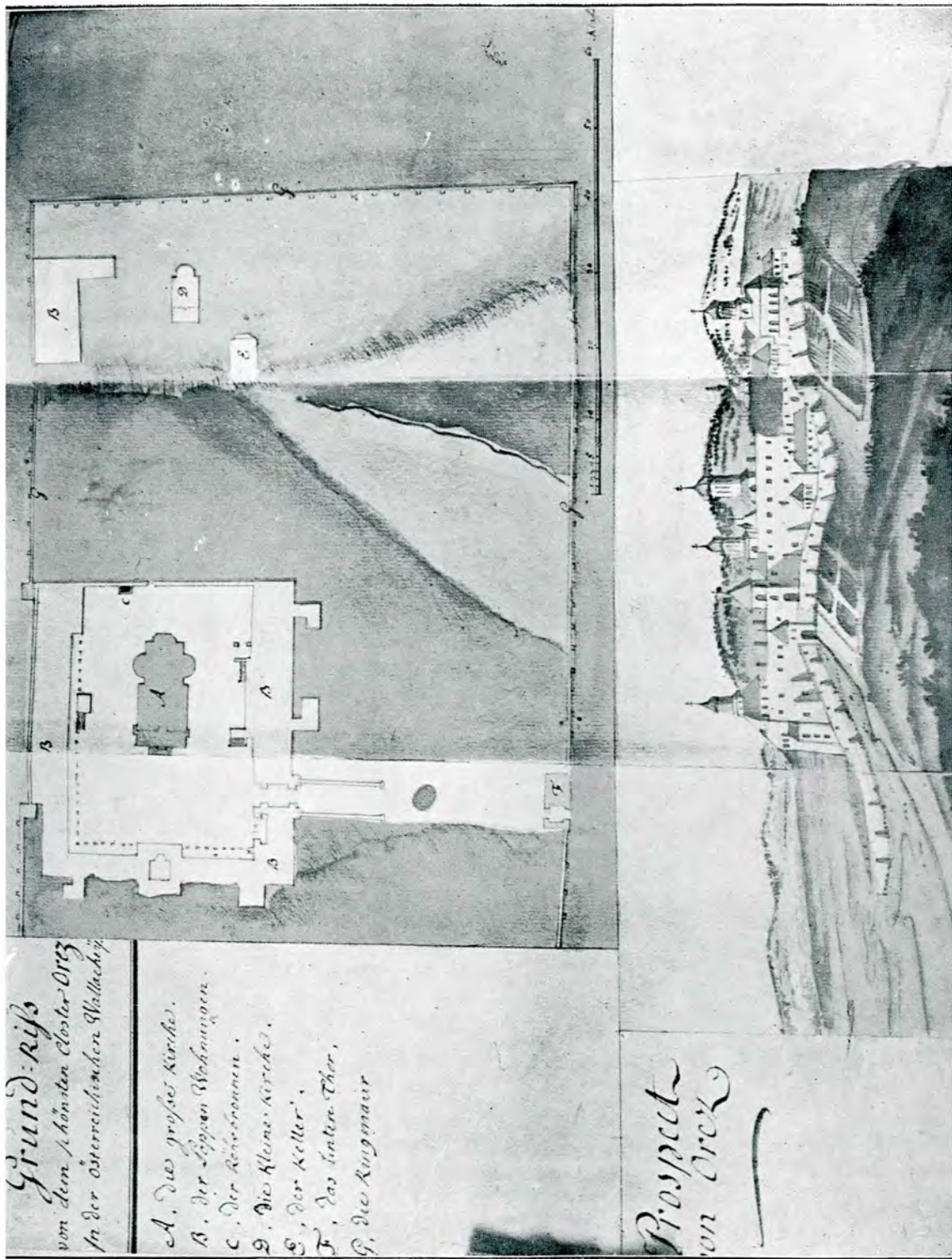
paraclisului, ridicat la 8 metri deasupra văii Hurezului.

Examinând planul de distribuție al clădirilor putem să ne dăm seama bine de poziția lor: *G* este zidul incintei exterioare. *F* poarta de jos a acestei incinte. Un drum duce la incinta interioară la care se intră prin marele turn clopotniță. *B* sunt chiliile călugărilor, cari înconjură incinta interioară, *C* cișmeaua, *A* biserica mare. Locuințele *E, D*, din afara incintei interioare, sunt: bolnița, cu faimosul foișor și pivnița dedesuptul lui.

După cum se vede deci, comparativ cu desenul lui Freiwald, întregă locuința adăosă de Știrbey pentru palatul său, la colțul sud-vestic, nu exista. De asemenea faimosul foișor al lui Dionisie și cel mai urit, a lui Ioanichie, pe latura vestică a chiliilor, nu existau. Foarte interesantă e de asemenea pentru restaurare felul cum erau construite scările la foișoarele chiliilor de nord și sud.

Și ca descriere—întru cât se amintește de felul cum biserica era acoperită—Weiss e cât se poate de interesant, întru cât se îndepărtează orice dubiu, cel puțin pentru Muntenia, asupra modului cu care bisericile se învăliau.

Sollet das schönste vallachische Caludier Kloster, in der Oesterreichischen Wallachey, Orez genannt, zwei Stund von Bistriza liegend vor. Dieses Kloster ist von dem wallachischen Fürsten Constantino Brancovan erbauet worden, und hat eine sehr schöne Kirch, mit Bley und Kupfer gedeckt,

ingleichem eine schöne Haus-Capelle und eine Ueber-Kirch im anderen Hof. Alhier ist tempore belli ein Obrist-Lieutenant mit 600 Mann gestanden (știrea e confirmată de o notă pusă pe Foletul Novel al lui Ion Ro-

manul), dass also dieses Kloster ebenmäßig im Künftig besetzt, und eine Provision von *Vivres* darinen verwahret werden kann ¹⁾.

VIRG. DRĂGHICEANU

R É S U M É

Grâce à l'ingénieur Weiss de l'état-major autrichien, qui dans un but d'ordre stratégique, a levé, entre 1689—1705, le plan du monastère de Hurezi, bâti par Brâncovanu, nous pouvons nous rendre suffisamment compte de toutes les transformations ultérieures, subies par le monument.

On n'y trouve à l'origine que deux enceintes: l'une intérieure, qui constituait le

monastère proprement dit, avec des cellules, disposées en rectangle, pour les moines, une chapelle située à gauche et l'église au milieu, le tout bâti selon les règles de l'art byzantin; l'autre enceinte, extérieure, comprenant le jardin et le cimetière.

Le mur de cette dernière enceinte, perce de meurtrières, faisait du monastère une forteresse redoutable.

¹⁾ Să tot fie la două ore de Bistrița, cea mai frumoasă mănăstire de călugări din Valachia austriacă, numită Orezul. Această mănăstire a fost zidită de Domnul român Constantin Brâncoveanu. Ea are o foarte frumoasă biserică, acoperită cu plumb și a-

ramă, de asemenea o capelă și o altă biserică în cca. laltă curte (dela Bolnița). Aci a stat în timp de războiu un locotenent colonel cu 600 oameni, așa că și în viitor această mănăstire poate să fie ocupată și provizie de alimente să fie păstrată aci.

ȘTIRI MAI VECHI DESPRE RUINELE CURȚII
DOMNEȘTI DIN TÂRGOVIȘTE

În fasc. prim al acestei publicații am tipărit o scrisoare a lui Vasile-Vodă Lupul din 1635 către Constantin Racoviță Logofătul, ispravnicul său la zidirea bisericii Sf. Gheorghe Zograful de lângă Vaslui, prin care Domnul răspundea boerului său, care-i ceruse voie se ia, pentru noua ctitorie domnească, piatră dela ruinatele Curții domnești din Vaslui, „că acest lucru nu se cade să facem, că nu iaste cu cinste“.

Întâmplător dau acum, în Istoria Românilor a răposatului V. A. Urechia (vol. X-1, 207—8) peste reversul, mai puțin frumos, al medaliei: două documente din 1813 — o carte domnească și o anafora a veliților boeri — prin care se recomandă și aprobă nu conservarea, cum ne-am așteptat, ci, din potrivă, distrugerea ruinelor Curții domnești din Târgoviște.

Într'adevăr, la 23 August 1813, Isaac Ralet vel Vornic, arătând Domnului său „că în orașul Târgoviște sunt niște surpături de ziduri ce au fost odinioară Curte domnească, făcută de răpoșaii întru fericire Domni ai țării, surpături de ziduri cu totul netrebuincioase, care nici odinioară nu au fost de trebuință, nici pentru prea luminații Domni ce au stătut după vremi, nici pentru vre-o trebuință a locului, fiind de toți derepănați și de nici o trebă, ca un lucru netrebuincios, care nici a adus nici poate aduce vre-un folos“, — cu „plecată îndrăzneală“ cere „să i se hărăzească aceste surpături de ziduri cu locul lor“, care „poate să fie de oareș ce trebuință, însă nu fără grea cheltuială, spre a se curăți mai întâiu și apoi să se facă vre-o zidărie din nou“.

Veliții boeri — Constantin Filipescu vel Vistier, Radu Goleșcu vel Ban, Barbu Vă-

cărescu vel Vornic și Grigorie Băleanu vel Logofăt — cărora le-a fost dată spre cercetare cererea lui Isaac Ralet „următori fiind luminatei porunci“ s'au adunat și „făcând chibzuri“, arată Domnului, prin anafora lor dela 26 August, „că acele surpături de ziduri nu sunt de nici o trebuință nici domniei nici țării“. În consecință, „ca un Domn al țării, după pilda altor trecuți luminați Domni, ce au dat și au afierosit din lucrurile domnești ori la cine au voit și au rămas bune date“ — zic ei mai departe lui Ioan-Vodă Caragea — „ai toată volnicia de a hărăzi dumisale aceste surpături de ziduri cu locul lor, unde să-și poată face și dumnealui vre-un lăcaș pentru trebuința familiei, la întâmplări de vremi ca aceste...“.

Domnul, cu cartea sa din 3 Septembrie 1813, aprobă recomandarea sfteticilor săi. Căci, zice el, de vreme ce „orânduții boeri veliți... ne dau pliroforie că acele surpături de ziduri ot Târgoviște împreună cu locul lor nu sunt de nici o trebuință, nici domniei, nici țării, ca niște lucruri domnești și slobode ce sunt, domnia mea le hărăzim împreună cu locul lor dumnealui vel Vornicului Isaac Ralet, ca să-i fie moșie stătătoare și ohabnică dumnealui și clironomilor dumnealui în veci, iar biserica domnească cu loc de patru stâneni în lat de jur împrejur are a rămânea slobodă...“

BISERICILE DIN GURA-SĂRĂȚEI-BUZĂU

Sunt două :

Întâia, zisă, pe numele fondatoarei, a Porumbiței, situată pe un pisc acoperit de vii și păduri, a fost construită din început, în lemn, de jupâneasa Neacșa Porumbița, iar la 1833 a fost reconstruită în zid, așa cum se vede astăzi, de Dimitrie Clucerul și soția sa Mărgărita.

INSCRIȚIA :

AČASTĂ SFĂNTĂ BISERICĂ S'AU ZIDIT DIN TEMELIE PE CHELTUȚALA D(U)MNEALUI DIMITRIE CLUCER SIN CONSTANDIN SĂRĂȚEANU 2 VISTER ȘI SOȚIA SA MĂRGĂRITA I S(N)I EGODIMITRIE, ECATIRI(N)A CU SOȚUL EI DIMITRIE VERNESCU I (SNI) EGO DIMITRIE, GHEORGHE, MARIA. IAR MAI NAINTE AU FOSTU BISERICĂ DE LEMNU FĂCUTĂ DE JUPĂNEASA NEACȘA PORUMBIȚA. IAR

de Nică Musceleanu biv treti Logofăt cu fiii săi și de Constantin Sărățeanu biv vtori Vistier cu fiii săi.

INSCRIȚIA :

IN NUMELE TATĂLUI ȘI AL FIULUI ȘI AL SF(Ă)NTULUI DUH, AMIN. FĂCUTU-S'AU AČASTĂ SF(Ă)NTĂ BESERICĂ IN ZILELE PEA LUMINATULUI DOMNULUI NOSTRU IOAN GEORGIE CARAGEA

Biserica Porumbiței din Gura-Sărăței—Buzău.

Biserica din Valea Botei, com. Gura Sărăței—Buzău.

ACUM LA ZIDIRE AU FĂCUTU AJUTOR ȘI FRATELE D(U)MNEALUI MATEI BAȘ BULBAȘ CU SOȚIA SA MARIA ȘI TOȚI POPORANII, LA LEAT 1833, IUL(I)E, DELA HRISTOS.

A doua, din Valea Botei, e zidită la' 1813

VOEVOD, CU BLAGOSLOVENIȚA PEA SF(I)NȚII SALE PĂRINTELUI EPISCOPUL BUZĂULUI CHIRIU CHIR COSTANDIE, PRIN OSTENEALA DUMNEALUI BIV 3 LOGOFĂT NICA MUȘCELEAN I SNI EGO SANDUL I MATEIU ȘI PRIN OSTENEALA DUMNEALUI BIV 2 VIST(IER) COSTANDIN SIN ENE

CAPICHEHAIA I SNI EGO MATEIU I DUMITRACHE.
ȘI AU LUATU SFĂRȘITU AČASTA BESERICĂ INTRU
CAREA SĂ PRĂZNUEȘTE ȘI SĂ CINSTEȘTE HRA-
MUL PREA SFINTEI ȘI NEDESPĂRȚITEI TROIȚE
LA LEATŪ 1813 AVGUST I (SAU 30). DRĂGHIČU.
ANNA. ENE. NEACȘU. GHEUCA. SANDA. ISTODOR-
IOANA. VASILE. AVIANA. DUMITRU. AVIANA.

Iani Capichehaia, tatăl lui Costandin biv
vitori Vistier, menționat în inscripție, e fiul
lui Neagoe Sărățeanu Părcălabul. Așa dar
și această biserică e o fundație a familiei
Sărățeanu.

PIATRĂ MORMĂNTALĂ DIN BISERICA FOSTULUI SCHIT DRĂGĂNEȘTI

Azi în ruină, la marginea cătunului Ți-
gănia, com. Drăgănești, jud. Teleorman
(3 km. de Alexandria).

SUPTŪ AČASTĂ PIATRĂ ODIHNESCU-SE OASELE
ROBILOR LUI DUMNEZEU STOICA SPĂTAR SĂRĂ-
ȚEAN ȘI CU JUPĂNEASA LUI MARICA ȘI FIU-SĂU
STOICA COMISUL ȘI FI-SA JUPĂNEASA ILINCA,
MUMA LUI MATEIU UNGURELUL 2 CLUCER. ȘI AL-
TOR RODENII ALE D(UMNEA)LOR AICE S'AU ÎN-
GROPATU 7251 (= 1743).

A. L.

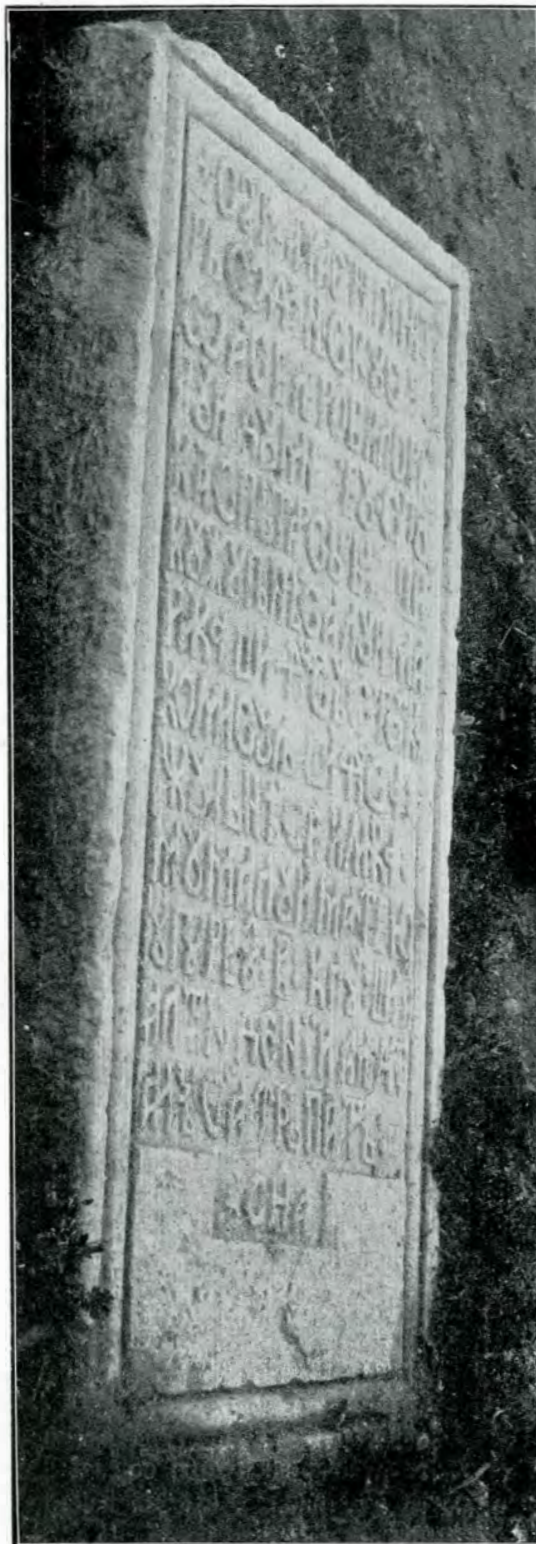
SEMNE LAPIDARE LA BIS. DIN PĂPĂUȚI

Nenumărate lucruri interesante pentru mo-
numentele noastre ar reeși, dacă restaurările
ce se fac ar păstra și da atențiunea cuve-
nită la ori și ce se găsește cu prilejul re-
construirilor. Restaurarea bis. Păpăuți a lui
Ștefan-cel-Mare a dat de semne lapidare
pe unele fragmente de *toruri*, indicând or-
dinea succesiunilor, cum și unele prescurtări
de cuvinte. S'au păstrat, mulțumită dascălului,
trei fragmente, indicând numerile (latine): 78,
4, 84 și prescurtările în caracter polon: ZPT.
ATE.—Meșteri poloni au lucrat, deci, la mi-
nunatele sculpturi gotice din bisericile lui
Ștefan-Vodă. Li cunoaștem numai pe această
cale.

DELA PALATUL LUI ȘTEFAN-CEL-MARE DIN VASLUI

Prin fundațiunile palatului lui Ștefan-cel-
Mare din Vaslui, aflate pe proprietatea d-lui
George Mavrocordat, s'a găsit un delicat

fragment sculptural (fig., p. 94) decorat de
pe gustul gotic, cu o floare de crin, și care

Piatră mormântală din bis. fostului schit
Drăgănești-Teleorman.

probabil servia pentru vărsarea apelor din
proscomidia capei palatului.

Pe lângă pisania palatului dela Hârlău, păstrată în Muzeul Național, acest fragment

Capitel sculptat găsit în ruinele palatului lui Ștefan-cel-Mare din Vaslui.

e al doilea rest cunoscut dela palatele marelui Ștefan.

Astăzi se află încorporat în colecțiile palatului Mogoșoaia.

PODEALA STRADELOR VECHILUI IAȘI

Lucrările de canalizare ce se fac în toate orașele țării sunt bune prilejuri pentru descoperirea rămășițelor vechilor înfățișări ale așezărilor noastre orășenești.

Din cauza însă a lipsei unei organizări, care să semnaleze tot ceia ce se găsește, multe lucruri aflate se pierd fără urmă,— în majoritatea cazurilor.

Astfel în strada Gh. Mărzescu din Iași s'a dat, la 50 centimetri adâncime, de vechea podea a stradei: grinzi colosal de groase, de stejar, patrate, în dimensiuni de 50^{cm.} X 50^{cm.}, serviau pentru podeala străzilor, așternute fiind fie direct pe pământ, fie pe scurți piloți.

Se știe că pentru întreținerea lor, chiar în veacul al XVIII-lea, oamenii orașului per-

ceau pe diferite circumscripții, în aceeași zi, taxe de trecere.

POARTA DE SUD A CETĂȚII TARGOVIȘTE

În Târgoviște, la bariera Sârbilor, pe strada Domnească, aproape de ultimul bastion sudic, s'au găsit bazele turnului dela poartă sudică a cetății, cu același plan ca cel ce se păstrează lângă bis. Sf. Vineri.

INSCRIȚII :

DE LA BIS. DIN CĂLINEȘTI-PRAHOVA.

a) Прѣстави се рава божіѣ жєнанѣ тѣнасіє и жєнанца єго тєдора въ дни Іо Матѣю Конвѣдъ, мѣц. кнѣи дни 5, вѣкт. 73914.

Piatră mormântală dela bis. din Călinești-Prahova.

E mormântul ctitorului bisercii, a cărei inscripție s'a dat de d. Iorga, *Inscripții* II, p. 265.

b) PE O CARTE.

Să se știe de cându au intrat Turcii în București la 1854 Iul. 20, ca să bată cu Muscalul. — 1854 Iulie 18, de când au plecat Muscalii din București, cu cuvânt că vin Turcii în loc.

c) *Această carte fiindu rău stricată și deslegată din pricina ploilor, când ploua în biserică, — s'au pus de s'au legat cu lei.. de cel ce se va vedea iscălit și să rămâie sf. bis. din Călinești, spre veșnica-pomenire, 1850.*

d) *Această... au cunpărat-o dum. Const. Filipescu biv. vel. Log. și au dat la sfânta biserică de la Roșioara, ce să prăznuește Buna-Vestire, ci s'au târnosit le leat 1791 Dich. 20.*

BIS. DELA DOAMNA BĂLAȘA-BUCUREȘTI

Pe o piatră în curte:

ACEST SFÂNT ȘI DUMNEZEESC LĂCAȘ, ÎN CARE SĂ PRĂZNUEȘTE CEA ÎNTRU MĂRIRE ÎNĂLTARE DELA PĂMÂNT LA CERURI A MÂNTUITORULUI NOSTRU, S'AU RĂDICAT DIN TEMELIE LA ANUL 1751, DE RĂPOSATA DOMNIȚA BĂLAȘA, FIICA LUI CONSTANDINŪ V(OE)V(O)D BASARABA BRÂNCOVEANUL, CU TOATE ÎNCĂPERILE DUP' ÎMPREJUR, ORÂNDUINDU-LE SPRE LĂCUINȚA SĂRACILOR CELOR FĂRĂ ADĂPOSTIRE, LA CARE AU ÎNCHINAT TOATĂ STAREA SA ȘI A SOȚULUI SĂU, BANUL MANOLACHE LAMBRINO. — DAR VREMEA CE TOATE LE ÎNVECHEȘTE, ADUCÂND LA DĂRĂPĂNARE TOATE ÎNCĂPERILE, STRĂNEPOTU-SĂU, BANUL GRIGORIE BASARABA BRÂNCOVEANU, ODRASLA CEA DIN URMĂ, ÎN CARE S'AU ȘFĂRȘIT ACEST SLĂVIT ȘI VECHIU NEAM AL BASARABILOR ȘI AL BRÂNCOVENILOR, LE-AU PRENOIT, ADĂOGÂNDU-LE, LA ANUL 1831. IAR LA ANUL 1838 GHENARIE, ÎNTÂMPLÂNDU-SĂ ÎNFRICOȘAT CUTRE-

MUR, CARE DĂRĂPĂNÂND ȘI SFÂNTA BISERICĂ, DUMNEAEI BĂNEASA SAFTA BRÂNCOVEANCA, NĂSCUTĂ BALȘ, SOȚIA RĂPOSATULUI BAN CE AU ZIDIT SPITALUL BRÂNCOVENESC ȘI L'AU ÎNZESTRAT DIN CASA SOȚULUI DUMISALE, CA O STĂPÂNĂ ȘI EFORĂ, ICONOMISIND DIN VENITURILE ACESTEI SFINTE BISERICI ȘI JERTFIND ȘI DIN ALE DUMNEAEI, AU RĂDICAT-O DIN TEMELIE ÎN LOCUL CEL VECHI, MĂRIND-O ȘI ÎNFRUMUȘETÂND-O SPRE POMENIRE VEČNICĂ, CARE S'AU SĂVĂRȘIT PRIN OSĂRDNECA STĂRUIRE A EPITROPILOR NUMITULUI SPITAL CE SÂNT ȘI A SFINTEI BISERICI, CĂMINARUL MANUIL SERGHIADI ȘI STOLNICUL IOAN NĂDĂIANU, LA ANUL MÂNTUIREI 1842.

Pe o piatră:

RIDICAT LA 1833, PE LOCUL SÂNTULUI PRETOL, AL PARACLISULUI ZIDIT DE DOMNIȚA BALĂȘA.

Pe o piatră de mormânt:

DOMNIȚA Ț'A RĂPOSAT
SUPT PIATR'ACEASTĂ S'AU ÎNGROPAT.
BĂLAȘA AU FOST NUMITĂ
CU NEAM MARE 'NPODOBITĂ,
BĂSĂRĂBEASCĂ CHEMATĂ
ȘI DIN CEPUȚ LUMINATĂ.
FOST'AU SOȚIE CINSTITĂ
LUI MANOLACHE GĂTITĂ,
LAMBRINO CE S'AU NUMIT
ȘI'N RANG DE BAN AU MURIT,
LA AČASTĂ MĂNĂSTIRE
O AU ZIDIT CU DORIRE,
ÂN CARE SE PRĂZNUEȘTE
NE ÎNCETAT SE CINSTEȘTE
A DOMNULUI ÎNĂLTARE
ÎNTRU POMENIRE MARE.
DUMNEZEU S'O ODIHNEASCĂ
CU DREPTII SĂ LĂCUEASCĂ.
LEAT 7260 (=1752) MAIU 2.

VIRG. DRĂGHICEANU

COȚOFENI-DOLJ

Vederea din față a uneia dintre bisericile mici.

ERATĂ

LA ARTICOLUL: SCULPTURI ÎN PIATRĂ DELA BISERICILE MUNTENEȘTI,

de Al. M. Zagoritz, publ. în fasc. 22, Aprilie-Iulie 1913, a Buletinului.

La pag. 70, col. 1-ia, rândul 6, de jos, s'a zis: *Biserica* (din Brădești) *e făcută târziu, la 1827.*

În realitate pe inscripția al cărui coronament e desenat pe foaia VI a suplimentului care însoțește acest articol, este foarte ci-teată dată de 1752. La 1827 a fost zidită una dintre bisericile din Coțofeni, cu care Brădeștii sunt vecini, ambele sate fiind în stăpânirea a două familii, a Brădeștilor și a Coțofenilor, legate prin înrudiri vreme de două veacuri.

Rectificarea trebuie făcută astfel:

„*Biserica e făcută târziu, la 1752.*”

În acea vreme, un sfert de veac după Stavropoleos, se lucra încă sculptură bună, cum e și aceia

a pajurei Cantacuzinești, aflată pe peretele de miazăzi al bisericii din Brădești, (fig. jos).

La 1827, adevărat abia acum 90 de ani, meșteșugul bunelor sculpturi pierise, dar tot se mai lucrau bisericuțe cu tinde frumoase, ca aceia din Coțofeni, desenată aici.

Cu patru ani mai târziu, la 1831, e zidită cealaltă bisericuță din Coțofeni, așezată, ca un paraclis al ei, aproape de casa boe-rească, mai veche poate cu mult decât ea. Toate — bisericuțele și casa — au tindă cu arcuri trilobate, pe stâlpi de cărămidă. Casa are bolți bogate în pivniță ca și în odăi; ea are încă și sobe vechi interesante.

AL. M. Z.

Sculptură dela bis. Brădești-Dolj.

REDACȚIA:
SECRETARIATUL COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE

Administrația Casei Bisericii, București, str. Lueger 26.

Buletinul se găsește de vânzare la principalele
LIBRĂRII DIN BUCUREȘTI
prin cari se fac abonamente și se pot procura colecții complete din
anii precedenți (afară de anii 1908 și 1909).

ABONAMENTUL ÎN ȚARĂ ȘI STRĂINĂTATE:
PREȚUL A PATRU FASCICOLE PLUS PORTUL

PREȚUL LEI 2,50

George Desianu

BULETINUL

COMISIUNII

MONUMENTELOR ISTORICE

PUBLIKAȚIUNE TRIMESTRIALĂ

BUCUREȘTI

Inst. de Arte Grafice CAROL GÖBL S-r I. St. Rasidescu
16, STRADA PARIS (POSTĂ DOAMNEI), 16

1915

1529.

CUPRINSUL

TEXT

	Pag.
Cetățuia din Iași, de Gh. Gh. LUPU	97
O inscripție pierdută și vechi mențiuni despre monumentele noastre la Vaillant, de N. IORGA	122
Biserica de lemn din Pâroși, de G. BALȘ	124
Stăreția mănăstirii Hurezi, de ION D. TRAJANESCU	126
Stema Moldovei pe clopotnița bis. Todireni (Burdujeni), de N. IORGA	139
Cronică: Raport înaintat Academiei Române cu privire la biserica Domnească dela Curtea de Argeș, de D. ONCIUL, I. BOGDAN și N. IORGA. — Inscripții: Pe o cruce din cerdacul muntelui Rusu, m-reă Neamțul, la bis. Lespezi-Prahova și la bis. din Roznov-Neamț, de VIRG. DRĂGHICEANU	141
Erată, de D. M. T. și V. D.	144

ILUSTRĂȚII

<i>Cetățuia din Iași.</i>	Pag.		Pag.
Biserica:		4. Polata aceloiaș biserici (schiță de d-l Ștefan Popescu)	125
1. Planul orizontal	97	<i>Stăreția mănăstirii Hurezi.</i>	
2. Vederea laterală	98	1. Stăreția: vedere exterioară	126
3. Secțiune longitudinală	99	2. Vederea clopotniței și chiliilor de Sud, spre curtea mănăstirii	127
4. Vederea principală	100	3. Secțiune prin foișorul din dreapta	128
5. Vederea spre altar	100	4. Stâlpul de jos dela parapetul scării principale	128
6. Secțiune transversală	101	5. Capul stâlpului dela fig. 4	128
7. Fereastră (detaliu)	102	6. Stâlpul lui Ioanichie dela parapetul scării principale	128
8. Fereastră	103	7. Stâlpul dela fig. 6	129
9. Profilul soclului	103	8. Secțiune prin foișorul de pe pivniță	129
10. Peretele dintre tindă și pronaos	103	9. Fereastră ajurată dela pivniță	129
11. Stâlpii dintre pronaos și naos	104	10. Planul etajului	130
12. Catapiteazma	104	11. Planul pivniței	130
13. Brâul bisericii (detaliu)	105	12. Coloană din „sala de piatră” a stăreției	131
14. Inscripția dela clopotnița mănăstirii	105	13. Coloana dela fig. 12	131
15. Locuința domnească:	106	14. Porțile dela intrarea m-rii	132
16. Planul pivnițelor de sus	107	15. Detaliu dela poarta m-tirii (ferecătura, ghinturile și inscripția)	132
17. Planul parterului	107	16. Detaliu dela aceiaș poartă (retezele)	133
18. Planul pivnițelor de jos	108	17. Aceiaș poartă, văzută din curtea m-rii	133
19. Planul tainițelor	108	18. Coloană dela foișorul stăreției	134
20. Secțiunea longitudinală A B	109	19. Coloana dela fig. 18	134
21. Secțiunea transversală D C	110	20. Capitel de coloană dela foișorul stăreției	135
22. Secțiunea transversală E F	110	21. Bază de coloană din „sala de piatră” a arhondăriei	135
23. Secțiunea transversală H G	110	22. Coloană dela foișorul arhondăriei	136
24. Secțiunea transversală K I	111	23. Coloana dela fig. 22	136
25. „Baia Domnească”:	112	24. Capitel de coloană dela foișorul arhondăriei	137
26. Planul orizontal	112	25. Capul stâlpului dela scara arhondăriei	137
27. Secțiune A B (vedere perspectivă)	113	26. Aceiaș cap de stâlp dela fig. 25	137
28. Secțiune C D	114	27. Capul stâlpului dela scara chiliilor de Nord	138
29. Clopotnița:	115	28. Galeria stăreției	138
30. Secțiunea A B	116		
31. Secțiunea C D	117	<i>Stema Moldovei pe clopotnița bis. din Todireni (Burdujeni).</i>	
32. Planul parterului	118	1. Stema Moldovei pe clopotnița bis. dela Todireni (Burdujeni)	139
33. Planul etajului I (camera tunurilor)	118		
34. Planul etajului II (camera clopotelor)	118		
35. Clădirea cu sala gotică (restaurată)	119		
36. Sala gotică (restaurată)	120		
<i>Biserica de lemn din Pâroși.</i>			
1. Biserica din Pâroși	124		
2. Aceiaș biserică dinspre altar	124		
3. Intrarea bisericii din Pâroși	125		

5. Biserica.

Este situată cam în mijlocul curții mănăstirii. Ea amintește, ca stil, biserica Trei-Erarhi din Iași, fără a o ajunge însă în bogăția ornamentației exterioare.

Distribuția este în genul bisericilor moldovenești: cu tindă, pronaos, naos cu două sânnuri mici și altar, formând un tot bine legat.

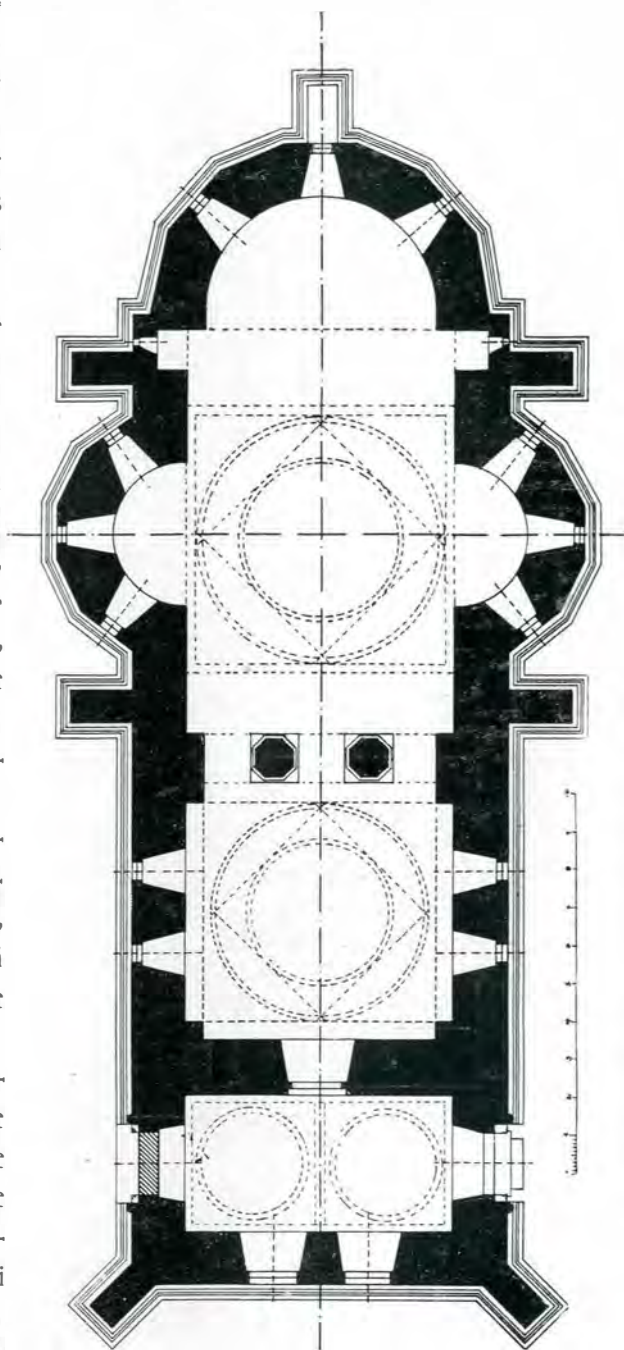
Tinda. E dreptunghiulară, cu două intrări laterale, ogive în exterior, din care cea despre Nord e astupată. Prin zidul dinspre Apas lumina străbate prin două ferestre mari, ogive, decorate la partea superioară în piatră „à jour”. În zidul ce desparte tinda de pronaos este o ușă, deasupra căreia se află pajura țării, încadrată de un profil gotic ogival. Profilul e, la rândul său, încadrat de două colonete ce susțin o cornișă la partea superioară, sub care se găsește vechia inscripție, zugrăvită, în grecește (v. fig. 10).

Această tindă, foarte înaltă, este acoperită de două bolți sferice, așezate fiecare pe câte patru pendentive, rezemate, la rândul lor, pe arcuri de piatră în formă de brâie împletite, cari se sprijină pe șase console frumos decorate.

Pronaosul. De formă patrată, este luminat prin patru ferestre, mult evazate către interior. Zidul despărțitor dinspre naos este așezat pe trei arcade, cari se reazămă, la rândul lor, pe doi stâlpi octagonali de piatră și pe doi pilaștri alipiți la zidurile exterioare.

În cele patru colțuri, pe pedestale pătrate, se înalță, alipite la ziduri, patru

brâie verticale, împletite, de piatră, susținând la partea superioară, prin ajutorul

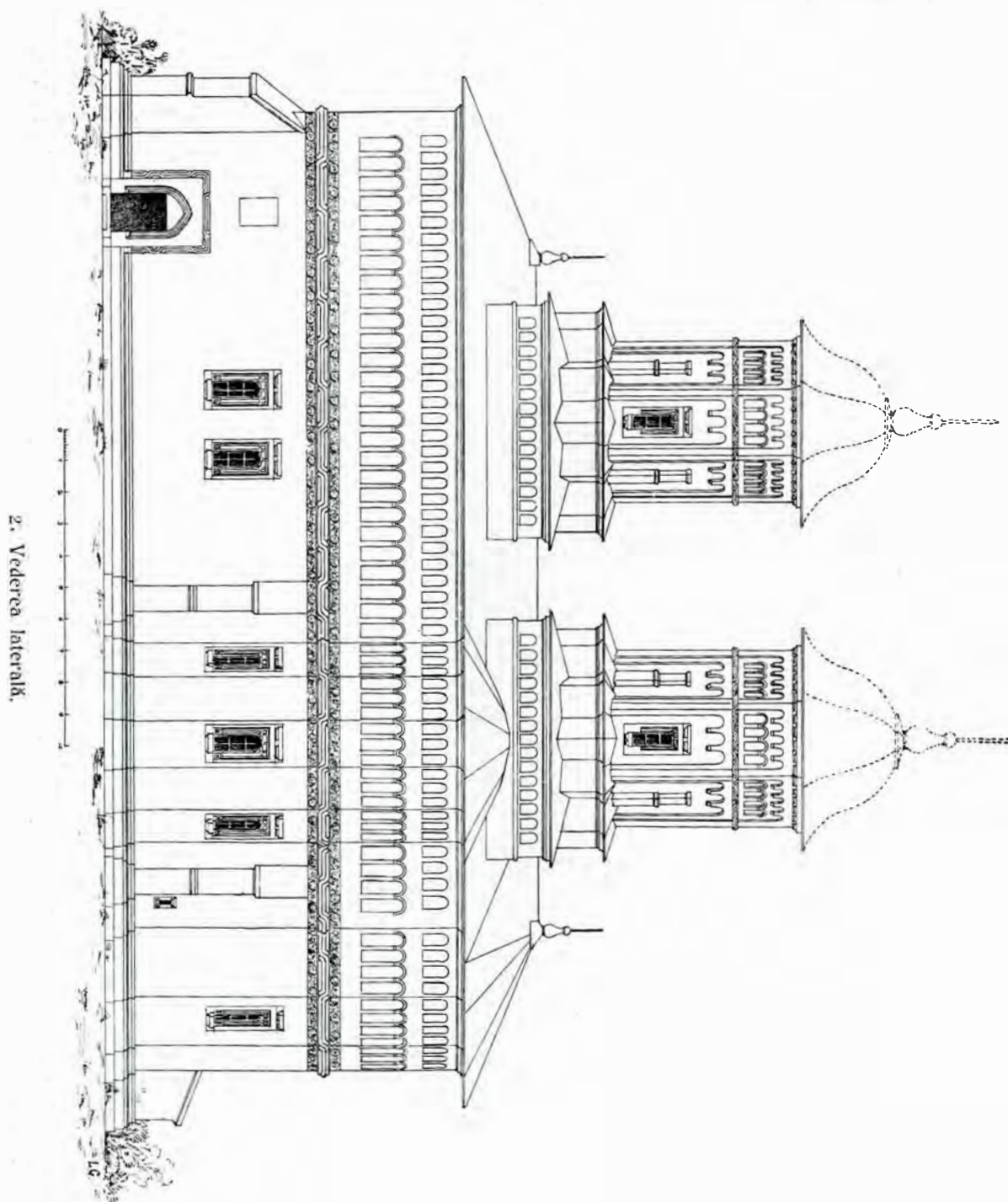

1. Planul orizontal.

*). A se vedea partea întâia a acestui articol, în fasc. 24 a Buletinului nostru.

anor capitèle, canosecutal sistem de bolți moldovenesti cu două rânduri de tranziții dela forma pătrată la cea rotundă, și aname : dela forma pătrată a celor patru

așezate în diagonal, pe mici console, se trece iar la forma pătrată. Cu aceste de pe armă patra arcari, așezate în diagonal prin pendentive, se revine iar la

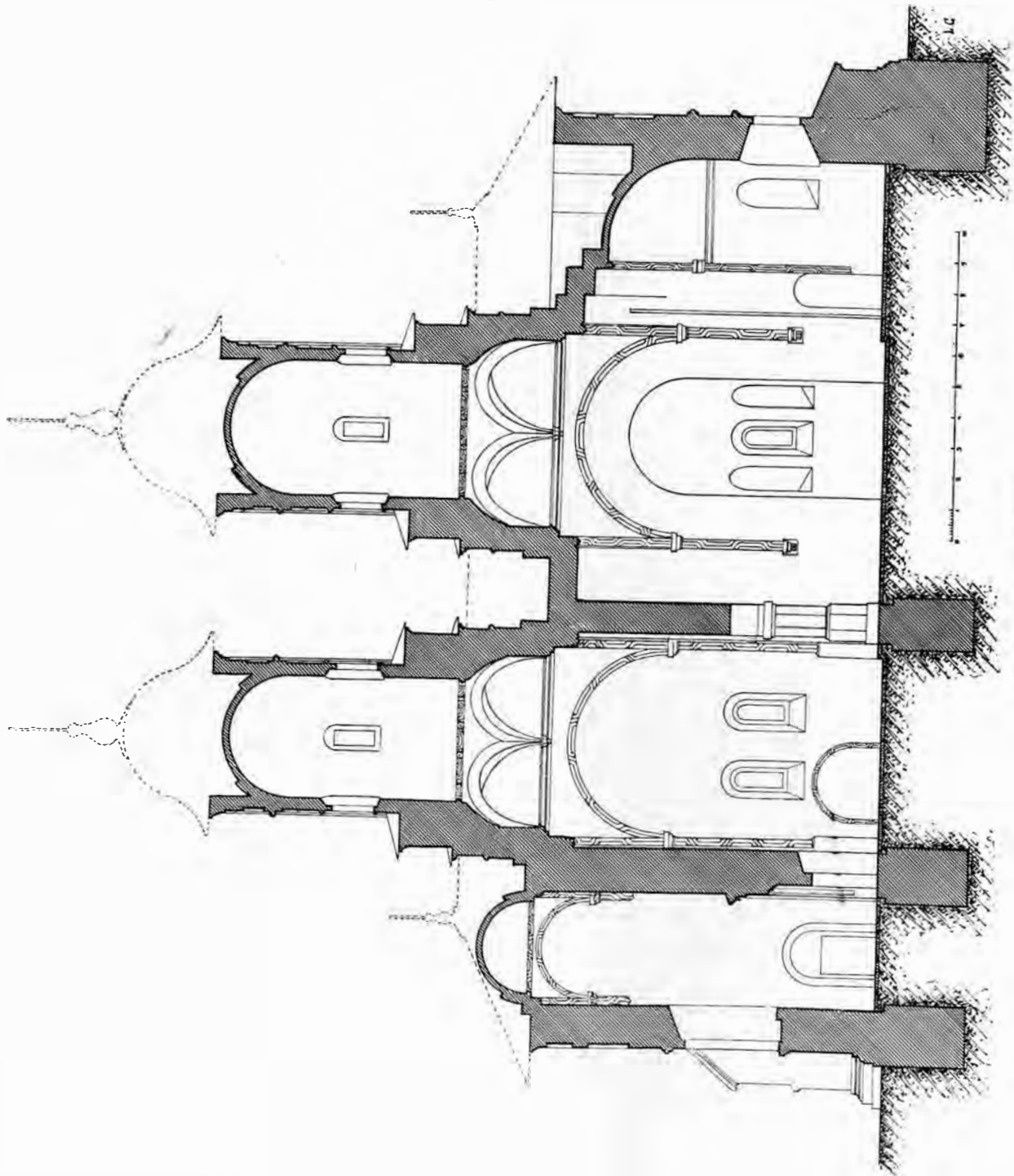
arcari descrise mai sus, prin pendentive, se trece la formă rotundă, decorată cu un profil în formă de cornișă, și dela aceasta, prin ajutorul altor patru arcari,

forma rotundă de un diametru astfel mult redus. Pe această formă rotundă, decorată cu un brâu de piatră întretăiat de o serie de rozete, se înalță turla cilin-

drică, luminată de patru ferestre mici. Aceasta se termină la partea superioară printr'o boltă sferică.

care se găsesc mormintele lui Dăca-Vodă și al uneia din fiicele sale.

Naosul. E de formă dreptunghiulară.

3. Secțiune longitudinală.

La nivelul pardoselii, aci în pronaos, în zidurile exterioare, sub ferestre, se află două nișe, decorate cu brâie împletite, sub

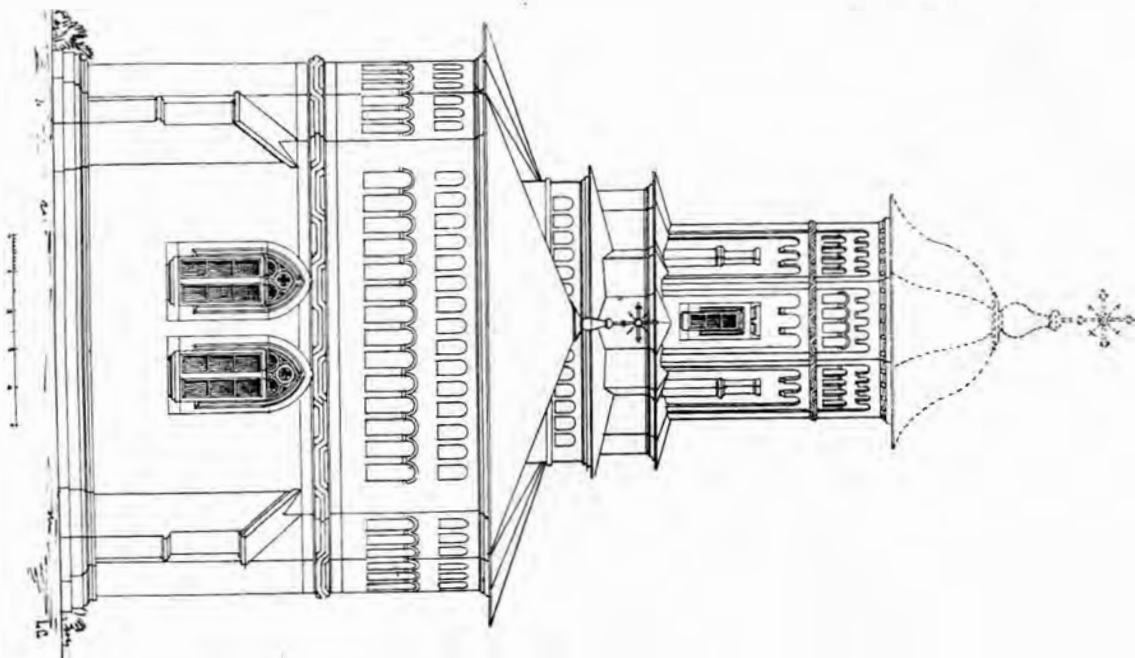
Lateral are alipite cele două mici sânnari, rotunde în interior și poligonale în exterior, iar în fund este altarul, de aceeași

formă, dar de dimensiuni mai mari.

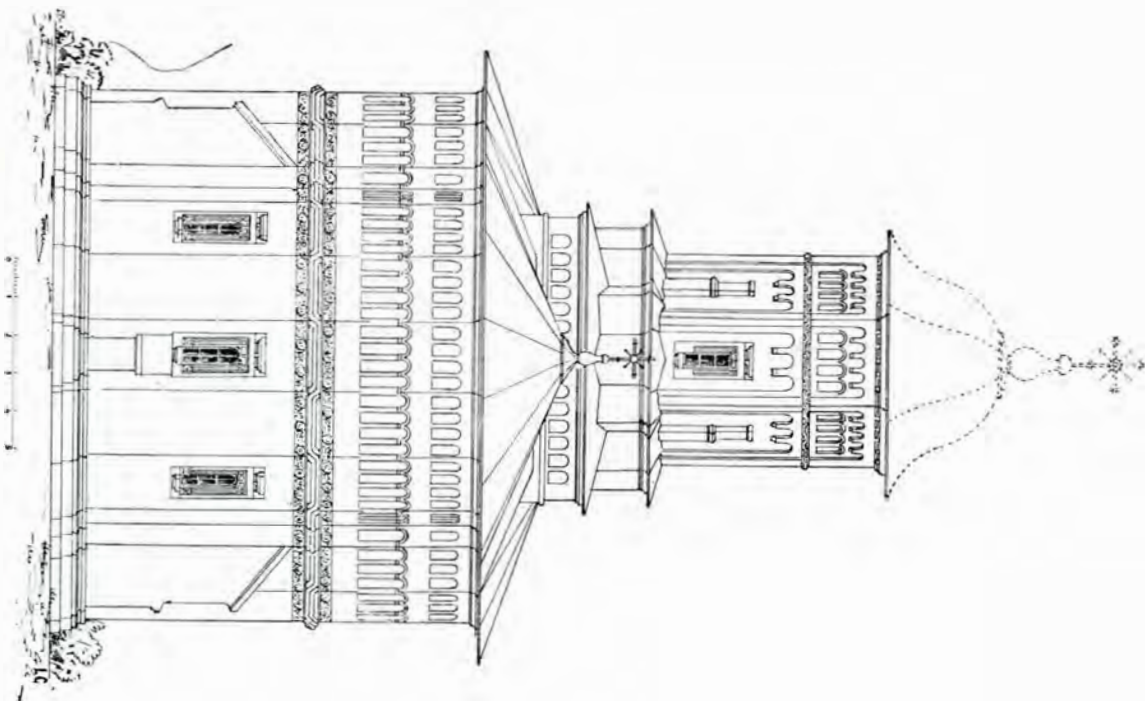
Atât sânarile cât și altarul sunt laminate prin câte trei ferestre la fel ca cele

la partea superioară, prin ajutorul a două arcări dabloari, unul mai lat spre pronaos și altul mai îngust spre altar,

4. Vederea principală.

5. Vederea spre altar.

din pronaos și sunt acoperite cu sferturi de sferă.

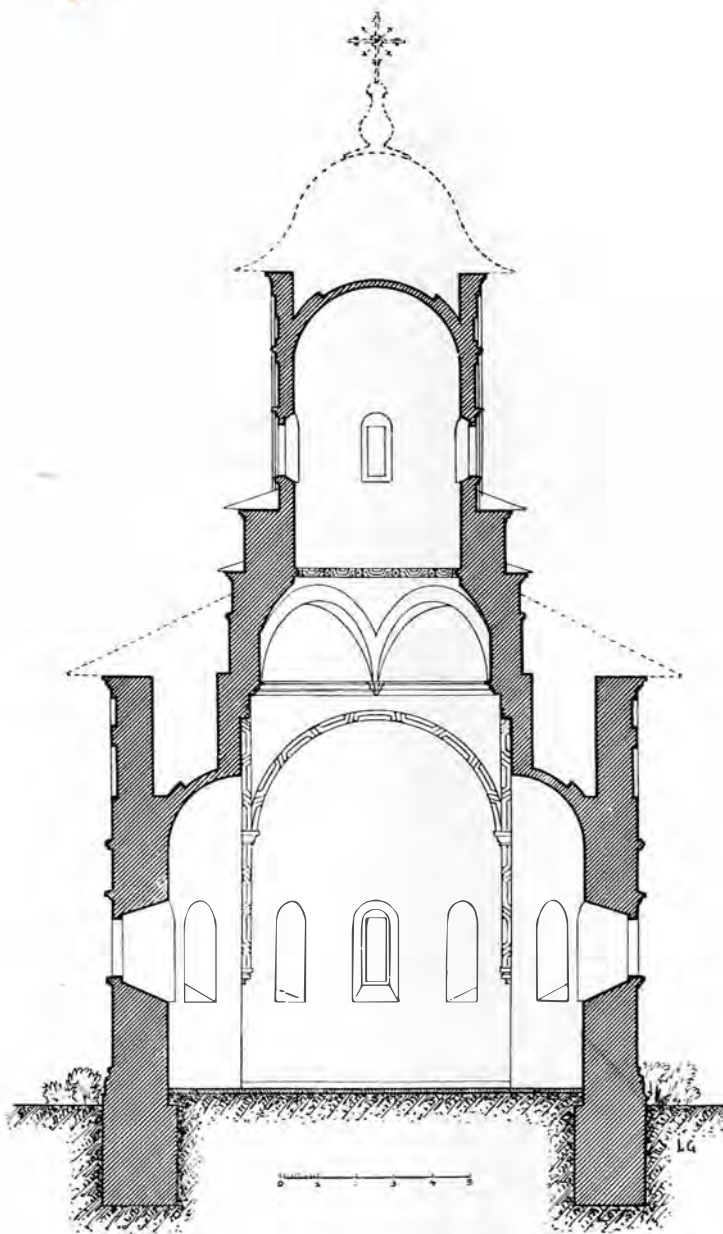
Dela forma dreptunghiulară a naosului,

se reduce dreptunghiul la forma pătrată.

Sistemul de bolți ce acoperă naosul este la fel ca aceluși descris la pronaos.

cu singura deosebire că brăiele verticale, împletite și lipite pe pereți, cari susțin întregul sistem de bolți, aci, nu se reazămă pe pedestale, ci pe niște console de piatră. Deasemenea și dimensiunile

în grosimea zidului și laminate prin mici ferestruți. Dedeșaltul pardoselei, aci, în altar, se află o tainiță, unde se poate pătrunde cu anevoe, pe sub o lespede a pardoselei de dindosal sfintei mese, și

6. Secțiune transversală.

tarlei pantocratorului sunt ceva mai mari decât ale pronaosului.

Altarul spre naos e și el decorat cu un brâu împletit. Proscomidia și vestmântarul, de dimensiuni mici, sunt tăiate

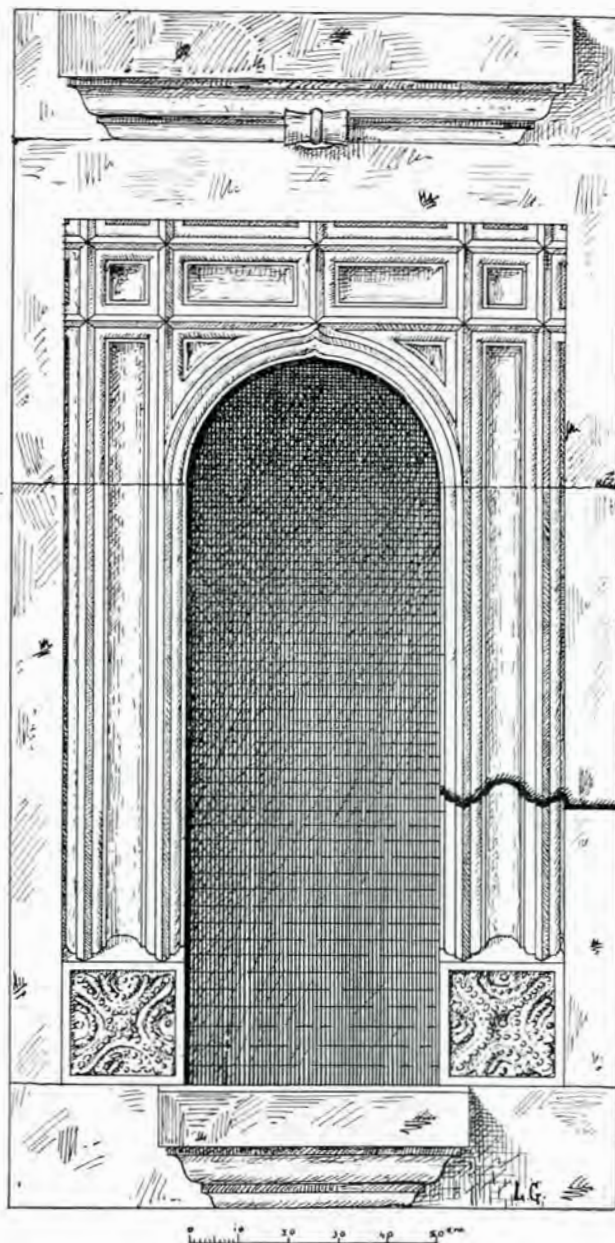
care desigur serviă pentru ascunderea odoarelor în timpuri de primejdie.

* * *

Exteriorul bisericii are o proporție

demnă de remarcă. Corpul principal e întărit prin șapte contraforți, și aname: doi așezați, în diagonal, la tindă, patru la sâ-nari și unul, mai mic, sub fereastra altarului. Soealul, framos profilat, dă o în-

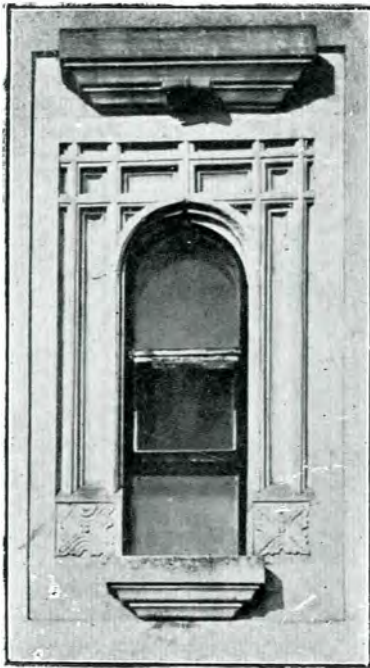
supra brâului e framos decorată cu două rânduri de firide în cărămidă. Sub brâu ferestrele sant decorate cu chenare de piatră framos profilate în genul așilor dela sala gotică. Chenarele așilor dela

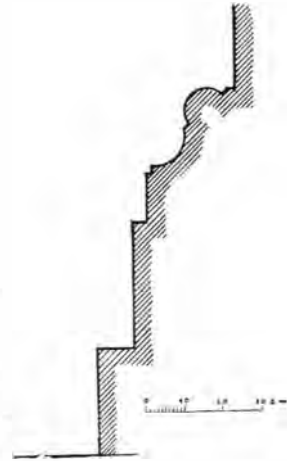
7. Fereastră (detaliu).

fățișare solidă bisericii. Un brâu de piatră împletit, cuprins între două ornamente, încinge zidurile bisericii, ceva mai sus de jumătatea înălțimii lor. Partea de dea-

tindă sunt decorate, în exterior, cu un profil gotic de formă ogivă la partea superioară și închise în rame dreptunghiulare formate din brâie împletite.

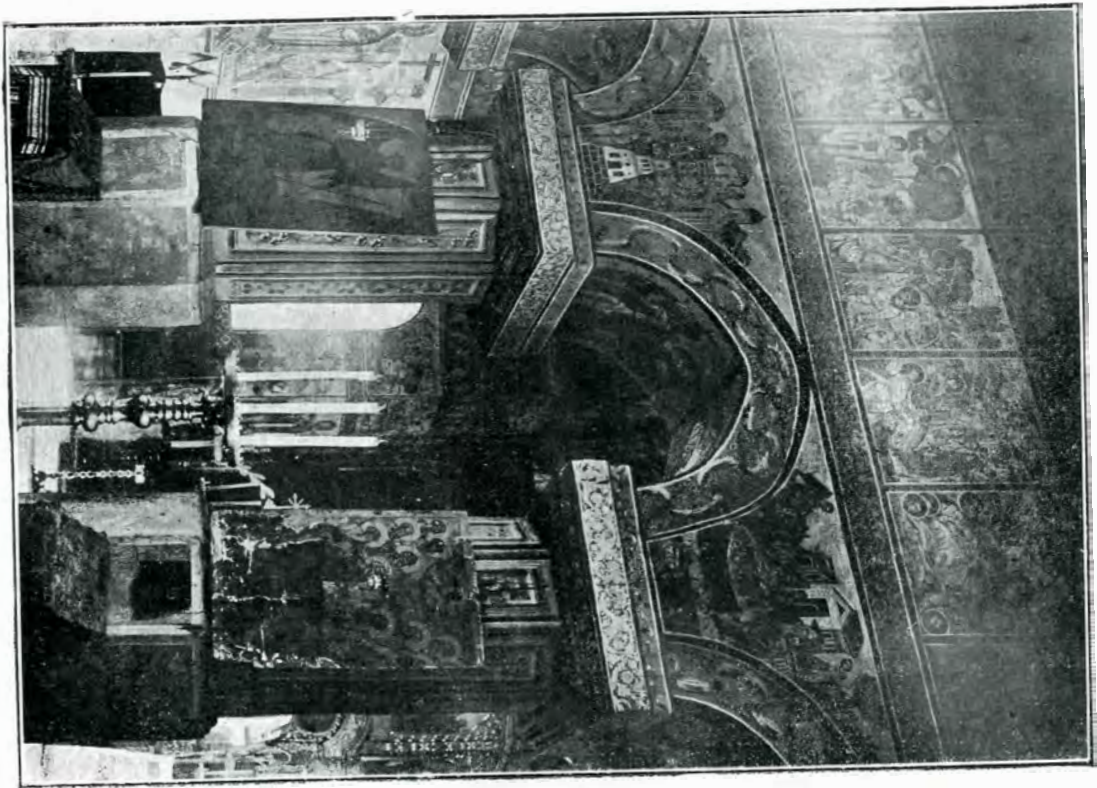
8. Fereastră.

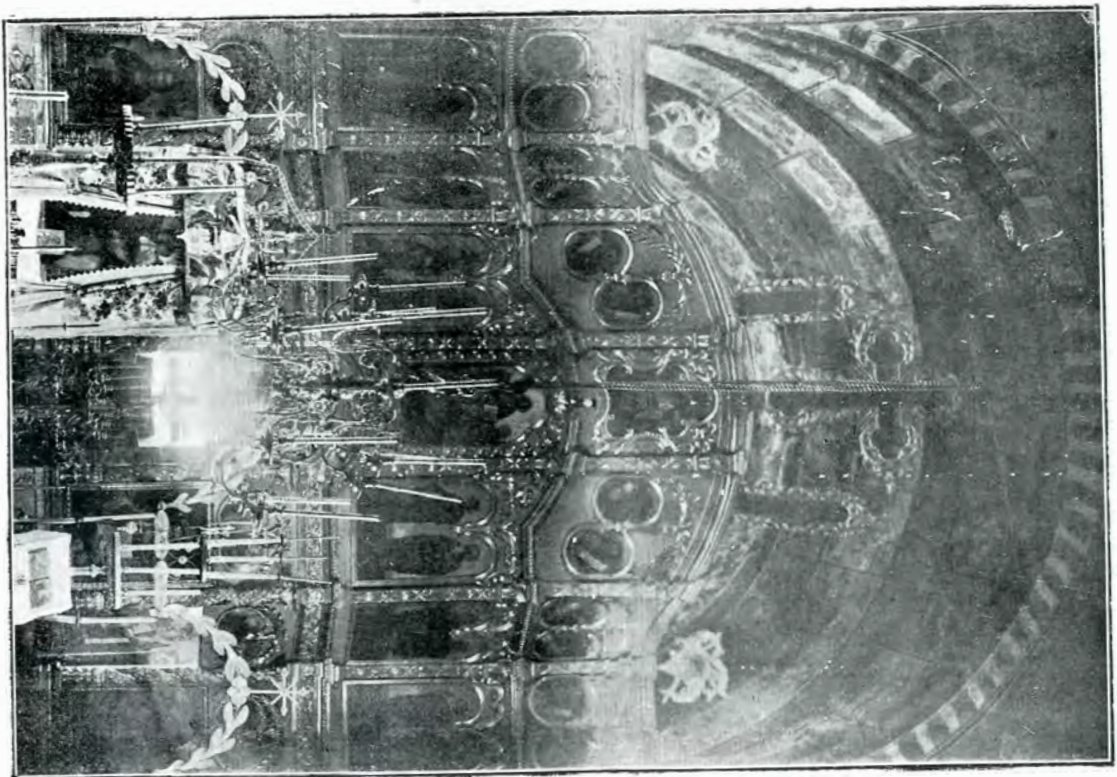
9. Profilul soclului.

10. Peretele dintre tindă și pronaos.

11. Stâlpii și perețele dintre pronaos și naos.

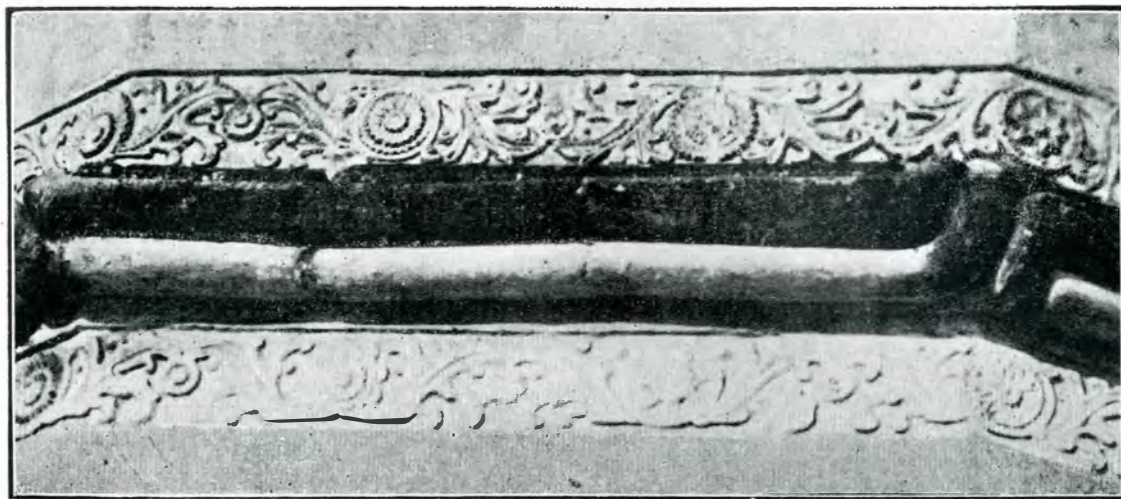

12. Calapeteazma.

Turlele octogonale sunt bine proporționate și decorate. La partea superioară sunt încinse cu câte un brâu împletit, deasupra căruia se înșiră o serie de firide sub altă serie de mici arcade

bele turle sunt așezate pe baze stelate, cari, la rândul lor, se sprijină pe tamburi pătrați, decorați cu firide.

În ceiace privește zugrăveala actuală din interiorul bisericii, se vede că este

13. Brăul bisericii (detaliu).

pe console, iar la cornișă se află un mic ciabuc decorat cu rozete. Sub brâu se înșiră deasemenea o serie de arcade pe console, iar sub ele ferestrele alternează cu contraforți pe fiecare față. Am-

revenită peste cea veche, păstrându-se însă compoziția vechilor frescuri, cari ar putea fi puse în adevărata lor valoare printr'o pricepută spălare a așteptatei zugrăveli, lucrată a tempera.

14. Inscripția dela clopotnița mănăstirii.

6. Locuința Domnească.

Este situată în partea de Nord-Est, alătura de zidul împrejmuitor, lăsând o curte mică la spate.

Ca primă înfățișare, această clădire, după exterior, e de formă foarte simplă: o serie de ferestre la același nivel și câteva porți și ferestrai la partea de jos. Nu se poate spune același lucru de distribuția interioară. În adevăr, încăperile sunt dispuse la mai multe nivele și re-partizate în diferite grupări cu intrări

ferestre, care dă acces la o privată construită în armă.

Prin așa *b* dăm într'o sală mare de peste zece metri lungime și lată aproape de șase, laminată de șapte ferestre, din care trei în spre curte și patru spre oraș. Din această încăpere, prin așa *e*, dăm într'o cameră mai mică, laminată de cinci ferestre.

Din aceeași sală de intrare, prin așa *c*, dăm într'o sală de șapte metri lungime pe aproape șase lățime, luminată de cinci ferestre, din care două spre curte.

15. Locuința domnească.

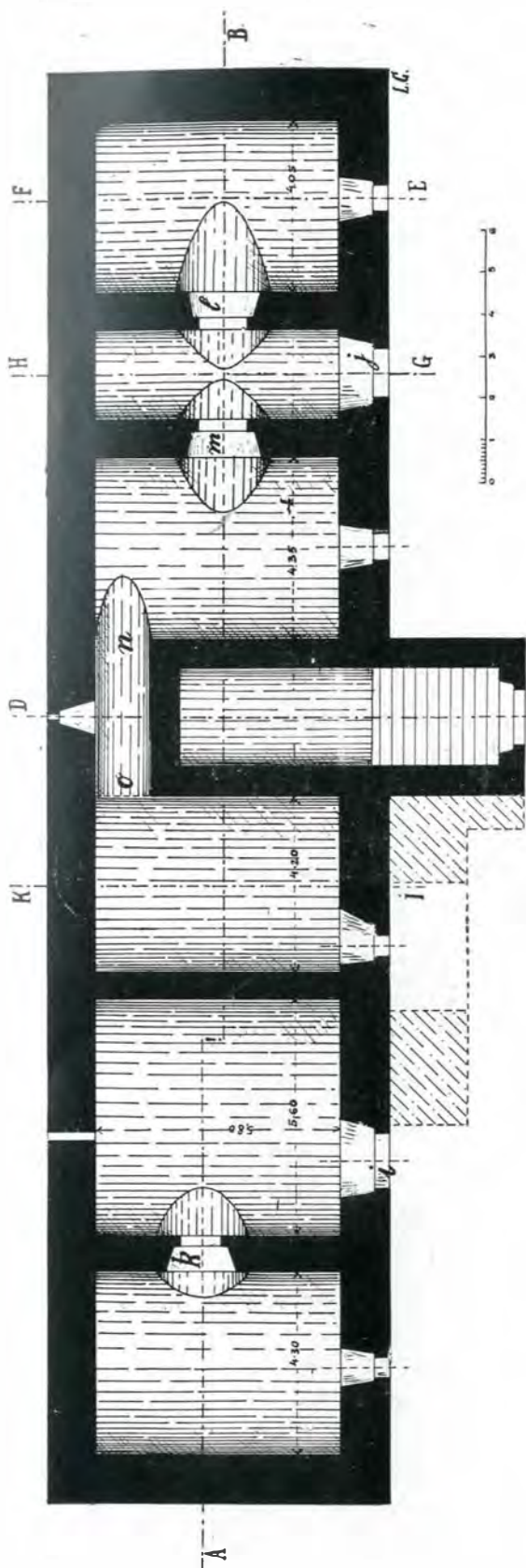
separate. Unele din aceste încăperi sunt, după cum vom vedea, întunecoase, constituind adevărate tainițe.

Parterul. Urcând treptele exterioare din fațada principală, ajungem într'un pridvor, sub care se află intrarea în pivnița de jos. Din acest pridvor, prin o ușă *a* (vezi planul parterului), dăm într'o sală transversală, îngustă și boltită. Aici găsim trei uși: *b* și *c*, la stânga și la dreapta, prin care pătrundem în două grupuri de încăperi diferite, și *d*, în fund, căpătată prin transformarea unei

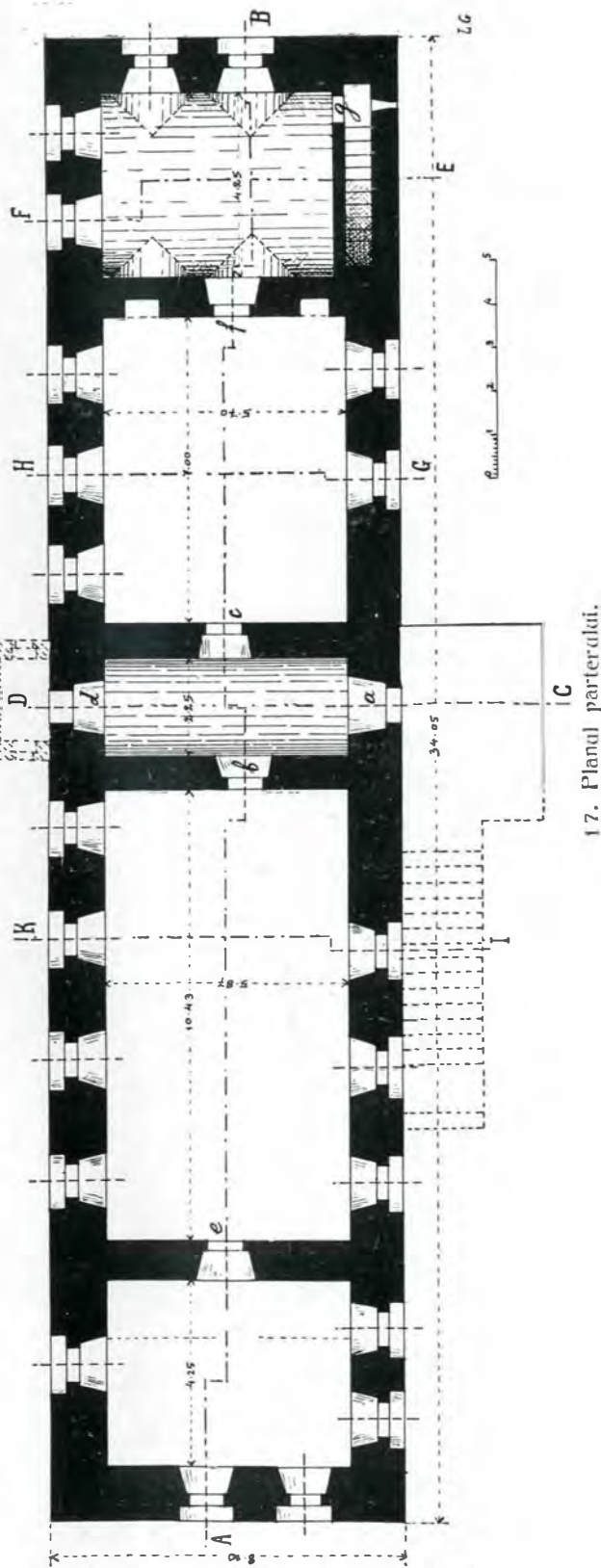
Pe perețele din fund găsim o ușă *f*, așezată între două nișe.

Aceste trei încăperi descrise mai sus, altădată boltite, astăzi sunt acoperite cu tavane simple pe grinzi de lemn.

Prin așa *f*, dăm într'o cameră luminată de patru ferestre și frumos boltită cilindric cu penetrațiuni. În perețele din spre curte, printr'o ușă mică, joasă, *g*, care poate fi ușor tăinuită, dăm într'un spațiu mic luminat prin o ferestraică rotundă, și de aci, pe o scară îngustă, tăiată în grosimea zidului și boltit în

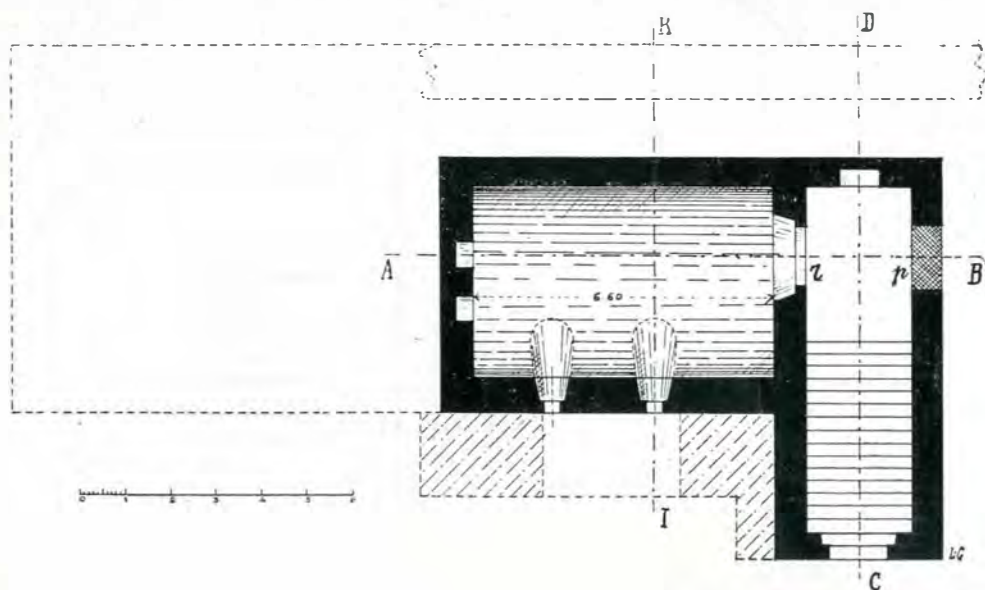
16. Planul pivnițelor de sus.

17. Planul parterului.

formă de gârlici, coborim într'o altă cameră prin ușa *h*, dedesubtul celeilalte (vezi planul tainițelor și secția E F)

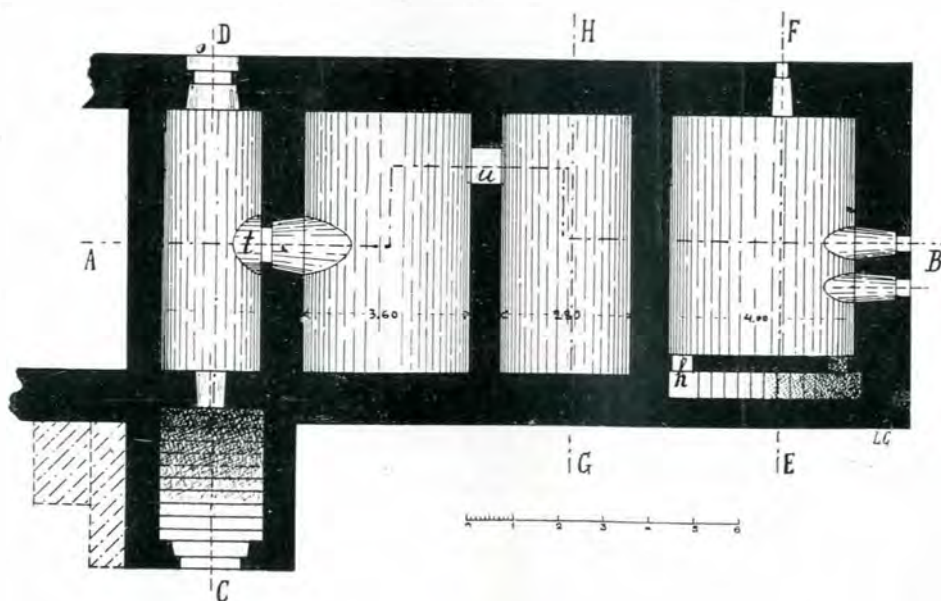
din fațada principală (vezi planul pivnițelor de sus), dăm într'o încăpere aproape patrată, lăminată sau mai bine zis ven-

18. Planul pivnițelor de jos.

Această cameră zisă și „Ietacul Doamnei“, egală în suprafață cu cea de deasupra, e foarte joasă, având abia 2 m. 20 înălțime, și e lăminată prin trei ferestre mici. Aici se găsește și o vatră veche. Cu

tilată în fund, prin o ferestraie rotundă. Din această încăpere, prin deschiderea *h*, dăm într'o alta, lăminată prin o ferestraie spre carte. Ambele aceste formează primul grup de pivnițe.

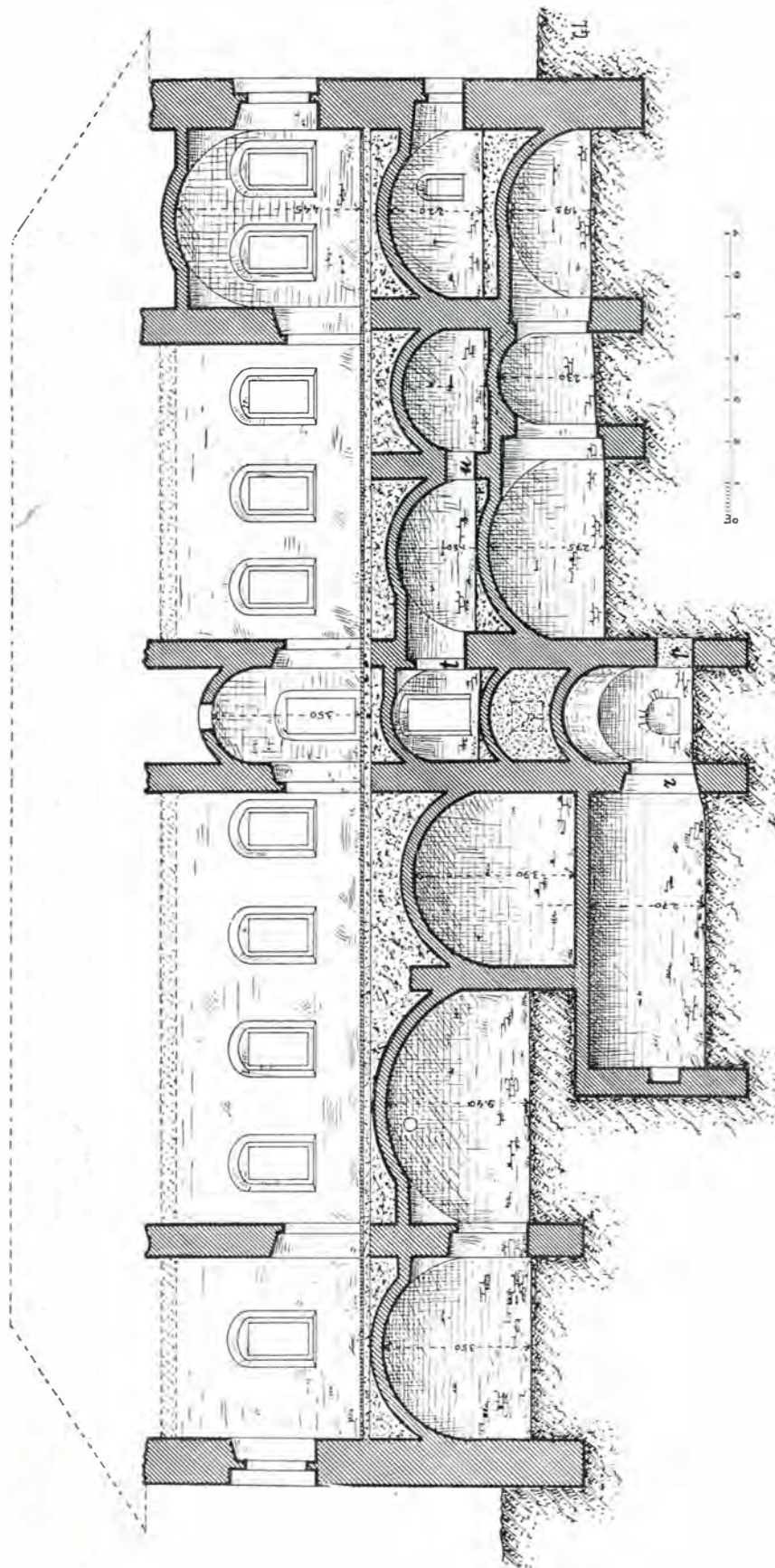

19. Planul tainițelor.

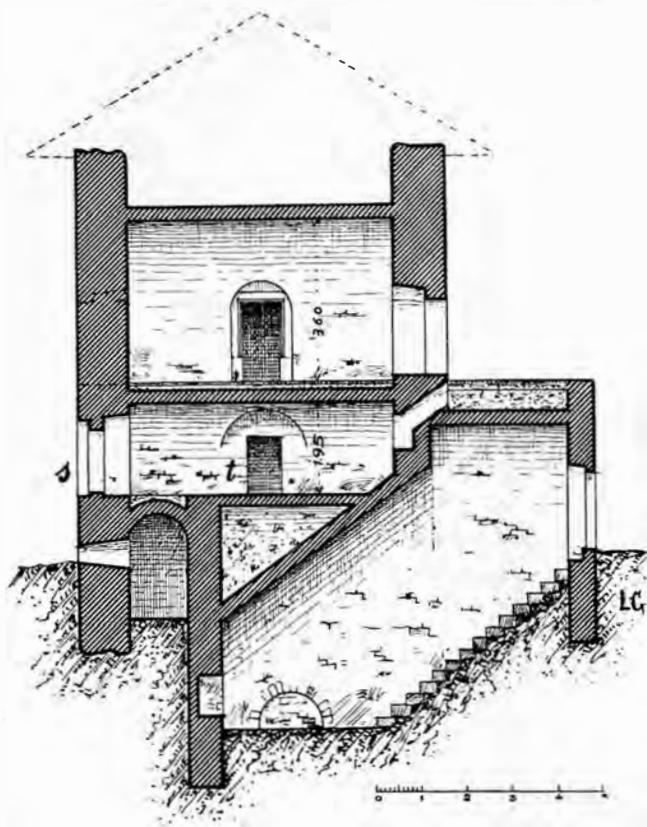
această cameră se termină primul grup de încăperi, care servia de locuinți.

Pivnițele de sus. Prin deschiderea *i*

Intrând prin deschiderea *j* din dreapta pridvorului, la nivelul terenului (vezi planul pivnițelor de sus și secția G H) și

20. Secțiunea longitudinală A B.

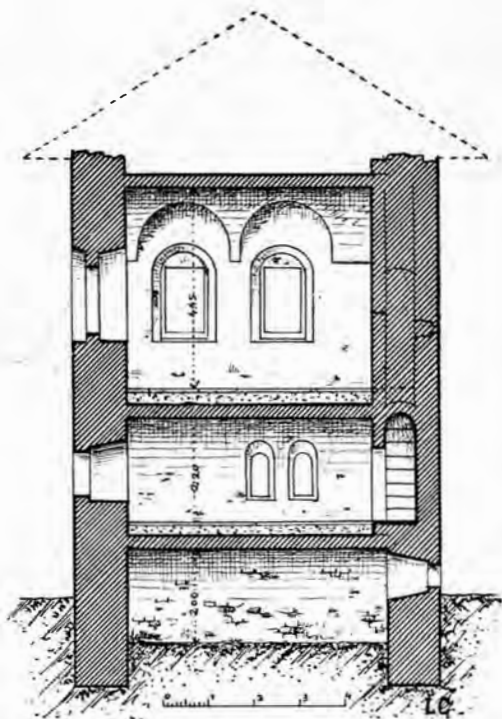
21. Secțiunea transversală D.C.

coborînd cîteva trepte, dăm într'o sală transversală, îngustă, boltită, care, prin

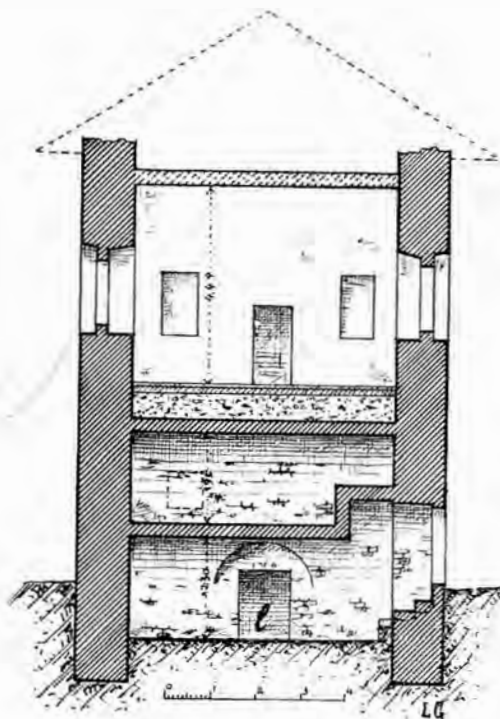
intrările *l* și *m*, comunică cu două încăperi, aproape de acciaș mărimii ca suprafață, boltite la fel și laminate prin cîte o fereastră spre carte. Din încăperea din stînga, prin o săliță longitudinală *n o*, dăm într'o alta, înaltă, boltită și laminată prin o fereastră spre carte (vezi secția I K). Aceste încăperi formează al doilea grup de pivnițe, în dreptul nivelului terenului.

Pivnițele de jos. Intrînd prin deschiderea de sub pridvor și coborînd mai multe trepte sub o boltă în formă de gârlici (vezi planul pivnițelor de jos și secția C D), dăm într'un spațiu dreptunghiular, în care observăm, pe părilete din fund o mică așă, pe părilete din dreapta o deschidere boltită, care răs-punde sub o încăpere din pivnițele de sus (vezi secția A B), iar pe părilete din stînga deschi-

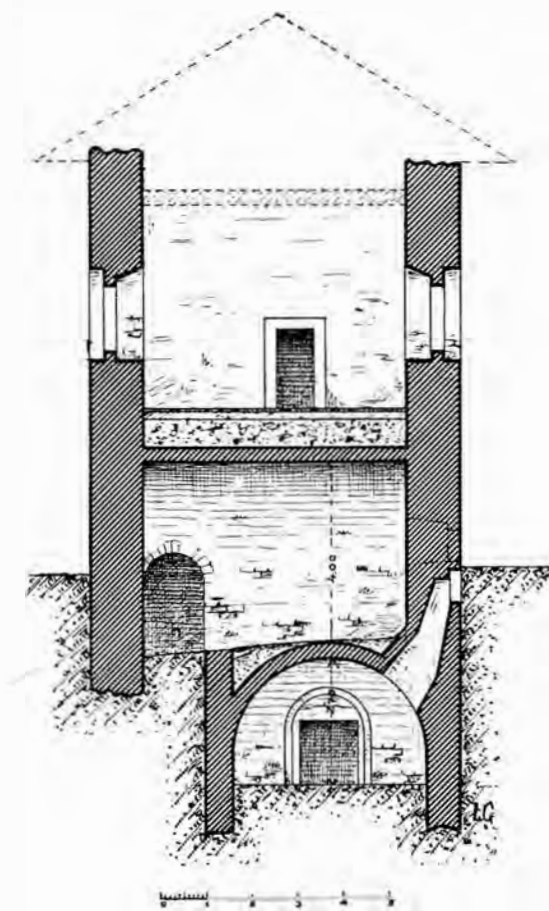
derea *r*, prin care intrăm în o pivniță boltită și luminată prin două ferestri

22. Secțiunea transversală E.F.

23. Secțiunea transversală H.G.

24. Secțiunea transversală K I.

(vezi secția I K), astăzi astupate, fiind sub nivelul terenului înălțat în armă.

În afară de aceste grupuri de încăperi la parter, la pivnițele de sus și la cele de jos, care toate au intrările în fațada principală, spre curte, se mai găsește un grup cu totul misterios și întunecos, de adevărate tainițe, la nivel cu camera zisă „Ietacul Doamnei“ (vezi planul tainițelor și secția A B).

În acest grup de încăperi pătrundem prin o deschidere și de dindosul clădirii (vezi secția C D). Intrând dăm în o sală îngustă, boltită și joasă. În fund are o fereastră în formă de gură de cuptor, care, răspunzând sub pardoseala pridvorului, nu poate aduce lumină în săliță.

Din această săliță, prin o ușă mică și

joasă *f*, tăiată în zidul din stânga, intrăm într'o sală complet întunecoasă, din care, trecând pe brânci, printr'o deschidere joasă de tot, intrăm într'o altă încăpere deasemenea întunecoasă.

Toate aceste încăperi, formau de sigur, tainițele palatului, care, la anumite momente de primejdie, se puteau pune în legătură cu camerele superioare, prin spargerea unui zid sau a unei bolți.

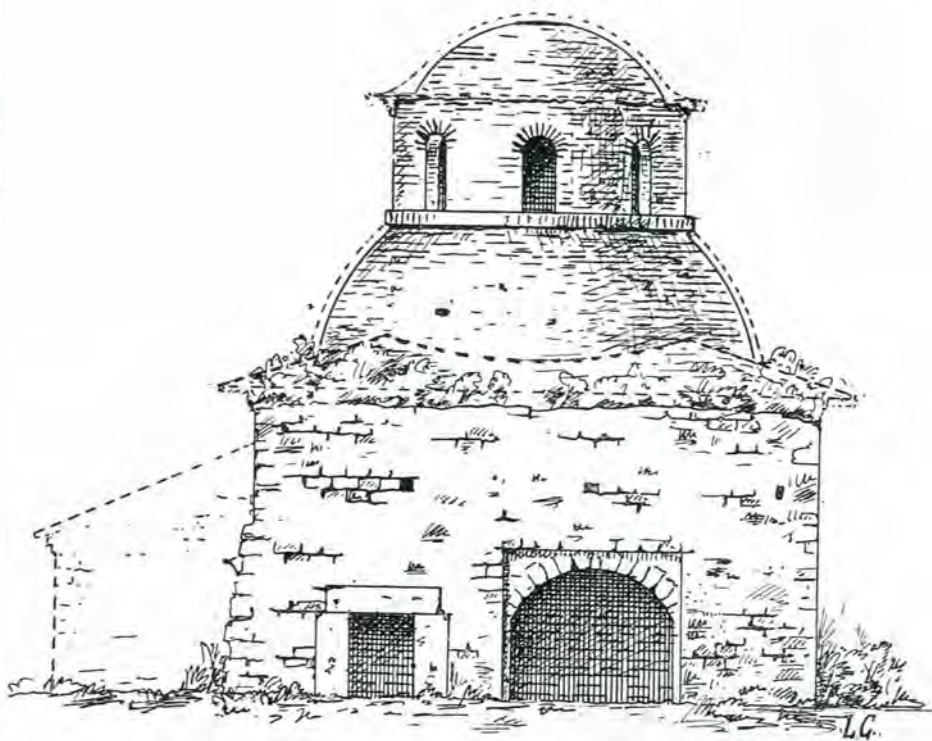
Clădirea în exterior, ca arhitectură, e foarte simplă: ferestrele dreptunghiulare, cu chenare de piatră, profilate simplu, sunt așezate în niște nișe, în fațadă. Ușile asemenea au chenare de piatră profilate.

Ca construcție, e solid zidită în piatră, după aceleași principii ca și clădirea cu sala golică.

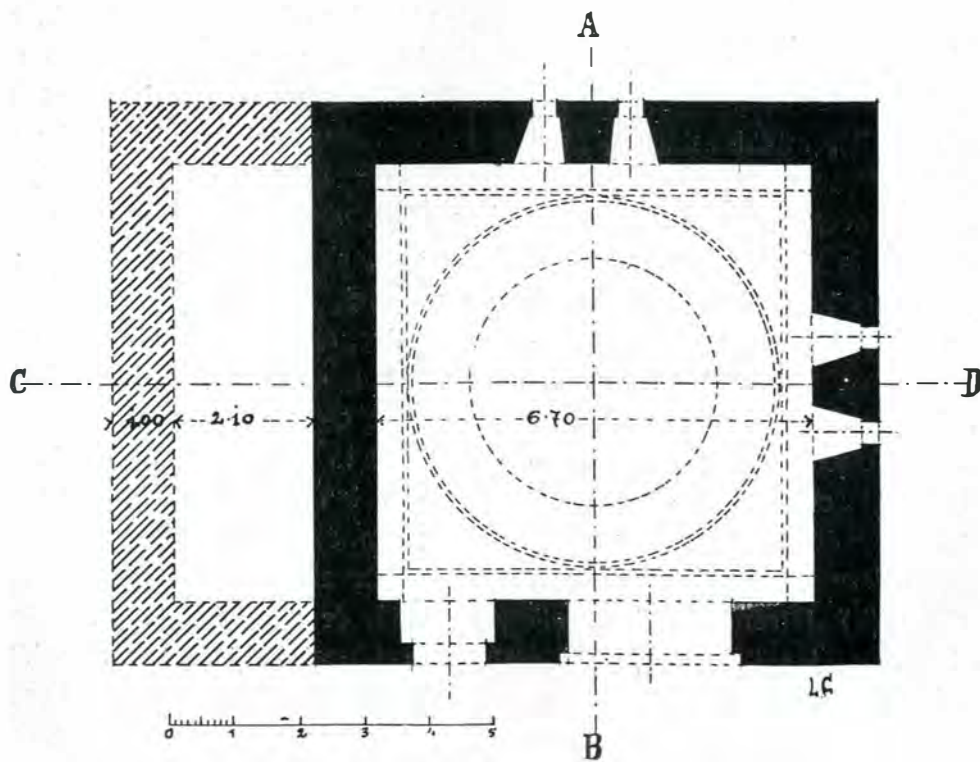
7. „Baia domnească“.

Această clădire este situată aproape de zidul înconjurător, de Răsărit, al mănăstirii. Ea se compune din o cameră pătrată, de aproape șapte metri latura, închisă de ziduri de piatră. Acoperișul ei e format din o serie de bolți, cari se reazămă unele peste altele prin diferite tranziții, și anume: dela forma patrată a camerei, prin ajutorul a patru arcuri paternice, alipite la ziduri, ce se reazămă pe patru console de piatră înfipte în colțurile camerei și a patru pendente, se trece la forma rotundă; dela această formă rotundă, decorată frumos printr'un brâu din două rânduri de cărămizi în formă de zimți, se trece la o altă formă rotundă, de un diametru mai mic, prin ajutorul unei bolți sferice trunchiate.

Pe această din urmă formă rotundă micșorată se înalță o mică turlă cilindrică, joasă, prevăzută cu opt ferestre, iar deasupra acoperită cu o calotă sfe-

25. „Baia domnească“.

26. Planul orizontal.

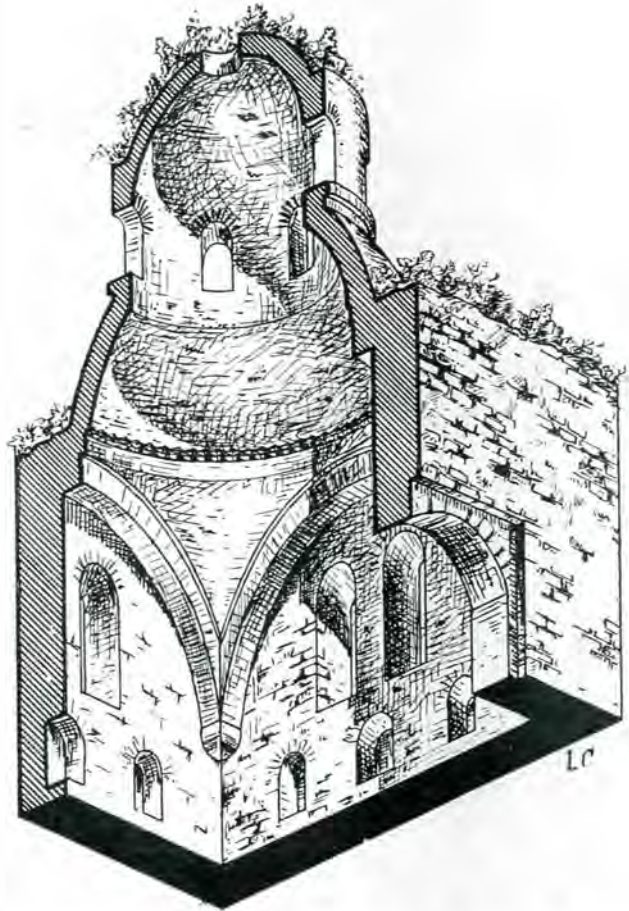
rică cu o gaură circulară la partea ei superioară.

Zidurile camerei, din spate și din dreapta, sunt prevăzute cu câte două ferestre înalte și înguste, evazate spre interior, iar la partea de jos cu câte trei firide, tăiate în grosimea zidului.

În zidul din față se află intrarea prin-

În zidul ce desparte aceste două camere nu se găsește niciun soi de deschidere: deci camera mică avea eșire separată, în afară.

Această clădire, cu un aspect foarte pitoresc în exterior, este solid construită, având pereții în piatră de un metru grosime, iar bolțile în cărămidă.

27. Secțiunea AB (vedere perspectivă).

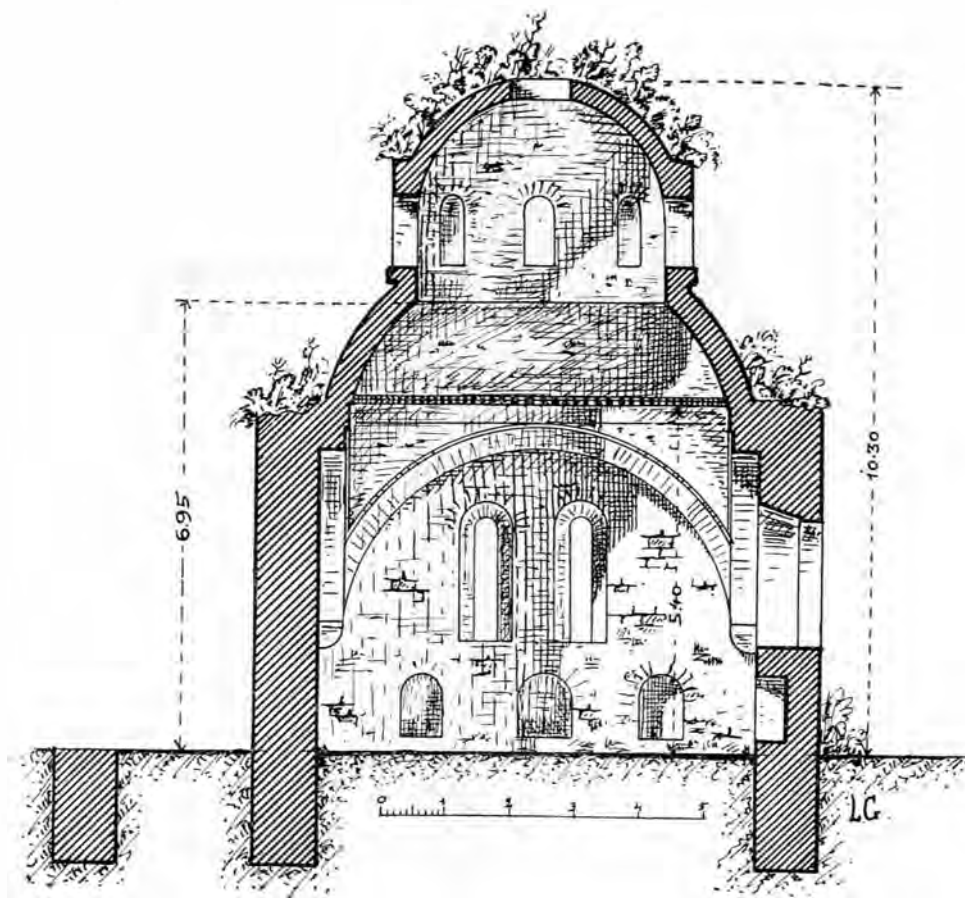
cipală, joasă, și o fereastră de formă pătrată, așezată aproape de nivelul terenului.

În partea zidului din stânga, în exterior, s'a găsit, alipite de el, fundațiile unei alte camere mai mici. Ea era boltită cilindric, după cum se poate vedea din nașterea bolții, care a rămas pe pârre.

Deși tradiția voește a atribui acestei clădiri destinația de baie domnească, totuși, volumul prea mare al camerei, greu de încălzit, pentru un ferdeu tarcesc, numărul, forma, dimensiunile prea mari ale ferestrelor, precum și ale intrărei, lipsa de conducte în zidărie pentru apă sau aburi, lipsa de dependenți necesare pentru desbrăcare, încălzitul apei

etc., mă fac să cred că nu numai în timpul vizitei lui Aleca Rasso (1842), dar chiar încă de la început, această clădire a servit de căhne domnească. Dealtmintelea, construcții similare cu destinații canoscute de căhne, se pot vedea la multe alte mănăstiri și palate domnești, dintre cari cel mai tipic exemplu îl oferă mănăstirea Plambaita.

bloari paternice, având de susținut deasupra pardoseala camerei tunarilor. În dreapta și în stânga, pereții sunt decorați cu câte două nișe mari cari pătrund, la partea superioară, în bolta cilindrică a gangului, iar la partea de jos sunt prevăzute cu bănci de piatră. În exterior intrările sunt încadrate cu câte doi contraforți, cari susțin câte o cornișă la partea

28. Secțiunea C D.

8. Clopotnița.

E situată în partea de Sud-Est a mănăstirii, servind totodată și de intrare principală în incintă.

Are trei catari, și anume:

Catul de jos, format din gangul ce servește de intrare în mănăstire, are oboltă cilindrică, întărită cu arcuri da-

superioară, iar bolțarii de piatră ai arcurilor sunt decorați cu rozete sculptate pe ei, asemănându-se mult astfel cu intrările clopotniței mănăstirii Golia din orașul Iași.

Deasupra intrării, dinspre exteriorul mănăstirii, se află pajara Moldovei (fig. 14), cioplită frumos în piatră.

Catul de mijloc (camera tunarilor). Pentru a ajunge la ea trebuie să te arci

pe o scară mobilă de lemn, alipită zidului împrejmuitoare în dreptul intrării *a*, pe unde pătrundem în lăuntra. Această cameră e boltită cilindric. În zidul opus celui prin care am intrat, se găsește o altă intrare *b* (astăzi transformată în fereastră), stabilindu-se astfel comunicația între *chemin de rond*-urile din o parte

și cealaltă a turnului prin această cameră. sește o ușă mică *c*, care dă acces la o scară îngustă, tăiată în grosimea zidului, care conduce la catul de sus.

Tot lângă deschiderea *a*, însă în exterior, mai găsim o deschidere îngustă *d*, de unde pornește o altă scară, tot în grosimea zidului, spre același cat superior.

29. Clopotnița.

și cealaltă a turnului prin această cameră.

În zidul din afară se găsește două găuri evazate tare spre interior, pentru garile de tan, iar în spre curte două ferestrai ca chenare de piatră profilate.

Lângă intrarea *a*, în interior, se gă-

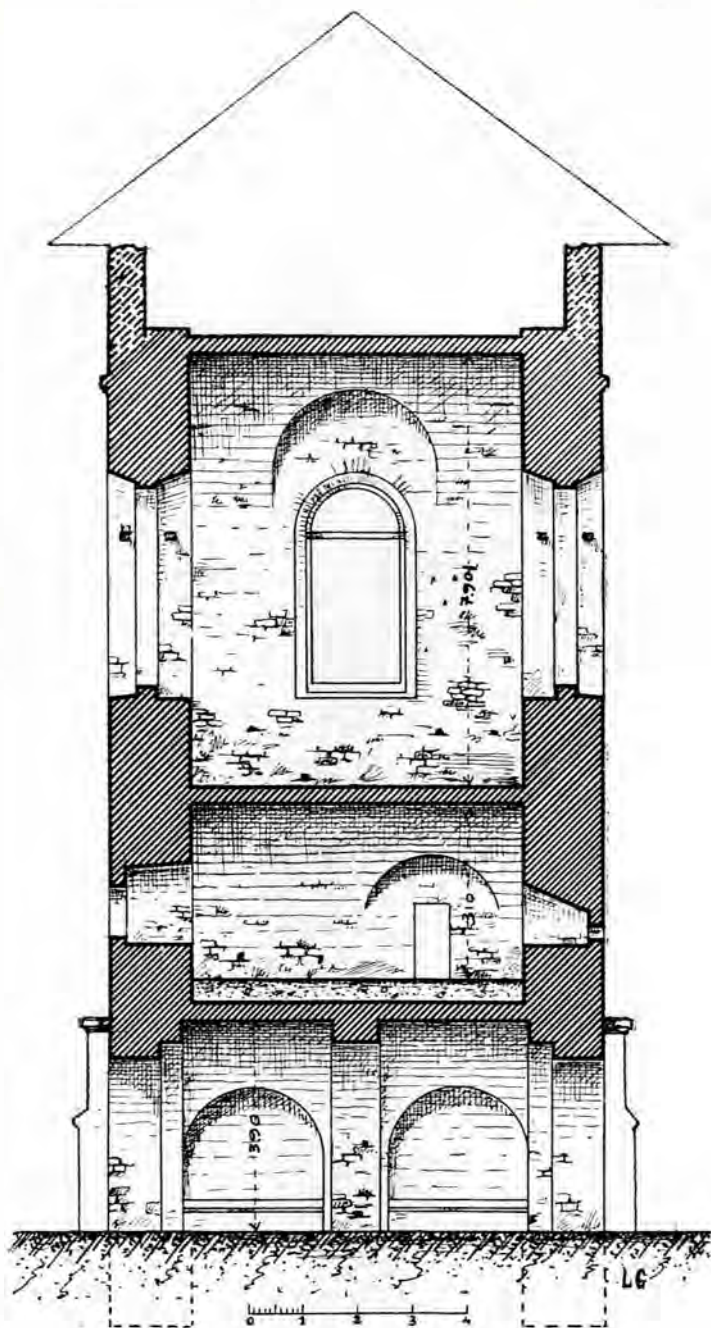
Catul de sus (camera clopotelor). E boltită de asemenea cilindric. Ea are patru ferestre mari în cele patru ziduri, lăsând sunetul clopotelor să se audă la mari depărtări.

Prin ușă *e*, scoborînd treptele din

grosimea zidului, ajungem la așă *e* din catal de mijloc, iar prin așă *f* ajungem, scoborînd la așă *a*, în afară.

rată pancat în secțiuni) e din zidărie mai nouă.

Ca construcție, clopotnița mănăstirii

30. Secțiunea AB.

Arhitectura exterioară e simplă, inspirată după clopotnița bisericii Golia. Partea superioară de sub strâșină (hașu-

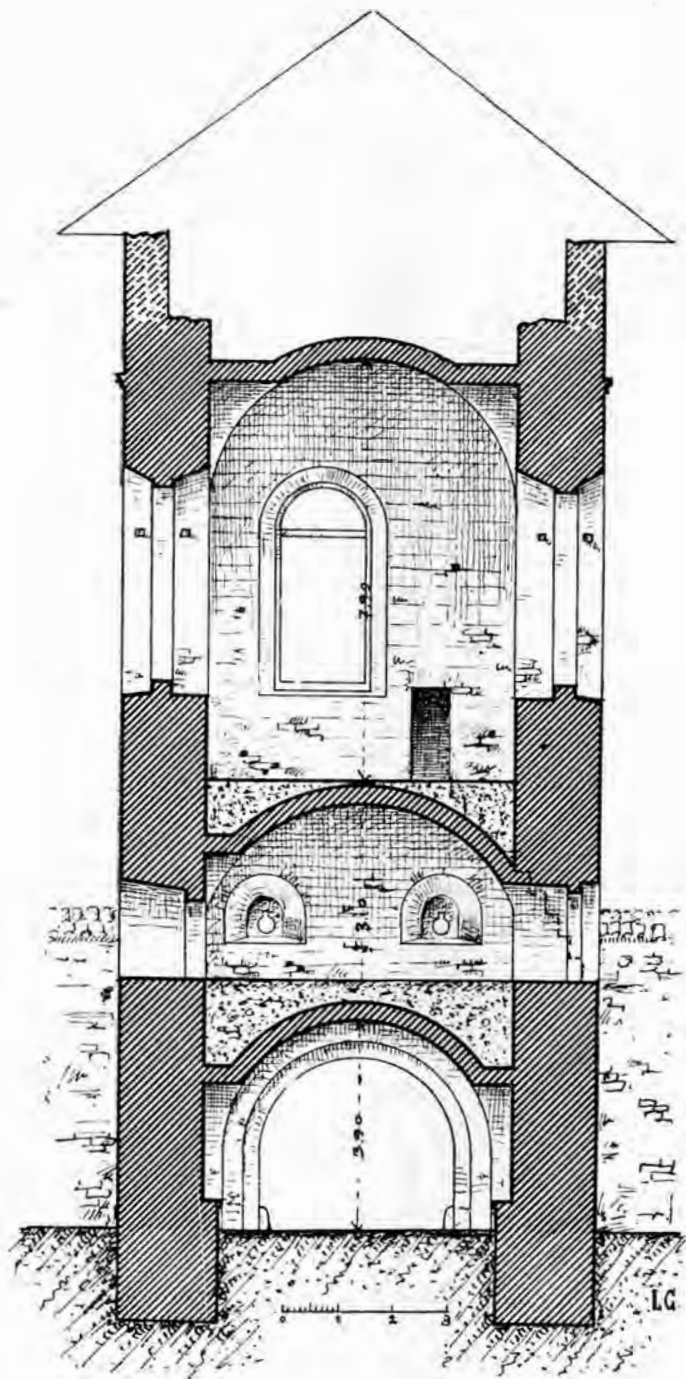
ce eră destinată a servi și ca fortăreață, a fost solid zidită în piatră, cu pături de un metru și jumătate grosime.

9. Pirgurile (Bastioanele).

Pirgul dinspre Nord. Este alipit în exteriorul zidului împrejmuitoare. Are două

cu șase ferestre mici, servind ca observator.

Intrarea în catul de sus se făcea prin o ușă ce dădea în *chemin de rond*-ul

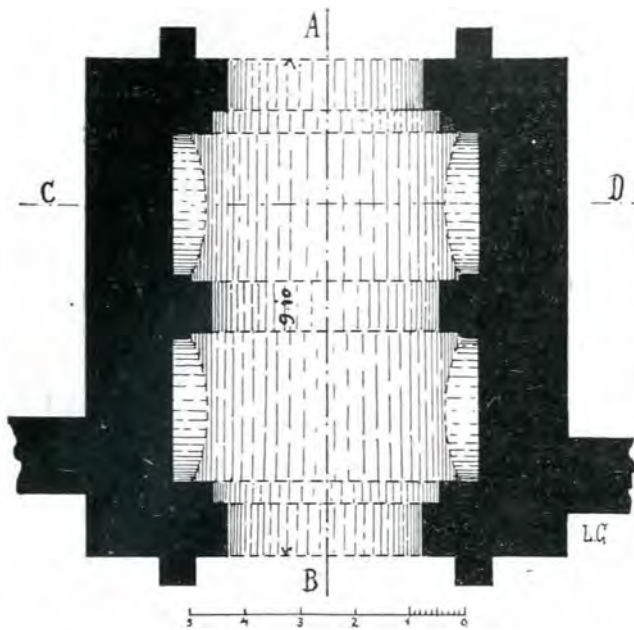

31. Secțiunea CD.

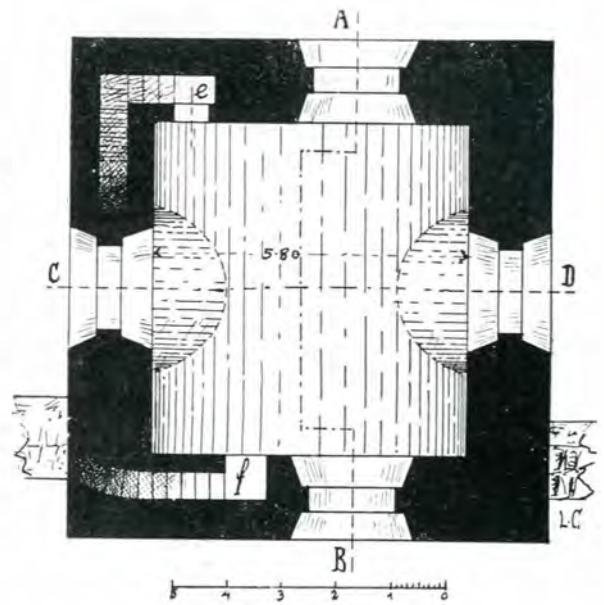
catari: cel de jos, la nivelul terenului, prevăzut cu trei gari de tan, iar cel de sus,

respectiv.

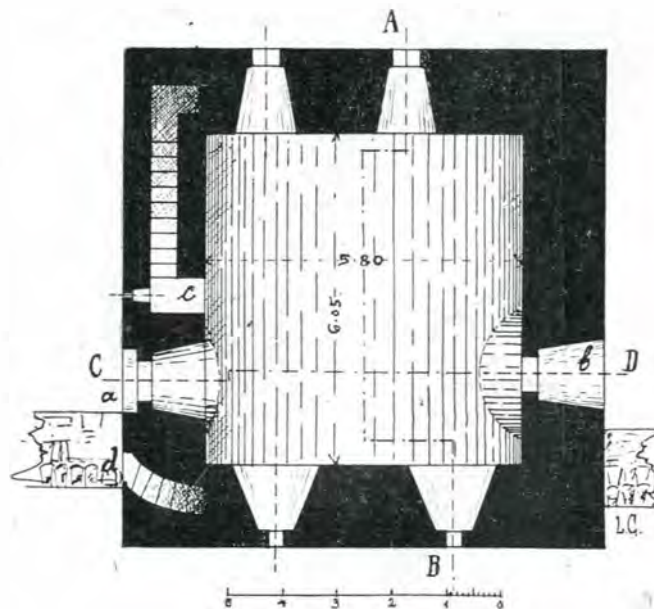
Pirgul dinspre Sud-Est. Este alipit

32. Planul parterului.

33. Planul etajului I (camera tinerilor).

34. Planul etajului II (camera clopotelor).

în exteriorul colțului celor două cartine respective. Are și el două catari ce comunică între ele printr'o scară de piatră în spirală, zidită într'un colț al camerei.

* * *

În afară de toate aceste corpuri de clădiri descrise mai sus, au mai fost încă

și altele. Între acestea se mai văd și azi, pe partea interioară a zidurilor împrejmuitoare, arme de bolți, ce aparțineau chiliilor alipite acestora. Se mai spune că în partea de Vest a mănăstirii mai există un corp întreg de clădiri, care s'a surpat odată cu malul pe care eră așezat.

Arh. GH. GH. LUPU.

R É S U M É.

5. — *L'église.* Sous le rapport du style, l'église rappelle celle des Trois Hiérarques de Jassy, mais avec une ornementation beaucoup plus simple.

Le narthex (tinda) a une forme rectangulaire. Il est recouvert de voûtes sphériques, appuyées sur des pendentifs décorés de nervures en pierre et sur

système de voûtes qui recouvre le pronaos et soutient la tour, est celui que l'on trouve en général dans les églises de type moldave; il se compose d'un premier système d'arcs doubleaux sur lequel s'élève un tambour cylindrique, par l'intermédiaire de quatre pendentifs; sur ce tambour cylindrique repose un se-

55. Clădirea cu sala gotică (restaurată).

des consoles sculptées. Il a deux portes latérales en pierre, dont la forme est ogivale. La lumière y pénètre par deux fenêtres en ogive, sculptées à jour, ouvertes dans la paroi occidentale. La porte donnant accès dans le pronaos est également décorée d'arcs en ogive, encadrant les armes du pays.

Le pronaos, de forme carrée, est éclairé par quatre fenêtres latérales. Le

cond système d'arcs, qui cette fois sont placés en diagonale et qui, par le même procédé, aboutissent à un nouveau tambour cylindrique, de dimensions plus restreintes, sur lequel s'élève la tour.

Le naos est séparé du pronaos par un mur que soutiennent trois arcades, appuyées à leur tour sur deux colonnes octogonales et deux pilastres engagés dans les parois de l'église. Sur les côtés

se trouvent les absides latérales de forme semicirculaire. Au-dessus, s'élève la coupole du «Pantocrator» éclairée par quatre petites fenêtres.

L'autel de forme semicirculaire reçoit la lumière par trois fenêtres. L'offertoire (proskomidia) et le vestiaire (diaconikon), taillés dans l'épaisseur de la muraille, sont éclairés chacun par une petite fenêtre.

de la corniche, une rangée de niches forme la frise. Les pierres en général, ainsi que l'encadrement des portes et des fenêtres, sont taillés en style gothique. Les tours, de forme cylindrique à l'intérieur, octogonale à l'extérieur, sont très bien proportionnées.

La peinture actuelle est de date récente; elle est appliquée sur l'ancienne, qui est assez bien conservée et qui

36. Sala gotică (restaurată).

A côté de la S-te Table se trouve l'entrée d'une cachette aménagée dans le sous-sol. On y enfouissait certainement le trésor de l'église en cas de danger.

L'extérieur de l'église a des proportions remarquables. Les murs sont soutenus aux angles, dans les parties latérales et à l'autel, par des contre-forts en pierre. Le socle, robuste, est profilé avec élégance. Une ceinture de pierre, en forme de torsade, entoure l'église, un peu au dessus du milieu. Au dessous

pourrait être mise à jour par un lavage.

6. — *L'habitation princière* est située dans la partie N. E. de la cour; ce bâtiment dit «Palais du Prince», cache, sous un extérieur simple et massif, un intérieur compliqué. Il a un parterre sensiblement élevé, sous lequel sont rangées deux séries de caves, ayant chacune son entrée spéciale, communiquant toutefois entre elles, de sorte qu'elles forment un véritable labyrinthe, avec des galeries ténébreuses et des

chambres voûtées, qui servaient de cachette aux moments de péril.

A remarquer au parterre, la pièce dite «la chambre à coucher de la Princesse», une chambre basse et isolée, d'accès difficile, servie par un escalier caché dans l'épaisseur de la muraille.

7. — *Le Bâtiment connu sous le nom de «Bain du Prince»*, assis à proximité du mur Est du monastère, accuse une forme carrée, massive. Il est recouvert par une voûte sphérique sur des pendentifs. La voûte soutient à son tour une tourelle basse, cylindrique, de dimensions réduites, avec sept fenêtres.

Les dimensions assez vastes de l'intérieur, le manque complet de tout vestige rappelant la disposition d'un bain, les vides considérables de la chambre et de la tour qui rendant le chauffage de la pièce excessivement difficile, nous obligent à ne pas pouvoir admettre la destination de bain, que la tradition attribue à cette construction. Il est plus probable qu'elle servait plutôt de cuisine, ainsi qu'on le voit dans d'autres palais et monastères, parmi lesquels celui de Plumbuita nous offre un exemple typique.

8. — *Le clocher*. — Situé du côté S. E. du monastère, il s'élève au-dessus de la porte d'entrée.

Il a trois étages. En bas, on trouve la voûte cylindrique recouvrant le passage qui sert d'entrée au monastère. Au milieu se trouve «la chambre des canons», reliée au sol par un escalier mobile. Dans ses parois latérales s'ouvrent des portes donnant sur un chemin de ronde, qui longe le mur. La partie supérieure, s'achevant en voûte, sert de clocher. Quatre grandes baies facilitent la diffusion du son dans le lointain.

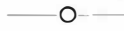
9. — *Les bastions*, au nombre de deux, situés l'un du côté N. et l'autre dans la partie S. E., comprenaient chacun un parterre, pourvu de meurtrières pour les canons, et un étage en dessus, servant d'observatoire.

L'entrée à l'étage supérieur se faisait par une porte donnant sur le chemin de ronde.

En dehors des constructions que nous avons signalées, des vestiges de voûtes et de murailles nous indiquent l'existence, dans le passé, d'autres bâtiments, maintenant disparus.

O INSCRIȚIE PIERDUTĂ

ȘI VECHI MENȚIUNI DESPRE MONUMENTELE NOASTRE LA VAILLANT.

Răsfoind cartea lui Vaillant, *La Romanie*, apărută la Paris în 1844, găsim la pp. 319—20 din volumul III, reproducerea următoarei inscripții dela biserica catolică din Târgoviște:

„D. O. M. Cette pierre recouvre les restes de l'illustre seigneur de Fontanes, de Constantinople, qui, d'abord éloquent interprète, envoyé et ministre du roi de France auprès de la Porte Ottomane, fut, ensuite, battu par la mauvaise fortune, poursuivi par l'envie et trouva à améliorer son sort auprès de Charles IV (cetește: VI), empereur des Romains. Administrateur de la Société orientale et du commerce, il rendit pieusement son âme à Dieu, le 18 août 1727, le 55-e année de son âge, laissant dans le deuil et dans la plus profonde affliction son épouse, Françoise de Dandréa“.

Fiind vorba, cum cetește Vaillant, de un ministru și trimes al regelui Franciei, ar fi adus cineva să-l identifice cu acel Fontenu, consul la Smirna, detașat pe lângă ministrul d'Andrezel, în timpul bolii acestuia, propus pentru succesiunea lui, și refuzat pentru lipsa lui de suprafață (Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches*, ed. din Pesta, IV, pp. 246—7). Se opune însă faptul că gestiunea lui Fontenu ține din Noiembrie 1727 până departe în anul 1728 (Hurmuzaki, *Supl. I*, p. 464 și urm.).

E altceva de admis însă. Pe piatră n'a putut fi scris: „éloquent interprète, envoyé et ministre“, între altele și pentru că miniștrii nu se făceau din acei profesioniști cari erau interpreți, ci: „éloquent interprète de l'envoyé et ministre“. Astfel s'ar înțelege cum bietul om a putut fi așa de rău prigunit, cum a putut trece la Impăratul german Carol al VI-lea și cum s'a putut

mulțami cu modestul rol de administrator al societății oficiale de comerț în Orient. Un ministru n'ar fi luat apoi pe o Levantină ca această Francisca d'Andrea, nu de „Dandréa“.

Familia Fontanes e cunoscută: a dat puțin mai târziu în Franța un inspector al manufacturilor, Marcellin, poate fiul acestuia, și pe un scriitor, fiu al lui Marcellin. Pentru noi e importantă și moartea la Târgoviște, supt Nicolae-Vodă Mavrocordat, a lui Fontanes. Ea arată relațiile strânse ale Societății de comerț orientale conduse de dânsul cu Țara-Românească.

De altminterea pe la 1840, când călătoria el, Vaillant a mai văzut la Câmpulung în mănăstire chipul lui „Radu Negru“, «în lungă haină brodată în aur și cu argint, iar pe deasupra o blană unguerească, în cap cu o diademă», «numele lui Io Basarab și al soției sale și mormântul lui Nicolae I-ii, fiul lui Basarab» (III, p. 331).

La mănăstirea din Argeș el vede „picturile în frescă, de culoare clară (*fraiches de coloris*), dar fără desemn“, stranele femeilor, „arcada“ prin care se intră în «cor», unde stau bărbații și călugării, catapeteazma, pe care o află orbitoare» (*éblouissant*): «c'est un vaste lambris richement sculpté et couvert d'or». Trei porți o străbat, cea din mijloc, firește, mai mare: „la dreapta și la stânga icoanele lui Hristos și ale Precistei“. „Pretutindeni bielșug de icoane imbrăcate cu argint“ (adauge: „ou de vermeil“). Trei policandre atârnă. „La dreapta e jețul episcopului, la stânga amvonul“. Călătorul vede mormântul lui Neagoe și, pe pereți, „au portail“, chipul său: „juducând după aceste picturi, Neagoe eră nalt și bine făcut; aveă

fața marțială, plete bălane, care-i cădeau pe umeri. Are aici un costum ungiuresc brodat cu aur și o coroană îmbogățită cu pietre scumpe“.

Pe dinafară biserica-i apare „ca o frumoasă navă de marmură albă pe care zone de arabescuri o incunjură orizontal dela soclu până la cornice; nu e o piatră care să nu fie sculptată cu toată bogăția, toată fineța, toată delicatețea artei; nu e o zonă care să samene cu alta. Biserica poartă cu o grație nesfârșită cele două turnuri de deasupra ei, și aceste turnuri, în perfectă proporție cu restul clădirii, ușoare, bine așezate, de un desemn elegant, sunt tăiate în spirale, ca să te faci a crede că stau să cadă unul asupra celuilalt, iluzie care durează dela 1516, vremea fundației sale, care e și vremea Renașterii, a cărei singură mărturie în aceste țeri este. E un giuvaier cu care Italia s'ar mândri; e un mărgăritar, un vas ales (*vase d'élection*), o madonă. De trei ori o incunjurăm fără a ni putea sătura ochii.“

La mănăstirea dintr'un Lemn (p. 348), autorul culege legenda că icoana a fost ridicată neatinsă dintr'un stejar trăsnet și că s'a făcut biserica veche întreagă din altul.

La Arnota, „o mică mănăstire în ruină“ (*délabrée*), în care se observă numai piatra lui Matei (III, pag. 353).

Hurezul e „mănăstirea cea mai frumoasă, mai bogată, mai splendidă din toată Țara-Românească“. Dar egumenul a făcut înaintea intrării, pentru cheful său, „un pavilion pătrat cu obloane verzi, lucru neuzit într'o

mănăstire“. Curtea, mai mică, numai decât cea dela Căldărușani, pătrată, e incunjurată de grajduri, de șuri, de o velniță, de o dogărie, de coșare de grâu și de porumb. A doua, tot așa de mare, e în formă de paralelogram. Biserica e la mijloc și mănăstirea cu pridvor pe stâlpi, incunjurând întâiul cat. „Piatra e mai larg reprezentată și mai bine lucrată decât în orice alt loc al Țării-Românești. O vezi mai pretutindeni: ușorii, scările, balcoanele, stâlpii galeriei, totul e în piatră, totul e cu lespezi; și la cele două peroane care fac foișorul de vară sunt coloane în torsadă de 15 picioare înălțime și dintr'un singur bloc“.

La biserică, asupra căreia „se înclină cu respect doi copaci bătrâni“, „ușa e curioasă prin sculptura fină și delicată“. Înăuntrul mai află „bogatele broderii pe catifea de Veneția atribuite Doamnei Brâncoveanului, mâna sfinteii Margarete“ și „o icoană rusească dela Ecaterina a II-a înfățișând Raiul“. Mai vorbește și de „foarte frumoasele miniaturi aleturilor sfinților“ (III, pp. 359—62). „C'est le Fontainebleau valaque, dont il serait peut-être moins difficile de faire un palais, que de Fontainebleau un couvent“ (*ibid.*, p. 363). Curioasă profecție!

La Tismana, „isprăvită de Radu în 1366“, „numai poziția e interesantă“ (p. 365). Se făcuse „reparație“. La Cernica, pe altă cale, mențiunea picturilor „datorite polcovnicului Nicolae, care n'a primit nici odată lecții dela nici un dascăl“ (p. 371). Snagovul, Căldărușanii sunt descrise numai „pitoresc“.

N. IORGA.

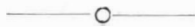
R É S U M É.

J. A. Vaillant, professeur au Collège de Bucarest vers 1840, publie la pierre tombale découverte par lui à Târgoviște, dans l'église catholique, de Fontanes, ancien interprète de l'ambassade de France à Constantinople, devenu ensuite „administrateur de la Société Orientale et du Commerce“,

au service de l'empereur Charles VI.

L'article relève aussi les descriptions dues à Vaillant du monastère d'Argeș, avec les anciens éléments, disparus ensuite, de ceux „dintr'un Lemn“, d'Arnota, de Hurezi, „le Fontaine bleau valaque“, de Tismana et de Cernica.

BISERICA DE LEMN DIN PĂROȘI.

Bisericile de lemn, care, într'o vreme, au fost de sigur foarte numeroase la noi, au ajuns să fi rare și în curând nu vor mai fi decât o amintire. Printre cele puține rămase, bisericuța din Păroși (jud. Olt) este un frumos exemplar de meșteșug țărănesc.

E așezată pe un soclu de zid. Atât biserica propriu zisă cât și tinda sunt tăvănite cu grinzi aparente în formă de boltă. Vrednice de luare aminte sunt capetele grinzilor lucrate în chip de cap de cal.

Stâlpii pridvorului sunt frumos lucrați; chenarul ușii de intrare e săpat și el; mo-

1. Biserica din Păroși.

tivul cunoscut al frânghiei e podoaba lui cea mai de seamă. Un brâu, tot în formă de frânghie, încinge biserica.

Originalitatea clădirii constă într'o polată întinsă, care prelungeste tinda și acoperă o scară prin care te urci spre biserică.

Această scară, ca și tinda, e închisă printr'un parapet. În partea de jos sunt infipte mai multe cruci de lemn.

În mai multe locuri se găsește săpat numele: „Stan Meșterul“. În stânga ușii de intrare, de două ori, cetim: „Ilie, Marin“, iar pe peretele dela intrare, la dreapta, în afară, e scris leatul: 7279, adică 1771.

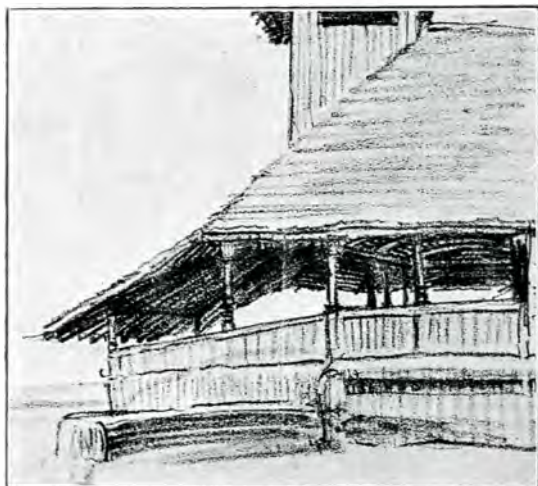
Iată deci o bisericuță de

2. Aceiaș biserică, dinspre altar.

3. Intrarea bisericii din Păroși.

4. Polata aceleiaș biserici (schiță de d-l Ștefan Popescu).

lemn, a cărei dată de construcție o cunoaștem; știm și numele meșterului și probabil și acel al ctitorilor.

Acest exemplar rar facea ca clădirea să fie semnalată, în afară de interesul din punctul de vedere al artei țărănești și al pitorescului ei de netăgăduit.

G. BALȘ.

R É S U M É.

L'église de bois de Păroși (district d'Olt) est un intéressant exemple d'art paysan. Une inscription en fixe la date: 1771.

STĂREȚIA MĂNĂSTIRII HUREZI.

Șirul de clădiri al stăreției se rezază pe calcanul ce se înalță pe toată lungimea fațadei din spre intrare, închizând, spre miazăzi, curtea principală a mănăstirii Hurezi.

Aci se află stăreția cu arhondăria, clopotnița cu vistieria, câteva chilii, iar

adăogirile și zidăriile dintre arcade, făcute în timpul din urmă (1850), s'au îndreptat și readas în vechea lor alcătuire, așa după cum se arată în articolul de față.

Văzută pe din afară, fațada spre intrare a acestei aripi se prezintă ca un calcan drept, găurit de câteva ferestre, de formă

1. Stăreția : vedere exterioră.

în capătul din spre apus vechea mangupie (brutărie).

Cu ocazia lucrărilor de restaurare, executate treptat dela 1907 încoace, s'a luat cu deamănuntul în cercetare fie-care parte a acestui corp de clădire, consolidându-se lucrările vechi rămase neschimbate, reconstituindu-se acoperișul în vechea lui poziție, iar modificările,

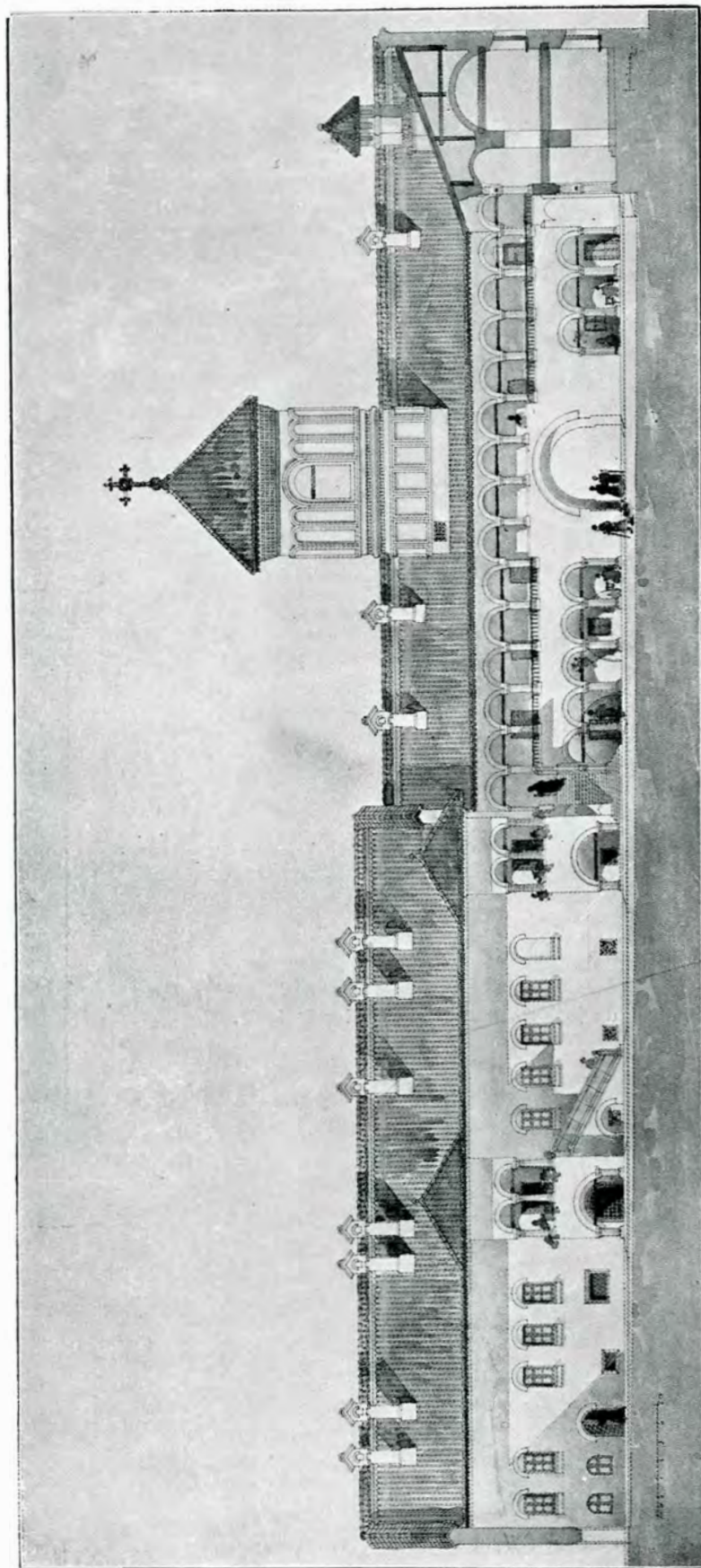
aproape pătrată, ce răspund la camere. În dreptul podului se văd un șir de ferestruici înguste, pentru laminatul și ventilatul podului, neexistând alte răsufilători sau luminători (fig. 1).

Aceste ferestruici, înguste în afară, se largesc spre interior și sunt la fel cu acelea ce se văd și pe zidul ce închide curtea spre Răsărit, servind și ca met-

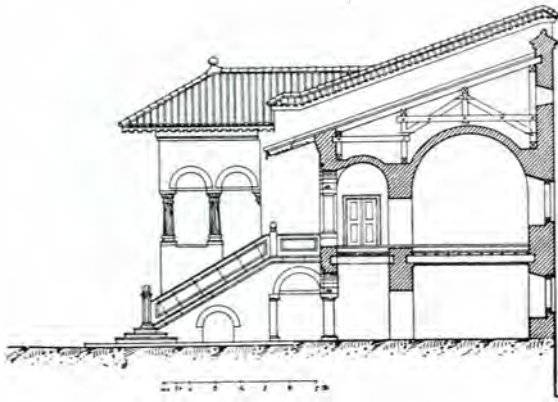
reze de apărare în vremea atacurilor reia bolta clopotniței eră spartă spre a vrășmașe saferite ordinioară și de această mănăstire.

În timpul Arhimandritului Hrisant (1833—50), vechea înfățișare a acestei calcan a saferit oarecari prefaceri, căci acest stareț aveă multă râvnă să îmbunătățească starea sfântului lăcaș și a făcut multe adăogiri pe lângă întreaga mănăstire; păcat însă că lucrările făcute în timpul lui sant stremine de vechial stil al mănăstirii, așa că se deosebesc la prima vedere, prin aspectul lor nepotrivit. Din fericire, Hrisant nu a dărâmat nimic, ci numai a adaos, iar acum, făcându-se restaurarea Hurezului, s'au putat îndreptă aceste prefaceri, începându-se cu clopotnița, căreia Hrisant pusese să i se mai adaoge încă un etaj ¹⁾ cu balcon de fier de jar-împrejar. Clopotele au fost lăsate tot pe local de mai înainte, iar la balconul etajului se suiă printr'o scară mobilă, la capătul că-

¹⁾ Ilustr. în acest Buletin, a. 1908, p. 176.

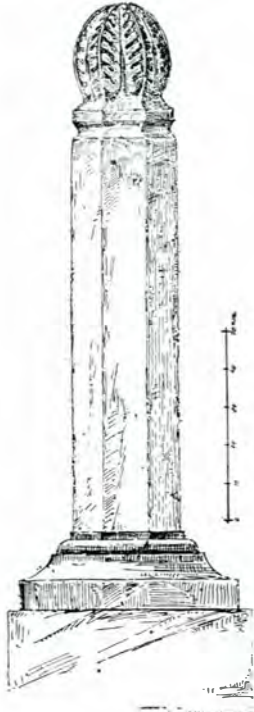
2. Vederea clopotniței și chililor de Sud, spre cartea m-rii.

3. Secțiune prin foisorul din dreapta.

se putea săi la etaj. Arhitectura etajului adăogat eră într'un stil clasic decadent, cu frontoane și pilaștrii, iar teneaiala eră vopsită cu galben și cu rostairi de piatră.

Desfăcându-se teneaiala, s'au găsit urmele vechei zidării, cum și zidăria adăogată la etaj, fiind o însemnată deosebire de material și tehnică între aceste două zidării, iar în locul vechei cornișe de sub streășină s'au găsit cozile cărămi-zilor vechi și așa s'au stabilit adevăra-

4. Stâlpul de jos dela parapetul scării principale.

5. Capul stâlpului dela fig. 4.

6. Stâlpul lui Ioanichie dela parapetul scării principale.

tele proporțiani ale vechei clopotnițe. Restaurarea s'a făcut după aceste date și după normele aflate la biserică mare, în ceiace privește detaliile dela cornișe și ciabucării, după ce s'a dărâmat complet etajul adăogat în armă¹).

Tot în timpul starețului Hrisant s'a făcut

¹ Ilustrația în acest Buletin, a. 1908, p. 177.

actualul salon al stăreției, cam și galeria de lemn și geamlie dintre salon și clopotniță, cărora de asemenea urmează să le vie rândul la restaurare.

Dar deși acest calcan de care vorbim se arată pe din afară ca un simpla și masiv zid de cetate, în interioral cărții, șirul

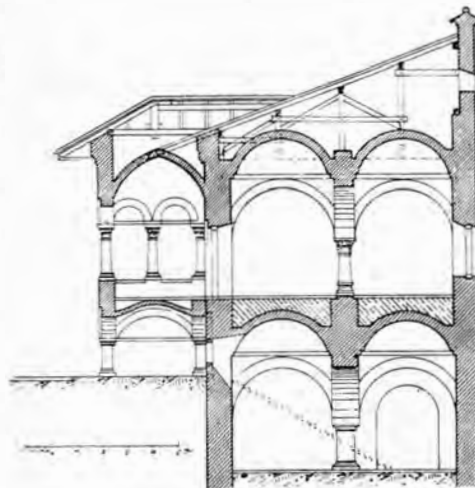
foișoare ca stâlpi de piatră, lucrată în chip diferit ²⁾. Parapetele acestor scări sunt iarăși din lespezi de piatră. Sub foișorul din stânga este intrarea în piv-

7. Stâlpul dela fig. 6.

de clădiri ce se reazimă pe el, prezintă multă varietate și bogăție în întregul său (fig. 2) ¹⁾.

Astfel, aripa stăreției e mai înaltă, iar odihnele scârilor sunt adăpostite de două

8. Secțiune prin foișorul de pe pivniță.

niță, având ramă semicirculară de piatră, iar sub cel din dreapta local este liber, servind de adăpost și permițând laminarea pivniței printr'o fereastră cu gratii de lemn. Cu ocazia lucrărilor de restaurare s'a desfăcut zidăria ce închideă arcadele de sub foișoare; de asemenea s'a deschis și restul arcadelor dela chiliile de jos, desfăcându-se zidăria ce închideă în grosimea ei vechile coloane de piatră ale galeriilor de jos. Coloanele, capitulele

9. Fereastră ajurată dela pivniță.

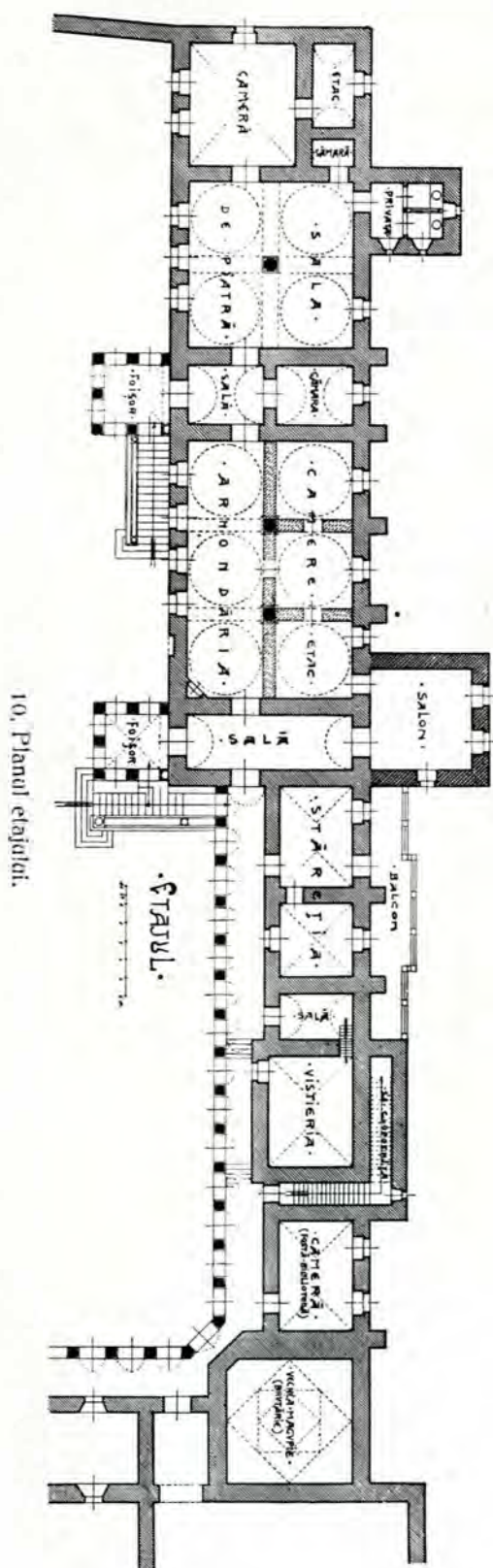
și bazele acestor galerii, ce erau prea deteriorate, s'au înlocuit cu altele nouă.

¹⁾ Cf. și ilustrația din acest Buletin, a. 1909, p. 185.

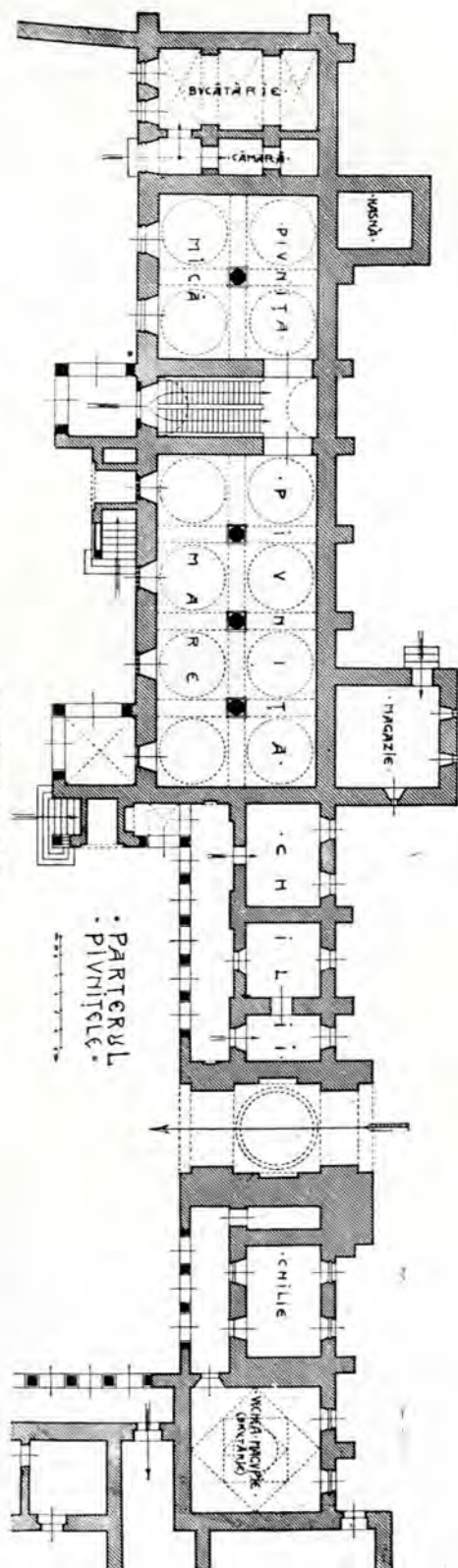
²⁾ Ilustrațiile în acest Buletin, a. 1909, p. 184.

Scara principală a stăreției ce eră alipită de arcadele galeriei de jos ¹⁾, s'a

de peretele plin al foisorului din dreapta, așa după cum s'a găsit vechea temelie a

10. Planul etajului.

11. Planul pivniței.

readus în vechea ei poziție, alăturând-o

acestei scări (fig. 2 și 3). Arhimandritul Ioanichie (1854) a pus să se mate scara

¹⁾ Ilustr. arătată, din acest Buletin, a. 1909, p. 184.

din local vechiu, adăpostind-o sub strășină, când a făcut și cei doi stâlpi de piatră dela parapet, săpând pe stâlpul de sus al parapetului (fig. 4—7) anul 1854 lângă numele săci.

La capătul din dreapta al șirului de chilii, se află vechea brutărie, boltită cu

mari ale mănăstirii, boltite în capole și arcuri susținute de puternici stâlpi de piatră (fig. 8). Lamina și aerul pătrund prin ferestrele de piatră ajurate ce se văd în soclul fațadei (fig. 9).

12. Coloană din «sala de piatră» a stăreției.

o serie de bolti în formă de trompe, ce se suprapun în trei rânduri, din ce în ce mai mici, până ce se pierd în coșul octogonal ce apare deasupra acoperișului.

Această încăpere fusese, pe timpul când era aci spital, despărțită în două etaje; acum s'a restaurat în vechea ei stare.

Sub aripa stăreției sunt pivnițele cele

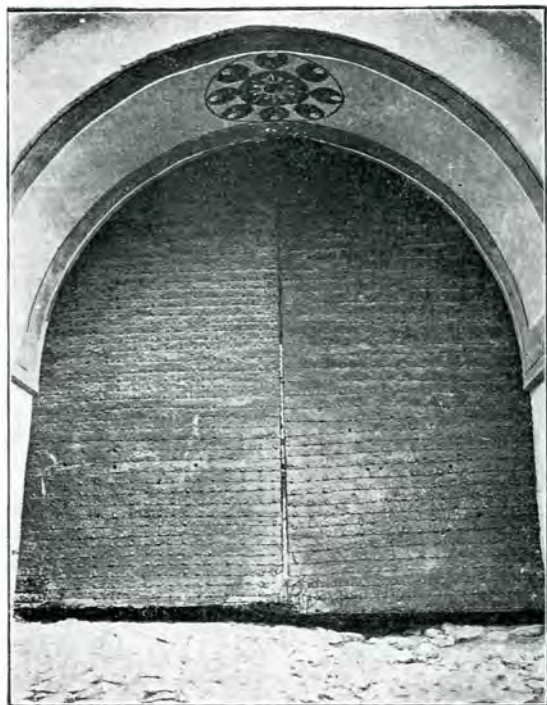

15. Coloana dela fig. 12.

Dealungul pivniței se mai odihnesc încă tălpile cele groase de gorun peste cari se rânduiau butiile mănăstirii pe timpul când își chivernisiă singură întinsele ei domenii.

Suind la etaj, găsim arhondăria, care

cuprinde jumătate din sala cea mare, boltită cu șase cupole sferice, pe pendențivi și arcuiri dubloari (fig. 11), susținute

14. Porțile dela intrarea m-rii.

de două coloane de piatră, lucrata la fel cu aceea ce se vede în «sala de piatră» (fig. 12—13).

Aci, în această sală, se țineau poate sătairile domnești și bisericesti în vremuri de grea câmpănă, căci numai așa se poate explica rostul acestei încăperi neobișnuite.

Azi, cei doi frumoși și puternici stâlpi de piatră stau ascunși în zidăria făcută în urmă, care împarte, în lung, vechea sală în două părți, din care una e trapeza actuală, iar cealaltă jumătate e despărțită în trei camere pentru masafirii mănăstirii (planul, fig. 11). Sub dașumeaua de scânduri a acestei săli se află, la 40 cm. adâncime, vechea pardoseală de cărămizi exagonale, așezate peste zidăria bolților dela pivnițe.

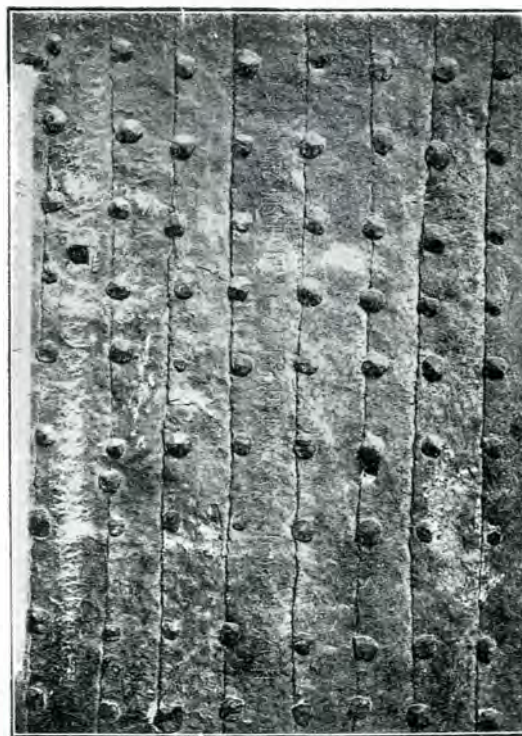
Astfel, când se va restaura și această sală, ea va câștiga în înălțime și își va

recăpăta iarăși vechea proporțe, după cum se poate vedea la «sala de piatră» din rând cu ea, care are patru bolți în loc de șase, sprijinite pe coloana de piatră dela mijloc (planul, fig. 11).

Restul încăperilor vechi dela etaj sunt toate boltite cu bolți «de cloitre», la fel cu cele dela foșoare, afară de salonul adăogat în urmă, care are tavan drept tencuit.

În câteva camere de locuit s'a așezat ulterior, sub bolțile de zidărie, tavane de lemn, cu scopul de a se micșora volumul de aer greu de încălzit în timpul iernei.

Lângă salon, se află un ietac, mobilat cu pat cu polog și cu mobilier din timpul domniei lui Știrbey, care obișnuia să șadă și la această mănăstire.

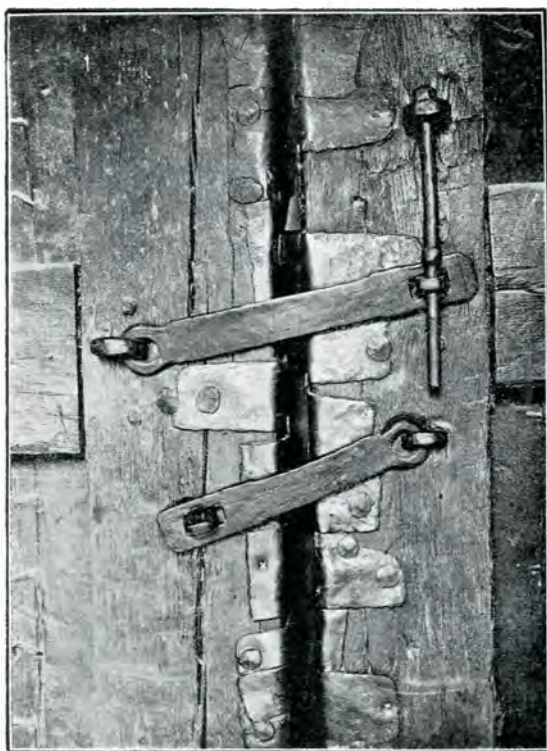
15. Detaliul dela poarta m-rii.
(Ferecătura, ghinturile și inscripția).

Din această epocă (1845—56) au rămas la mănăstirea Hurezi multe mobile: scaune, mese, paturi, oglinzi, canapele,

cari mobilau palatul domnesc al lui Barbu Știrbey, instalat în aripa nouă, adăogată, la zidul mănăstirii dinspre Apus, iar mai târziu ocupat de spitalul județean.

Parte din această mobilă se află în salona, ietacal și stăreția mănăstirii Hurezi, iar cea mai mare parte s'a înstreinat cu ocazia malării spitalului în târgul Hurezi; însă, în urma cercetărilor recente, s'au mai putat găsi o parte din ele la spital și s'au readas iarăși la mănăstire, spre a fi reparate și așezate din nou în încăperile fostului palat al lui Știrbey, restaurat.

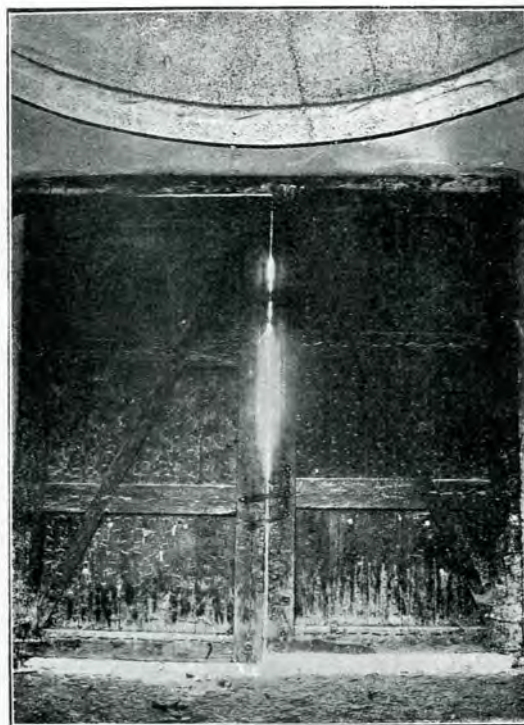
Sub încăperea clopotniței se află vechea vistierie, unde se găsește spre păstrare odăjdii și odoare ce au slujit la târnosirea bisericii și cari și acum, la zile mari, împodobesc biserica cu stră-

16. Detaliu dela aceeaș poartă (rezele).

lucirca lor. Lângă clopotniță este o cameră boltită care pe vremuri serviă de bibliotecă; aceasta ne-o spune o in-

scripție zugrăvită al fresco ce se află deasupra așei, spre galerie, și care s'a descoperit cu ocazia lucrărilor de res-

17. Aceiaș poartă, văzută din curtea m-rii.

taurare din urmă. Inscricția e grecească.

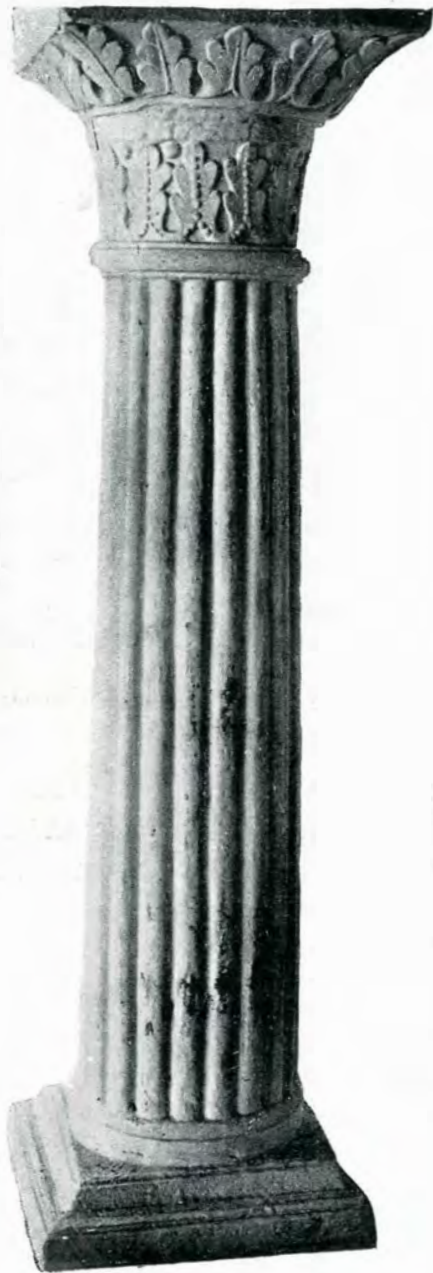
Lângă această cameră se află scara ce duce la clopote; treptele acestei scări sunt făcute din lemn masiv de goran, vechea ca și zidurile Hurezilor.

În clopotniță sunt adăpostite cele patru clopote ale mănăstirii, din care două sunt turnate în țară de către ieromonahul Teofil «vărsătorul», iar celelalte două sunt turnate, unul la Viena, altul la Brașov, către sfârșitul sec. XVII.

Clopotnița este boltită, ceiace face ca armonia desăvârșită a celor patru clopote să vibreze și mai puternic, revărsându-se prin cele patru ferestre largi și amplând văile cu sunetul lor dăios, ca o rugăciune.

Intrarea în curtea principală a mănăstirii e păzită de o bătrână poartă, ferecată și ghintuită de Ioan Arhi mandri-

tal (fig. 14—15), după cum ne spune o inscripție ciocănită pe ferecătura din afară: „Această poartă și cu porțița sunt ferecate de smeritul Ioan, leat 7208 (1700)“ (fig. 15).

18. Coloana dela foișorul stăreției.

Cele două aripi ale porței abia se mai țin în țâțânele lor de piatră și fier și numai când cariozitatea te îndeamnă să le închizi, poarta se arată în vechea ei înfățișare (fig. 17), evocând timpurile când ținea piept la năvălirile din afară.

19. Coloana dela fig. 18.

Urme de împușcături și lovituri grele se văd încă pe trupul ei ferecat și ghintuit.

Cele două foișoare ce adăpostesc odihnele scărilor ce urcă la etaj s'au restaurat și ele, și anume: foișorul din dreapta, fiind crăpat și înclinat, amenințând să se dărâme, s'a refăcut din temelie, pe acelaș loc, la fel cu cel ve-

la scara foișorului stâng, e câte un stâlp de piatră terminat la partea superioară cu ghemari (fig. 25—26), formate din felii împreunate la partea de jos printr'un colac. O variație a acestor capete de stâlpi o găsim la parapetul foișorului chiliilor de nord (fig. 27), format din perechi de foi de acantă, ce îmbracă, pe patru fețe, un sâmbure al

20. Capitel de coloană dela foișorul stăreției.

chii, întrebuintându-se aceleași coloane de piatră, iar cel din stânga a rămas neschimbat. Coloanele de piatră ale foișorului din dreapta (fig. 18, 19 și 20) sunt lacrate cu caneluri și capitulele cu franze de acantă stilizate, iar cele de la foișorul din stânga sunt simple, având capitulele la fel cu celelalte, cu o ușoară variațiune (fig. 22, 23 și 24).

La capetele parapetului de piatră de

21. Bază de coloană din „sala de piatră“ a arhondăriei.

cărui capăt apare în formă de caneluri dispuse în spirală.

Un farmec deosebit are galeria stăreției ce duce spre clopotniță (fig. 28), mărginită de o parte de zidurile groase ale chiliilor, iar de alta de șirul de coloane de piatră, sprijinind laolaltă bolțile cu penetrațiuni, pe sub cari pășesc agale cucernicele maici.

ION D. TRAJANESCU.

La série de bâtiments qui composent l'appartement de la Mère Supérieure (Sta-reția) s'appuie sur le mur de la façade d'entrée. Elle est formée par l'«archondarikon» (appartement spécialement affecté aux hôtes de distinction), par le trésor et par quelques cellules.

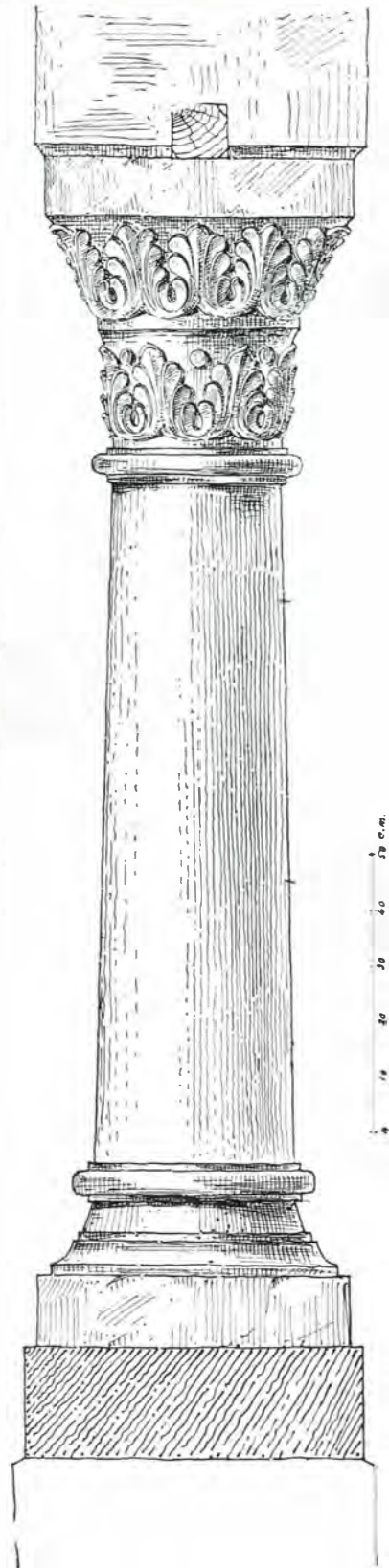
Vue du dehors, la façade extérieure de ce corps de bâtiments apparaît comme

22. Coloană dela foisorul arhondăriei.

un mur droit, percé de quelques fenêtres, presque carrées.

A l'époque de l'archimandrite Chrysanthé (1855/1850), l'aspect de cette façade a subi des modifications, par suite des constructions qu'il a trouvé nécessaire d'ajouter. Les constructions, conçues dans un style différent, ne s'harmonisent pas avec les anciens édifices. Heu-

23. Coloana dela fig. 22.

reusement que Chrysanthe n'a rien détruit, il n'a fait qu'ajouter, de sorte qu'on n'a pas rencontré de grandes difficultés à rétablir, lors de la restauration, l'ancien état de choses. Les pièces ajoutées sont: le salon actuel du logement de la Supérieure et une galerie en bois, vitrée, allant du salon au clocher, auquel on a ajouté, en plus, un nouvel étage.

24. Capitel de coloană dela foisorul arhondăriei.

Bien qu'à l'extérieur l'aspect de la façade soit simple et monotone; vu de l'intérieur, le corps des bâtiments offre de la variété et une grande richesse de lignes.

L'aile du logement de la Supérieure est plus haute. Les escaliers en sont abrités par deux pavillons, soutenus par des colonnes en pierre, différemment travaillées. Les balustrades de ces escaliers sont également en pierre.

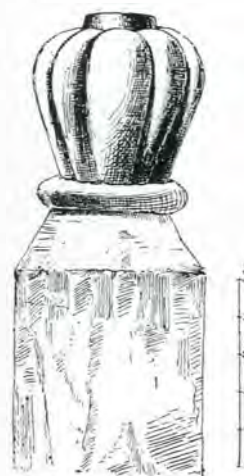
À l'extrémité droite des cellules, on

trouve l'ancienne boulangerie, voûtée par une série de trompes, en trois rangées, superposées, se rapetissant vers le haut, jusqu'à ce qu'elles se perdent dans la cheminée octogonale qui s'ouvre au milieu du plafond.

25. Capul stâlpului dela scara arhondăriei.

Au-dessous de ce logement sont les caves, voûtées en coupoles, soutenues par des arcades appuyées sur de puissantes colonnes en pierre. Des fenêtres en pierre ajourée, ouvertes dans le socle

26. Capul stâlpului dela fig 25.

du bâtiment, y laissent pénétrer l'air et la lumière.

À l'étage supérieur, se trouve un vaste salon, partagé actuellement en deux parties, dont l'une sert «d'archondarikon» et

l'autre de salle à manger. Le plafond

27. Capul stălpului de la scara chiliei de Nord.

du salon est couvert de six coupes, appuyées sur des pendentifs et des arcs-doubleaux, soutenus par des colonnes en pierre.

Le reste des anciens appartements de l'étage supérieur sont tous voûtés, en voûtes dites de cloître.

Au dessous du clocher, se trouve l'ancien trésor, où l'on conservait les objets les plus précieux du culte.

L'entrée du monastère est manie d'une vieille porte en fer, forgée en 1700, par l'archimandrite Jean, dont on lit le nom sur l'inscription qu'il a gravée.

28. Galeria stăreției.

STEMA MOLDOVEI

PE CLOPOTNIȚA BIS. DIN TODIRENI (BURDUJENI).

Despre mănăstirea lui Toader Movilă, fratele după tată al Domnilor Ieremia și

văduvă) e vorba și în memoriul ce am publicat („Unele documente privitoare la

Stema Moldovei pe clopotnița bis. dela Todireni (Burdujeni).

Simion și al Mitropolitului Gheorghe (mama sa era însă Greacă, întâia soție a Logofătului Ioan Movilă, nu Maria, care rămase

vechiul nostru negoț“) în „Analele Academiei Române“.

În aceleași „Anale“ s'au dat chipurile,

refăcute în veacul al XVIII-lea de Grecii dela m-rea Sf. Pavel din Athos, căreia Istrate-Vodă Dabija îi închiriasse m-rea, ale ctitorilor, dintre cari cel bătrân nu e Miron Costin, cum credeă Marian, ci acest Toader Movilă Cârnu, cellalt fiind nepotul său, prentendentul Ioan Movilă, fiul lui Simion Vodă.

Solida biserică n'a fost încă descrisă amănunțit. Parohul de acolo, părintele Ioan Popovici, îmi comunică însă o fotografie a intrării supt clopotniță, interesantă prin rosetele ce fac, sus, o tivitură in florită porții (ca la Cașinul, mai târziu cu cincizeci de ani. al lui Gheorghe Ștefan) și prin stema Moldovei.

Această stemă, care se poate vedea în

reproducerea alăturată, se deosebește de bourul *cu gâtul întreg* între soarele stilizat cu față omenească și luna de pe discurile de smalt ale lui Ștefan-cel-Mare și de pe inscripția dela Pobrata lui Petru Rareș. Aici bourul are coroana între coarne, figura omenească din soare abia se vede; mai jos sunt arme ca în stema Moldovei supt Fanarioți. Se vede, la dreapta jos, și un **B**, care ar intra și el în datina de a se pune în cele patru colțuri inițialele numelui domnesc și **BB** pentru Voievod.

Să fie un adaos ornamental din veacul al XVIII-lea? Încă n'ar fi fără interes. Să fie un cas *mult mai vechiu*? Ar fi și mai interesant.

N. IORGA.

R É S U M É.

Reproduction de l'écusson moldave, d'une forme particulière, qui n'est peut-être pas du XVIII-e siècle, ornant la porte d'entrée

dans le couvent de Todireni (près de Burdujeni), bâti vers la fin du XVI-e siècle.

RAPORT ÎNAINȚAT ACADEMIEI
ROMÂNE CU PRIVIRE LA BISERICA DOM-
NEASCĂ DELA CURTEA DE ARGEȘ*)

(9 OCTOMBRIE 1915)

Domnilor Colegi,

În urma însărcinării ce ne-ați dat, subscrișii am fost, în ziua de 8 octombrie, la Curtea-de-Argeș, spre a vizita biserica Domnească de acolo și a ne da părerea asupra datei comunicate de d-l Tafrali: noemvrie 6771 (= 1262), care s'ar afla într'o inscripție veche din acea biserică.

Am constatat că inscripția în chestiune se găsește în proscomidie, și anume pe marginile veșmintelor (la gât și la poale) celor trei sfinți zugrăviți *a fresco* pe părții proscomidiei. Ea a fost scoasă la iveală prin spălăturile făcute de d-l Norocea, însărcinat de Comisia Monumentelor Istorice cu lucrările de pictură la restaurarea ce se face acestei biserici. Prin spălăturile făcute cu multă grijă și dibăcie, s'a descoperit prima pictură a bisericii, frescuri de o deosebită frumuseță, cu inscripțiuni grecești, peste care eră un strat de pictură ulterioară, cu inscripțiuni slovenești, și un strat mai nou, cu inscripțiuni românești.

Inscripția semnalată de d-l Tafrali se află pe primul strat, care are inscripțiuni

*) În urma unei comunicări, făcută în scris Academiei Române de d-l O. Tafrali, profesor universitar, cu privire la inscripția descoperită de d-sa în biserica Domnească dela Curtea-de-Argeș, presupusă din anul 1262, Academia a însărcinat pe d-nii I. Bogdan, N. Iorga și pe subscrișul să cerceteze inscripția și să-și dea părerea asupra constatărilor ce vor face la fața locului. Raportul în chestiune privind lucrările Comisiunii Monumentelor Istorice, găsim indicat a-l comunica aci.

D. ONCIUL

grecești. După d-l Norocea, ea este contemporană cu vechea pictură, iar nu scrisă ulterior, deoarece culoarea ei neagră a pătruns, ca și frescurile, în tencuială. Totuși, după cum am constatat, ea se deosebește cu desăvârșire, și ca formă și după criterii paleografice, de celelalte inscripțiuni ce însoțesc vechile frescuri. Pe când inscripțiunile frescurilor sunt făcute în litere unciale foarte îngrijite, inscripția în chestiune are înfățișarea neingrijită, fiind scrisă repede, cu litere combinate și nelămurite; dela prima vedere, ea face mai mult impresia unui ornament pe marginile veșmintelor, decât a unei inscripțiuni. Deși am putut distinge formele unor litere grecești, unele mai mult sau mai puțin deteriorate, totuși n'am putut citi niciun cuvânt întreg, doar unele litere care ar putea să fie în cuvinte ca *'Αλέξανδρος, τέλος, ιερός* sau *ιερόν*.

Ce privește data conjecturată de d-l Tafrali (*Ϡψσα* = 6771), nu am putut constata nimic ce ar confirma părerea d-sale. Din pretinsa dată nu se văd decât literele *ψ* și *σ*, și anume *σ* sub *ψ*, adică o vocală cu consoană suprapusă (*ψσ*), cum se întâlnește foarte des în paleografie, dar numai la scrierea cuvintelor, *nu și a numerelor*. În niciun caz nu putem recunoaște aci o dată. În tot cazul însă, vechile frescuri cu inscripțiuni grecești din această biserică sunt cea mai veche pictură indigenă ce ni s'a păstrat.

În altar, unde este proscomidia, vechea pictură s'a păstrat neacoperită de stratul ulterior până după anul 1623. Aceasta reiese dintr'o inscripție ce am găsit peste vechea pictură, pe perețele dinspre răsărit (la dreapta ferestrei), cuprinzând acest an, scris, cu culoare neagră, în litere grecești (*αχκκγ*) și în cifre (1623), luna martie 21 (*μαρτίου 21*). Deci la acea dată, când istoriografia țării pe care se întreprinde cronicarii ulte-

riori eră începută, vechea pictură, cu inscripțiunile ei, eră încă la suprafață.

Dacă inscripția din proscomidie ar avea data 1262, cum crede d-l Tafrali, această dată nu ar fi rămas necunoscută cronicarilor țării din secolul XVII, cari dau anul 1290 pentru descălecatul lui „Radul Negru“, căruia ei atribue zidirea acestei biserici. Acest fapt întărește constatarea noastră în ce privește pretinsa dată.

Dacă rezultatul cercetării noastre cu privire la dată este negativ, avem deosebita bucurie de a vă putea aduce la cunoștință o constatare foarte importantă cu privire la pictură.

Prin spălăturile făcute de d-l Norocea, s'a descoperit—putem zice—o comoară de artă indigenă de neașteptată importanță. Din luna lui maiu trecut, când, cu prilejul omagiului Academiei la mormântul Regelui Carol, am vizitat biserica, spălăturile au făcut un progres insemnat. S'au scos la iveală mai multe frescuri de o frumuseță surprinzătoare, cari negreșit înfățișează o epocă de înflorire a picturii bizantine. După toate indiciile, aceste frescuri aparțin ultimei perioade de înflorire a picturii bizantine, care începe în secolul XII și ține până în prima jumătate a secolului XIV. După afirmațiunea d-lui Norocea, ele se aseamănă foarte mult, ca stil și compoziție, cu mozaicurile din moscheea *Kahrié djami*, foasta mănăstire *Chora*, din Constantinopole. Dacă această părere se confirmă, ele ar urmă deci să fie sau din aceeași epocă, sau—dacă mai târziu—dintr'un timp apropiat, când influența stilului respectiv putea încă să determine stilul frescurilor noastre.

După d-l Diehl (*Manuel d'art byzantin*), mozaicurile din Kahrié djami între cari se află chipul lui Teodor Metochites, marele logothet al împăratului Andronic II (1282—1328), ca ctitor, sunt din epoca dela 1310—1320. Părerea altora că ele ar fi mai vechi se întemeiază pe unele resturi dela o pictură anterioară; dar partea cea mai mare a mozaicurilor este negreșit din timpul marelui logothet al lui Andronic II, înfățișat ca ctitor.

Așa fiind, vechile frescuri din biserica Domnească dela Curtea-de-Argeș, la cari s'ar cunoaște influența stilului mozaicurilor

din Kahrié djami, ar urmă să fie, dacă nu contemporane cu acestea, totuși nu mult mai în urmă, adică din ultimii ani ai acelei perioade de înflorire a picturii bizantine.

Această concluzie concordă și cu tradiția noastră, care atribue zidirea acestei biserici legendarului descălecător *Negru Vodă*, adevăratul unu domn din epoca întemeierii Statului.

Ca adevăratul întemeietor al Statului, cuprinzând mai mult sau mai puțin toată Țara-Românească, e cunoscut Basarab I, constatat, prin documente, înainte de 1324 și pe la 1330, ca primul domn singur stăpânitor al Țării-Românești. Dar acest domn eră pe la 1323 în ostilități cu imperiul bizantin, ajutând pe Bulgari în luptele lor cu Bizantini. În asemenea împrejurări, e greu de admis ca el să fi adus pe atunci zugrăvi dela Constantinopole, pentru biserica Domnească dela Curtea-de-Argeș. Și că pictura ei este opera unui artist bizantin, aceasta arată atât stilul cât și inscripțiunile grecești. Deci rămâne mai probabil că biserica a fost zugrăvită, dacă nu și zidită, sub fiul și succesorul lui Basarab, Alexandru I (sau „Nicola Alexandru“, cum îl numește inscripția de pe mormântul său la Câmpulung), fondatorul mitropoliei de Argeș (1359), supusă patriarhiei de Constantinopole, dela care el a cerut și primit pe primul mitropolit al țării.

Chipul ctitorului se află între vechile frescuri ale bisericii, deasupra ușii din tindă, pe perețele dinspre răsărit. El este înfățișat în genunchi, cu mâinile întinse spre Cristos, la dreapta căruia este Sf. Maria, la stânga Sf. Nicolae, patronal bisericii; pe cap are diademă și e îmbrăcat ca Mircea, zugrăvit ca ctitor la Cozia, numai ceva mai simplu. Domnul are figura tânără, cam între 30 și 40 de ani (mai aproape de 30), ceea ce ar indica mai mult pe Alexandru decât pe Basarab, care pe la 1330 eră bătrân.

În interiorul bisericii, pe stâlpul stâng (nord) din fața altarului, se află un alt chip de domn, îmbrăcat în zale, cu lance, coif și scut alătura, dar din nenorocire capul lipsește. Acest chip, care — în ce privește îmbrăcăminte — se aseamănă cu cel de pe unele monete ale lui Radul I (fiul lui Alexandru și tatăl lui Mircea) din colecția Academiei, este probabil altul decât cel al ctitorului. Poate să fie chiar Radul, fondatorul mănăs-

tirilor dela Tismana, Cozia și Cotmeana, în a cărui domnie (între 1374 și 1385) s'ar fi adăogat sau săvârșit ceva la această biserică (ar fi de presupus sfârșirea picturii), ceea ce va fi contribuit ca și el să fie considerat ca ctitor și confundat apoi cu legendarul Negru Vodă, cu numele „Radul Negru“.

Ambele chipuri, cum și inscripția cu preținsa dată, au fost fotografiate de d-l Noroceă, care a dat un exemplar pentru Academia.

Ne-am înapoiat dela Curtea-de-Argeș cu un sentiment de înaltă mulțumire că acest monument istoric atât de prețios — care un moment eră amenințat să fie dărâmat spre a fi reconstruit, ca altele la fel — a rămas scutit, din fericire, de asemenea restaurare. Datorim o deosebită recunoștință d-lui arhitect Gr. Cerkez, care, cu o adevărată pietate pentru această comoară a trecutului nostru, conduce lucrările de restaurare și sub a cărui atentivă supraveghiere s'au făcut lucrările de până acum. Recunoștință se cuvine și d-lui Noroceă, care cu atâta grijă și iscusință a scos la iveală vechea pictură, cu mult superioară straturilor suprapuse, ca și celorlalte picturi vechi ce ni s'au păstrat în monumentele noastre istorice.

Să sperăm că, prin silințele dumnealor, restaurarea începută așa de fericit va fi dusă la bun sfârșit, ca o restaurare model, realizată prin arhitecții și artiștii noștri proprii.

D. ONCIUL, I. BOGDAN.

Ca unul ce am făcut și eu cercetări la fața locului, m'am convins că n'avem a face cu o inscripție din veacul al XIII-lea și mă unesc la constatările din acest raport.

N. IORGA.

INSCRIPTII:

PE O CRUCE DIN CERDACUL MUNTELUI
RUSU, M-REA NEAMȚUL.

AČASTA CRUCE S'AU RĂDICAT AICEA SPRE SEMNUL ȘI ADUCEREA AMINTE A ANULUI 1821, CĂND, VIIND TURCII ÎN MOLDOVA ȘI ÎN ȚARA ROMĂNEASCĂ ASUPRA GRECILOR CE SE REVOLTASE ȘI MULTE RĂUTĂȚI FĂCĂND BISERICILOR ȘI CREȘTINILOR, FIEȘTECARE SE MĂNTUE PRE-

CUM PUTE. DECI ÎN ACEL TIMP, LA AČASTĂ SFĂNTA MONASTIRE STĂRIȚIND SFINȚIA SA PĂRINTELE STAREȚUL ILARIE, NE-AU PORUNCIT MAI JOS ÎNSEMNAȚILOR DE AM DUS SFĂNTA ICOANĂ A MAICII DOMNULUI, CEA MARE, DIN BISERICA MARE, SPRE MUNTELE RUSUL ȘI AM ASCUNS-O ÎN PĂMĂNT, ÎNTR'UN DEAL, ÎN PĂDURE, ÎMPREUNĂ ȘI CU ALTE ODOARĂ ȘI DOCUMENTE, LA ANUL 1821, IUNIE 3, ADECĂ EU NEONIL ARHIMANDRIT, STAREȚUL DE ASTĂZI, ÎMPREUNĂ CU PĂRINTELE SEVASTIAN CĂMĂRAȘUL ȘI CU PĂRINTELE FILIP D(U)HOVNICUL. IARĂ LA ANUL 1822, OCTOVRIE 28, NE-AU RĂNDUIT IARĂȘI PĂRINTELE STAREȚUL ILARIE DE O AM ADUS-O ÎNAPOI. ȘI DUPĂ RĂNDUIALA PRIVIGHERU DE TOATĂ NOAPTEA ȘI A SFINTEI LITURGHII, AU EȘIT PĂRINTELE STAREȚUL CU TOȚI PREOȚII ȘI DIACONII, ÎMBRĂCAȚI ÎN SFINTELE VESTIMINTE, ȘI CU TOT SOBORUL, SPRE ÎNTĂMPINARE, ȘI VIIND PĂNĂ LA LOCUL ACESTA, AM AJUNS ȘI NOI CU SF(Ă)NTA ICOANĂ, ȘI FĂCĂNDU-SE ACATHIST DE OBȘTE, AM DUS ICOANA IARĂȘI ÎN BISERICA MARE. MAI ÎNSEMNĂM AICEA ȘI MINUNEA CARE S'AU FĂCUT ÎN FAȚA MAICII D(O)MNULUI, CAREA NOI CEI MAI SUS ÎNSEMNAȚI CU OCHII NOȘTRI O AM VĂZUT: CĂ DIN VREME CĂND S'AU ÎNCEPUT D(U)MNEZEESCA LITURGHIE, ÎNDATĂ S'AU ÎNEGRIT CU TOTUL FAȚA ICOANEI MAICII DOMNULUI ȘI S'AU ÎNTUNECAT ÎNTRU CĂT NE-AM ÎNFRICOȘAT, ȘOCOTIND CĂ POATE S'AU STRICAT ÎN PĂMĂNT UNDE AU FOST ASCUNSĂ, IARĂ CĂND AU EȘIT PĂRINTELE STAREȚUL CU SOBORUL SPRE ÎNTĂMPINARE, ATUNCEA ÎNDATĂ AU ÎNCEPUT A SE LUMINA, MAI ÎNTĂIU LA OBRAZUL DIN DREAPTA, APOI TOATĂ FAȚA S'AU RUMENIT ȘI S'AU FĂCUT MAI LUMINOASĂ DECĂT CUM ERA MAI ÎNAINTE. ACESTEA S'AU ÎNSEMNAT SPRE MĂRIREA LUI DUMNEZEU ȘI A MAICII D(O)MNULUI ȘI SPRE ADUCEREA AMINTE A URMAȘILOR. ANUL 1839 SEPTEMBRIE 6.

Este vorba de faimoasa icoană, dăruită de Ion Paleologul, Împăratul Bizantin, cu prilejul restabilirii legăturilor dintre Mitropolia Moldovei și Patriarhia Constantinoplei.

Descrierea acestei icoane o vom face cu altă ocazie.

LA BIS. SCHITULUI LESPEZI-PRAHOVA.

AČEASTĂ SFĂNTĂ BISERICĂ ESTE ZIDITĂ DIN TEMELIA EI DE JUPĂNUL PĂRVUL CANTACUZINO VEL LOGOFĂT, TATĂL SĂU DRĂGHICI VEL SPĂTAR, LA ANII DELA HRISTOS 1661.

CTITORI ZUGRĂVIȚI.

Dreapta: *Jupâneasa Maria, cu mahrâmă pe cap, mărgele la gât, caftan cu flori.*

Stânga: *Jupân Nica Cantacuzino vel Căpitan.*

Peretele nordic: *Pârviul Cantacuzino, cu Elena; Jupân Drăghici Cantacuzino vel Spătar, cu Păuna.*

LA BIS. DIN ROZNOV-NEAMȚ.

INSCRIȚIE.

ACEASTĂ SFÂNTĂ BISERICĂ, CARE ESTE HRAMUL SFÂNTUL MARELE IERARH NICOLAE, S'AU ZIDIT DIN TEMELIE, CU TOATĂ CHELTUIALA ȘI OSTENIALA DUMNISALE. NICOLAE RUSĂTU PĂHARNICUL ȘI JUPĂNEASĂI SALE ZMĂRÂNDII, LET 7268 (1759) O[CT.] IO.

Pe un clopot:

CHELTUIALA DUMNISALE MARELUI VISTIERNICUL IORDAKI ROSET ROZNOVANUL. S'A AFIEROSIT SFINTEI BISERICI DELA RĂZNOV LA ANUL 1829.

Pe o icoană:

Ioan Cămpineanu, născut la 10 Octombrie 1841, Miercuri, noapte, la 12 (asuri), botezat la Ianurie 1842, de Grigorie Cantacuzino. Zugrav: Ioanichie.

Pe alta:

Alicsandra Cămpineanu, născută la 26 Sept. 1840, Joi, la 4 d., botezată la 6 Aprilie 1841, de Elena Cantacuzino.

Pe o piatră:

D'OMNE CA PE CEL DE AL UNPRĂZECILEA ȚAS CE L-AI PRIMITU ÎN VIE TA, PRIMEȘTI ȘI PRE MINE ROBU L TĂU ARISTARHO HRISOSCOLEU VEL VIST. CE M'AM SĂVĂRȘITU LEAT 7266 (1758) MAI 25.

Pe alta:

SUPT ACEASTĂ PIATRĂ SĂ ODIHNESC ROBIU LU DUMNEZEU: ARESTARH HRISOSCOLEU VEL VIST. CE S'AU SĂVĂRȘIT LA ANUL 7266; MARELE LOGOFĂT AL MOLDOVEI NICOLAI ROSET ROZNOVANO, SĂVĂRȘIT DIN VIAȚĂ LA ANUL 1806 IAN. 7: SOȚIE SA SMARANDA, NĂSCUTĂ HRISOSCOLEO, SĂVĂRȘITĂ DIN VIAȚĂ LA ANUL 1789: FIUL LOR DEISTVITELNĂI STAȚCHI SOVETNIC AL ÎMPĂRĂȚIEI ROSIEI ȘI MARELE LEGOFĂT AL MOLDOVEI IORDACHI ROSET ROZNOVANO, SĂVĂRȘIT DIN VIAȚĂ LA ANUL 1836 FEBR. 16: SOȚIA SA PULHERIEA, NĂSCUTĂ BALȘ, SĂVĂRȘITĂ DIN VIAȚĂ LA ANUL 1799 IULIE 25: FIUL LOR HAIMAN ALECSANDRU ROSET ROSNOVANO, NĂSCUT LA 30 NOEMBRU 1798 ȘI RĂPOSAT LA 20 AUGUST 1853, ȘI FIUL LOR VIST. NICOLAE ROSET ROZNOVANO, NĂSCUT LA 6 FEBR. 1795, REPOSAT LA 13 1858, LA VIENA, DE UNDE. TRANSPORTĂNDU-SE, S-AU ÎNMORMÂNTAT LA 23 MAIU; RUCSANDRA ROSET ROZNOVANO, NĂSCUTĂ CALIMACHI, RĂPOSATĂ LA ANUL 1892 MAIU 3.

Pe alta:

SUPT ACEASTĂ PIATRĂ ODIHNESC ROABELE LUI DUMNEZEU: VISTERNICEASA MARIA ROSET ROZNOVANU, NĂSCUTĂ GHICA COMĂNEȘTI, LA ANUL 1805, RĂPOSATĂ LA 5 DECEMBRIE, ÎN IAȘI, ÎN ANUL 1887: ANA CATARGI, NĂSCUTĂ ROZNOVANU, LA ANUL 1837 SEPTEMBRIE 2, RĂPOSATĂ LA 23 IANUARIE, ÎN CERNĂUȚI, DUCATUL BUCOVINA.

Pe o carte:

Această sf. carte este a d-lui cinstit boier Vist. Iordache Roset Roznovanu dela biserica d-lui din Roznov, unde se prăznuiește hramul sf. Ierarh Nicolae și s'au legat prin vechiulul ds. — Păcun să se știe când s'au acoperit biserica aîn Roznov cu cheltuiala marelui boier d-lui Vist. Iordache Roznovanu, stăpânul veșnic prin mine vechilul d-lui, Macovei Pârjolea Polc. la anul 1832 August 20.

VIRG. DRĂGHICEANU.

E R A T Ă.

Din cauză că imprimarea ultimelor trei numere ale acestui Buletin s'a făcut în timpul când subsemnatul eră ocupat în Dobrogea la săpăturile arheologice întreprinse de Direcțiunea Muzeului Național de Antichități și deci fără răgazul necesar, corectura articolului meu *Monumente inedite din Tomi* s'a făcut cam în pripă.

Din această pricină s'au strecurat o seamă de greșeli, mai ales în textele grecești, și câteva clișee au fost inversate.

Toate acestea vor fi îndreptate în extrasul a parte, iar la sfârșitul studiului le voi arăta chiar în această revistă, într'o erată. D. M. T.

Printr'o inversiune tipografică s'a zis în rezumatul francez al articolului meu *Mănăstirea Hurezi în 1731* (fasc. 30), că în zînerul Weiss „a levé, entre 1689—1705, le plan du M. de Hurezi, bâti par Brancovan“, în loc de „a levé le plan du M. de Hurezi, bâti par Brancovan entre 1689—1705“.

V. D.

R E D A C Ţ I A :
SECRETARIATUL COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE
Administrația Casei Bisericii, București, str. Lueger 26.

Buletinul se găsește de vânzare la principalele
LIBRĂRII DIN BUCUREȘTI
prin cari se fac abonamente și se pot procura colecții complete din
anii precedenți (afară de anii 1908 și 1909).

ABONAMENTUL ÎN ȚARĂ ȘI STRĂINĂTATE:
PREȚUL A PATRU FASCICOLE PLUS PORTUL

PREȚUL LEI 2,50

BIBLIOTECA
2886

ANUL VIII. Fasc. 32.

OCTOMVRIE-DECEMBRIE 1915.

INSTITUTUL DE PREȘTARE
„S.P.I.O.R.”
BIBLIOTECA
Inv. 48 P.
Cota

BULETINUL

COMISIUNII

MONUMENTELOR ISTORICE

PUBLIKAȚIUNE TRIMESTRIALĂ

BUCUREȘTI

Inst. de Arte Grafice CAROL GÖBL S-r I. St. Rasidescu

16, STRADA PARIS (POSTĂ DOAMNEI), 16

1915

1529.

CUPRINSUL

TEXT

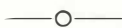
	Pag.
Tapiteriile Doamnei Tudosca a lui Vasile Lupu, de N. IORGA	145
Asupra epocii de bronz în România, de IOAN ANDRIȘESCU	154
Morminte Domnești: Matei Basarab, Doamna Elena și fiul lor Mateiaș, de VIRG. DRĂGHICEANU	170
Bisericile din Olănești și Muierasca de sus (Jud. Râmnicul-Vâlcei), de EN. IONESCU	177
Pietre părăsite, de AL. M. ZAGORITZ	182
Monumente inedite din Tomi, de D. M. TEODORESCU	186
Cronică: O inscripție a palatului episcopal din Buzău dela începutul secolului al XVIII-lea. Poate fi vorba de o nouă pictură a mării Râșca în sec. al XVI-lea? (CONST. BOBULESCU)—Biserica Sf. Dimitrie-Craiova. — Pisania bis. Sf. Gheorghe-nou din Craiova (VIRG. DRĂGHICEANU) — O inscripție romană dela T.-Severin (AL. BĂRCĂCILĂ).	190

ILUSTRĂȚIUNI

	Pag.		Pag.
<i>Tapiteriile Doamnei Tudosca a lui Vasile Lupu.</i>			
1. Maria de Mangop, Doamna lui Ștefan-cel-Mare	145	4. Mormântul lui Matei Basarab dela mănăstirea Arnota	174
2. Simeon Movilă	148	<i>Bisericile din Olănești și Muierasca de sus.</i>	
3. Ieremie Movilă	149	1. Sf. Paraschiva: fresc în bis. din Muierasca de sus	178
4. Tudosca Doamna lui Vasile Lupu	150	2. Sf. Arh. Mihail: fresc în aceeași biserică	178
5. Ion-Vodă, fiul lui Vasile Lupu	151	3. Ușa bis. „Sf. Nicolae” din Olănești	178
<i>Asupra epocii de bronz în România.</i>		4. Biserica „Sf. Voivozi” din Olănești	179
1—2. Topoare dela Sinaia, ca $\frac{1}{3}$	158	5. Biserica „Sf. Nicolae” din Olănești	180
3. Topor din Ungaria, ca $\frac{1}{3}$	158	<i>Pietre Părăsite.</i>	
4. Topor dela Kwieciszewo, Posen, ca $\frac{1}{3}$	159	1. Bază de coloană, la Bărăție — C.-Lung	182
5—9. Coliere dela Predeal, ca $\frac{1}{2}$	160	2—3. Pietre dela ușa Bărății, C.-Lung	183
10. Colier dela Tinsdahl, Holstein, ca $\frac{1}{3}$	160	4. Fragment din coronamentul dela ușa bisericii mănăstirii R.-Sărat	183
11—14. Obiecte dela Pilsch, Silesia, ca $\frac{1}{2}$	161	5. Capitel, la Biserica Domnească din C.-Lung	184
15—18. Obiecte dela Oberklee, Austria	161	6. Bază pentru o jumătate de coloană, la Biserica Domnească din C.-Lung	184
19. Colier din Zivaljevic, Bosnia, $\frac{1}{3}$	162	7. Bază de coloană întreagă, la Biserica Domnească C.-Lung	184
20. Colier din Pomerania, ca $\frac{1}{4}$	162	8. Fus de coloană, la Bis. Domnească, C.-Lung	185
21. Cuțit dela Predeal, $\frac{3}{4}$	162	9—10. Pietre mici sculptate dela aceeași biserică	„
22. Toporaș dela Predeal, ca $\frac{3}{4}$	163	<i>Monumente inedite din Tomi.</i>	
23. Sabie dela Predeal, $\frac{1}{3}$	164	1. Fragment de otelă funerară	186
24—26. Săbii din Ungaria, $\frac{1}{5}$ ca $\frac{1}{3}$	165		
<i>Morminte Domnești.</i>			
1. Mormântul lui Mateiaș Basarab din Biserica Domnească, Târgoviște	171		
2. Mormântul Doamnei Elena din Biserica Domnească, Târgoviște	172		
3. Mormântul Doamnei Elena: vedere de detaliu a capacului	173		

TAPIȚERIILE DOAMNEI TUDOSCA

A LUI VASILE LUPU.

Perdelele de mormânt, lucrate în mălăsari și fir, constituie unul din cele mai prețioase documente de artă din trecutul nostru, și, prin figurile pe care le prezintă, și un prețios document de istorie. Lucrate după deosebite norme, venite din țări deosebite, aceste lucrări de o migăleală fină, făcând parte din aceeași familie cu epitafurile, pe care le-am studiat aiurea, în desvoltarea lor ¹⁾, și cu veșmintele arhieresti, cu patrahirele, pe care le avem încă dela Alexandra-cel-Ban, cel dintâiu din ele dând și cele dintâiu portrete domnești autentice ²⁾, au aspecte care se pot deosebi și defini după epocă.

La Putna se mai păstrează perdeaua care acopere mormântul Mariei din Mangup, a doua doamnă a lui Ștefan-cel-Mare (fig. 1). Operă pur bizantină, pentru această Comnenă din Crimeia, ea o înfățișează într-o atitudine ieratică: supt coroana împărătească dela care atârână șirari de mărgăritare, o figură fină în linii convenționale, cu ochii închiși în moarte; părul e desfăcut în două pe frunte ca în icoanele Maicei Domnului. Mânile, mici, se acopăr pe piept, ieșind dintr'o strălucită rochie, lungă, largă, de brocard cu flori mari. Ciudate monograme și vulturi împărătești de aur figurează, în

cele patru colțuri, printre ornamente ³⁾.

Episcopul Melhisedec a dat inscripția din prețur: **СЪИ ЕСТЬ ПОКРОВЪ ГРОБА РАВЫ БЖІА ВЛАГОУЧЕСТИВОН И ХРИСТОЛЮБИВОН ГОСПОЖДИ ІУ СТЕФАНА ВОЕВОДЫ МАРИИ, ИЖЕН ПРЕСТАВИСА КЪ ВЪЧНЫМЪ СВѢТЛАЕМЪ ВЪ АЛТАРѢ СЦЪХЪ, МЕСЦА ДЕКЕМВРІЕ ДІ, КЪ ПАТЪ ЧАСЪ Е ДНЕ** („Acesta e coperemântul mormântului roabei lui Dumnezeu blagocestivei și de Hristos iabitoarei Doamne a lui Io Ștefan Voevod, Maria, care s'a strămutat la veșnicile lăcașuri în anul 6985, luna lui Dechemvrie 19, Vineri, la ceasul al 5-lea din zi“).

Stilizarea e cu totul alta, neasemănat mai simplă, dar în linii mai largi, mai libere, pentru perdeaua mai nouă, care nu eră însă menită să acopere lespede framoasei Marii, fiica Radului-Vodă, ci numai intrarea la altar. Pe lângă chipul Domnului, al Doamnei e făcut pe trei șferturi. Supt coroana domnească, având numai trei flori, fața rotundă, grasă, e delinată cu o grație deosebită, pentru a fi vrednică de tinereța modelului; în locul șirarilor de mărgăritare sînt vâluri care cad pe umeri. Haina de purpură, cu mânecile foarte largi, e străbătută de două ori în lung de o bordură de aur; o a treia tivește poala;

¹⁾ *Analele Academiei Române*, mem. sec. ist., vol. XXXIV, p. 455-6.

²⁾ Aceleași *Anale*, vol. XXXV, p. 346.

³⁾ V. *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, I, planșa 1, la p. 484 reproducă în N. Iorga, *Femeile în viața neamului nostru*; și în forma d'intâiu a lucrării: *Viața femeilor în trecutul românesc*, Vălenii-de-Munte, 1910).

1. Maria de Mangup, Doamna lui Ștefan-cel-Mare.

— După perdeaua de pe mormântul său dela Patna —

mânile ies ca întinse pentru rugăciune ¹⁾.

Se vede încercarea de a redă, în opoziție cu liniștea morții dincolo, dincoace vioiciunea vieții care simte și se mișcă. Pe o asemenea dveră este, din același timp, și portretul lui Bogdan, fiul lor, fără tovarășă lângă dânsul ²⁾.

Cât privește acoperemintele de mormânt ale lui Ștefan și Mariei, ele sânt simple stofe roșii cu inscripții împrejur, dar fără portrete ³⁾.

Intre fotografiile editate de librăria Șaraga este una care, după o asemenea dveră dă, pe Alexandra, fiul lui Ștefan-cel-Mare, și am văzut însami pe un patrahir de la mănăstirea moldovenească Slatina chipurile, cam nedibaciu casate, dar totuși clare, ale lui Alexandra Lăpușneanu și Doamnei Ruxanda.

Putem cunoaște chipul lui Simion Movilă numai după portretul ce se vede pe perdeaua mormântului său din mănăstirea Sucevița ⁴⁾ (fig. 2), și ni s'a păstrat, la Sucevița chiar, o altă perdeă de mormânt, care înfățișează pe Ieremia Movilă (fig. 3). Reproducând-o pe aceasta la începutul documentelor polone pe care le-a publicat ca supliment din colecția Harmuzaki, d-l I. Bogdan nu ni-a dat și lămuriri ajutătoare. Vedem însă pe Domn cu căciula pe care, pe un altfel de cap, o puneă Mihai Viteazul: fața e deosebit de expresivă. O greoaie dălamă de Voevod, cu splendide flori, îl acopere; la brâu se vede hangerul, pe care mâna stângă se sprijine. De-o parte și de alta câte un chiparos și flori de crin, iar, deasupra, stema Movileștilor cu inițiale latine, sub coroana ducală, stă în fața represintării ctitoriei sale Sucevița, pe care se deosebesc bine chipurile de sfinți ale picturii exterioare, gloria ei. Inscripția are, în traducere, acest cuprins: „Blagocestival și de Hristos iabito-

ral Io Ieremia Movilă Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn al țării Moldovei, zece ani și zece luni și zile patrasprezece cu frica lui Dumnezeu a domniț și țării sale din toate părțile i-a făcut bună pace; având această făptură și înfățișare, către Domnul în pace din Domnie și din viață s'a matat, la leatal 7114, luna lui Ianie în 30 de zile“. Și în jaral chipului lui Simion, cu ochii închiși, asemenea cu vechile datine, purtând coroana pe frunte—așa cum va fi dat instrucții, după normele bizantine, fiul său, marele Mitropolit de Chiev, Petra—, s'a casat o inscripție.

E o mare deosebire însă între o perdeă și alta: a lui Simion, mai nouă, sfârșește epoca arhaică; mai veche cu câțiva ani a lui Ieremia, prin vioiciunea ochilor deschiși, prin mișcarea spre lăptă a mâinii, represintă schimbarea: portretul de viață din dvere a trecut pe acoperemântul trupului mort.

Intre acest portret și acela al Doamnei lui Vasile Lupa (fig. 4), al fiului ei (fig. 5), nu e nici o deosebire. Mult timp păstrate la Trei Ierarhi, unde se odihniau rămășițele lor, ele au fost risipite într'o reparație așa de vandalică, încât pietrele—fără inscripții—zac și astăzi, sfărâmate, în grămezile de ruine din curte, iar inelele de pe trupuri au fost culesse în molazurile aruncate, ajungând, din fericire, azi la Academia Română. Perdelele se află și ele acum în bună păstrare, în Palatul metropolitan din Iași.

Femeia este fără îndoială Doamna Tudosea Bucioc, și nu Ecaterina, Cerchessa, fiindcă numai cea d'întâiu, și nu și cealaltă, a murit în Moldova. Și aceasta fără a mai vorbi de o mărturie pe care o vom reproduce și comentă mai jos. De alminterea această figură expresivă nu arată frumuseța prin care Ecaterina

¹⁾ După revista citată, dată și în cartea noastră: *Femeile în viața neamului nostru*, p. 10.

²⁾ Revista citată, p. 261.

³⁾ *Ibid.*, p. 263.

eră vestită, și nici tinereța; în schimb Mariei, soția lui Ianus Radziwill, care

2. Simeon Movilă.

— După perdeaua depe mormântul său dela Sucevița —

este o asemănare între acest chip și al aceasta a fost fiica Tudoscăi, ca și sora

sa Raxanda. Dintr'o grea rochie de brocard, ca a lui Ieremia, se desface o haină

lanari asecațite. Doi mari trandafiri în păr și, pe părul complet acoperit, o că-

5. Ieremia Movilă.

— După perdeaua depe mormântul său dela Sucevița —

de desupt, tot din brocard; galoane trec peste amândouă și mânecile sunt cu vo-

ciuliță cu marginile de blană și fundul de flori mari.

4. Tudosca Doamna lui Vasile Lupa.

— După perdeaua depe mormântul său dela Trei Ierarhi —

5. Ion Vodă, fiul lui Vasile Lupu.

— După perdeaua depe mormântul său dela Trei Ierarhi —

Tot așa de delicat lucrat, în aceleași puncte de tapiserie, fără vechile aurituri grele, e chipul tânărului Domn. Să fie Ștefan, al Ecaterinei, mort în domnie mai târziu? N'ăș crede. Aparținând aceleași epoce, pe la 1650, a doua perdeă trebaie să reprezinte pe slăbănogul tânăr Ioan, fiul Tudoseăi, mort la băi în Brusa și adus de acolo ¹⁾. De altfel, al doilea din inelele aflate e al său.

Se pare însă că a fost și perdeaua lui Vasile, mort în Constantinopol, dar astrucat poate de Ștefan, Domn atunci, tot la Trei Ierarhi ²⁾. Avem numai o copie pe mușamă (în palatul metropolitan din Iași), dar în ce privește existența originalului și împrejurările dispariției sale, un călător, Anatol Demidov, ne dă, în cunoscuta sa călătorie, această pagină, în care se coprinde și încă un omagiu competent adus vechii noastre arte:

„Yassy n'est point, comme Bukharest, riche en églises; soit que les boyards moldaves des temps passés eussent moins de méfaits à expier que ceux de la Valachie, soit que la croyance ait manqué, la capitale de la Moldavie ne compte pas un grand nombre d'édifices religieux; mais encore, parmi ceux qui existent, faut-il remarquer une élégante église, monument trop curieux pour qu'un voyageur puisse oublier d'en faire mention. Elle est entourée, selon l'usage du pays, d'un monastère spacieux, autrefois fortifié et consacré à trois saints: saint Basile, saint Jean Chrysostome, ce Bossuet oriental, et saint Grégoire le Théosophe, y sont à la fois révéérés. L'église est construite en belles pierres, deux tours élancées la surmontent. La surface

entière de l'édifice est recouverte d'arabesques d'une admirable variété, sculptées en relief, sur chaque assise, de pierres; ses fenêtres étroites ne laissent pénétrer à l'intérieur qu'une faible lumière qui lutte à peine avec celle des lampes religieuses, allumées jour et nuit sous ses trois nefs. Des fresques d'une naïveté remarquable recouvrent les sombres murs du sanctuaire. Fondée par le Voévode Basile vers l'an 1622, cette riche chapelle fut d'abord toute dorée à l'intérieur, mais trois fois l'incendie et le pillage vinrent la ravager au temps des courses des Tatars; sans compter qu'en 1802, un tremblement de terre faillit la ruiner entièrement. L'église des trois saints, Tresphetitili, tel est le nom qu'on lui donne à Yassy, a possédé autrefois un trésor précieux, dont quelques débris subsistent encore. L'un de ces plus curieux débris est, sans contredit, la collection de tableaux brodés par la princesse Théodocée, femme de Basile, le pieux fondateur. Les ouvrages, d'une rare perfection, représentent en grandeur naturelle la princesse elle-même, habile artiste, qui a su donner un air de vie à ces portraits d'or, de soie et de velours; vient ensuite son fils, l'aîné de sa race, et de ses vingt-sept enfants. Le costume de boyard, qu'on retrouve dans cette naïve représentation, tient beaucoup plus du vêtement hongrois que de l'habit oriental. On conservait aussi dans cette riche basilique le portrait du Voévode lui-même; mais cette image, dérobée par une main inconnue, fut enlevée du sanctuaire il y a vingt ans. Tout d'abord le clergé, qui avait la garde du trésor, fut accusé de cette fraude, que justifiait

¹⁾ „Săptămâna trecută”, scrie un Olandez la 10 Novembrie 1640, „a murit aici fiul Domnului Moldovei, care cereă stăpânirea în Țara Românească, și a fost trimis îmbălsămat, cu pompă mare, la tatăl său, pentru a fi îngropat într-o

mânăstire din țara lui (N. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 226, no. LXIII). Cf. *ibid.*, pp. CXCVI—VII.

²⁾ De îngroparea lui Ștefan însuși la mânăstire vorbește Cronica (Miron Costin, p. 375), de a lui Vasile însă (cf. *ibid.*, p. 371), nu.

en quelque sorte la grande quantité de perles dont la royale brodeuse avait parsemé la robe et le bonnet de son noble époux. Mais, si le portrait du prince Basile a expié par un larcin infâme la richesse de son vêtement, il est heureusement demeuré intact sur une fresque qui permet de contempler les traits du Voévode dans le plus pieux de ses triomphes, à l'instant même où, l'église étant achevée, il la porte tout entière dans la main gauche pour la consacrer à ses trois patrons, qui le bénissent du haut du ciel. Ce n'est pas tout; une fois ce temple érigé, Basile, dans son ardeur chrétienne, résolut de le sanctifier encore. Depuis longtemps les reli-

ques de Sainte Vénérande, profanées, étaient au pouvoir des Tares: Basile sut les racheter des mains des Infidèles; ces restes vénérables furent apportés en triomphe sur la terre chrétienne, et le Sultan lui-même ne dédaigna pas de les accompagner jusqu'aux confins de son empire. Telle est du moins la sainte légende expliquée par deux compartimens de peinture qui surmontent la châsse d'une richesse remarquable, où sont exposées les reliques, objets de la vénération des fidèles“.

Noi n'am puteà spune mai mult și mai bine aceste isprăvi ale mânilor măiestre de pe vremuri.

N. IORGA.

OUVRAGES DE TAPISSERIE DE LA PRINCESSE THÉODOSIE, FEMME DE BASILE LUPU.

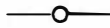
Un des domaines de l'art roumain est constitué par les couvertures brodées qui recouvrent les tombeaux des princes. Il faut les rapprocher des épitaphes portant des figures (comme celle d'Alexandre-le-Bon, prince de Moldavie) et des représentations de la Passion, des „épitaphes“.

On conserve au monastère de Putna, en Bucovine, la couverture, à portrait, du tombeau de Marie de Mangou, femme du prince moldave Étienne-le-Grand. Le portrait d'une autre Marie, épousée ensuite par le même, se trouve sur un rideau d'autel, conservé au même monastère, ainsi qu'un autre, qui nous présente les traits de Bogdan, fils d'Étienne. Par des broderies pareilles, on a les portraits d'Alexandre, frère de Bogdan, d'Alexandre Lăpușneanu et de sa femme Roxane (XVI-e siècle).

Deux couvertures de tombeau au monastère de Sucevița (Bucovine) sont or-

nées de la représentation des figures de Jérémie et de Siméon Movilă, deux frères, qui se succédèrent comme princes de Moldavie au commencement du XVII-e siècle. Un grand changement s'est déjà produit dans les types: si le portrait de Siméon est l'image d'un mort, celui de Jérémie le représente les yeux ouverts, dans l'attitude d'un combattant.

L'article est consacré surtout aux belles couvertures de tombeau, de la moitié du même siècle, qui devaient conserver les traits de la princesse Théodosie, femme du prince de Moldavie Basile Lupu, et de son fils, mort très jeune, Jean. Conservées au monastère des Trois-Hiérarques à Jassy, elles avaient été déjà décrites, il y a presque cent ans, par le voyageur russe Démidoff, dont les lignes sont reproduites. Aujourd'hui, ces belles oeuvres d'art sont exposées dans le Palais métropolitain de la même ville.

1. UN DEPOU DE BRONZ LA SINAIA. 2. OBIECTELE DE BRONZ DELA PREDEAL.

Însărcinat de Onor. Direcțiune a Muzeului Național de Antichități a pune în nouă rânduială și a publică colecțiile aflate în Secțiunea sa preistorică, cari vor apare astfel rând pe rând în acest Buletin, încep, din bogatul material ce oferă, cu aceste prime considerări asupra epocii de bronz în România și exemplificarea lor cu obiectele aflate la Slănic și Predeal, din motive ce se vor vedea din rezultatele acestei cercetări.

Înainte însă de a intra în tratarea materialului ce mi-am propus, fie-mi îngăduit a începe cu câteva cuvinte premergătoare, ce socot necesare.

Față de înfloritoarea mișcare a studiilor istorice la noi, studiul timpurilor înainte de istorie ca și acelor cari, deși istorice, tac aproape complet sau vorbesc rar și disparat asupra oamenilor și vieții ce se va fi desfășurat pe aceste locuri ale străbunilor noștri, așa încât aceștia apar și dispar capricios după vremea isvoarelor literare ce-i constată, — a rămas, după începuturi destul de bune, într'o aproape completă părăsire, care e vremea să înceteze.

Peste tot cuprinsul țării noastre, la munte și în șes, până la Dunăre și Marea, fiecare zi aduce la lumină lucruri cari, aparținând unor vremuri îndepărtate, nu sunt nici romane nici grecești, ci cu totul altfel, într'o varietate și cu o originalitate a lor specifică de prima ordine.

¹⁾ Fragmente de vase cu ceramică pictată s'au găsit însă și a Candidiana (Dobrogea nouă, Săpăturile Muzeului de Antichități) și se află prin îngrijirea D-lui Prefect Cămărășescu în colecția de pe lângă Prefectura din Silistra. V. raportul meu asupra colecției, adresat Direcțiunii Muzeului de Antichități și care va apărea în *Buletinul Oficial al Ministerului*

Sunt solii de vestire cari ne înștiințează că acolo în pământ, alături de urmele culturilor, cari stau la baza patrimoniului nostru sufletesc, se află urmele acelor, cari, mai înainte, mai din vechi, au fost muncitorii și stăpânii pământurilor acestora până la Grecii și Romani. Sate de localități au dat la iveală asemenea lucruri, sate prenumera movili; peșterile munților ascund fără îndoială și ele arme și lucruri și mai vechi; o sumă de localități, față de cercetările de până acum, cu deosebire moldovene ¹⁾, revelează o ceramică neo- și eneolitică de o puternică originalitate, al cărei studiu e merit de sigur a conduce la clarificarea multor probleme de proto-istorie și istorie veche greacă și sud-est-europeană.

Dar nu numai aceia ce știința numește epoca paleolitică, epoca neolitică, epoca de bronz și fer, însemnând mai multe milenii de viață până la Hristos, sunt reprezentate la noi cu un cuprins și o înfățișare asupra căreia stă atentă știința europeană, mai cu deosebire, când, jur-împrejur vecinii noștri au pornit mai de timpuriu a arăta interes și iubire pentru antichitățile lor naționale ²⁾. Tot milenial armător, dela Hristos — respectiv dela părăsirea Daciei — până la întemeierea Principatelor, problemă încă pentru multă vreme nedezlegată a științei noastre istorice, se va putea rezolvi numai atunci când suficiente date arheo-

de Instrucție.

²⁾ Ungurii întâi, următori exemplor cercetărilor germane, apoi Grecii, sub influența școlilor apăsene de arheologie, aflătoare la ei și cari și-au extins din ce în ce mai mult domeniul lor de preocupare; Sârbii și Bulgarii, după pilda metodelor cercetări austriace din Bosnia și Herțegovina.

logice, rămășițele acelor care, pe deasupra strămoșilor noștri, au trecut și mai îndelungat sau mai vremelnic au viețuit lângă dânșii sau cu dânșii împreună, vor completa cât mai bine cu puțință știrile scrise, cari ignorau așa de adesea regiunile noastre, totuși, cu o viață a lor, deosebită, întreagă, cu elementele ei complexe, dintre cari multe au intrat apoi în alcătuirea fapturei noastre naționale cu viață de stat.

În asemenea condiții începătoare ale stadiilor de arheologie preistorică și protoistorică la noi, o publicație de material — fie menționat în trecut — nu poate avea, deocamdată, înfățișarea publicațiilor similare de material de arheologie clasică sau propriu zis istorică. Explicări și unele dezvoltări vor fi deci necesare, oricât ele nu vor putea poate răspunde la tot ceea ce ar rămâne încă nelămurit sau proiectat necomplet în mediul respectiv. Aceasta în ce privește publicarea în deobște în acest Buletin a materialului ce mi-a fost încredințat.

* * *

Epoca de bronz este aproape cu totul necunoscută la noi și, fie și numai prin obiecte singulare, foarte puțin și inegal exemplificată. Când Gr. Tocilescu studiază în 1880 «monumentele antice» ale Daciei înainte de Romani, prima întrebare ce și-o pune era aceea *dacă*, în adevăr, se constată și pentru Dacia cele trei perioade preistorice: a pietrei, a bronzului și a fierului, *ba* chiar expunea pe larg părerea

¹⁾ *Dacia înainte de Romani*, p. 776 cu p. 787--788.

²⁾ O daltă de aramă curată dela Vodastra (*Trompeta Carpaților*, 1010, 1255), alte obiecte dela Cetatea Latinilor (*Excursiunea arheologică din anul 1869*, p. 57), Nedați «un fier de plug de bronz și o seceră» (*Tromp. Carp.*, No. 846), la Cetatea de la Slona o brățară (*Tromp. Carp.*, No. 939), la Islaz (*Trom. Carp.*, No. 1095) și Crasani (ib., No. 860) cf. Tocilescu, *O. C.*, p. 445 și 480 cu nota 157.

³⁾ În „*Arheologia preistorică: arme și unelte de peatră și de os din epocile preistorice aflate în România*” din „*Revista Științifică*” 1872, retipărit în op. compl. Minerva, III. Odobescu citează cuvintele sale spuse 5 ani în urmă cu ocazia unei scurte notițe despre antichitățile patriei: «Este o epocă ce interesează astăzi în cel mai înalt grad pe învățați. Voim a vorbi despre epoca ante-istorică a vrăstelor de *piatră* și de *bronz*. Nici un studiu n'a fost întreprins până acum în România asupra acestui subiect; dar

sceptică a învățatului canoseător al antichităților ungurești și transilvane, Goos ¹⁾. Ceeace Tocilescu citează ca ilustrând epoca de bronz dacică e aproape numai din Transilvania și Ungaria. Puținele localități din România ce menționează se sprijină pe datele ce putuse culege Cezar Boliac în anii, 70 ²⁾. Acesta însuși, «făcând lațor aminte la obiectele și monumentele preistorice» de către Alexandru Odobescu (care, cel dintâiu ³⁾, deci, a avut concepția clară a acestui nou tărâm de cercetare a trecutului național) din experiența câtă, îndemnat de Odobescu, o putuse câștiga prin cercetările și călătoriile sale, ajunge la concluzia că: «la noi se găsesc mai multe obiecte de peatră decât de bronz, pot zice că bronzul se găsește foarte rar în comparație cu obiectele de peatră», iar în alt loc, insistă asupra caracterului conservativ al epocii de peatră la noi ⁴⁾. Părerile de atunci au rămas până în ziua de astăzi.

După săpăturile și cercetările concordante ale învățatului german Hubert Schmidt la Cucuteni, mai înainte, ale lui von Stern la Petreni (Basarabia) ⁵⁾, ca și ale acelor transilvane ⁶⁾, România este socotită, cum și e de fapt, drept o regiune înfloritoare a culturai neo- și eneolitice, anume a aceleia cu ceramică numită spiralo-meandrică și a aceleia cu ceramică pictată. Deși lipsese deocamdată o sumă de lămuriri cu privire, de pildă, la mai vechea dezvoltare a culturai neolitice, înainte-mergătoare splen-

este lucru învederat că, precum în paleontologie s'au descoperit specimene rare și însemnate în tărâmurile basinalui Dunărei, tot astfel se vor găsi ascunse în poalele orientale ale Carpaților, și arme interesante ale istoriei omului și ale primelor sale industrii, arme care vor destăinui o epocă necunoscută chiar și celui mai vechiu istoric al Sciției, lui însuși Erodot. Ca în toate țările Europei, noi credem că se vor afla și în România arme de silice și de bronz, cu care s'au servit pe rând vechii locuitori ai acestui Continent. Bănuim chiar că unele locuri din lăuntru țării vor destăinui despre acele antice locuințe lacustre, cari s'au văzut sub apele lacurilor din Elveția și din alte țări europene.

⁴⁾ *Tromp. Carp.*, 1870, No. 846 și 1873, No. 1059.

⁵⁾ Fost un timp profesor de istorie antică la Universitatea din Odessa, astăzi în aceeași calitate la Halle.

⁶⁾ Cele mai noi sunt acelea din Comitatul Trei-Scaune; framoasele lor rezultate sunt expuse în Muzeul din Sân-Georgiu (Szepszi Sz. György)

didelor culturi menționate cari se înfățișează așa de reprezentabil și prin foarte numeroase exemple concludente ¹⁾, această cultură însăși, neo- și eneolitică, se poate urmări la noi cu toată evoluția ei în cercul sud-est european căruia aparține și este relativ destul de bine cunoscută ca atare. Despre chipul însă în care se prezintă România în epoca de bronz, epoca de glorie a culturai scandinavo-germanice ca și, în imediata noastră vecinătate, a aceleia ungaro-transilvane, — pentru a menționa numai pe acele recunoscute așa ²⁾, cunoașterea se mărginește la cele mai vagi presupuneri. Imbrățișind ceva din milenial al III-lea și în întregime pe cel de al II-lea a. Hr., între 1800—750 (după marele învățat suedez Montelius) sau 2100—800 (Cronologia Montelius modificată de învățatul german Gustaf Kossinna), epoca de bronz e totuși, în ce ne privește, epoca direct premergătoare epocii celor dintâi tradiții literare herodoteice. Impreună cu regiunile înconjurătoare, aflată în cuprinsul de dezvoltare a unui însemnat tip ceramic — așa numita ceramică de tipul Lausitz, care aici, în regiunea carpato-balcanică, își are cea mai veche fază și în deaproape legătură cu chipul în care ea se înfățișează ulterior către apus până la jumătatea acestei epoci, când ajunge la formele ei cele mai pure (total însă în completă unitate carpatico-dunăreană ³⁾), — România rămâne în contrastantă izolare când e vorba de epoca de bronz, din pricina chipului cu totul sporadic și aparent înapoiat în care

se înfățișează cultura ei în această epocă, comparabilă numai cu aceia a regiunilor bulgărești și macedonene. Traducând această idee etnologică, cineva are impresia că, ori cultura spiralo-meandrică și cu deosebire aceia cu ceramică pictată reprezintă, cu toate multiplele lor fire de legătură locale respective, un episod trecător de înflorire, căruia îi urmează o revenire la stări asemenea aceloră din cari preced fiecare, ori, cu deosebire pentru cea din urmă cultură — acea cu ceramică pictată, — populații trecătoare vor fi adus-o într'un media trăitor al minteri în destul de reduse împrejurări de viață. Firește, ori cât e încă destul de departe vremea când se va putea discuta cu date suficiente una sau alta dintre posibilități, fapt e că atunci când d-l dr. Ing. C. Nicalescu-Otin în însemnata și utila sa cercetare asupra metalurgiei antice a cuprului la noi aduce cu analizele sale chimice date prețioase și conchide, după analiza mai multor obiecte din România și Ardeal, că tehnica lucrului acestui metal în epoca de bronz nu este inferioară aceleia romane de lucru al metalului, precizând și două centre metalurgice, unul la Baia da Aramă și altul în Transilvania, cu probe evidente ale lucrului în țară a acestui metal ⁴⁾, — cercetarea sa apare complet izolată, fiindcă o întrebare foarte justificată se ridică. Cum se prezintă arheologică acest material și cum cadrează tipologic și cronologic în epoca de bronz a sud-estului european? Sunt Carpații, ca niciodată înainte și nici o-

¹⁾ Cele mai noi dela Ostrovul Corbovei, la Turnu-Severin: vase și fragmente de vase spiralo — meandrice de un deosebit interes și frumoasă. Comunicarea d-lui Al. Bărcăcilă, profesor, adresată Comisiunii Monumentelor Istorice și Muzeului Național de Antichități.

²⁾ Problema epocii de bronz italiote o îndrumăză hotărâtor încă Pigorini în anii șapte zeci ai veacului trecut. În Italia arheologia a avut astfel un deosebit de repede curs. Astăzi cercetările cele mai frecvente, alături de acele clasice, au de obiect neoliticul italian. În Franța problema se pune tot în această vreme și începe a fi harnic cercetată, îndată după scepticismul lui Alexandra Bertrand, de numeroși și foarte însemnați cercetători, în frunte cu marele Gabriel de Mortillet.

³⁾ În lucrarea mea din 1912: *Contribuție la «Dacia înaintea de Romani»*, p. 69 — 73, următor postulatului

lui formulat pentru Europa sud-estică întâi de Hubert Schmidt într'un capitol din scrierea colectivă scoasă de Dörpfeld, *Troja und Ilion*, Athen 1902 și tot al său studiu însemnat «Troja Mykene-Ungarn» din *Zeitschrift für Ethnologie*, 1904, am urmărit pentru întâia oară în multe muzee și colecții sud-est europene înfățișarea acestui tip ceramic. Am continuat neîntrerupt a mă ocupa cu aceasta problemă la Berlin în legătură și cu părerile profesorului Kossinna asupra acestei chestiuni, precum și studiul altor colecții referitoare, austriace și germanice de răsărit. Studiului ce am pregătit și în parte redactat: «Răspândirea apusană a Traciilor și Ceramica de tipul Lausitz» îl lipsesc pentru a putea apare încă anume date, fotografii și schițe completătoare, astăzi cu neputință de căpătat.

⁴⁾ *Contribuții la metalurgia antică a cuprului în țările locuite azi de Români*, Ed. Academiei, București, 1913.

dată după, o stavilă, care ne desparte de splendida cultură de bronz ungaro-transilvană bine cunoscută? — Este în adevăr de mirare și una din curiozitățile evoluției noastre științifice, cum această problemă n'a atras atențiunea nimănui până acum, atunci când în Ungaria de pildă ea are o vechime egală cu preocupările similare din apas, datorită cu deosebire meritelor marelui arheolog Joseph Hampel a cărui operă revelează o lume nouă, ce cu nici un chip nu ne poate fi străină¹⁾. Cercetarea de față va încerca să pornească rezolvirea acestei chestiuni.

1. DEPOUL DE BRONZ DELA SINAIA.

Între obiectele de metal ale Muzeului Național de Antichități se află înscrise sub No. I—XXV —25 topoare de bronz „cu gaura mânerului transversală, în tocmă ca cele din zilele noastre“ zice Catalogul²⁾. Din procesul-verbal anexat la dosarul de achiziție a acestor obiecte pe anul 1890, se constată că la 13 Aprilie a aceluși an, mai mulți lucrători din Sinaia au găsit, pe când săpau să scoată glijii (brazde cu iarbă) pe locul unui anume Verișanu din Str. Poiana Florilor, mai multe (18—19) topoare, la o adâncime, precum reiese din mărturia lor, de 10 cm. Stăpâniți de gândul de a fi dat peste armele unei comori, lucrătorii, mai adăcând și pe alți curioși și dornici de câștig, au săpat din nou, a doua zi, la sarpătura ce se făcuse în locul unde găsise topoarele, — de astă dată până la o adâncime de un metru și o lărgime de doi metri, dar n'au mai aflat decât 2 topoare, la o adâncime de 40 cm. (mărturia altuia dă însă numai 15—20 cm.).

¹⁾ Hampel a murit în Mart 1913. O schiță biografică și o bibliografie a întinsei și variatei sale activități în *Manus, Zeitschrift für Vorgeschichte*, V, 1913, p. 185—190 și 347—352.

²⁾ *Catalogul Muzeului Național de Antichități din București*, publicat de Gr. G. Tocilescu, București 1906 p. 43.

³⁾ *Dosarul Muzeului de Antichități* pe 1890, p. 55—60.

⁴⁾ Pe anul 1910, p. 121: «La Sinaia și la Predeal s'au găsit în mod incidental mai ales obiecte de bronz: în prima localitate, o serie de topoare foarte frumos lucrate și toate

După cercetările făcute de autorități, de față fiind și Gr. Tocilescu, care provocase anchetă pentru a căpăta date precise asupra lucrurilor și împrejurările în care ele fuseseră găsite, săpând el însuși în acel loc, a mai găsit încă 3 topoare. Din toate douăzeci și șase numai unul a fost dăruit proprietarului localui, celelalte sunt proprietatea Muzeului³⁾.

Arheologicește topoarele nu au fost cercetate de nimeni, afară de o singură mențiune a lor a D-lui C. Moisil în acest Buletin. ⁴⁾ În schimb, ele au fost analizate chimicește de d-l Dr. Ing. C. Niculescu-Otin, după ce unul dintre ele fuseseră mai înainte analizat de Dr. Köhler din Grönningen. Spre deosebire de analiza doctorului Köhler, care constată un procent mai mare de Sn 3,31% la 96,43% Cu, analiza D-lui Niculescu-Otin găsește la topoarele analizate un procent mai mic de Staniu 2,434 față de 97,10 Cu, cu mici proporții de Plumb și Nickel, la o lipsă completă de Argint. Această lipsă, precum arată d-l Niculescu-Otin, are o semnificație deosebită. Lucrate din material adus din preajmă, din două centre de dezvoltare metalurgică, o sursă de cupru, aceea de la Baia de Aramă se caracterizează prin lipsa completă a Argintului, alta din Transilvania tocmai prin prezența lui. Cuprul acestor topoare a fost deci procurat de la Baia de Aramă. ⁵⁾ Topoarele sunt acoperite cu o groasă patină verde vegetală explicabilă chimicește prin procesul de descompunere a Atacamitei din care e formată patina, sub influența acțiunii apei sărate, aerului și a Bioxidului de carbon.

Topoarele toate, de aproape aceeași mărime (lung. variază între 0,120—0,130

după același tipar; în a doua un pumnal, mai multe brățări și fragmente de obiecte de bronz».

⁵⁾ Niculescu-Otin, *o. c.*, p. 15. Cât de departe suntem de vremea când se credea că aducerea bronzului se datorește numai decât unor noi popoare, că descoperirea lui trebuie căutată în orient, și toată celtomania și fenicianismul care au stăpânit atâta timp! Cea mai nouă expunere, succintă și vioaie, a trecerii prin toate aceste faze o dă Gustaf Kossinna în a sa *Die deutsche Vorgeschichte eine hervorragende nationale Wissenschaft*, Würzburg, ed. II, 1914, p. 44 și urm.

mm. la o lățime a corpului unde se îmbracă coada de 0,050 m., aceia a tăiușului mai drept sau ceva mai convex de 0,055—0,040 m.; grosimea manșonului de 0,005; greutatea de 298 gr.) se pot reduce la două tipuri deosebite, pornind din același tip comun amândurora. (Fig. 1 și 2). ¹⁾ Au fost deci turnate în cel

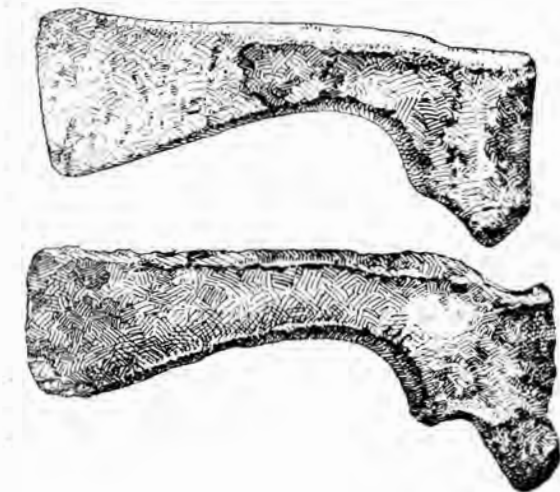

Fig. 1—2. Sinaia. ca $\frac{1}{2}$.

puțin două tiparari. În timp ce la unul din ele manșonul are un contur mai pronunțat, celălalt îl are mai simplu, la o aceeași formă însă ca și întrebuintare.

La cea dintâi vedere, topoarele fac, așa în masă precum s'au găsit și după îndoitul lor tip de înfățișare, cu manșeta lor grosolană care primia coada și o strângea cu puternica masă de metal de o grosime inegală,—o impresie de deosebită primitivitate. Asemănarea cu topoarele noastre o respingem îndată la o mai deaproape a lor observare, cu machea ascuțită și modâlca ei proeminentă în jos, necunoscută nici topoarelor noastre nici a acelorale epoci de fer. — Un punct de orientare îl oferă atunci analiza chimică care constată un amestec de Sn așa de mic, de 2,454 — (nici 3%) față de Cu 97,10. Topoarele vor fi fiind deci, după cum experiența arheologică a putut constata în chip repetat și în diferite locuri, din timpurile în cari nu se cunoștea

¹⁾ Observarea a scăpat Domnului C. Moisil, v. mai sus nota, ca și D-lui Niculescu-Otin: «aceste topoare au toate aceiași formă și aproape aceleași dimensiuni» și fotografiile ele două sunt ale unuia și același tip, *l. c.*, p. 16 și fig. 11 și 12.

încă avantajele creșterii procentului de Sn. Intre obiectele din epoca de bronz analizate chimicește de D-l Niculescu-Otin topoarele acestea sunt acelea care chimic copriind aproape cel mai mic procent de Sn. Cu drept cuvânt d-sa citează părerea unora cari consideră obiectele ce cuprind Sn între 1 și 3% ca făcând parte din epoca de tranziție dela Capra la Bronz. ²⁾ Că respinge această părere a face, după mine, cu toată dreptatea, oricât tranziția treptată și intimă dela Capra până la Bronz, cu minimum procent de Sn și apoi, treptat, cu procentul de Sn din ce în ce mai mare, e fapt stabilit. Impresia de simplitate și grosolanie tehnică la o înfățișare care totuși nu e lipsită de însușiri de contur, concordă deci chimicește în chipul cel mai complet. Cam însă între obiectele similare în șirul evoluției tipologice a toporalai în epoca de bronz, topoarele noastre apar cu totul altfel dar, pe de altă parte, nici o apropiere de obiecte cu o întrebuintare identică din epoca de peatră, către care am fi înclinați, potrivit analizei chimice, să le ridicăm în timp, nu se poate documenta, determinarea lor cronologică pare a întimpină o greutate însemnată. Iată însă că cercetările arheologice ungurești constatată acest fel de topoare ca fiind ca-

Fig. 3. Ungaria. ca $\frac{1}{2}$.

racteristice unei anume epoci, aceia a Capralai, ba chiar într'un număr însemnat. Invățătatul arheolog Franz von Pulsky citează la Muzeul Național din Budapesta 25 de topoare de acestea de capra ³⁾. Reproduc pe acel mai caracteristic între cele 6 ce Pulsky reprezintă în serie tipologică (fig. 3) ⁴⁾. Asemănarea cu topoarele dela Sinaia este evidentă, indiferent cum ele sunt rânduite tipologi-

²⁾ *l. c.*, p. 15.

³⁾ *Die Kupferzeit in Ungarn*, Budapest 1884, p. 73.

⁴⁾ *l. c.*, p. 71 fig. 1, la Muzeul din Budapesta. Cum arată Pulsky, pare mai curând turnat decât lucrat cu ciocanul. E

cește de Pulsy și altfel de Hampel în seria lor locală. Unui altaia, ce pot cită, dela Kwieciszewo din Cujavia în Provincia Posen, i s'a făcut și analiza chimică, care constată completa puritate a capralui din care e alcătuit (fig. 4).¹⁾ Montelius din care împrumut aceste date îl namește, deși, precum se vede, cu mult

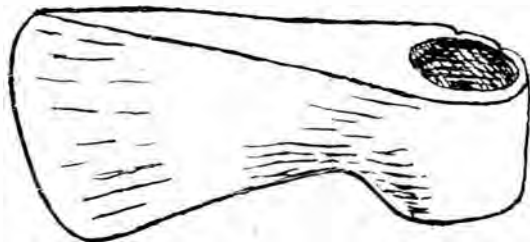

Fig. 4. Kwieciszewo, Posen. ca. 1/2.

mai comun față de topoarele noastre, «de formă ungară» și citează un altul asemenea, aflat la Muzeul Național din Stockholm provenind din Lituania²⁾. Acesta concordă deplin cu Pulsy care constată topoarele de acest fel drept caracteristice unei epoci de capra ungare, ori cât lipsa mormintelor și așezărilor respective cu o cultură exclusiv de capra nu o pot dovedi la el cu unitatea autonomă cerută. Epoca de capra rămâne aceeași de fapt după părerea celor mai mulți cercetători înseamnă: o parte a epocii neolitice mai noi, când marea masă a instrumentelor și armelor atunci folosite erau încă de peatră dar care, pe de altă parte, ușor poate fi adusă în legătură cu cea mai veche epocă de bronz, cum o și face de pildă Montelius în lucrarea sa citată. Depoul dela Sinaia întărește încă odată faptul, ce filiație strânsă există, într'un răstimp care nu poate fi prea mare, între epoca în care locuitorii regiunilor acestora se

foloseau de capra curat pentru făurirea uneltelor și armelor lor și acela când ei deprinseră încetul pe încetul a întări capral prin adaosuri de stania, lucrându-l cu o aplicare vrednică de prețuire și care ne face să deducem asupra însușirilor lor de oameni atunci ca și ori-când în vecinică luptă cu natura, pentru cucerirea a cât mai mult din tainele ei. Dacă, potrivit cronologiei în de comun primite și repetat probate timp de două decenii³⁾, se admite că în a doua perioadă a epocii de bronz nu se mai întâlnește în nici un caz obiecte de capra curat ci numai de acelea ce au un bogat adaos de stania în alcătuirea aliajului lor, pe de altă parte însă, cum am văzut mai sus, filiația ce stabilește între depoul de la Sinaia și topoarele similare de capra curat din Ungaria este asigurată, datarea acestei depou însemnat în cuprinsul de timp al perioadei I de bronz îmbrățișând un restâmp de 300—350 ani, după Montelius între 1800—1500, iar după Kossinna între ca. 2100—1750 a. Hr. este singura posibilă. Precum se pare, chiar fără a vorbi deocamdată despre răspândirea acestui tip de topoare în însuși cuprinsul țării noastre⁴⁾, acest tip de topoare este cel mai frecvent în aceste vremi, pe locurile noastre și se menține cu diferite variante, din epoca de capra până în a doua perioadă a epocii de bronz; până la descoperirea mai multor depouri, chimicește este singura cale (prin stabilirea procentului de Sn) a se ști și cât de adânc în această perioadă.—Este vremea care corespunde în ce privește culturile istorice sudice și orientale, egipteană, mesopotamică, a Asiei mici și a Greciei cu insulele, — cu sfârșitul imperiului de mijloc egiptean și ridicarea puterii asi-

cu puțin mai lung decât topoarele noastre: 0,148. Publicat din nou de Hampel în a sa. *A bronzkor emlékei magyar-honban*, Budapest 1892 și 1896, II, p. 51.

¹⁾ *Verhandlungen der Berliner Anthropologischen Gesellschaft*, 1895, p. 570 și 1896, p. 580. Analiza a dat: Cu 99,28, Nichel și Cobalt 0,20, Plumb 0,13, Fer 0,08 etc., Fosfor, urme de Zink și Antimon.

²⁾ *Die Chronologie der ältesten Bronzezeit in Nord-Deutschland und Scandinavien*, Braunschweig, 1900, p. 12 și nota 1.

³⁾ Stabilirea unei cronologii a epocii de bronz se poate număra printre cuceririle științifice cele mai însemnate dela sfârșitul veacului trecut și începutul acestaia de față. Des-

chizător de cale a fost Montelius cu a sa epocală. „*Om tidsbestämning inom bronsaldern*“, Stokholm 1885. Modificări și adaosuri de natură mai mult locală i-au adus apoi Sophus Müller, Moritz Hoernes (pentru Austria), P. Re-necke (pentru Germania de sud și Ungaria), R. Beltz (pentru Mecklemburg), Hubert Schmidt și Déchelette. Deasemeni Gustaf Kossinna dela Berlin, ale cărui determinări au meritul de a fi într'o largă măsură, în funcțiune și de o cunoaștere exactă și cuprinzătoare a arheologiei preistorice sud-est europene.

⁴⁾ Oltenia oferă, de pildă, concludente exemple de cea mai mare însemnătate. Culese într'o recentă călătorie, vor forma obiectul unor cercetări ulterioare.

riene; în Asia mică, Hititii pășese spre întemeierea paternicalui lor imperiu, lumea egeică a culturai cretane spre epoca miceniană. Dacia splendidei culturai neo-și eneolitice, despre care ceramica spiralo-meandrică și ceramica pictată din cuprinsul ei sunt o vie dovadă, învață cu sârguință lucrul metalului în care va realiză însemnate progrese, cari, mai puțin formele superioare de cultură de cari au avut parte a se împărtăși mai de timpuriu lamile istorice, îi cuceresc un loc de frunte între regiunile vecine ale Europei preistorice, — e o semnificativă însemnare a vieții ce se va fi trăit aici, a însușirilor locuitorilor ei.

2. OBIECTELE DE BRONZ DELA PREDEAL.

Muzeul Național de Antichități posedă dela Predeal armatoarele obiecte de bronz: cinci coliere masive (*Catalog*, No. 482—487) un cașit (*id.*, No. 361), un toporaș cu gara îmbucătoare (*id.*, No. 19), precum și o sabie (Nr. 63). În afară de mențianea d-lui C. Moisil și analiza chimică a toporașului datorită d-lui C. Niculescu-Otin, nici unul din aceste obiecte nu s'au bucurat de o cercetare mai de aproape. Și totuși prin varietatea întrebuințării lor, ca și prin problemele de cronologie ce pun fiecare din ele, o merită cu prisosință.

Din nefericire numai cu privire la colierele masive se cunosc date ceva mai multe a împrejurărilor în care s'au găsit; cu privire la celelalte acestea lipsesc cu desăvârșire, știindu-se numai proveniența.

Cele cinci coliere masive numite de *Catalog* «brățări mari înelare, cu căpătâile tartite și încovoiate» (p. 47) au fost găsite în anul 1880 de doi băieți pe vârful localui numit Vâlcelea Gârlicialui dela Predeal — cum descrie adresa Primarului către Subprefectura Teleajen „a-

nele din ele pe deasupra pământului și unele mai acoperite de pământ» (Fig. 5—9 (¹)).

Că aceste coliere masive nu sunt nici „brățări înelare cu căpătâile tartite și

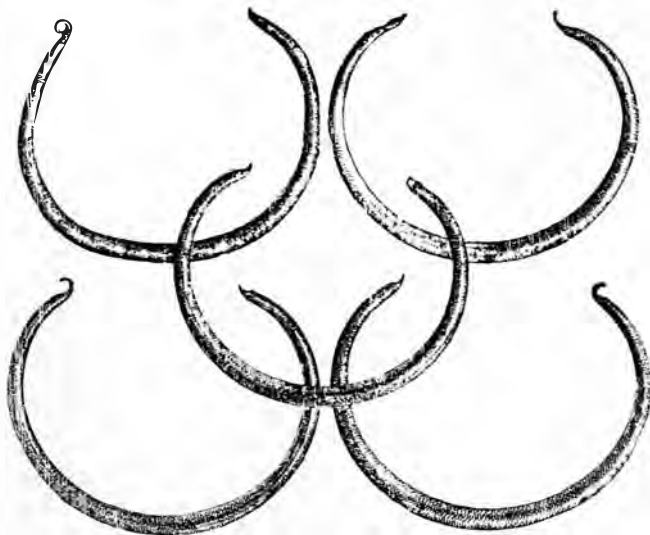

Fig. 5—9. Predeal. ca. $\frac{1}{3}$.

încovoiate», fiindcă pentru aceasta sunt cu mult prea mari și deschise, precum nu sunt nici „toarte”, este mai presus de îndoială. Ele erau desigur podoabe cu cari femeile își împodobiau gâtul, câte unul, cum s'a găsit în diferite părți, sau chiar câte mai multe și legate între ele prin câte o vârguță introdusă prin găurile lor, tip de podoabă a gâtului ce se întâlnește des în Italia, Germania de sud ca și Germania de nord. Reproduc unul dela Tinsdahl din Holstein (Fig. 10).

Fig. 10. Tinsdahl, Holstein. ca. $\frac{1}{4}$.

În spre răsărit aceste coliere par a fi fost întrebuințate numai câte unul.

Colierele masive dela Predeal sunt toate de aceeași mărime (lungimea arcului 0,525, diametrul 0,150, deschiză-

¹) O copie după adresa Primarului fu trimisă de Primul Procuror al Tribunalului Prahova Direcției Muzeului, Do-

sarul pe 1880, p. 88. Adresa Primarului ca și aceea a Primului Procuror le numesc: „toarte de bronz”.

tura 0,077), toate puternic oxidate cu o groasă patină verde vegetală, unul din ele pare a fi saferit în deosebi, căci patina puținel zgrunțuroasă a luat o culoare negrie. La unul singur tortița de legătură s'a păstrat complet; la toate se poate însă lesne recunoaște.

Așa cum se prezintă aceste coliere masive, de o destul de deasă frecvență

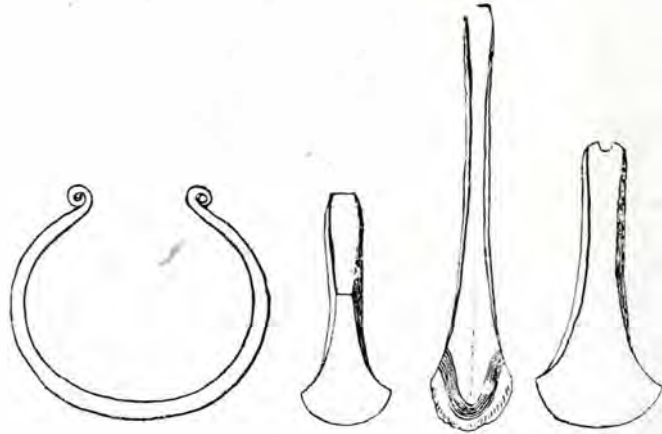

Fig. 11—14. Pilsch, Silesia. ca. 1/4.

în toată Europa carpato-dunăreană ¹⁾, aparțin recunoscut perioadei a II-a a epocii de bronz, databile prin tovărășia cu obiecte bine cunoscute tipologicește cu cari s'au găsit în diferite depouri. Citez două din aceste depouri mai principale din însăși cercul care ne interesează comparativ în chip deosebit: Austria și Silesia.

Ca și la Predeal, obiectele de bronz dela Pilsch în Silesia, (fig. 11—14) în număr de 44, s'au găsit (în 1884) pe când se ară, la suprafața pământului. Dedeșapt la o adâncime de vre-o 0,50 m. s'a dat de o pătară de cenușă albă de oase cu restarile unui vas de lat cu

toartă și capac; bronzurile n'au stat însă în urnă, căci erau acoperite cu pământ negru ²⁾. În aproape complet aceeași tovărășie s'a găsit și depoul dela Oberklee în Austria (fig. 15—18): împreună cu colierele masive de tipul alor noastre de la Predeal, s'au găsit toporașe cu marginile ridicate, ba chiar unele cu aceeași muche pătrunzătoare, scobită (Cp. fig. 14 cu fig. 15), alături de brățare de tipul aceleia din fig. 16 ³⁾. La Pilsch s'a observat chiar chipul în care s'au găsit rânduite: jos veneau colierele, peste ele spiralele de mână, câte două, cu capete unul în altul, iar toporașele de jar împrejar cu tăișul înfipt în pământ ⁴⁾. Coliere masive intra total asemenea alor noastre s'au găsit repetat și în Ungaria ⁵⁾, ca și la Borovsko, în anul din tumalii dela Glasinac ⁶⁾. Unul, splendid, s'a găsit și la Živaljević în Bosnia de sud, iarăș într'un tumal, la un schelet orientat de la sud la nord (fig. 19) ⁷⁾. Fără să putem deocamdată intra în discuție pe baza puținului material referent ce ni stă la dispoziție și fără să canoaștem mai de aproape împrejurările despre chi-

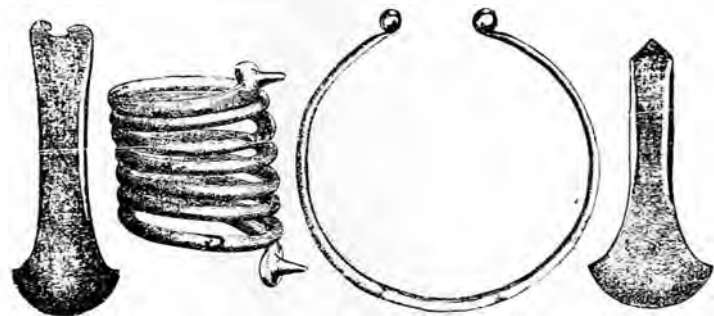

Fig. 15—18. Oberklee, Austria. 1/4.

¹⁾ *Boemia*: Riechly, *Die Bronzezeit in Böhmen*, Wien 1894, Tabela V, VIII. XXIII, XXXIV—XXXVI. *Moravia*: Depoul dela Göding, cam 150 de coliere de acestea; nici un alt obiect de bronz (Muzeul Imperial din Viena). *Ungaria*: Hampel, *Bronz. in Ungarn*, Tabela ACXVI; Aceiaș, *A bronzkor emlékei magyarhonban*, T. CXXXI, CLXIII, CLXXXVIII, CCIX, CCXII, CCXXII. În apropiere de Altenburgul unguresc s'au descoperit mai mult de o mie, dar intra câtvă diferite, Hampel, *Neuere Studien über die Kupferzeit*, *Zf.f.Ethnologie*, 1896, p. 79, fig. 45. Cf. Montelius, *o. c.*, p. 97 și nota 5.

²⁾ Montelius, *Chronologie der ältesten Bronzezeit*, p. 39—40.

³⁾ Brățare s'a găsit (7) și la Pilsch, Montelius, *ib.* p. 40.

⁴⁾ *ib.* Analiza unui din toporașe a constatat: Cu 96, 96% Sn 2,80 și urme de Pb.

⁵⁾ La Szolnok, Herezeghalmi (Comit. Pest), Kurdi (Comit. Tolna) etc. Hampel, *o. c.*, pl. CLXXXVIII fig. 1, CCIX fig. 55, CCXII fig. 18.

⁶⁾ *Mitteilungen aus Bosnien und Hercegovina* III, 1895, p. 29 și fig. 71.

⁷⁾ *Mittel.*, VI, 1899, p. 46.

pul și tovarășia cu care au stat în pământ colierele dela Predeal, întru cât toporașele ce întovărășesc colierele similare din depourile citate sunt tipologic complet stabilite în împrejurări cari

Fig. 19. Živaljević, Bosnia. $\frac{1}{4}$.

nu fînșală și fixate cronologiceste perioadei II-a a epocii de bronz ¹⁾, putem deduce cu încredințare că și ale noastre aparțin aceluiaș timp, între 1500—1200 (Montelius) sau 1750—1400 (Kossinna). a. Hr. Rămâne ca descoperiri și observări tipologice mai multe la noi să confirme, precum sper, apropierea și determinările mele.

Când Gustaf Kossinna, canoseător profund al materialului arheologic de așezări din Europa de mijloc și răsărit, constată și dovedește la sfârșitul epocii II de bronz răspândirea unei noi populații din Ungaria de apas și Austria de nord spre Germania de răsărit, nelocuită la începutul acestei perioade, — populații pe care el le numește iliriene—de fapt, și

Cașitul de bronz dela Predeal (fig. 21) este de o formă căreia cu anevoie i se pot găsi similare întocmai.

De o lungime de 0,200 (fragmentul 0,153) și cea mai mare lățime a lamei

Fig. 20. Pomerania. ca. $\frac{1}{4}$.

0,015, se va fi rupt din vechi, raptura arătând și ea început de oxidare. Aceiaș patină verzuie vegetală a celorlalte obiecte studiate îl acopere. Lucrat dintr'o bucată, evident din ciocan, a cărui arme se recunosc, cașitul va fi fost îndemănat de întrebuițat, cu mânerul sas mai subțire apoi mai amplu, ban de cuprins între degete, cu capătul mânerului mai lat pentru a da un sprijin mânei care-l cuprindeă. După conformația lamei va fi fost întrebuițat la tăiat lucrări mai rezistente de jos în sas și din afară în lăantra.

Cașitul este, fără îndoială, unul dintre cele mai vechi instrumente și arme ale omului. Lucrat îndelungată vreme și cu mare sârguință din piatră, eră evident să se lucreze într'o și mai mare varietate de

Fig. 21. Predeal. $\frac{3}{4}$.

mai sigur, carpato-dunărene,—între exemplele ce aduce e și un framos și greu colier masiv din Pomerania (fig. 20), ce acolo apare exotic în timp ce e așa de frecvent în regiunile sudice ²⁾.

¹⁾ Faptul că la Kahun s'a găsit un colier masiv similar acestora din Europa Centrală și de Nord (zice Montelius, noi adăogăm și Europa sudestică, mai ales aceasta) din timpul dinastiei a XII sau a XIII-a egiptene (Flinders Petrie, *Illahun, Kahun and Gurob*, p. 12, pl. XIII fig. 18. Cf. Montelius, *Chro-*

forme, pe cât mai potrivite folosinței și gustului ales — când s'a găsit metalul și s'a răspândit meșteșugul lucrului lui. Cele mai simple cașite de bronz s'au găsit, precum se știe, în al doilea oraș al Trojei ³⁾:

nologie, p. 145, fig. 557) este un indicia cronologic de caracteristică însemnătate.

²⁾ *O. c.*, p. 64, XV, f. 109.

³⁾ Schieman, *Ilios*, p. 638, No. 1000; Dörpfeld, *Troja und Ilion*. Athen 1902. I, p. 347, fig. 268.

lamă mai simplă sau mai sveltă cu un vârf care se introducea în mânerul de lemn. Așa sunt și cașitele celei mai vechi epoci de bronz, a palafitelor elvețiene, care dau curând și cașite de ras. Mai noi sunt cașitele în care lemnul mânerului se îmbucă în ele, cașitele turnate cu lamă cu tot fiind cele mai noi ¹⁾. Relativ destul de repede însă cașitul începe a fi lucrat în formele cele mai variate ale lamei ca și ale mânerului, până la frumoasele cașite de bronz nordice cu lama ornamentată și mânerul lucrat în spirale sau figurine ornamentale ²⁾.

Față de această evoluție a cașitalui în epoca de bronz, cașitele iau în părțile noastre, după cât cunoșc, o înfățișare mult mai simplă și fără ornamente. Așa sunt cașitele reprezentate de Hampel, dela Somogym din Bihor, din Vas și de aiurea; turnat dintr'o bucată, mânerul are adesea o

Fig. 22. Predeal. ca. $\frac{3}{4}$.

gaură, care va fi servit spre a ținea cașitul legat ³⁾.

Nu greșesc, deci, cu mult, când, considerând medial arheologic în care au fost găsite cașitele citate de Hampel, socotesc cașitul nostru dela Predeal aparținând epocii II—III de bronz. Foarte probabil că la noi evoluția cașitalui de bronz a avut un curs mult mai încet, anumite forme menținându-se îndelung fără a fi înlocuite.

Cu mult mai lesnicioasă și sigură e determinarea toporașului cu gara îmbucătoare și tortiță, din acciaș localitate (fig. 22). Lung. de 0,108, cu diametrul gării de 0,035 \times 0,025, are un tăiaș de 0,045, aproape drept.

Spre deosebire de multe altele similare, toporașul dela Predeal dovedește o tehnică bună la o formă îngrijită, nu fără anume efect ornamental; lângă gară apar în relief două brâșoare, așa precum corpul îi e împrejmuț de un alt brâșor din care pornesc perpendicular altele trei. Patina subțire ce îl acopere este negricioasă și cu pete verzi.

D-l Nicalescu-Otin, care i-a făcut analiza chimică, constată marele procent de Sn 3,853 ce dovedește la Cu 94,97, Ni 0,613, Pb. 0,421, Zn 0,118 dar o totală lipsă de argint. Precum am văzut ca depoul de bronz de la Sinaia, tratat mai sus, această lipsă a argintului înseamnă o origină a cuprului din care a fost turnat toporașul dela Baia-de-Aramă. Este după cât se pare centrul metalurgic cel mai utilizat aici, ori cât nici acul transilvan nu lipsește de a fi exploatat ⁴⁾.

Toporașul de bronz dela Predeal face

¹⁾ Așa stabilește și Déchelette, *Manuel d'Archéologie celtique et galo-romaine*, II-1, 1910, p. 260.

²⁾ Forrer, *Urgeschichte des Europaërs*, Stuttgart 1908, planșa 105, 109, 115, 120 și fig. 250—254.

³⁾ *A bronzkor emlékei magyarhonban*, pl. CCXXV, CCXXVI; cașite cu un mâner cu gaură s'ar găsit și aiurea: Bavaria, Pfalz, Danemarca (în loc de gaură, o rotiță, bună de petrecut un fir de care cașitul să poată fi legat). Forrer, *O. c.*, pl. 109, fig. 2—4.

⁴⁾ Aici o rectificare: În împrejurări necunoscute, d-l Nicalescu-Otin face greșala a schimba toporașul dela Predeal cu un anul dintre cele două ce s'au găsit la Moșna (Fălciu), și se află și aceste tot între colecțiile Muzeului (*Cat.*, No. 20 și 21). Socotind însă toporașul din Predeal ca fiind din Moșna, d-sa

este silit, pe de altă parte, să tragă și concluziile analizei sale chimice, care, constatând complectă lipsă a argintului, concludă că materialul de lucru va fi fost adus în Moldova din Oltenia, printr'un schimb comercial. Socotitul toporaș din Moșna este însă de fapt din Predeal; așa se află și în Mazeu și așa a trecut și în desenările din 1910 ale Mazeului, sub numărul Catalogului din 1906. Legături de acest fel între Moldova și Oltenia nu sunt deloc excluse, dar nu se pot, firește, documenta cu acest exemplu. Aliajul unui alt toporaș dela Predeal (Col. Istrati-Capșa, Nicalescu-Otin, *O. c.*, p. 17 f. 15) cuprinde și argint. Este evident că și la Predeal ca și în Oltenia se lucră cu metal din amândouă centrele metalurgice cunoscute — și cel dela Baia-de-Aramă și acul transilvan.

parte din bogata serie a toporașelor de acest fel răspândite în toată Europa ¹⁾, deși, și acesta are o deosebită însemnătate, lucrare în diferite părți în legătură cu central metalurgic cel mai apropiat ²⁾.

Déchelette, după mulți alții ³⁾, fixează toporașele tipologice și cronologice în: 1) toporașe plate (Perioada I); 2) toporașe cu margini: a) puțin ridicate (Perioada II); b) ridicate (Perioada III); 3) Toporașe cu muche proeminentă (Perioada III); 4) Toporașe cu labii: a) labii mediane (Perioada III); b) labii terminale (Perioada IV); 5) Toporașe cu gură îmbucătoare (Perioada IV) ⁴⁾. Indiferent de faptul că Déchelette concentrează cele 5 epoci stabilite de Montelais în ale sale 4, nu mai puțin documentate, după o întreagă serie de observații tipologico-cronologice comparative, concentrare ce nu-i descrește practicita, ba dinpotrivă, și prezintă puțin diferențe în timp, topoarele noastre de felul exemplarului dela Predeal — și sunt multe de acest fel — documentează caracterul cu totul apusan al cronologiei sale. Fără a fi vorba de a stabili acum, pornind dela toporașul dela Predeal, evoluția toporașelor cu îmbucătură în Europa răsăriteană și de sud — o lucrare tipologică aparte — un fapt sigur pot să constat și care aruncă o vie lumină asupra caracterului variat, deși paralel similar în evoluția tipologică a epocii de bronz sud-est europene. În ce privește toporașul nostru, spre deosebire de apus, unde evoluția schițată de Déchelette e complet adevărată — în răsărit și sud nu numai formele se păstrează mai bine cu diferitele lor elemente evolutive, care-i dovedesc dezvoltarea regională autonomă, pe când în apus fac

împresia anai împramat acolo din părțile noastre; un netăgăduit caracter tehnic și ornamental mai consecvent deosebesc aceste toporașe sud-est europene. E așa numitul tip «unguresc», care, urmând aceiași cale și într'un restimp de vreme care nu poate fi prea deosebit de apus, menține în ornamentarea sa armele formelor lui anterioare: — foaștele labii devin ornament, care apoi variază capricios ca în acela al toporașului nostru dela Predeal sau altfel ⁵⁾; — pe de altă parte însă, ia chiar o formă cu totul nouă, specifică numai acestor regiuni, — într'o extindere care, firește, numai o hartă tipologică ar putea-o preciza. E forma de toporaș cu gura adânc convexă, posterioară de sigar toporașelor de felul acesta dela Predeal. Foarte răspândite în Ungaria și Ardeal alături cu acele cu gura dreaptă ⁶⁾, arheologul ungar Dr. Rosca Marton dela Cluj, care mi-a atras cel dintâia atenția asupra lor, le socotea dacice, ale Dacilor, părere căreia tipologic nu i se opune nimic. Am întâlnit însami apoi acest fel de toporașe în Muzeul Dziedaszychi din Lemberg ⁷⁾.

Putem așa dar fixa to-

¹⁾ I. Schlemm, *Wörterbuch zur Vorgeschichte*, Berlin 1908, Art. Dällenaxte.

²⁾ Lucrarea noi îl dovedește în chip definitiv găsirea tiparelor de un mare interes dela Logrești-Birnici (Județul Gorj), aflate în posesiunea d-lui Prof. Dr. C. Istrati și publicate de d-l Dr. Ing. Niculescu-Otin, *O. C.*, p. 76, pl. V fig. 3, pl. VI fig. 1 și 2, ca și acelora (4), nepublicate, dela Plenița (Jud. Dolj), aflate între colecțiile Muzeului regional de Antichități și Etnografie de pe lângă Prefectura din Craiova, condus de d-l Stefan Ciuceanu, profesor de istorie al Liceului local.

³⁾ În frunte cu Gabriel de Mortillet, care încă din 1881 ajunsese la rezultate tipologico-cronologice similare. V. a sa comunicare: «Classification et chronologie des haches en bronze»,

in *Revue d'Anthropologie*, 1881, p. 61—72.

Fig. 23. Predeal. $\frac{1}{3}$.

⁴⁾ *O. C.*, II, p. 242/3.

⁵⁾ Toporașe de tip «unguresc», un adevărat deopotrivă, s'au găsit și în săpăturile lui Fiala dela Debelo brdo lângă Sarajevo: Fiala, «Prähistorische Ansiedlung auf Debelo brdo bei Sarajevo» in *Mitt. aus Bosnien und Hercegovina*, IV, 1896, p. 58—59.

⁶⁾ Hampel, *A bronzkor emlékei magyarhonban III*, pl. CXCIII, CXCIV, fig. 1, 4, 5, pl. CXCIX f. 10, CC, CCIV, CCVI, CCXVII, CCXVIII, CCXXVI fig. 1—6, CCXXIX, fig. 22—34 etc.

⁷⁾ În număr de 6 — dela Melna, Kalomyzski și Samborskie. Dulapal mic 48. Alte 7 din alte părți (Dulap 38)

porașul nostru dela Predeal ca aparținând sfârșitului epocii de bronz, după

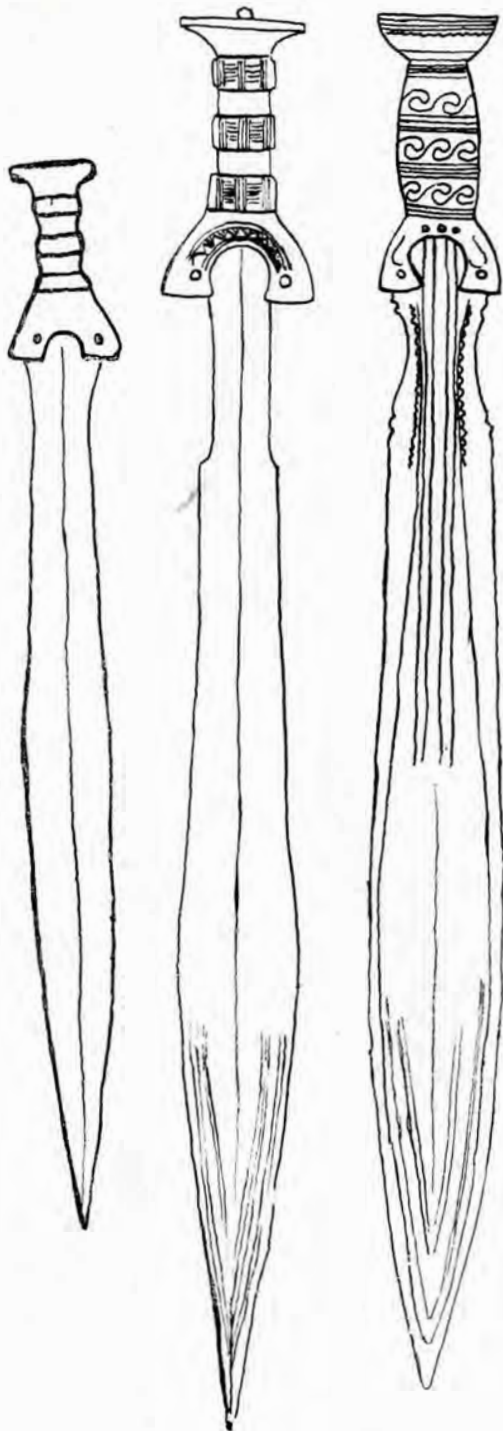

Fig. 24—26. Ungaria. $\frac{1}{5}$, ca. $\frac{1}{3}$.

Montelius ca și Kossinna în preajma anilor 1000 a. Hr.

la gara dreaptă. Câteva toporașe «dacice» de origină ungarească posedă și Muzeul de Etnologie din Berlin: de la Weissenburg și Tovissfalva (Papitruț 32).

¹⁾ Precizate încă de Montelius cași de învățatul arheolog norvegian, emul al său, Ingvald Undset, în cercetarea acestuia „*Etude*

Către aceleași timpuri ne aduce, în sfârșit, și sabia de la Predeal (fig. 25).

Ca și toporașul cu gară îmbucătoare de mai sus, sabia dela Predeal reprezintă una din formele specifice ale acestei arme în sud-estul carpato-dunărean. Frecvența lor angaro-transilvană, constatată de învățați ungari, le-a dat supranumele de săbii de tip «ungarese», cu care au rămas vestite, prin desăvârșirea tehnicii ca și prin varietatea formelor lor, până la unele de o frumusețe comparabilă cu cele mai frumoase ale regiunilor nordice și apasene.

Ruptă în trei, sabia dela Predeal va fi avut o lungime de ca. 0,550; vârful îi lipsește. Oxidată puternic, patina destul de groasă și de acelaș verzei vegetal al obiectelor de mai sus, are pe alocurea pete negre-zgrunțuroase.

Așa cum se prezintă, sabia dela Predeal, deși cu mult mai simplă, corespunde întru total caracterelor cari deosebesc tipul așa numit «ungarese» ¹⁾: mânerul turnat cu ale lui trei înguste benzi în relief și adaptat pe lama pe care o cuprinde cu două lobi; deasupra-i rozeta cu batonal terminal; lama cu o trăsătură mediană, întâi îngustându-se, apoi iar lărgindu-se, pentru a se termina nu fără eleganță. E cea-ce Undset subsumează în tipurile sale A, B și C, deși acestea sunt cu mult mai complicate și pornesc dela un prototip el însași mai înaintat decât sabia noastră dela Predeal (fig. 24—26)²⁾. Prin aceasta însă ea capătă, în afară de faptul de a fi de aici, o însemnătate documentară de natură tipologică care trebuie cu deosebire menționată.

Se pare, în adevăr, că răspândirea cea mai mare o au în Ungaria tipurile numite de Undset B și C (fig. 25 și 26). Aceasta se confirmă și cu Hampel ³⁾. Precum însă e evident, sabia dela Predeal reprezintă o formă anterioară chiar tipului A Undset (fig. 24). — Fără a încerca să restabilim tipologia săbiilor de tip ungarese după sabia noastră, ea

sur *Pâge de bronzede la Hongrie*“, Christiane 1880.

²⁾ Undset, *o. c.*, pl. XIII, 2, XIV 3, XIV 1.

³⁾ *A bronzkor*, III, pl. CXCIV, CXCV, fig. 12—14, CXCVII, CXCVIII, XC, etc.

înfățișează, fără îndoială, un tip premergător săbiilor de tipul A Undset — cu mânerul și a lui întreită bandă subțire care, de fapt, reprezintă ornamental faza când mânerul era de lemn sau de corn și se adaptă la limba de metal legându-se, — cu batonul său final, care mai înainte era prelungirea terminală care se înfigea în mâner¹⁾, în sfârșit, cu lobii ce prind lama tăioasă, dar nu o țin încă prin nituri ci prin simpla strângere cu ajutorul ciocanului a spațiului dintre ei.

În asemenea împrejurări, față de superba evoluție a săbiilor «ungare», evident posterioare, determinarea cronologică a săbiei dela Predeal, tipologiceste imediat anterioară aceleia de tipul A Undset, este singura logică. Cum însă e de netăgăduit și impresia de semnificativă trăsătură de unire cu formele mai vechi, din care precede tipul săbiei noastre, nu greșese cu mult când o fixează cronologiceste în fruntea seriei tipologice a săbiilor cari au, în săbiile cu mânerul ornamentat în antene, ultimul lor termin tipologic și cronologic al epocii de bronz târziu.

Din cele ce preced, cred că, în afară de însemnătatea lor de material nou, studiul depoului dela Sinaia și al obiectelor dela Predeal, mai sus prezentate, ilustrează convingător următoarele două concluzii.

Depoul de bronz dela Sinaia și obiecte-

tele dela Predeal pun pentru întâia oară la noi, în chip definit, problema, veche aiurea, a epocii de bronz, epocă care, cuprinzând tot milenial al II-lea a. Hr. ne revelează o lume nouă în cea mai apropiată vecinătate de aceia a strămoșilor noștri istoricește dovediți.

Aceste sunt și primele dovezi că, departe de a despărți preistoricește România acestei vremi de regiunile apuse, ca una ce ar reprezenta stări relativ înapoiate și încete pe calea progresului — și la acest punct de vedere se află știința astăzi — splendida cultură de bronz carpato-dunăreană e departe de a fi „ungară“, de a se mărgini adecă în cuprinsul de astăzi al coroanei politice a vecinilor noștri. Carpații nu sunt o stavilă nici în aceste îndepărtate timpuri și nu despart o lume de alta. Fără a înnainta și anticipa pe calea deducațiilor etnologice, cari cată să urmeze numai unor lungi și variate cercetări la cari să se angajeze cu credință pleiade de cercetători, generație după generație, un fapt e mai presus de îndoială. Dovezile le avem aici la noi, multe, și fiecare zi aduce altele la lumină. — Numai prin cercetarea metodică și devotată a acestor autentice arme ale înnaintașilor noștri, ne vom apropia din ce în ce mai mult de deslegarea tainei ce li acopere acum viața lor străveche și începuturile noastre.

IOAN ANDRIEȘESCU

Doctor în litere

Șeful Secțiunii de Arheologie preistorică
a Muzeului Național de Antichități

¹⁾ La acele săbii numite de învățații germani «Griffzungenschwerter». Cronologia absolută a acestui tip de săbii în cuprinsul perioadei a treia de bronz o stabilește cu compe-

tință netăgăduită, deși cu un spirit polemic care nu mi se pare încă definitiv cel învingător, profesorul Gustaf Kossinna, *o. c.*, p. 124 și urm.

La Roumanie est considérée au point de vue préhistorique comme le pays d'une florissante culture néo et énéolithique, ayant une céramique spiralo-méandrique et peinte, et, comme telle, assez bien connue, bien que pas encore par les recherches spéciales nécessaires. Stimulé par les recherches transylvaines de l'habile collectionneur et investigateur Julius Teutsch, du professeur von Stern (jadis à Odessa, maintenant à l'Université de Halle) à Petrenii de Bessarabie, ainsi que par les vues larges et riches en perspectives sur le néolithique sud-est-européen des savants allemands, les professeurs Gustaf Kossinna et Hubert Schmidt, j'ai essayé moi-même dans mon ouvrage „*Contribution à la „Dacie avant les Romains“* (Jassy 1912) d'après une étude plus approfondie des plus remarquables collections sud-est européennes, qui m'étaient accessibles, de prouver plus amplement, pour la première fois, combien et sous quel rapport ces assertions concordent avec les matériaux actuels dont la plupart sont inédits.

Cependant, jusqu'à nos jours, aucune recherche et aucun exposé n'ont été faits sur la manière dont se présente la Roumanie à l'époque du bronze, à l'époque de la brillante culture germanique, de même que, dans son voisinage immédiat, de la soi-disant culture de bronze „hongroise“,—excepté quelques soupçons et hypothèses isolés et sans conséquences.

Les courtes recherches intermittentes des investigateurs bien intentionnés, Cesar Bolliac, Nicolas Beldiceanu, Gr. Bațureanu et de quelques autres, vers les 70 et 80 du dernier siècle, ne firent que multiplier le matériel néolithique de la Valachie ainsi que de la Moldavie, par des données assez appréciables, bien qu'elles ne soient, à vrai dire, au point de vue scientifique, que des indications pour de nouvelles recherches systématiques, qui seraient à faire dorénavant. Cesar

Bolliac pensait même devoir conclure de la rareté des objets de bronze rencontrés dans ses recherches, à toute une théorie sur le caractère conservatif de la culture néolithique en Roumaine.

Ce furent seulement les recherches en Moldavie, faites par Neculai Beldiceanu, qui devaient mettre au jour, un peu plus tard, des objets de bronze. Malheureusement, ceux-ci ne furent pas toutefois dûment appréciés¹⁾.

Cela explique pourquoi Gr. Tocilescu, dans son premier ouvrage, d'une portée plus considérable, „*La Dacie avant les Romains*“, Bucarest, 1880, en traitant l'époque du bronze, pouvait citer un matériel si infime pour la Roumanie; la plus grande partie appartient à la Transylvanie. Tocilescu posait même la question de savoir s'il a existé une époque du bronze en Roumanie et commentait minutieusement l'opinion sceptique, à cet égard, du savant connaisseur des antiquités hongroises et transylvaines, Goos.

Ainsi, l'opinion du premier grand archéologue roumain, Alexandra Odobescu, qui témoigna avec un sens divinatoire, à la préhistoire, un grand intérêt; opinion sur l'existence de toutes les périodes préhistoriques en Roumanie, qu'il exprimait dès 1869 au Congrès International d'Anthropologie et d'Archéologie préhistorique de Copenhague, est restée jusqu'à nos jours un postulat très promettant, mais non-démonstré.

C'est comme si nous nous trouvions tout-à-coup, après le brillant développement des cultures néolithiques²⁾, en présence d'un grand hiatus, lorsque toute forme de culture indépendante disparaît complètement, hiatus qui ne cesserait qu'avec les temps hérodotiques respectivement gréco-romains.

La situation est évidemment contre nature et suscite beaucoup de controverses et de problèmes.

¹⁾ Je mentionne ici provisoirement les splendides fibules en spirale de Rafaïla (district de Jassy). Toute la collection de Beldiceanu et de Bațureanu, propriété du dernier, comprenant un matériel vaste et varié de différentes localités préhistoriques, toutes de la Moldavie et parmi elles quelques-unes inconnues jusqu'à présent, fut acquise au commencement de cette année, par le Musée National d'Antiquités, dont la Section préhistorique fut de la sorte considérablement enrichie.

Je trouve opportun de mentionner encore que le Musée fit en même temps l'acquisition d'un manuscrit, que Bațureanu pensait publier sous le titre: „*Les temps préhistoriques en Roumanie*“, Jassy, 1898; une partie de ce manuscrit fut renouvelée jusqu'à 1901 et complétée par plus de 400 figures. Ce manuscrit est intéressant encore tout

spécialement par cela qu'il est le premier manuel d'antiquités préhistoriques en Roumanie et paraitra cette année par les soins du Musée sous les auspices de l'Académie Roumaine.

²⁾ J'eus l'occasion de constater aussi des fragments de céramique peinte, vers la fin de l'année dernière, dans la Nouvelle Dobroudja. Ce sont de la Candidiana et ils sont exposés dans l'intéressante collection d'antiquités préhistoriques et gréco-romaines de la Préfecture de Dorostor.—Une belle céramique d'un pregnant caractère spiralo-méandrique sud-est-européen fut trouvée, ces dernières années à Ostrovul Corbavei — la première île plus importante du Danube roumain; elle se trouve maintenant au Musée districtuel de Turna-Severin.—Une autre, du même caractère, provenant de Coțofenii din Dos, du district de Dolj, est exposée au Musée régional de Craiova.

Dans ce qui précède et comme introduction à l'étude du matériel de bronze de la Section pré-historique du Musée National d'Antiquités que je suis chargé de réorganiser, j'ai essayé de prouver, conformément au postulat formulé par Odobescu, dont il s'agit plus haut, que la Roumanie eut une époque de bronze florissante, et que l'époque connue sous le nom de l'époque de bronze hongroise-transylvaine ne s'arrête nullement aux Carpathes, mais qu'elle peut être poursuivie ici dans toute l'extension de son évolution. Je ne cite à cet effet, pour le moment, que quelques exemples, qui m'ont paru plus concluants.

Ces exemples que nous avons considérés comme documentaires, avant les autres dont la publication suivra, sont: un dépôt de bronze à Sinaia, cinq colliers, un couteau, une hache à douille, de même qu'une épée, de Predeal. Le fait que ces deux localités se trouvent sur le versant Est des Carpathes séparant en deux l'ancienne Dacie, constitue pour nous, à la fois, la première preuve que l'époque de bronze hongroise-transylvaine se prolonge plus loin à l'Est qu'on ne l'eût cru jusqu'à présent.

Le dépôt de Sinaia consiste en 26 haches de bronze à douille transversale découvertes en 1890 par plusieurs laboureurs à une profondeur qui varie de 10 à 40 centimètres.

Les haches à douille transversale peuvent être divisées en deux types (Fig. 1 et 2). Leur analyse chimique constate 97.10 Cu et 2.434 Sn, des traces de Pb et de Ni et point d'Ag.

Monsieur le Dr. Ing. Nicalescu-Otin, dans son ouvrage „*Contribution à la Métallurgie antique du cuivre dans les pays habités aujourd'hui par les Roumains*“,¹⁾ arrive après l'analyse de divers objets de provenance différente appartenant néanmoins à la même région, à la conclusion de deux centres métallurgiques distincts: l'un dans la Transylvanie, caractérisé par la présence de l'argent; l'autre, de Baia de Aramă, au contraire, par son défaut.

Rien ne nous empêche de croire que le matériel utilisé à la confection de ces haches soit originaire de Baia de Aramă.

Avec de très petites variations de dimensions (0.120—0.130 mm. de long, 0.50 de large; le tranchant, 0.035—0.040) les haches de Sinaia appartiennent évidemment à celles reconnues depuis longtemps comme haches de type «hongrois». Leur analyse chimique constatant un pourcentage si réduit de Sn, de même que le type évident auquel elles appartiennent rend leur détermination chronologique assez certaine.

Il s'agit en l'espèce des similaires des haches publiées par Franz von Pulsky dans son ouvrage (en allemand) de 1884 sur l'Âge de bronze de la Hongrie et qui se trouvent au Musée National d'Antiquités de Budapest, republiées avec de petites modifications typologiques par Joseph Hampel

dans son ouvrage hongrois bien connu sur la même question (Fig. 3).

Les haches de Budapest, ainsi qu'une autre de Posen, que je cite d'après Montelius, (Fig. 4) sont en cuivre pur. Ce fait, comme celui que l'analyse chimique constate un pourcentage si petit de Sn dans nos haches de Sinaia, corroboré par le fait, chronologiquement reconnu, qu'à la deuxième période de l'époque du bronze il est tout à fait exclus de rencontrer des objets en Cuivre pur, précise la détermination chronologique des haches de Sinaia pendant les premières périodes de l'époque du bronze en Roumanie.

Le grand dispersement de ce type de haches en Roumanie fera l'objet d'une étude ultérieure.

De Predeal, le Musée d'Antiquités possède 5 colliers, un couteau, une petite hache à douille, ainsi qu'une épée.

Sauf une courte mention de l'analyse chimique de la hache, aucun de ces objets ne fut soumis à une recherche détaillée.

Les colliers fut découverts en 1880, par deux garçons sur une colline, Vâlcelul Gârlicialui, à Predeal, «les uns à la surface, les autres sous une certaine couche de terre» (Fig. 5—9).

Ce sont certes des colliers. La fig. 10 montre leur manière d'emploi dans l'Occident (réunis). Dans les contrées est-européennes ils s'employaient isolés.

De pareils colliers, presque tous de la même dimension, sont répandus abondamment dans toute l'Europe orientale. Leur chronologie, constatant qu'ils font partie de la deuxième période de l'époque du bronze, est certaine, d'après les conclusions offertes par les dépôts de Pilsch (Silésie) (Fig. 11—14) et Oberklee (Autriche) (Fig. 15—18) — pour ne citer que les principaux exemples des régions voisines. Tandis qu'à Predeal ils sont simples, le Musée de Tarna-Severin en possède d'ornés.

Plus au Sud, ils ont un aspect très ornemental, (Fig. 19).

Lorsque le savant professeur Gustaf Kossinna constate, à la fin de la deuxième période du bronze, la dispersion d'une population qu'il désigne comme Illyrienne—plus vraisemblablement Carpatho-danubienne — de la Hongrie occidentale et de l'Autriche septentrionale vers l'Est de l'Allemagne, parmi les nombreux exemples qu'il produit, il y a un beau collier de Poméranie (Fig. 20). Ce collier apparaît là-bas exotique, tandis qu'il est si fréquent dans les régions du Sud-Est. Au point de vue chronologique, il ne faut pas perdre de vue non plus le fait enregistré par Montelius, qu'on ait trouvé à Kahan un collier massif identique à ceux de l'Europe centrale et septentrionale (nous ajoutons aussi à ceux de l'Europe du Sud-Est et surtout de celle-ci) de l'époque de la 12-ème ou 13-ème dynastie égyptienne.

Le couteau de bronze de Predeal (Fig. 21) a une forme dont il est difficile de trouver les similaires dans notre milieu. D'une longueur de

¹⁾ Edition de l'Académie Roumaine, Bucarest 1913.

0.200 (le fragment 0.133), il est forgé au marteau, on en reconnaît les traces.

Vu que les plus simples couteaux de bronze ont été trouvés dans la II-e Troie, et considérant de même l'évolution plus rapide des couteaux dans l'Europe centrale et du Nord, les couteaux de nos régions ont un aspect plus simple. Suivant le milieu dans lequel furent trouvés les couteaux en Hongrie, je ne me trompe pas beaucoup en attribuant les couteaux de Predeal à l'ancienne époque du bronze (II-III). A ce qu'il paraît, l'évolution des couteaux de bronze eut chez nous un cours beaucoup plus lent.

La détermination chronologique de la hache à douille, ainsi que de l'épée de Predeal se présente comme plus facile.

La hache à douille de Predeal (Fig. 22) (long. 0,108 ; diamètre de la douille $0,035 \times 0,025$; le tranchant presque rectiligne) contient chimiquement 94,97 Cu, 3,853 Sn, 0,613 Ni, 0,421 Pb, 0,118 Zn et point d'Ag. Comme nous l'avons vu dans le cas du dépôt de Sinaia, traité plus haut, le manque de l'Ag signifie, d'après M. le Dr. Ing. Niculescu-Otin, l'origine de Baia de Aramă du cuivre qui a servi à la confection de la hache.

De la même série que les haches de Sinaia, la hache à douille de Predeal a une forme spécifique à qui sa fréquence en Hongrie valut l'appellation de hache „hongroise“. Ces haches appartiennent à la fin de l'époque du bronze (la période V Montelius-Kossinna ou IV Déchelette), et ont une provenance certainement locale. La preuve en est dans les formes de fonte trouvées à Logrești-Birnici (district. de Gorj) ainsi qu'à Plenița (district. de Dolj).

Je vois dans les haches à douille convexe une forme postérieure de ces haches de la fin de l'époque du bronze. L'archéologue hongrois M. le Cr. Roka-Marton de Cluj (Kolozsvár), qui appela mon attention sur cette espèce de

haches, croit qu'elles sont daces. Au point de vue typologique, ces haches à douille convexe représenteraient ainsi la dernière étape de l'évolution des haches dans l'Europe du Sud-Est. J'ai constaté de pareilles haches au Musée Dzieńdaszycki de Lemberg ; d'autres, à Berlin, sont de provenance hongroise.

Enfin, l'épée de Predeal est une nouvelle preuve de la liaison étroite que nous devons considérer à la base de l'époque du bronze de l'ancienne Dacie.

Brisée en trois parties, elle aura eu une longueur de 0.550 ; la pointe fait défaut.

Déjà Montelius et Undzet considéraient cette espèce d'épées comme hongroises : la poignée fondue séparément, avec ses trois cordons saillants en relief et adaptée à la lame qu'elle saisit au moyen de ses lobes ; au dessus, un pommeau à bouton terminal, mais non perforé ; la lame a un trait moyen et se termine avec une certaine élégance. Parmi les épées que Undzet énumère sous les types A, B et C (fig. 24 — 26), même le type A est beaucoup plus compliqué et provient d'un prototype beaucoup plus avancé que le nôtre. Notre épée pourrait être un exemple de plus de la fréquence du type A. Ceci est d'autant plus important que, selon le fait remarqué encore par Undzet et vérifié pleinement par les matériaux publiés par Hampel, que je pourrais mettre à contribution, ce sont les types B et C qui apparaissent le plus fréquemment en Hongrie.

Sans tenter d'établir la typologie des épées de type soi-disant „hongrois“, en partant de notre épée de Predeal, nous nous bornons à constater qu'elle représente sans doute un type voisin et antérieur au type A Undzet et se trouve au premier rang de la série qui a dans les épées antennes leur „terminus ad quem“ pendant la dernière période de l'âge de bronze.

MATEI BASARAB, DOAMNA ELENA ȘI FIUL LOR MATEIAȘ.

— ULTIME ZILE, MEȘTERI ȘI STIL —

— O —

Eclipsele, lăcustele, cometele ce apărură în ultimii ani ai domniei lui Matei-Vodă, pare că aveau să prezică camplitele năpăști ce umbriră zilele din armă ale *piosului* și *eroicului*¹⁾ Domn, cum îl numesc cronicarii unguri și moldoveni.

Încă din 1652, Febr. 20, se raportă Veneției, pentru a se desminți apoi, că Principele Valahiei ar fi murit²⁾ și că Moldova ar fi trebuit să rămână fiului său. Se poate ca ntr'această știre confuză să fie vorba nu de moartea tatălui, ci a fiului Mateiaș, un băețel, care prin 1645, când fu zugrăvit pe pereții mănăstirii Strehaiei, nu avea mai mult de 7 ani și al cărui mic mormânt se află și azi în Biserica Domnească din Târgoviște, cuprinzând următoarea inscripție pe cartușul susținut de cei doi lei laterali³⁾:

AICEA ZAC EU MATHEI AN CEST PĂMÂNT REACE,
PENIRU CE CU VOI CEI VII NU POȚ A PETREACE.
CELA CE AM FOST OARECÂND DE TOȚI PREA LĂUDAT,
ACUM ZAC FĂRĂ SUFLET CU LUT ÎMPRESURAT.
NUMAI VĂ ROG GREȘITU TOȚI SĂ-MI ERTAȚI
CEST MORMÂNT ÂNTUNECAT PORUREA CERCETAȚI.

*

În anul următor 1653, Mai, Matei-Vodă avu să sufere de năvala lui Vasile Lupu peste hotarele țării. Pentru oprirea vrăjmașului ce se apropiase la 30 km. de Scaunul domnesc al Târgoviș-

tei, bătrânul Domn, de 65 de ani, se vede nevoit «să încalce» însuși, cu toată cartea. La 15 Mai sosi în Finta, un sat pe Ialomița, unde-și «toemi tabăra, făcându-și șanțuri», spre a opri accesul văii Ialomița ce ducea la Târgoviște. În capul a 7.000 de oameni, o zi întregă cearecă a ține piept dușmanului, tare de 20.000 de soldați. «Alergând în toate părțile», pentru a îmbărbăta oștile, el pierdă trei cai morți sub dânsul¹⁾. Împușcat apoi în piciorul stâng, din josul genunchiului, el continuă a se bate până seara pe câmpul de bătae ce eră prins în rețeaua de ape ale Ialomiței, Cricovului, Crivățului, Viroagei, marcat și azi prin movile și întăriri poligonale în satele Finta-Postârnac-Coada Izvorului-Măneștii Prahovei. E o regiune joasă, pe care regulat și azi o ploae repede o transformă, prin revărsarea păraelor, într'o baltă imensă. O astfel de ploae căzută, în seara zilei de 17 Mai, aduse prăpădul oștilor lui Vasile Lupu în noulul dela Finta.

Greu bolnav, dar victorios, se întorcea Domnul, a doua zi, la Curte. Rana căpătată însă i se cangrenase. «Carnea îi putrezește în jurul glontelii»²⁾, cauzându-i dureri mari. Prietenul Rákóczy, Principele Ardealului, care eră cu tabăra prin apropierea hotarului, pentru a-i veni în ajutor, la momentul oportun, îi trimite de îndată din Sibia un abil hărbier

¹⁾ Kraus, *Siebenbürgische Chronic*, Vien 1862, 219; *Chronicon Fucio-Lupino-Oltardinum*, ed. Trausch, 51.

²⁾ Harmazaki, *Documente*, IX-1, 8.

³⁾ N. Iorga, *Inscripții* I, 105—6. — Existența mormântului e confirmată și de Paul de Alep. Vezi mai departe.

¹⁾ Kraus, *o. c.*, 206. — *Cronica țării*, Magazinul Istoric, IV, 324—5.

²⁾ Kraus, *o. c.*, 208.

(*balbier*), spre a-i curăța rana. Însă un bărbier polonez, aflat în slujba lui Matei, dar câmpărat de Lupul, după ce înveninase rana cu un bandaj otrăvit¹⁾, care cauzase umflarea întregului corp al Voievodului,--acest polonez concediă pe bărbierul sas, ca din partea lui Matei, spunând că Domnul mulțamește prietenului, dar acum nu are nevoie de ajutoare medicale. Cartea, însă, îngrijorată de starea lui Matei, scrie din nou lui Rákóczy, care trimite un nou bărbier, pe Iacob din

Vărzarul¹⁾, se răsculară, pătrunseră chiar în camera Domnului bolnav, în urmărirea acelor doi boieri, pe cari îi și pedepsesc cu moartea.

*

În aceste cumplite vremi se stingeă de supărare, în August, acelaș an 1653, soția Voievodului, Doamna Elena, din faimosul neam al Herăștilor²⁾, la 54 ani de vârstă și după o conviețuire de 40 de ani.

«Fu îngropată cu cinste și cu mare pompă»³⁾ în Biserica Domnească din Târ-

Mormântul lui Mateiaș Basarab din Biserica Domnească, Târgoviște.

Făgăraș, care și el, în schimbul a 80 florini, e momit a se întoarce, fără a fi văzut pe Domn, dar care reușește totuș a pătrunde la Curte, a învederă, experimentând pe un câne, că bandajul era otrăvit și a calmă durerile Voievodului printr'un nou plasture³⁾.

Dar succesul dela Finta mărise aroganța oștilor sale: Dorobanții și Seimenii, cari, excitați și de extorsianile fiscale ale lui Ghinea Vistierul și Radu

goviște, lângă fiul Mateiaș, în pronaosul bisericii, în dreapta, acolo unde odinioară se ridica scara pe care Doamna și suita sa obișnuia a se urca în casa bisericii, la slujbă.

¹⁾ N. Iorga, *Răscoala Seimenilor*, în *Analele Academiei*, 910/911.—Vezi și V. Drăghiceanu, *Curțile boierești: Golești*, în *Convorbiri Literare*, 1913, 728.

Mormântul lui Socol din Cornășeni (mâna dreaptă a lui Matei), și el omorît, l-am găsit lângă Târgoviște. Vezi N. Iorga, *Inscripții II*, 95.

²⁾ Piatra mormântului a mamei sale, Despina, e azi încorporată în colecțiile epigrafice și de mături ale Comisiunii.

³⁾ Cronica țării, *ibid.*, 328.

¹⁾ *Ib. d.*, 208.

²⁾ *Ibid.*, 209.

O lungă inscripție amintește toată jalea aceleia ce rămâne¹⁾.

[скн камень есть прѣсвер|ама гѣнеждкѣ еленкѣ, княгинкѣ възжделеннѣишеа сѣпрѣ|ж|иници пресвѣтлааго и вѣлѣочестивѣиша... |зана|аннскіа начальника и воеводкѣ и дѣ|довнааго гсѣра, іакже двѣири два деса цѣлвкѣхъ въ санѣ сѣпрѣаномъ непазньиши мѣтѣзъ, многи прѣвѣи богадатоданаа, сѣз|датеаница монасти|р|. . . . ол. . . . |ст|о

[право|славникѣа вѣрнаа и ревнителнаа по|ворница, часткѣхъ же дѣлвхъ вѣлѣочестнѣи вѣсѣ|дашнаа добродѣтелиш|а| и вѣсѣѣ ѓ. . . . помагатеаница прѣвѣаникаа и своиухъ си и тѣжкѣи сѣвѣтодатеаница. . . . со прѣвѣани|вомъ пачемъ и рыданіемъ своиухъ же и вѣ|сѣхъзъ животъ свои сконча мѣтѣзъ прѣходѣишѣ възра|с|та своероу ѿд. и вѣтїа мїра зрѣ|ѣа ело. . . . же вѣкїа възпазиенїа ахив.

Homo natus de muliere

Mormântul Doamnei Elena din Biserica Domnească, Târgoviște.

вѣа въз|з|дѣнзатеаница нириухъ чюна. . . .

¹⁾ Dată la N. Iorga, *Inscripții* I, 107, unde se găsește și traducerea:

Acesta e mormântul prea lăuminate, Elena Doamna, stăpâna, prea pohtită soție a prea lăuminalui, blogocestivalui muntenesc stăpân și Voevod și moștenitor Domn, care de două ori douăzeci de ani împlinind în vrednicia de soție a dat multor biserici danii bogate, care a zidit mănăstiri... a ridicat săracilor, a apărat cu credință și râvnă biserici; drept credincioasă, a făcut bine totdeauna dese lucruri blăogocistive și a sprijinit foarte multe toate... și a fost prea mare dătătoare de sfaturi la ai săi și la alți. Cu prea mare plângerea și tânguirea alor săi și a tutalor, și-a închinat viața, împlinind ani ai vârstei sale 54 și anul dela facerea lumii 7161, iar dela Intruparea lui Damnezeu — Cavântul 1652—1653.

Brevi vivens tempore repletur
Maltis miseriis, qui quasi flos
Egreditur et conteritur
Fugit velat umbra.

Iob. cap. 14.

Dar de-abia vindecăt, în apropierea Paștilor din anul 1654, la 20 Martie, se întâmplă o nouă¹⁾ răscoală a Seimenilor, cari închid Voevodului ce eșise la preambulare porțile cetății. Aceasta aduse sfârșitul lui. «Cu mare necaz, petrecând

¹⁾ Cronica țării, *ibid.*, 328 și Kraus, I. c., 219

Matei Vodă din zi în zi», se sfârși în a doua Duminică a Paștilor, după o bolire de câteva zile.

Muri la 9 Aprilie dimineața, «șezând

tean, după o domnie de 21 ani fără 5 luni și 11 zile, la 66 de ani.

Il întinseră pe o masă din sala Divanului: «zăceă cu fața descoperită, după

Mormântul Doamnei Elena. Vedere de detaliu a capacului.

pe jeț»²⁾ în *loggia* palatului târgoviș-

²⁾ *Chronicon Fucsiso-Lupino-Oltardinum*, 34. — *Cronica țării*, 330. — Paul de Alep, *Călătoriile Patriarhului Macarie*, ed. Cioranu, București 1900, 109.

«obicei. Era îmbrăcat cu haine regale «de scump brocard, blănite cu samur «de mare preț și cu nasturi de aur și «de argint poleit. Avea pe cap un pre-

«țios calpac de samur. Il acoperià peste
«tot dela cap până la picioare un fel de

«mânări și toate boieroaicele, cari plân-
«geau și se boceau»³⁾).

Mormântul lui Matei Basarab de la mănăstirea Arnota.

«gialgia de satin alb, pe care erà de-
«Semnat o cruce de aur. In jur era lu-

Rugăcianile mortuare fără citite de

³⁾ Paul de Alep, *O. C.*, 114.

Patriarhalul Antiohiei, Macarie, aflător în țară.—Il transportară apoi subț an ambrar în carțe. După împărțirea lumânărilor și sfârșirea slujbelor, se înconjură Biserica Domnească de întreg cortegiul în capul căruia se afla patriarhalul, noal Domn, episcopii, preoții, boerii, doi câte doi. Il duseră apoi în nava bisericii și îl înmormântară într'un cosciag regesc, «alături de groapa răposatei Doamnei și a fiului lor», cum ne spune și diaconul Patriarhalul Macarie, Paul de Alep¹⁾.

*

Dar în răscoala Seimenilor din 1655 toate mormintele Bisericii Domnești fără profanate²⁾. «Desbrăcară trupurile și le aruncară hainele și le purtară astfel prin oraș». Oasele steteră mult timp «afară în biserică». În urma lui Constantin Cârnel, ele fără așezate la loc, desigur, de nepotal lui Matei, Preda Brâncoveanul, care însă luă osemintele Voevodului și le duse la mănăstirea Arnota, zidită de Matei Basarab, și unde el se află nou ctitor.

Realiză astfel dorința lui Matei-Vodă de a fi îngropat lângă tatăl său Dancial, în această mănăstire, «în lături, departe de răutăți»³⁾.

Sub îngrijirea nepotalui se făcă de meșterul favorit al lui Matei Basarab o frumoasă marmură, cu o dăioasă inscripție⁴⁾:

ЗДЕ ЛЕЖИТ МАДЕН ВАСАРАВА ВЪКІЮ ВЪРО
ДАТІИШ НІКОНДА НАЧАЛНИКЪ И ВОЕВОДА ЗЕМ-
ЛА ШРО ВЛАХІНСКА, МЪЖ МЪДРЪ ЦЕДРЛІНИШ И
АМЛОКАТЕА, АМНОГИ ЧРЪВЕН И МОНАСТІРУМ

УТНОКАТЕА И УТНОБИТЕА, НИКОЛАНЖЕ ПО-
ВЪЖДЕИ, ПОВЪДНИКЪ И АМНОГИ ЖЕ УДОЛЪНИИ
ПОВЪДОНОСЕЦЪ, ПРЕСЛАВЪТЪИИ ВРАГУВЪ СТРАШ-
НИИ, ДРЪГУМЪ ЗАСТЪПНИКЪ, ЗЕМАН СВОЕН
БОГАТИТЕА, ИЖЕ СЪ ВЪАНИ БОГАТСТВОМЪ И
ВЪ ВЪЛЪХЪ УВНАИЕМЪ, ТИХОАМІРИУ, ГЕДЪОВА
ДВАДЕСА И ТРИ АЛЕТЪ, ШЧЕ У ГЕДЪЕ ВЪ ГЛЪ-
ВОЦЪ И МАСТІТЪІ СТАРОСТИ, ВЪАКТО ГЕДНЕ
АХУА.

* * *

Mormintele familiei lui Matei Basarab sunt anele din cele mai frumoase ce avem. Ele sunt lucrare în stilul favorit Domnului, un *baroque* polonez, în care stilul se lucrează mai toată a sa argintărie.

Toate mormintele sunt lucrare cu acelaș factură, deci de acelaș meșter.

Inițialele numelui lui sunt gravate pe mormântul dela Arnota:

M. A. P. B.

Dactul literelor inscripției e polon. Avem de aface deci cu un meșter sculptor polon, care va fi condus sculptarea bisericii Stelei din Târgoviște, ridicată, precum se știe, în 1646, de Vasile Lupu, în stil gotic bizantin, de pe moda moldovenească.

Acelaș meșter, desigur, face din spirit de pietate și un modest mormânt în bis. Sf. Dimitrie din Târgoviște anui căpitan nemțesc, mort în 1654⁵⁾, scris cu acelaș fel de literă și pe acelaș granit roșu lăcios, italieneș; cu care e lucrare și mormântul Doamnei Elena.

V. RG. DRĂGHICEANU.

¹⁾ Paul de Alep. *O. C.*, 161.

²⁾ N. Iorga, *O. C.*, 106. Paul de Alep, *O. C.*, 229. Și actual lui Duca Vodă: «I-au îngropat în tinda Bisericii Domnești, iar apoi fiind multe răutăți și robii în țară de limbă păgână, i-au scos oasele afară. Și au stat cățava vreme afară în biserică. În urma lui Constantin-Vodă, fiind oasele lui tot desgropate, le-au trimis cu cinste tocmai la Arnota»: *Condica m-rii Arnota*, 209.

³⁾ *Condica m-rii Arnota*.

⁴⁾ Vezi N. Iorga, *O. C.*, 204, unde se dă traducerea:

Aici zace Matei Basarab cu mila lui Dumnezeu odinioară stăpân și Domn al Țării Românești, bărbat înțelept, îndurător și milostiv, întemeetor și inoitor a multe biserici și mănăstiri, niciodată biruit și biruitor, și a multe învingeri învingător, prea slăvit, dușmanilor înfricoșat, prietenilor de folos, îmbogățitor al Țării sale, cel ce cu multă bogăție și întru toate îndestulat în lină pace a domnit 23 de ani, a adormit întru Domnul la cinstea bătrâneții, în anul 1654.

⁵⁾ Inscripția la N. Iorga, *O. C.*, 90.

LES PIERRES TOMBALES DE MATHIEU BASSARAB,
DE SA FEMME HÉLÈNE ET DE SON FILS MATEIASH.

Les pierres tombales de Mathieu Bassarab prince de Valachie (1652—1654), de sa femme Héléne, de la lignée célèbre des boïars Herescu, et de son fils Mateiash, sont parmi les plus beaux exemples de monuments funéraires venant de nos vieux princes.

D'après leur facture et d'après le tracé des caractères des inscriptions, elles sembleraient être l'oeuvre d'un sculpteur polonais, qui paraît avoir dirigé les travaux de construction du monastère de „Stelea“, bâti en style moldave (mélange de byzantin et de gothique) à Târgovishte. On en voit les initiales, M. L. R. B., sur l'une des pierres tombales dont il est question.

Mathieu Bassarab mourut en 1654, le dernier de sa famille, après avoir eu à déplorer la perte de son fils Mateiash, survenue, très probablement, en 1652, ainsi que celle de son épouse, décédée

en 1653, après quarante ans de mariage.

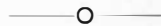
Ces malheurs de famille, joints aux souffrances dues à la blessure qu'il avait reçue pendant la guerre avec Basile Lupu, prince de Moldavie, à la bataille de Finta (15—17 mai 1653), où il avait été atteint par une balle, ainsi qu'à la douleur que lui causa la révolte des „seïmens“ (troupes mercenaires composées surtout de Serbes), hâtèrent la fin de sa vie.

Ils ont été ensevelis tous dans l'église „Biserica Domnească“ de Târgovishte, qui servait de chapelle au palais princier.

Par suite d'une nouvelle rébellion des „seïmens“, pendant laquelle les tombeaux princiers furent profanés, un neveu du prince, Preda Brâncoveanu, fit transporter et inhumer à nouveau les restes de Mathieu Bassarab au monastère d'Arnota, bâti par le père de ce dernier.

OLĂNEȘTI ȘI MUIEREASCA DE SUS

(JUDEȚUL RÂMNICUL-VÂLCEI).

Multe din satele noastre nu s'au oprit, în dezvoltarea lor artistică—plastică, numai la cele câteva elemente de artă decorativă, ca podoabele corporale ori alesăturile țesăturilor și scrijelatul instrumentelor de lucru. Când norocul le-a adus în apropiere vreo mare „ctitorie“ domnească sau boierească, ori ele au fost așezate în preajma unor astfel de cuiburi de bogăție artistică, atunci, ceva din măiestria liniilor acestor mari modele s'a impus și unei intuiții ceva mai grosolane de rustic zidar; ceva din coloritul vioiu al frescurilor lor, ceva din rotundimea și expresivitatea figurilor de sfinți și sfinte, prinse cu mai multă artă pe pereții lor, a rămas întipărit și pe retina mai puțin deprinsă cu delicate nuanțări a zugravului de sat.

Opera de artă, se știe, impune, stimulează și emulează—cași organismul viu—cu cât este mai desăvârșită; ea cucerește și atâță nu numai pe aceia ce trăiesc din meșteșugul ei, ci și pe cei ce o privesc mai dela distanță, ca o lucrare a altora. Poporenii, moșnenii, boierinașii și preoții unor asemenea sate, având astfel de modele în față, nu se vor mai mulțumi cu ori și ce, când va fi vorba, de pildă, să-și ridice și ei locașul lor d-zeesc. Și atunci, din mistria și penelul celor dintâi și din cheltuiala celor din urmă, dar mai ales din marea râvnă a tuturor, zidar, zugrav și poporean—râvnă nu de a întrece, dar de a se întrece, nu de a egală, ci de a se apropia de modelul dinaintea ochilor—vor răsări lucrări cu mult mai presus de nevoiașul și sărăcăciosul *util*.

În modul acesta s'au ridicat, cred, cele mai multe din acele biserici și bisericuțe de sat, care, cu toată modestia proporțiilor lor, totuși, prin armonia și simetria liniilor lor, prin pitorescul întregii lor înfățișări, te poftesc să te abați din drum și să le dai câteva clipite de desinteresată contemplare.

Satele Olănești și Muierasca de sus sunt cele mai tipice exemple în această privință. Așezate cam la jumătatea drumului între m-rea Cozia, la nord, Bistrița și Hurezul, la miazăzi—cale de o jumătate de zi pentru sprintenul picior al muntenilor noștri—și fiind la o palmă de loc depărtare, spre răsărit, atât de schitul harnicului episcop Ștefan—Sărăcineștii—cât și de catedrala episcopală din Râmnic, influențele de care vorbiam s'au putut exercita aici într'o măsură mare; într'o măsură mai mare decât în satele vecine și din pricina unei mai bune stări materiale a moșnenilor din aceste localități.

* * *

Biserica cea veche din Muierasca stă tupilată lângă biserica cea nouă—nouță, cu trufase proporții, dar urit zugrăvită. Este aproape ruinată; cu nițică bunăvoință însă s'ar putea totuși îndrepta și păstră trupul principal al clădirei; dar nu se vede această tragere de inimă nici la enoriașii, nici la preotul de astăzi.

Tinda boltită aită dată, cu intrarea prin față, dar mai târziu închisă, are o urită intrare laterală și stă gata să cadă; din ea nu s'ar mai putea nimic salva și nici n'ar prezenta cine știe ce mare însemnătate

Pe dinafară, înfățișarea de total a acestei biserițe este umilă și săracă: și, pare mai umilă prin dărâpănarea în care a fost

1. Sf. Paraschiva, fresc în bis. din Muiereasca de sus.

lăsată. Dar pe cât de urit îi este exteriorul, pe atâta te uimește frumusețea zugră-

2. Sf. Arh. Mihail, fresc în aceeași biserică.

velei din lăuntru. Este o zugrăveală care nu și-ar putea avea modelul decât în frumoasele frescuri dela Hurez. Chipul cuvi-

oasei Paraschiva, cu caracteristica aureolă reliefată în gips striat—la stânga uși de intrare în pronaos—ori acela al Sf. Arhanghel Mihail, cu acelaș fel de aureolă—la dreapta aceleeaș uși—dovedesc cu prisosință aceasta (v. fig. 1 și 2).

În pronaos, pe peretele dela intrare și la dreapta uși, se găsesc chipurile ctitori-

3. Ușa bis. «Sf. Nicolae» din Olănești.

lor: boerinașul Andrei Drăgoescu și soția sa Maria. Cel dintâi, cu ciubote ardelenesti și cioareci strâmți, oltenești, în picioare, poartă, aruncat cavalereste peste umeri, un dolman tivit pe margini cu blană și împodobit cu găitanuri, iar privirea-i se îndreaptă îndrăsneț înainte—ochiu de pandur în floarea vârstei; cea de a doua,

în portul obișnuit al jupăneselor oltence, privește mai spăsit în jos.

Biserica a fost zidită în 1744, în zilele „credinciosului Io. Mihail Racoviță voevod și episcop Râmnicului Grigorie“.

Cu ceva înzistență din partea Comisiunii Monumentelor Istorice și intervenția Casei Bisericii s'ar putea, cred, convinge comuna—destul de bogată de altfel—să facă sacrificiul a o mie — două de lei cu care s'ar putea opri ruinarea și adăposti de ploii frumoasa pictură.

* * *

Dintre cele patru biserici din Olănești— toate monumente istorice după vechime—

domn Io. Alexandru Nicolae Șuțu Voevod; leat 1823, Iulie 28“.

Cea de a doua este zidită la 1718 și poartă hramul Sf. Nicolae, iar pisania ei a mai fost odată publicată— v. Rev. p. Ist., Arh. și Filolog., XIV, 1913, p. 76 —dar a fost necomplet citită, deși este de o foarte citeată literă și n'are ștersături așa de grave, încât să nu poată fi ușor interpretată de un deprins paleograf. Intreg redată pisania aceasta spune:

Cu vreaarea Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sfântului Duh, amin. Ziditu-s'au această sfântă besearică intru cinstea și lauda sfântului arhiereu Nicolae, den temelie, cu toată cheltuiala robului (lui) Dum-

4. Bis. „Sf. Voivozi” din Olănești.

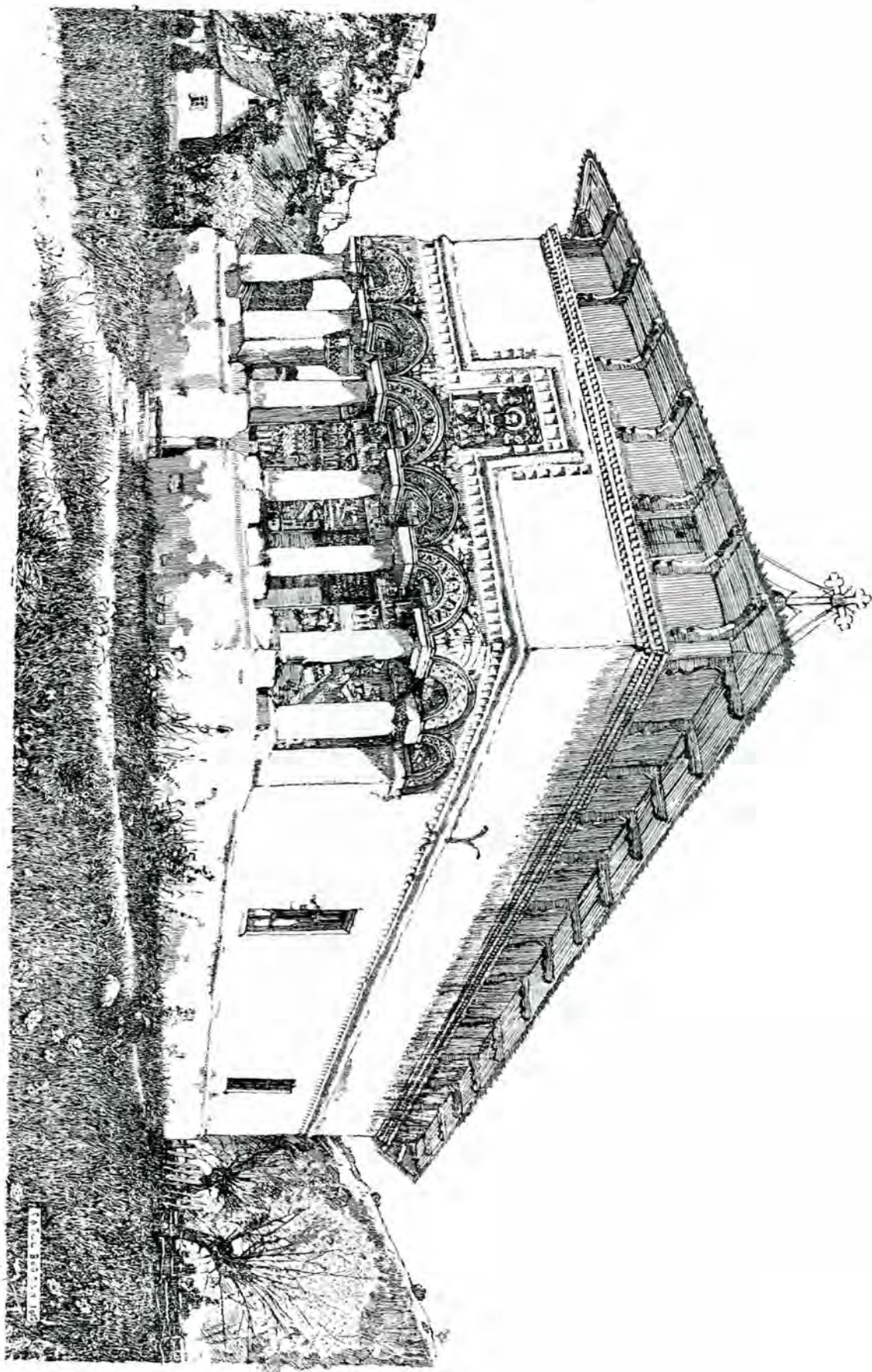
două prezintă mai mult interes artistic. Una, cea mai nouă dintre toate, prezintă numai o foarte pitorească înfățișare și linii arhitectonice bine proporționate (fig. 4); cealaltă, de altfel cea mai veche, mai oferă, pe lângă înfățișarea ei arhitectonică frumoasă, și o bogată sculptură în lemn la tâmplă și mai ales la ușa de intrare, precum și o frumoasă zugrăveală (fig. 5).

Cea dintâi poartă hramul Sf. Ingeri sau Voivozi, iar pisania ei în întregime sună astfel: „Cu ajutorul lui D-zeu, din temelie s'au zidit această sf. biserică intru slava sfinților marilor Voivozi M[ihail] și Gavrilie de robul lui D-zeu protopop Ion Armăceanu și Dumitrie Logotet Alexandru Olănescu, în zilele bine credinciosului

nezeu jupân Drăghici Căpitan Olănescu și a jupănesei lui Ecaterinii de Oteteliș, în zilele (în slavonește: vă dni) lui Io. Ion Voevod și episcop Râm. kir Damaschin. Ispravnic popa Ghinea. Iul. 20. Leat, 7226 (=1718). Pis. Popa Teodosie.

Partea cea mai artistică este ușa de intrare (fig. 3). În dreptunghiul de sub acolada de sus se vede sculptat vulturul cu două capete, închis într'un cerc susținut de cei doi lei oltenești. Să fie acesta vulturul cantacuzinesc sau cel nou al stăpânirii austriace de atunci, când ușa a fost așezată? N'aș putea spune.

În partea de jos a dreptunghiului stă inscripția: *Această ușe a sfintei bisearici este făcută, leat 7237 (=1729)*, iar în mij-

5. Biserica «Sf. Nicolae» din Olănești.

loc, în partea de jos a ușei, este săpat desul de clar numele: *Drăgoi*. Este numele meșterului, care a cioplit cu atâta măiestrie și răbdare ușa aceasta și probabil și tâmpla din lăuntru: încă un nume deci la șirul meșterilor din trecutul nostru.

Celelalte biserici din Olănești nu prezintă prea mare interes artistic. Cea mai veche din acestea este un fost metoh al Episcopiei Râmnicului și este așezată în valea cătunului Comanca—Petriș. A fost zidită de dvornicul Bujoreanul —călugărit cu numele de Pahomie—ajutat de căpitanul Drăghici Olănescul, ctitorul bisericii Sf. Nicolae din sat —și ieromonahul Teodor (Teodosie?) Olănescul, probabil pisarul, popa Teodosie, de pe inscripția dată mai sus. Pisania a căzut și nu se mai găsește, dar data nu poate fi decât 1746 sau 1748, după

cum reese din inscripția zugrăvită la stânga ușei de intrare în naos și din pomelnicul scris pe frida unei ferestre din altar.

Cealaltă biserică poartă hramul Sf. Ion Botezătorul și este ridicată de boerinașii din cătuna Brăneștilor, Gheorghe Brănescul, Barbu Bratu și arhimandritul Iosif Sărăcinescul, la 1810, în timpul ocupației rusești.

* *

Și acum, înainte de a încheia, țin să aduc aci mulțumirile mele celui mai talentat și zelos tovarăș de excursii, fostului meu elev, Catul Bogdan, actual student la arhitectură. Lui se datoresc aceste schițe și mai ales de dragul lor am scris aceste rânduri. Cu ajutorul talentului lui, poate, voi mai avea ocazia să dau la lumină și alte colțuri, ascunse încă, de frumuseți artistice din țară.

EN. IONESCU
Profesor la Lic. Mihai-Viteazul

LES ÉGLISES D'OLĂNEȘTI ET DE MUIEREASCA-DE-SUS.

L'architecture religieuse avec ses annexes: la sculpture sur bois et la peinture murale de quelques-uns de nos villages a été considérablement influencée par l'art des grandes fondations religieuses avoisinantes, dûes à nos voïvodes et boyards.

Sous ce rapport, les églises des villages d'Olănești et Muierasca-de-Sus (dép. Râmnicu-Vâlcea), nous en fournissent un caractéristique exemple.

Situées dans le voisinage de nos vieux et célèbres monastères, les églises de ces riches villages de «moșneni» (paysans libres), dépassent de beaucoup en beauté les constructions similaires d'autres villages, qui n'ont en vue que l'utilité.

L'église de Muierasca-de-Sus, bâtie en 1744, et qui tombe presque en ruines, est peu remarquable par son extérieur, mais elle brille par les fresques de l'intérieur,

dignes de toute autre grande fondation religieuse (Fig. 1 et 2).

Des quatre églises d'Olănești, deux se distinguent des autres par leur beauté architecturale; ce sont celle des archanges SS. Michel et Gabriel, bâtie en 1820 (Fig. 4) et celle de S-t Nicolas, la plus ancienne et la plus belle, construite en 1718 (Fig. 5).

La partie la plus artistique de cette dernière est le narthex et surtout la porte d'entrée en bois de chêne, sculptée par le maître Drăgoi, qui, conscient de son talent, ne laissa pas son oeuvre anonyme, comme tant d'autres de son époque, mais grava son nom au bas de la porte, parmi des fleurs sculptées (Fig. 3). Cette porte fut terminée en 1729, comme le témoigne l'inscription gravée au-dessous de l'emblème sculpté à la partie supérieure.

1. Bază de coloană, la Bărăție — C. Lung.

Risipirea multor biserici românești a lăsat, drept mărturie a frumuseții lor, pietre uitate în preajma locului unde ele fuseseră ridicate.

Cărămida zidurilor lor desfăcute a servit ades la întemeeri profane, pe când pietrele, cu înflorituri pe ele, fură ținute „de frumusețe” sau împlinind o slujbă nedemnă de frumusețea lor și de trecutul de care sunt legate.

Deasemenea prin prejurul bisericilor prefăcute, se află uneori trunchiuri din coloanele tindei lor distruse ori din chenarele ferestrelor, cari au fost lărgite.

Rămășițele acestea spun, celui ce le cercetează, cum a fost biserica de odinioară, ajutându-l să reconstituească imaginea monumentului dispărut sau mutilat.

— Acestor pietre și reconstituirei pe temeiul lor, li se cuvine un capitol anume în istoria arhitecturii românești,

CÂMPUL-LUNG.

I. La Bărăție.

a) Două baze de coloane (fig. 1).

În tinda de geamlăc, așezată înaintea rămășiței vechiului locaș gotic, care azi servește drept biserică, se află două baze de coloane bogat sculptate în piatră.

Fața lor inferioară e un pătrat de $0^m,415$, înconjurat de *ove*; fața superioară un cerc cu diametrul de $0^m,19$; înălțimea — distanța între cele două fețe — $0^m,28$.

Compoziția sculpturală e alcătuită din patru foi de acantă, cari, răsărind din colțurile feții inferioare, se îndreaptă în sus spre mijloc și se resfrâng înapoi, când ajung aproape de cercul feții superioare. Din rădăcina fiecărei foi pornesc, în sus și în laturi, câte două cordèle împodobite cu perle. Ele se întâlnesc și sunt prinse în brățări câte două-două, la jumătatea laturilor pătratului, apoi fie-care se termină în câte o buclă, de sub care lunecă, spre foile din colțuri, o frunză ușoară.

Deasupra acestei imbinări de foi și cordèle e așezată o coroană de frunze prelungi, care înconjură fața de sus, rotundă, a bazei.

Bogăția acestei sculpturi pare demnă mai mult de coronamentul unei coloane și ușor pietrele acestea pot fi luate drept capitêluri. Dar adusătura foilor din colțuri, cari cresc firesc în sus și își încovoae vârful în jos, înlătură o asemenea presupunere. Nici șirul de *ove* nu-și are rostul deasupra unui capitêl: el ar constitui un *abac*, pe care arhitectura românească, spre deosebire de cea romană și bizantină, nu l-a cunoscut.

Amândouă bazele au una din laturi nesculptată, ci numai tăiată din gros, lucru care dovedește că coloana, susținută de această

bază, eră alăturată de un zid, latura nelucrată a bazei fiind ascunsă vederii.

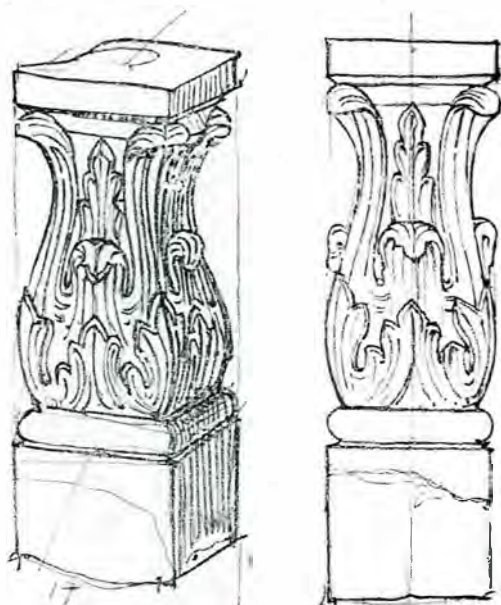
De obicei însă colonadele arhitecturii românești se leagă cu zidurile, nu prin coloane întregi, ci prin jumătăți de coloane alipite de zid.

Ca un lucru rar în această arhitectură, portalul paraclisului Antim din București e format dintr'o arcadă ținută pe două coloane întregi, așezate într'un unghiu deschis anume în grosimea zidului.

Ar fi putut îndeplini același rol coloanele ale căror baze se păstrează azi la Bărăție?

După felul ornamentării lor bogate și largi și prin asemănarea între ele și ornamentul bazei coloanelor din lăuntru bisericii Colței (1), sculpturile de la Bărăție pot fi socotite ca făcând parte din epoca cantacuzinească a arhitecturii române.

În jurul Bărăției se află de altmintrelea un șirag de chilii frumos boltite (2). La capătul de miazăzi al lor e turnul clopotelor: o zidire ce nu pare mai veche de 200 ani (3). E probabil dar că cele două pietre sculptate nu sunt aduse de aiurea, ci că au împodobit și ele o parte din aceste acareturi,

Pietrele dela ușa Bărăției, C.-Lung.
2 Vedere din laturi. 3. Vedere de față.

(1) La Colțea se găsește aceeași compoziție de foi, pornind din colțuri, dezvoltată însă în jurul unui octogon

(2) Foișorul scării ce sune la ele are partea de sus și învelitoarea refăcută greșit, în urma unui incendiu. O fotografie păstrată de preot îl arată în forma lui anterioară, bună.

ridicate acum 200 de ani în jurul bisericii gotice.

b) *Alte două pietre* sunt la ușa bisericii Bărăției (fig. 2 și 3).

Ele au o formă neobișnuită în arhitectura românească, deși linia ornamentului ce le înfășură nu e străină acestei arhitecturi. Forme similare se află la mănăstirea dela Râmnicul-Sărat, la coronamentul ușei bisericii (fig. 4).

Nici una din fețele lor orizontale nu e regulată și pietrele acestea par a fi fost infipte undevă, servind drept suport. Fac-tura ornamentului e grosolană.

II. La biserica Domnească.

a) *Rămășițele unei colonade.*

Trei capiteli și trei baze (fig. 5 și 7).

4. Fragment din coronamentul dela ușa bisericii mănăstirii R.-Sărat.

(3) Acest turn a fost mărit peste linia de zimți ce susține streașina, printr'un adaos urit pentru orologiu; el, ca și clădirea de peste drum de el, formau un colț pitoresc al Câmpu-Lungului. Fură păstrate în forma dintâiu în stampe răspândite pe vremuri. Grigorescu însuși le-a pictat într'unu din tablourile sale.

Două perechi sunt așezate pe stâlpii porților împrejmuirii, la intrarea principală în mănăstire.

5. Capitel la biserică Domnească din C.-Lung.

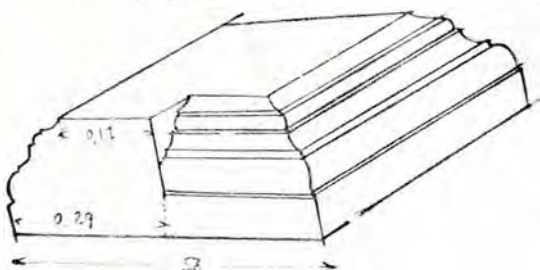
Un al treilea capitel și o bază, amândouă corespunzătoare unei jumătăți de coloane, sunt puse, cu ornamentele și profilele în pământ, la intrarea chiliilor de apus ale bisericii.

Piatra calcară moale.

Capitèlele: fața inferioară, un cerc cu raza de $0^m,20$; fața superioară, un pătrat cu latura de $0^m,525$; înălțimea $0^m,34$.

Bazele: fața inferioară, un pătrat de $0,58$; cea superioară, un pătrat cu $0^m,44$ latura; înălțimea $0^m,22$.

Baza jumătății de coloană (fig. 6) are profilul astfel tăiat, în cât pare a fi fost al unei coloane întregi, la piciorul căreia se alipia o lespede ce ar fi servit drept pământar, de pildă. Piatra asta a fost însă greșit lucrată. Cel ce a cioplit-o, i-a lucrat profilul pe trei laturi, ca pentru o coloană întreagă, și

6. Bază pentru o jumătate de coloană. Biserica Domnească—C.-Lung.

numai pe a patra latură a oprit profilul la jumătatea lungimeii ei, cum trebuia făcut și pe latură opusă acesteia. Cu atât mai mult nu se convenia să profileze latură ce sta în zid.

*

Forma generală a acestor capitule, cași amănuntele ornamentului ce le împodobeste, le aseamnă cu capitulele lucrate în țara noastră după 1700 și în deosebi cu capitulele dela Văcărești.

Dacă se poate spune, fără a greși, că coloanele dela cari au rămas aceste pietre împodobiau cândva biserica Domnească, azi cu totul transformată, — e mai greu de arăta anume locul unde ele au stat: au susținut ele arcadele dintre naosul și pronaosul bisericii sau pe acelea ale tindei sale?

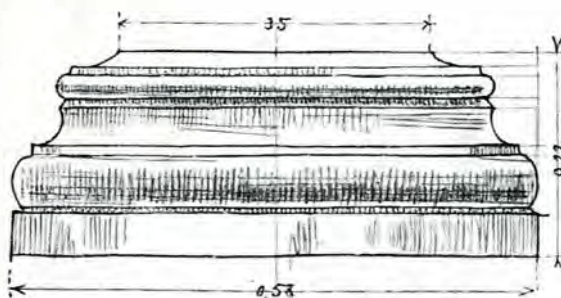
De s'ar afla altundeva rămășițele unei a treia coloane libere, s'ar ști că au fost la tindă. Numărul lor de acum însă poate sprijini presupunerea că ele au susținut cele trei arcuri dintre naos și pronaos.

b) *Fusul unei coloane* (fig. 8).

Piatra calcară, moale de tot. Înaltă de $1^m,555$; diametrul inferior $0^m,33$; cel superior $0^m,29$.

El nu are nimic a face cu colonada anterioară, căci nu a putut susține pe diametrul său de $0^m,29$ un capitel de diametru $0^m,40$, care îl întrece deci cu 11 c.m.

O diferență între diametrul superior al fusului coloanei și diametrul feței inferioare a capitelului există, e drept, uneori în arhitectura română. O asemenea deosebire ușoară o au coloanele paraclisului Văcărești; iar o deosebire mai pronunțată, constituind

7. Bază de coloană întreagă. Biserica Domnească—C.-Lung.
<http://patrimoni.gov.ro>

defect al lor, o are colonada tindei bis. Antim. Dar ea e încă departe de diferența între 29 și 40, ce ar fi avut-o o colonadă formată din fusul dela biserica Domnească și Câmpulung și un capitel dintre cele aflate aci.

Așa dar la această mănăstire veche a existat o a doua colonadă, infrumusețând biserica sau vreun foișor al chiliilor.

c) Două pietre mici (fig. 9 și 10) la ușa bisericii.

Piatra calcară, moale. Fețele verticale de $0^m,34$ pe $0^m,30$; înălțimea $0^m,38$.

Sculptate pe trei laturi (a patra latură tăiată drept), cu un ornament de aceeași factură cu ornamentul fusului de mai sus, lucrat însă mai mărunț.

Ornamentul nu e străin sculpturii române; forma generală a pietrelor e însă neobicinuită în această arhitectură.

Nu se poate deduce destinația lor.

Probabil că au servit drept suporturi.

Pe la spatele foilor ce cuprind muchiile verticale sculptura e pătrunsă: o gaură trece dintr'o față într'alta.

Ornamentarea lor arată, odată mai mult, cum sculptura noastră veche putea să aplice ornamentele sale pe orice formă, cu o vădită finețe.

AL. M. ZAGORITZ.

PIERRES ABANDONNÉES.

L'auteur se propose d'ouvrir, sous ce titre, une rubrique consacrée aux nombreux fragments d'architecture restés à la place des monuments, aujourd'hui disparus, ou bien aux alentours des monuments actuels si souvent rebâtis.

Les pierres dont il est question dans le présent article proviennent de Câmpu-Lung, et à savoir:

1) De l'église „Baratzia“:

Deux bases de colonne (Fig. 1); deux autres pierres (Fig. 2 et 3).

2) De l'église „Biserica Domnească“:

Les restes d'une colonne (Fig. 5 et 7), le fuseau d'une colonne (Fig. 8), deux pierres sculptées (Fig. 9 et 10).

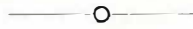

Fus de coloană dela Biserica Domnească, C.-Lung.

9.—10. Pietre mici sculptate dela aceeași biserică.

MONUMENTE INEDITE DIN TOMI.

Până să se tipărească cele precedente, cu cari voiam să închei acest catalog, s'au mai găsit în Constanța câteva monumente din cari am crezut necesar să descriu aici pe cel care urmează, întrucât este în legătură cu monumentele de sub no. 52-56.

67. Fragmentul unei stele de calcar lat de 0.80, înalt de 0.55, gros de 0.175 m. Partea de deasupra este tratată destul de sumar în trei colțuri cari ar putea închipui cu oarecare bunăvoință un antefix flancat de două acroterii. Înălțimea antefixului este cam de 0.165 m. Restul fragmentului e ocupat de o nișă rotundă a cărei cea mai mare adâncime este de 0.08 m. și care e mărginită pe câmpul plan al stelei de un fel de chenar: o simplă dungă în adânc. În interiorul acestei nișe se reprezintă următoarea scenă: în primul plan, Călărețul trac

înaintând spre dreapta către un grup format din două personaje feminine; la

Fig. 34.

spatele călărețului, un acolit. Deși în diferite poziții, cele patru personaje țin capetele întoarse spre privitor. Execuția este cu totul neîndemănatecă, bătoasă și deși monumental este relativ destul de bine conservat, nu se disting multe din detaliile principale.

D. M. TEODORESCU.

MONUMENTS INÉDITS DE TOMI.

(Fasc. 28, 29, 30 et 32).

Les monuments publiés dans cet article font partie de la collection journallement agrandie de la Section de Constanța du Musée National d'antiquités.

Ils étaient jusqu'à présent inédits, sauf quelques fragments d'inscription (les n-os 2, 4, 7, 8, 9, 10, 11, 14) publiés par Tocilescu dans les *Arch.-epigr. Mitt.*, et que j'ai réédités, en les accompagnant de photographies, pour faire connaître la collection en son entier,

No. 1. Fragment d'inscription que je complète: [Ἀγαθῆ, τόχῃ ὑπὲρ τῆς τοῦ Ἀυτοκράτορος] Καίσαρος | Μ. Ἀδριανίου Ἀντωνεῖνου | καὶ Ἀδτ. Π. Σεπτιμίου Γέτα | καὶ τῆς Σεβαστιῆς Ἰουλίας | Δόμνας μητρὸς κάστρων, σωτηρίας καὶ τόχης καὶ | νίκης καὶ αἰωνίου διαμονῆς, ἢ ἑσουλῆ καὶ ὁ δῆμος | τῆς μητροπόλεως Τόμειος...], et que je date entre le 4 Févr. 211, et le 26 Févr. 212 p. C.

No. 5. Fragment d'inscription pour lequel je propose cette lectureφιλ[ον]Με-
νε|κράτους [πατέρα παστωφύρων |σὺν....]
γυναῖκα δὲ α|ύτου, [ἐργοναύται ἀγ|θρίασι?]
ἐκ τῶν ἰδίων [ἐτίμησαν]. προστατούντες
[Ἰσίδος Ἀρισ|τάρχου]... Très intéressante,
l'inscription qui nous renseigne sur l'exis-
tence, à Tomi, d'une association isiaque
avec sa hiérarchie complète des προστάται
παστωφύροι, et des ἐργοναύται (cf. σὺν-
ναύται de l'inscription de Gallipoli: Ca-
gnat *Igrp.* I, nr. 817, et ses πα-
τέρες respectifs, par conséquent sur l'ex-
istence—en ces parages—des fêtes de la
déesse égyptienne.

No. 6. Autel en pierre calcaire avec
l'inscription latine : *I (ovi) O(ptimo) M(a-
ximo) M(a)rci(a)u(us) pro se posuit
columneam. V(otum) l(ibens) s(olvit).*

No. 12. Bloc en pierre calcaire, por-
tant quelques lettres d'une inscription
monumentale, provenant peut-être d'un
monument funéraire érigé pour des sol-
dats tombés en combattant dans ces ré-
gions. On y lit: ...no. (centurio) leg(io-
nis)....ens (centurio) leg(ions).... in-
comp[arabili virtute ?...]

No. 16. Plaque funéraire chrétienne
en marbre, portant cette inscription :
Ἐνθάδε κα|τάκειτε Ἡρακλ|ίδης ἀναγνώσ-
της τῆς ἀγίας |καὶ καθολικῆς ἐκ|κλησίας.

No. 17. Fragment d'inscription, orné
d'une branche de palmier et du pen-
tagramme magique, bien connu com-
me signe mystique des Pythagoriciens,
des Gnostiques et des Néoplatoniciens. Le
texte: ...πι|ος Σέππωνος ἀνέμπος Ἀλε-
ξ|ανδρίας, nous atteste, une fois de plus,
les relations commerciales assez suivies
entre Tomi et la métropole de l'Égypte,
dès la fin du quatrième siècle après J. C.

Pour cette fois, nous nous trouvons
en présence d'un négociant en vins dont
la nationalité nous reste inconnue.

No. 18. Beau monument funéraire en
marbre, avec, en frontispice, la croix à
base ornementée et le chrisme dans un
cercle. L'inscription—le caractère des
lettres en est assez curieux—(v. la fig.
25 p. 180), est conçue en ces termes: *In*

*huc tumulum est positus Terentius fi-
lius Gaione, annor(um) viginti cinque
militans inter sagittar(io)s iuniores.*
D'après le caractère de ses lettres
nous datons le monument du sixième
siècle après J. Ch., et, en le rappro-
chant de l'inscription trouvée dans les
ruines d'Ulmetum, qui présente les *lan-
ciarii iuniores*, comme restaurateurs du
camp sous Justinien, (V. Pârvan, *Ce-
tatea Ulmetum* II, p. 380 sq.), nous
admettons aussi les *sagittarii iuniores*,
que commande le même *magister mili-
tum* que les *lanciarii iun.*, comme
restaurateurs du camp de Tomi, qui fi-
gure d'ailleurs dans la liste des fonda-
tions de Justinien.

No 19. Éclat de marbre de la crête
d'un couvercle de sarcophage. Sur la
face informe de la cassure, sans
polissage préalable, furent gravés ces
nots: εἴλεως | σὺνα |..., puis, entre les
bras d'une croix: ὁ ὄν. L'inscription
suit: Ἐνθάδε κα|τάκειτε Ἀλ<λ>έξ(α)νδρος
νέοπιτρος.

No. 20. Timbre en creux sur le col
d'une amphore : Εὐκλείων — la massue
d'Hercule — ἐπὶ Ἀνδρ... Produit d'une
poterie de Callatis, où l'objet fut trouvé.

No. 21-24. Inscriptions sur lampes en
terre cuite.

No. 26. Fragment d'une plaque funé-
raire en marbre avec la représentation
du banquet funèbre et, en frontispice,
l'inscription: Αὐάκιος Εὐαρίστου...

No. 28-31 b. Représentations de Dio-
nysos avec le thyrsé, le cantharos et la
panthère, accompagné ou non d'un a-
colyte, type assez fréquent à Tomi, où
nous le trouvons aussi sur les monna-
ies de la ville et, ce qui est très inté-
ressant, même comme image de culte
dans un temple tétrastyle.

No. 32-36. Représentations du Cava-
lier thrace, dont le nr. 35 porte la dédi-
cace: Μάρκος Γραμικῶ καὶ Δημοσθένης |
καὶ Δημήτριος οἱ Μάρκου, Ἡρωὶ κατοικα-
|θίω: χαριστήριον, qui nous donne une
nouvelle épithète du dieu: κατοικίδιος,

analogue à *προπόλαιος* déjà connu, et à *domesticus* de quelques autres divinités.

No. 57. Monument en pierre calcaire rouvé à Topalu, distr. de Constantza. Représentation très curieuse : Un chevalier enveloppé d'un ample vêtement à plis symétriques est conduit, la bride en main, par un acolyte dionysiaque vêtu de la nébride, vers une table sur laquelle on distingue deux vases à boire et qui semble être servie par un autre acolyte de plus petites dimensions. Sur le bord opposé du relief sur une estrade sont sculptées, *face au dieu*, deux figures féminines, dont l'une assise sur une grande chaise. J'ai interprété ce monument comme étant une représentation synchrétique de Héros-Dionysos, me basant : 1) sur le monument No. 58, qui nous montre les deux divinités réunies ; 2) Sur une monnaie de Tomi (Pick-Regling : *Die antiken Münzen von Dacien u. Moesien*, Taf. XVI, 30-31.), dont le revers porte le type de Dionysos dans l'attitude d'Apollon, mais avec la grappe de raisin et le serpent, dont le caractère chtonique convient si bien au Héros dans les représentations duquel, *il est presque de rigueur* ; 3) Sur l'identité de quelques épithètes : Dionysos *Ἀδλωνεύς* — *Ἡρώς Ἀδλωνεύτης* ; *Ζισύρας ὁ καλός* (pour Dionysos) — *Βισύρας* (Héros) — *Ἡρώς μανίμαξος* (cette épithète expliquée par Tomaschek comme «beau et grand»). Ajoutons aussi l'exclamation *ἦρω Διόνυσε!*

No. 59. Fragment d'un relief mithriaque avec un reste de dédicace : ... *votum pusuit (sic)*.

No. 40-58. Fragments de statuettes en marbre et en pierre calcaire, Cybèle, femme, près d'un immense serpent, torse juvénile, *suovetaurilia* (?), Hercule enfant, buste de Jupiter, l'empereur *Marcus Aurelius* en Dionysos, Telesphoros (No. 50) etc.

No. 54-55. Supports de table en marbre dont le premier représente une lionne, et le second une cigogne dans le bec de laquelle se tord un serpent, motif chrétien que j'ai comparé à deux pla-

ques calcaires aux reliefs avec sujets bibliques et ornements spécifiques chrétiens : l'arbre (figuier) dans lequel jouent de petits oiseaux, la cigogne chassant le serpent, etc. (fig. 62-63) et qui ont été trouvés également à Constantza dans des tombeaux chrétiens.

No. 56-61. Figurines en terre cuite : Aphrodite, Epona(?), *deux bustes féminins sur une chaise*, enfant à l'oie (jouet), cheval, chien. Ces objets, à coup sûr, sont de fabrication locale : on y a trouvé encore deux moales (fig. 71 et 73), pour des statuettes de Vénus.

No. 62. Le fond d'une *patera* avec, dans l'intérieur, des ornements en relief :

Un hermaphrodite ailé, jouant de la lyre, à cheval sur une lionne.

Les objets qui suivent furent trouvés ou acquis pendant l'impression des précédents.

No. 63. Cipse en pierre calcaire avec deux inscriptions : I. *Ἀπόλλωνι Ἀγυαί κατὰ χρησμὸν ὑπὲρ τῆς τοῦ Ἀδτοκράτορος Καίσαρος Μάρ(κου) Ἀυρηλίου Ἀυτοκράτορος, Ἀρμενικῆς, Παρθικῆς, Μηδικοῦ σωτηρίας τε καὶ νίκης καὶ ὑπὲρ τῆς ὑγίαιας τε καὶ σωτηρίας τε καὶ εὐετηρίας τῆς Μητροπόλεως Τόμης.* II. *Ἀγαθῆνι τόχη. Ἀπόλλωνι Ἀγυαί κατὰ χρησμὸν ὑπατεύοντος Κατονίου Οὐινδίκου, ὑπαρχ(ήσαντος) τῆς Π(ενταπόλεως) Φι(αρού) Θεο[δ]όρου Δισπον[τήρχου...]* (lecture qui toutefois dans sa partie finale est sujette à caution). Entre les deux inscriptions, il y a un laps de temps de quelques années au plus tard, 172 p. C. pour la première, 175-179 pour la dernière), qd'on ne saurait expliquer que par une anomalie des relations entre les diverses autorités civiles et religieuses.

No. 64. Plaque en pierre calcaire avec, en frontispice, les deux Dioscures affrontés et l'inscription : *D(is) M(anibus, Cocceio I]anuario [et Mar]co fili(i)s, qui vixit an(n)is XV, Marcus annis/... [Co]cc(eius?) Marcian[us pater posuit..]*

Les *Coccei* sont très répandus dans la région de la moyenne Dobroudja, spécialement dans le *territorium Capidavense*. D'après l'étude des inscriptions

qui les concernent, on est arrivé à la conclusion qu'ils formaient une grande famille de propriétaires ruraux. Il se peut que ceux de Tomi en fussent une branche qui y faisait le commerce des produits agricoles de leurs parents de la campagne. La culte des Dioscures qu'ils affectionnent prêterait un fort appui à cette hypothèse.

No. 65. Borne milliaire en pierre calcaire. L'inscription: *D(ominis) N(ostris) Fl(avio) Constantino max(imo) c(onsule) s(emper) august(o) et Fl(avio) Claudio Constantino et Fl(avio) Iul(io) Constante nobiliss(imis) Caes(aribus).. m(ilia) p(assuum) IIII*, est gravée sur une autre antérieure dont il ne reste que quelques vestiges, qui ne permettent une lecture précise que pour le mot *Aurelio*, qui nous transporte à la fin du deuxième ou au commencement du troisième siècle p. C.

No. 66. Tête de lion en pierre calcaire, trouvée dans les ruines d'une tour de défense de l'ancienne Tomi.

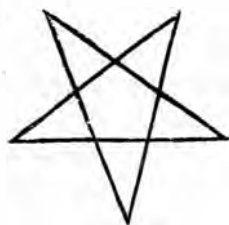
No. 67. Fragment d'un relief en marbre, trouvé à la même place. Torse juvénile nu.

No. 68. Architrave en pierre calcaire, avec l'inscription: † Θ(εο)ῦ χάρις, χέρεστε παροῦτε ἐνθάδε κατάκτε εἰεν.... [ἔήρασα] ἔτη πεντήκοντα ἔνα. Ἀναπαύσει αὐτὴν ὁ θεὸς μετὰ τῶν δικέ[ων].... κ]αλιώπη (?) συνίφρας (?). Ἀμήν. † Ἐγὼ Ἐντολίως Κτηγχερούς γενόμενος....] ὠν τοῦ θ(ε)ῶ δορίματων, ἔκτισα τὸν αἶον τοῦτον τὸ αἰώνιον δε....

No. 69. Monument en pierre calcaire avec la représentation du Héros Cavalier, suivi d'un acolyte s'avancant à droite vers un groupe formé par deux figures féminines. Exécution barbare. Ce no. est à rattacher à la série précédente: no. 32-36.

INDREPTĂRI ȘI ADAOSURI.

An. VIII, fasc. 28, pag. 188. Discuția asupra semnului din partea de jos a monumentului trebuie înălțată. În realitate e vorba de pentagrama magică, destul de cunoscută ca semn mistic al pythagoricienilor, al gnosticilor și al neoplatonicienilor. El nu provine din suprapunerea a două triunghiuri ca semnul evreiesc, ci e format dintr-o singură linie, astfel:

Firește că în cazul acesta poziția de pe pag. următoare,

că individul ar putea fi creștin nu mai are nici o valoare.

La aceeași pag., col II, n. 4 aparține paginii următoare, unde indicii celor două note trebuie înlocuite prin 1 și 2.

An. VIII, fasc. 29, p. 20, col. II, ultimele trei rânduri trebuie înlocuite prin: Intreaga înălțare are un aier de maiestruoasă bunățate și seamănă perfect cu tipul lui Marcus Aurelius (vezi bustul colosal din Lavra al acestui împărat la J. J. Bernoulli, *Römische Ikonographie* II, Taf. XLIX a și b.) Probabil de la vre-o statuă a acestui împărat reprezentat ca Dionysos.

Același an, fasc. 30, p. 81, col. I. În transcrierea inscripției grecești s'au strecurat o sumă de greșeli. Le-am îndreptat pe toate în retipărirea din rezumatul francez.

De remarcat diferența între cele două inscripții: *κατὰ χεῖρῶν* și *κατὰ χεῖρῶν*. Pag. 87, col. II, la sfârșitul inscripției grecești, în loc de *αἰώνιον*, citește *αἰώνιον*.

D. M. T.

CRONICĂ.

O INSCRIȚIE A PALATULUI EPISCOPAL DIN BŪZEU DELA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA.

Intr'un popas de 24 ore pe care l-am făcut cu dorința de a vedea și a ceti eu insumi epitaful atât de frumos, ca idei și ca formă de limbă românească, al mamei episcopului Chesarie al Buzelui ¹⁾, fiind condus de d-l Rădulescu, secretarul reînființatului seminar, printr'o porțiță din mână stângă a palatului, mi-a arătat și o piatră zidită în unul din pereții de dindos ai palatului actual. După cât mi-aduc aminte, căci e cam mult de atunci, piatra este de formă ovală, de o culoare vânăată, pe alocurea măcinată de vremuri, și a servit la fundația palatului din începutul secolului al XVIII-lea. Și dacă a scăpat multora din vedere, cred, că se poate atribui tocmai acestui fapt, adecă așezării ei la un loc în care n'o poate vedea cineva decât întâmplător.

Nu-mi pot explica însă motivul așezării ei într'o asemenea parte.

Iată conținutul inscripției.

„Cu ajutoriu lui D[umnezeu] au luatū începutulū și sfârșitulū accaste case au pînătaru...erita (?) și cu mau... p.. s.. a.. n.. t.. ea, în zilele preînălțatului Domnū Io C[onstantin] B[asarab] B[râncoveanu] Voievod fiind [Mitropolit] chirū Antimū Ivireanu..., ea (?) al Episcopiei împreună și cu iubitoriu de Dumnezeu chir Ioasafū, episcopul Buzăului, la leat.. mșța iioei [Iunie ?] 4..

Deși ne lipsește anul, însă, dacă ținem socoteală de primul an de păstorie a lui Ioasaf, 14 April 1708 ²⁾, și de ultimul an al domniei lui Brâncoveanu, 15 August 1714, desigur că palatul episcopal a fost ridicat în intervalul acestor șase ani, cu toate că e și mai posibil ca să-și fi „luatū începutulū și sfârșitulū“, dacă nu în anul întâi, dar cu teată siguranța în anul al doilea, al păstoriei episcopului Ioasaf, adecă până'n 4 Iunie 1709.

¹⁾ Inscriptii din Bisericele României, fasc. II, p. 364-5, de N. Iorga.

²⁾ N. Iorga, Ist. bis. rom., vol. II, p. 281.

Trebue de menționat cum că Paul de Alep, când călătorește spre Târgoviște, cu puțin înainte de moartea lui Matei Basarab, prin urmare înainte de anul 1654, spune între altele, că au ajuns și „la un mare târg anumit Botza (= Buzeu), unde are reședința un episcop, într'un palat episcopal“ ¹⁾, care nu poate fi altul decât cel ridicat odată cu biserica episcopală din 1649. Mai înainte de păstoria episcopului Chesarie (1825—1846 Noem. 30), căruia i se datorește desigur în bună parte gospodăria de astăzi întemeiată la această Episcopie, aflăm, deși poate cam exagerat, cum că palatul episcopal nu consta decât „dintr'o singură casă, invelită cu stof și derăpănată până la temelie“ ²⁾.

Putem însă conchide că acel căruia datorim păstrarea acestei inscripții, este acest Episcop, care, pe lângă că eră un bun gospodar, eră și un „bărbat înțelept“ și „învățat“, după cum îi place a-l caracteriza însuș Melhisedec ³⁾.

POATE FI VORBA DE O NOUĂ PICTURĂ A M-RII RÂȘCA ÎN SEC. AL XVI-LEA ?

În altarul mănăstirii Râșca, în partea stângă, cineva, cu o lumânare aprinsă în mână, târindu-se pe brânci, într'o gaură făcută în zid, în forma unui cotlon, poate citi următoarea inscripție, făcută după o rugăciune scrisă tot în grecește:

ΔΕΗΣΙΣ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ Θ[ΕΟΥ] ΣΤΑ-
ΜΑΤΕΛΟΥ ΚΟΣΤΟΝΑ ΖΟΓΡΑΦΟΥ ΕΚ ΖΑ-
ΚΙΘΟΥ ΜΙΣ..... 3Ρ. ΜΙΝΙ ΙΟΥΛ[ΙΟΥ].

= Rugăciunea robului lui Dumnezeu Stamatelu Costona, zugravu din Zachintu... 7100[1592] luna Iuliu.

Cronicarul Grigore Ureche ne spune în a doua domnie a lui Petru Rareș, cum că, după ce s'au întors din țara ungurească, „mănăstirea de Râșca s'au apucatū a o zidire“. Aceasta s'a întâmplat deci, după anul 1542, fiind vorba bine înțeles numai de un

¹⁾ Arhiva istorică, vol. II, p. 87.

²⁾ Traian, an. I, No. 48, p. 196.

³⁾ An. Ac. Rom., sec. II ist, tom. IV, an 1881-2, p. 12.

inceput al ei. Căci despre celelalte mănăstiri, la care s'a lucrat în acelaș timp și de acelaș Dămn, cronicarul ne spune: „au săvârșit mănăstirea Pobrata“, „și Dobrovățul a înzestruit, și la mănăstirea Chipriana au lucrat“, pe când despre Râșca zice „s'au apucat a o zidire“¹⁾, ceea ce ne duce la concluzia pozitivă, cum că aceasta de pe urmă trebuie să fi fost începută sub Petru Rareș, însă s'a isprăvit ceva mai târziu.

Și n'adevăr, acelaș cronicar, în alt loc, iată ce ne spune: în anul „7056 [1558] Septembrie, pristăvitu-s'au Macarie episcopul de Roman, ziditorul și începătorul mănăstirii Râșca, carele a fostu la scaunul Romanului 27 de ani și cu cinste l-au îngropat în mănăstirea sea, în Râșca“¹⁾. Deci, după cele ce vedem, cronicarul e clar. Atunci cum rămâne cu pictura făcută de zugravul Stamatelu Costona la anul 1592? Căci e greu de admis ca după un interval de 40—50 de ani, să mai fi fost nevoie de o altă pictură, în 1592, mai ales fiind vorba de niște timpuri când lucrurile de asemenea natură se făceau pentru veacuri.

Ca să credem cum că pictura pereților sau a unei părți din biserică să fi rămas neterminată, pentru ca mai apoi să fi fost completată, e imposibil.

Mai sigur însă poate fi faptul că biserică să fi suferit vre-o stricăciune prin foc, din cauza vreunii încălcări de dușmani, de pe urma căreia s'a ivit nevoia unei restaurări, pe care ne-o indică această inscripție.

Nu trebuie după aceea de trecut cu vederea locul unde e scrisă această însemnare, făcută cu penelul, căruia îi și datorim poate păstrarea ei.

CONST. BOBULESCU
preot

BIS. SF. DIMITRIE-CRAIOVA,

Ca și la Mitropolia Târgoviștei, bis. Trei Ierarhi din Iași, tot așa și la bis. Sf. Dimitrie din Craiova, restaurarea a dat jos, sfărâmând, pisania bisericii.

Am găsit numai o jumătate din piatră, pe care o completăm depe decalcurile făcute de d. Pessiacov, pe când eră întreagă.

IN NUMELE TATULUI ȘI AL FIUL[ui și al Sfântului Dănu întru Sfânta T]ROIȚĂ ȘI ÎNTRU DUMNEZEIR[e nedespărțită vâ veacii aminu]. CU PUTEREA MIL[OSTI]VULUI DUMNEZEU ZIDI [tu-s'au această sfântă besearică, au făcut din temelie de iznouv], PRE HRAMU LUI STY. DIMITRIE, MI RO[tocivago creștin prea luminatū Io Matei Basarabū] VOEVOD DOMNU ȚĂREI RUMĂNEȘTI [g-zda ego Elina, pentru(că) Craiova fost-au moșie de strămoșie] A MĂ-

RIEI SALE. ȘI S'AU SĂVĂRȘIT [mca. Oct. véleat 7160, și au fost ispravnic Danciu Pară(ă)anu ot Nile?]

— PE O FRESCĂ DEȘTUCATĂ —

1. Aastă sfântă bisearecă este zidită din temelie ei de răposatul Domnū Matei Basarab V(o)evod. Și trecând în urmă mulți ani la mijlocū, s'au fostu stricatū invălișul și zidul împrejur. Deci, sculându-să un boeri din neamul Obedeanelor, i-au dres zidul și s'au șindrilit. Așijderea și acum, la anul 7231 (=1723), din tâmplarea răzmiriții ce au fostu mai nainte, iară s'a fost stricat ca și mai înainte. Și-au rămas Țara această din Oltū încoace suptū stăpânirea Neamților și răposându dumnealui Pătru Obdeanul biv-vel Armași, l-au îngropat într'ă această bisearică, iară feciorulū dumnealui Constandin Obdeanul vel Stolnic, au pus cheltuiala dumnealui de o au dres și o au acoperit cu șindrila și au pus pietri și fieră pe la ferestri, împreună și sticle sus și jos, și înfrumusețându-o cu zugrăveala, cum-părănd și alte odoare pentru pomemirea părinților și a dumnealui și a totū neamul dumnealui, în zilele prea înălțatului împăratū Carolū alū șasălea, biruitor, la anul dela zidirea lumii 7232, 1724, fiind zugrafi: Theodosie, Andrei, Preda, Gheorghe, Macarie, Monah Stefan, Pătrașco, Gheorghe, Țăru.

— PE O ALTĂ FRESCĂ DEȘTUCATĂ—

Aastă biserică este zidită din temelie ei de răposatulūlea (sic) Domn Matei Basarab Voe[vo]d. Și trecându în urma mulți ani la mijlocū, s'au fost stricatū [invelișul și zugrăveala]. Deci sculându-să dumnealui Constandinū Argintornu biv vel Clușar [au dres... cu șindrilitul...] și au zugrăvit-o, dându-i și alte odoare, împreună cu dumnceai cocoana.... Si dinū tâmplarea vremilor răzmiriților s'au stricatū.. [și] totū dumnealui răposat Constandinū Argintornu biv vel Clușar cu răposata cocofana Marie Argintoeanca, fata dum. pan Neculai Slatinyn, al doile rândū au șindrilit-o și-au înfrumusețat cu zugrăveala, [pân lăuntru] precum și heră pe la ferestre, cu toată cheltueala dumneilor, în zilele pre luminatului Domn Io. Alixandru Ipșilantū Voivod, Octovrie 12, leat 7283 (1775). Zugrafi: Ion ot Bucuresti, Marcu zugr.

PE O PIATRĂ.

SUPTU AĂSTĂ PIATRA OD:HNEȘCŪ OSELE RĂPOSATUL ROBULUI DUMNEZĂU DIMA NIGOȚITORŪ ABAGIU, CARE AU MURIT ÎN VRĂSTA [TE] NEREȚĂLOR LUI, FIUL LUI EREI NICA, [DELA?] ARNĂUTŪCH:OI, DĂ(N) ȚARA TURČASCĂ. ȘI S'AU PRESĂVITŪ ÎN ZII ELE PEA LUMINATULUI DOMNULUI NOSTRU IO COSTANDIN NICOLAE VOEVOD. CINE

¹⁾ V. Letop., vol. I, p. 205.

¹⁾ V. Letop., vol. I, p. 210. V. și Cronica Romanului, vol. I, p. 193. cum și nota

VA CITI, SĂ ZICĂ: DUMNEZEU SĂ-L ERTE. LEAT 7265. DELA HS., 1757, LUNA LUI SEPT.

PISANIA BIS. SF. GHEORGHE NOU
DIN CRAIOVA

AŢASTĂ SF(ĂN)TĂ ŞI DUMNEZEIASCĂ BESEARICĂ, CARE SE PRĂZNUŞTE HRAMUL ÎNTRAREA ÎN BESEARICĂ PEA SFINTEI DE DUMNEZEU NĂSCĂTOARE ŞI SFĂNTULUI MARELUI MUCENIC GHEORGHE, IASTE ZIDITĂ DENŪ TEMELIA EI ŞI ÎMPODOBITĂ CU TOATE CEALE CE SĂ VĂ(D), CU CHELTUIALA ŞI OSTENEALA DUMNEALUI JUPAN MILCO STOENESCU B.V. STAROSTE, ÎMPREUNĂ CU JUPĂNIŢA ILINCA, DIN ÎNCEPUT PÂN LA SĂVĂRŞIT, AVĂNDU AJUTOR ŞI PE NEPOTUL DUM, CHYR HAGI CONSTANDINŪ STOENESCU, ÎN ZILELE PEA LUMINATULUI ŞI BUNULUI CREŞTIN DOMNŪ ION COSTANDIN MIHAI RACOVITĂ VOEVOĐ, CU BLAGOSLOVENIA IUBITORULUI DE D(U)MNEZEU CHYR GRIGORIE EPISCOPU RĂMNICULUI. ŞI S'AU SĂVĂRŞIT LA AN. 7263—1755.

CTITORI.

Peretele nordic: JUPAN... STOENESCU, JUPĂNEASA DUMNEALUI ELISAPTA. *Părinţii lui*: JUPAN MILCO; *Peretele de intrare*: JUPAN MILCO, JUPĂNEASA ELINA, JUPAN GHEORGHE STOENESCU, NANCA, *Peretele nordic*: JOIŢA, PETCO STOENESCU, MILCO.

PALATUL DELA BRÂNCOVENI.

Asupra planului şi istoricului acestui palat am dat pe larg ştiri într'un studiu publicat în acest Buletin. S'a putut vedea de acolo toată măreţia curţii, care a fost leagăna familiei Brâncovenilor.

Un pasagiu dintr'un document publicat de Il. Angelescu în „Correspondenţa bavareză şi saxonă”, pag. 43, asupra căruia ne atrage atenţia d-l Lăpădatu, dă o nouă dovadă asupra importanţei curţii.

Congresul păcii din 1718 dintre Nemţi şi Turci, care se încheie în Passarowitz, eră să se închee la Brâncoveni, după ce primul loc ales, Corneţii, fu înlăturat, fiind cu totul ruinat, „astfel că delegaţii nu ar fi putut avea acolo nici-o locuinţă”.

Se svonise deci că acest loc de adunare al plenipotenţiarilor ar fi Brâncoveni: „ein Lusthaus der Wallachischen Fürsten”.

VIRG. DRĂGHICEANU.

O INSCRIPŢIE ROMANĂ DE LA T-SEVERIN.

În castrul roman din Turnu-Severin, la spatele turnului rotund cu inscripţii funere din colţul de S-V al castrului, la o adâncime de 2 metri, s'a găsit următoarea inscripţiune.

..... *Commodo filio imperatoris) I. Aclii Hadriani Antonini Aug(usti) Filii P(atris) P(atriciae). Respublica Municipii Hadriani Drobetae dec(reto) dec(urionum).*

Literile sunt săpate regulate, de mărime descrescând şi anume: 0,04 m. înălţime în primele 2 rânduri; 0,035 m. în următoarele 2; 0,03 m. în următoarele 3; 0,0275 în ultimul rând.

Inscripţiia este încadrată într'un chenar frumos, pe faţa unei prisme de piatră calcareasă tare, de dimensiunile: 0,92 m. înălţime, 0,57 lăţime, 0,66 adâncime. Partea superioară a prismei, cu începutul inscripţiunii lipseşte. Monumentul este ridicat în cinstea lui Lucius Verus. Datarea se poate pune între anul adopţiunii lui de către Antonin Piul şi anul morţii acestuia, Martie 161. Judecând după formă şi dimensiuni, prisma aceasta a putut servi de baza unei statui ridicate de municipiul Drobeta lui Lucius Verus.

AL. BĂRCĂCILĂ.